

307.72
พ 252 ๗
5.3

การวิเคราะห์การอยู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

ปริญญาโท

ของ

พรเพ็ญ ทัตเปลี่ยน

21 ส.ย. 2543

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาชั้นบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์

มีนาคม 2543

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

137320

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปฏิญานินพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาคุณวุฒิปบัณฑิต สาขา
พัฒนศึกษาศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร หะวานนท์)
..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวดี ปัดไธสง)
..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.วรวีทย์ เจริญเลิศ)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร หะวานนท์)
..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวดี ปัดไธสง)
..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.วรวีทย์ เจริญเลิศ)
..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)
..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปฏิญานินพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษาคุณวุฒิปบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)

วันที่ 10 เดือน มีนาคม พ.ศ. 2543

ประกาศคุณูปการ

ตลอดระยะเวลาของศึกษาและพัฒนาปริญญาโทฉบับนี้ ผู้วิจัยรู้สึกทราบบ้างถึงความกรุณาที่ผู้วิจัยได้รับตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร หะวานนท์ ประธานควบคุมปริญญาโท ผู้ซึ่งไม่เคยปิดกั้นจิตสำนึกอิสระทางวิชาการ ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาตัวตนทางวิชาการ ให้ความกรุณาดูแลความก้าวหน้าของการศึกษาในทุกชั้นตอน ด้วยการให้เวลาในการพิจารณาปริญญาโทฉบับนี้อีกครั้ง รวมทั้งได้ถ่ายทอดความรู้และเทคนิคการวิจัย ซึ่งเป็นกระบวนการทางวิชาการที่มีคุณค่า ซึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณในความกรุณาตลอดมา เช่นเดียวกับ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวิ ปัดไธสง ที่ได้กรุณาเป็นกรรมการควบคุมปริญญาโท ซึ่งได้ให้ข้อปรึกษาที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาปริญญาโท รวมทั้งติดตามความก้าวหน้าทางวิชาการมาโดยตลอด

กราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.วรวีทย์ เจริญเลิศ อาจารย์ประจำ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้กรุณาเป็นกรรมการควบคุมปริญญาโท และได้ให้มุมมองในทัศนะของนักเศรษฐศาสตร์ ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญต่อการพัฒนาความคิดในการวิจัยและได้ให้มุมมองต่อปรากฏการณ์ของชุมชน รวมทั้งประเด็นที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาปริญญาโทฉบับนี้

กราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. กฤตยา อาชวนิจกุล จากมหาวิทยาลัยมหิดล ที่ได้ให้ความกรุณาเป็นกรรมการสอบป้องกันปริญญาโท ซึ่งได้พิจารณางานฉบับนี้อีกอย่างละเอียด และได้ให้ทัศนะและข้อแนะนำที่ลึกซึ้ง ที่มีส่วนอย่างสำคัญต่อการพัฒนาและปรับปรุงปริญญาโทฉบับนี้ให้มีความชัดเจนและสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

กราบขอบพระคุณคณาจารย์ในหลักสูตรปริญญาการศึกษาชั้นบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ ที่ได้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ทางวิชาการที่มีคุณค่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล ที่ได้ให้ข้อปรึกษาที่มีคุณค่า ให้กำลังใจ และให้ข้อแนะนำที่เป็นประโยชน์ในทุกขั้นตอนการวิจัย รวมทั้งได้ให้ความกรุณาเป็นกรรมการสอบป้องกันปริญญาโท

ขอบพระคุณนักคิด นักวิชาการ ที่ผู้วิจัยได้อ้างอิงถึงผลงานทางวิชาการที่ปรากฏอยู่ในปริญญาโทฉบับนี้ ซึ่งมีคุณค่ากับการพัฒนาความคิดพื้นฐานการวิจัยของผู้วิจัย

กราบขอบพระคุณ ผู้ના પોં માં પોંใหญ่ และแม่ใหญ่ ในชุมชนทุ่งรวงทองที่ได้ให้สัมภาษณ์ด้วยความเต็มใจและเอื้อเฟื้อ ข้อมูลจากชุมชนคือโลกของความเป็นจริงที่มีส่วนเติมเต็มให้งานวิจัย

ครั้งนี้มีความสมบูรณ์ หากปราศจากซึ่งข้อมูลจากชุมชน ผู้วิจัยจะไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่หวังจะให้ผลการวิจัยครั้งนี้เป็นทางเลือกหนึ่งของชุมชนอื่น ๆ ที่ต้องการต่อสู้เพื่อการอยู่รอดในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

ขอขอบคุณเป็นพิเศษ สำหรับนิสิตปริญญาเอก พัฒนศึกษาศาสตร์ รุ่นที่ 12 พ.อ. จิระศักดิ์ สุทธิวัฒนา ผศ. ทศพร มณีศรีขำ คุณอภิชัย ศรีโสภิต คุณโสมพรรณ ถิ่นว่อง คุณอัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล คุณอุษณีย์ ธโนศวรรย์ คุณพิศมัย รัตนโรจน์สกุล และคุณศศิธร ศิริประเสริฐกุล ตลอดจน ผศ. วันชัย ธรรมสังการ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการเก็บข้อมูล ให้เสร็จสมบูรณ์ในเวลาอันรวดเร็วและครอบคลุมปรากฏการณ์ที่ศึกษารวมทั้งเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณอารีรัตน์ ณ เชียงใหม่ และคุณศุภพงษ์ ประภาศิริ ที่ได้กรุณาดูแล ประสานงาน และเอื้อเฟื้อด้วยน้ำใจแก่ผู้วิจัยมาตลอดระยะเวลาของการศึกษา

ในท้ายที่สุดนี้ ขอกราบขอบพระคุณ ปู่กับย่าที่ได้ให้ความรัก ห่วงใย และได้ถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิต ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยมีภาพเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนในอดีต กราบระลึกถึงคุณตาและคุณยายที่มีส่วนในความสำเร็จในครั้งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณยาย ที่ได้ให้สัมภาษณ์ในขั้นตอนของการพัฒนาและปรับปรุงแนวทางการสัมภาษณ์ กราบขอบพระคุณที่สุดสำหรับพ่อกับแม่ ที่ได้ให้ความรัก ดูแล ห่วงใย เป็นกำลังใจที่สำคัญ และส่งเสริมโอกาสทางการศึกษากราบขอบพระคุณ คุณลุงประเสริฐ คุณป้าจินตนา อินแหมม ที่ได้กำลังใจ ให้การสนับสนุน และให้โอกาสทางวิชาการแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด รวมทั้ง ร.ต.อ. ธนพล และอาจารย์ชิตีรัตน์ ปิ่นทอง คุณน้าทั้งสี่ ที่ห่วงใยและสนับสนุนโอกาสทางการศึกษา และขอบคุณ พงษ์ นัท และกุก นื่อง ทั้งสามที่เสียสละ คอยดูแล ให้ความช่วยเหลือ และสนับสนุนให้ผู้วิจัยใช้เวลากับการศึกษาได้เต็มที่ รวมทั้งผู้ที่เป็กำลังใจและให้ความกรุณาอย่างมากมา ซึ่งผู้วิจัยจะบันทึกความกรุณาทั้งหมดนี้ไว้ในใจตลอดไป.

พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	บทนำ	1
	ภูมิหลัง	1
	วัตถุประสงค์ของการวิจัย	13
	ปัญหาการวิจัย	13
	ขอบเขตของการวิจัย	14
	ประโยชน์ของการวิจัย	14
2	เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบความคิดพื้นฐานในการวิจัย	15
	การพัฒนาไปสู่ความทันสมัย : แบบอุดมคติของ สเมลเซอร์	16
	การจำแนกแฉกแจงเชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจ ชุมชนหมู่บ้านไทย	30
	ความพยายามของชุมชนในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจ	45
	แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชน	49
	กระบวนการทางสังคมในการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน..	54
	กรอบความคิดพื้นฐานในการวิจัย	62
3	วิธีดำเนินการวิจัย	69
	สนาม	69
	การเข้าสู่สนาม	70
	การเก็บข้อมูลในพื้นที่	72
	ผู้ให้ข้อมูลหลัก	74
	การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล	80
	การนำเสนอผลการวิจัย	81

4	ชุมชนและบริบทที่เกี่ยวข้อง	82
	ประวัติของชุมชน	82
	ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน	86
	สถาบันทางสังคมในชุมชน	89
	ครอบครัว	89
	การศึกษา	90
	วัด	91
	การเมืองการปกครอง	92
5	ระบบเศรษฐกิจชุมชน : การเปลี่ยนแปลงจากวิถีการผลิตแบบพอเพียง	
	สู่การผลิตเพื่อการค้า	94
	ระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีการผลิตแบบพอเพียง (ก่อน พ.ศ.2483).....	95
	ปัจจัยในการดำรงชีพ : ผลผลิตของชุมชนระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง	95
	ยึดอยู่ยึดกิน หายอยู่หากิน : ลักษณะการผลิตของชุมชน	
	ในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง	96
	ความพอเพียงในการบริโภค : วัตถุประสงค์และเป้าหมาย	
	ของระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง	96
	ปัจจัยและเงื่อนไขที่นำมาซึ่งความพอเพียง	98
	ความสามารถในการผลิต	98
	การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการผลิต	99
	การช่วยเหลือแรงงาน : การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการผลิต	
	ระดับชุมชน	100
	การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ : การจัดระเบียบความสัมพันธ์	
	ในการผลิตในระดับครัวเรือน	105
	การมีอำนาจเหนือปัจจัยการผลิต	106

การแลกเปลี่ยนแบบต่างตอบแทน : การแลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียง	107
การแลกเปลี่ยนภายในชุมชน	108
การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน	109
การบริโภคตามความสามารถในการผลิต : แบบแผนการบริโภค	
แบบพอเพียง	111
ความพอเพียงอันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ	112
ความเป็นอิสระของระบบเศรษฐกิจชุมชน	114
ระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วงเวลาของการเปลี่ยน (พ.ศ.2483-2500)	115
ข้อเสนอจากแนวคิดเรื่องการปะทะประสานของวิถีการผลิต :	
ความเข้าใจพื้นฐานในการศึกษาระบบเศรษฐกิจชุมชน	
ในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่าน	115
การแทรกซึมของทุนนิยมเข้าไปในมิติของการแลกเปลี่ยน :	
จุดเริ่มต้นของกระบวนการเปลี่ยนผ่าน	115
ความร่วมมือและความเต็มใจของชุมชน : ปัจจัยที่สนับสนุนให้ทุนนิยม	
ประสบความสำเร็จ	117
ผลสืบเนื่องจากการเข้าร่วมในการแลกเปลี่ยนกับระบบเศรษฐกิจ	
ที่เหนือกว่า	118
ระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีการผลิตเพื่อการค้า (พ.ศ.2501-2520)	119
เงื่อนไขของการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า	120
การเปลี่ยนพันธุ์ข้าว : เงื่อนไขเบื้องต้นของการเข้าร่วมในระบบ	
เศรษฐกิจเพื่อการค้า	120
ข้าวพันธุ์ใหม่กับวิถีการผลิตแบบใหม่	121
ข้าวพันธุ์ใหม่ วิถีการผลิตแบบใหม่ และการเข้าสู่ตลาดทุน	122
การเปลี่ยนแปลงเมื่อชุมชนเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้า ...	123
ชุมชนกับการพัฒนาไปสู่ความเป็นขานาญการในการผลิต	123
การเปลี่ยนแปลงในมิติการจัดสรร	127

การเปลี่ยนแปลงในมติการแลกเปลี่ยน	133
การเปลี่ยนแปลงในมติการบริโภค	135
6 การปรับตัวและการต่อสู้ของชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า	
อย่างมีอำนาจต่อรอง	139
จุดเปลี่ยนของชุมชน (พ.ศ. 2521 - 2525)	141
ปัจจัยและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดจุดเปลี่ยนในชุมชน	142
ปัจจัยด้านวัฒนธรรมชุมชน	142
เงื่อนไขทางการเมืองในชุมชน	143
ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในกระบวนการพัฒนา ...	144
การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนของในระยะเริ่มต้น	145
การรวมตัวกันข้ามครัว : การทดสอบสมมติฐานเบื้องต้นของการต่อสู้	
ระดับชุมชน	145
ร้านค้าชุมชน : การลดความเสี่ยงเปรียบทางเศรษฐกิจ	
ในมติการบริโภค	147
ชุมชนในระยะปรับตัว (พ.ศ. 2526 - 2532)	150
การฟื้นฟูเรื่องสมุนไพร : แนวทางการพัฒนาแบบพึ่งตนเองด้านสุขภาพ ...	150
กองทุนผ้าป่าพันธุ์ไม้ : การแก้ไขปัญหาเงินทุนเพื่อการผลิต	152
เกษตรกรรมชาติ : การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต	153
การต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า (หลัง พ.ศ. 2533)	156
กำเนิดและพัฒนากองกรณ์โรงสี ในฐานะองค์กรบูรณาการ	
ระบบเศรษฐกิจชุมชน	157
กำเนิดองค์กรโรงสี	157
องค์กรประกอบทางประชากร	158
ศักยภาพของกลุ่มผู้นำ	158
การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมภายในองค์กรโรงสี	161

กลไกและกระบวนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนขององค์กรโรงสี	162
กลไกภาคอุตสาหกรรม	163
กลไกภาคปฏิบัติการ	167
การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน	167
การระดมทุนในการก่อตั้งโรงสี	167
การจัดการเทคโนโลยีเพื่อการผลิต	169
การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชนในมิติการผลิต	170
การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน	
ในมิติการแลกเปลี่ยน	174
การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน	
ในมิติการบริโภค	175
การบริหารกระบวนการแปรรูปพื้นฐาน	176
การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจ	
ที่เหนือกว่า	177
ความสัมพันธ์แบบต่อต้าน	177
ความสัมพันธ์แบบร่วมมือ	178
ความสัมพันธ์แบบแข่งขัน	179
การจัดสรรผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจชุมชน	183
การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรทางสังคมอื่น ๆ	184
ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรโรงสีกับองค์กรของรัฐ	185
การชั่งกันทางการเมืองในระดับหมู่บ้านเพื่อให้ได้	
มาซึ่งอำนาจที่ได้รับการรับรองจากรัฐ	185
ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับองค์กรของรัฐในระดับภูมิภาค	186
ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรโรงสีกับองค์กรปกครองท้องถิ่น	188
การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับองค์กรพัฒนาเอกชน	190

กลไกเพื่อการผลิตซ้ำความยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจชุมชน ตามแนวทางการพัฒนาของโรงสีชุมชน		191
	การเฝ้าระวังทางสังคม	191
	การพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่	195
7	สรุปผลการศึกษา ข้อเสนอเชิงทฤษฎี และข้อเสนอแนะ	197
	ข้อเสนอเชิงทฤษฎีจากผลการศึกษา	199
	ข้อเสนอแนะ	206
	ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	207
	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	207
	บรรณานุกรม	208
	ภาคผนวก	221
	ประวัติย่อผู้วิจัย	234

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

1	ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลหลัก	74
---	---------------------------------------	----

บทนำ

ภูมิหลัง

การศึกษาเพื่อพัฒนาในมิติใด ๆ ก็ตาม มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการวิเคราะห์ถึงภูมิหลังอันเป็นสาเหตุของปัญหาและลักษณะของปัญหาที่ปรากฏอยู่ เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอเกี่ยวกับแนวทางแก้ไขต่อไป การกล่าวถึงลักษณะหรือสภาพของปัญหานี้มักพบว่ามีการนำข้อมูล ตัวเลข หรือสถิติต่าง ๆ มาเพื่อยืนยันให้เห็นว่าปัญหาดังกล่าวมีความสำคัญหรือมีความรุนแรงสมควรที่จะต้องมีการศึกษาวิจัย แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อบ่งชี้ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ที่สะท้อนให้เห็นวิกฤตทางสังคมได้เช่นเดียวกัน คือ แนวคิด (concept) ทางการพัฒนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวคิดที่มีการอภิปรายหรือมีข้อโต้แย้งอย่างกว้างขวาง ตัวอย่างเช่น แนวคิดเรื่องเสรีนิยมประชาธิปไตย เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่พลเมืองผ่านประสบการณ์การถูกคุกคามจากอำนาจเผด็จการ (Hali, 1988) แนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นเพราะการพัฒนาที่มีการขึ้นำโดยรัฐและผลจากการพัฒนาที่ขึ้นำโดยรัฐนั้น ไม่ได้ตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของชุมชน และมีความไม่เท่าเทียมกันเกิดขึ้นในระหว่างประชาชน (Roland, 1986) หรือแนวคิดเรื่องประชาสังคม เกิดขึ้นจากผลรวมของปัญหาที่สิทธิอำนาจของประชาชนถูกคุกคามจากอำนาจรัฐ (Elias, 1982) เช่นเดียวกัน แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชนที่มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางอยู่ในปัจจุบัน ก็สะท้อนให้เห็นว่ามีความฉืดปกติหรือมีความบกพร่องเกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจของชุมชน

การวิเคราะห์การอยู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า เป็นงานวิจัยที่ดำเนินการในช่วงเวลาที่แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชน เป็นประเด็นหลักประเด็นหนึ่งที่มีความสนใจเป็นอย่างยิ่ง ทั้งจากนักวิชาการและนักพัฒนาที่ต่างก็มีความคิดเห็น ข้อโต้แย้ง และข้อเสนอแนะต่าง ๆ เพื่อหาคำตอบว่าในที่สุดแล้วชุมชนควรจะพัฒนาระบบเศรษฐกิจของตนเองไปในแนวทางใด ระหว่างการพัฒนากระแสหลักคือผลิตเพื่อการค้า หรือเลือกที่จะฝ่าวงล้อมเดิมออกไปเพื่อเข้าสู่แนวทางใหม่คือ การพัฒนาอีกแบบหนึ่ง (another development) ซึ่งจะต้องเป็นการพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์ (need-oriented) ที่เกิดมาจากเนื้อใน (endogenous) ของสังคมนั้น ๆ ที่ก่อตัวขึ้นเป็นระบบคุณค่าต่าง ๆ ของสังคม เป็นการพัฒนาที่มีลักษณะพึ่งตนเอง (self-reliance) ทั้งทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรทาง

วัฒนธรรม และเน้นว่าการพึ่งตนเองนี้เป็นการพึ่งตนเองในระดับส่วนรวม (collective self-reliance) เป็นการพัฒนาที่จะต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ (ecosystem) และเป็นการพัฒนาที่จะต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เพื่อส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมเพื่อให้ประชาชนหรือชุมชนมีอำนาจในการจัดการด้วยตนเอง (self-management) (Ekin. 1992) แนวคิดดังกล่าวเป็นที่มาของรากฐานทางความคิดของการพัฒนาแบบทางเลือก (alternative development) ซึ่งในระยะแรกของการพัฒนาความคิดของการพัฒนาอีกแบบหนึ่ง จะเห็นว่าการเสนอแนวทางการพัฒนาที่เน้นความสำคัญของมิติใดมิติหนึ่ง เช่น การพัฒนาแบบยั่งยืน ที่ให้ความสำคัญกับมิติด้านสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน ที่ให้ความสำคัญกับมิติทางวัฒนธรรม หรือ การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง เป็นต้น แต่ในระยะต่อมาแนวคิดดังกล่าวได้พัฒนาตนเองมาสู่จุดร่วมเดียวกัน คือ การปฏิเสธแนวทางการพัฒนาแบบกระแสหลัก ซึ่งการพัฒนาแนวทางใหม่นี้ดูเหมือนว่าจะได้รับความนิยมมากขึ้นเมื่อเกิดภาวะวิกฤตทางการเงินขึ้นในปี พ.ศ. 2540 ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้ที่อยู่ในภาคการผลิตอุตสาหกรรม และภาคเกษตรกรรมมีบทบาทที่จะต้องกอบกู้ภาวะล้มละลายทางเศรษฐกิจของชาติ ก็ยิ่งทำให้แนวทางการพัฒนากระแสหลักถูกตั้งคำถามมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงที่สำคัญ คือ ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าก็ยังเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคมและมีอิทธิพลต่อการกำหนดเงื่อนไขและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอยู่ต่อไปไม่ว่าชุมชนจะเลือกแนวทางการพัฒนาใดก็ตาม

ความอยู่รอดของชุมชน ขึ้นอยู่กับความสามารถในการปรับตัวเพื่อทำให้สมาชิกในชุมชนบรรลุเป้าหมายต่าง ๆ และมีประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่เพื่อตอบสนองต่อความต้องการในชีวิตประจำวันของสมาชิกในชุมชน และความสามารถในการจัดการกับปัญหาาร่วมกันของชุมชน (นภาพรย์ ทะวานนท์. 2542) เมื่อพิจารณาในประเด็นเฉพาะความอยู่รอดของชุมชนภายใต้ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าจะพบว่า มีข้อเสนอที่แตกต่างกัน แนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือกเห็นว่าชุมชนจะอยู่รอดได้เมื่อตัดวงจรความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า และหันไปทำการผลิตแบบพอเพียง แต่ความพอเพียงในสังคมทันสมัยไม่สามารถเกิดขึ้นได้ภายในขอบเขตของชุมชนเท่านั้น และข้อเสนอที่ว่าเมื่อชุมชนบรรลุเป้าหมายทางเศรษฐกิจขั้นพื้นฐาน คือ การผลิตที่ตอบสนองความต้องการบริโภคของครอบครัวได้อย่างพอเพียงแล้ว ก็จะพัฒนาไปสู่เป้าหมายทางเศรษฐกิจในขั้นต่อไป คือ เป็นการผลิตเพื่อขาย ซึ่งวงจรของการพึ่งพิงก็จะเกิดขึ้นอีกเช่นเดิม เพราะโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ยังคงเป็นความ

สัมพันธภาพแบบไม่สมดุล (unilateral power relation) ในขณะที่ยังแนวคิดหนึ่งซึ่งเป็นแนวทาง การพัฒนากระแสหลักเสนอว่า ความอู่รอดของชุมชนขึ้นอยู่กับความสามารถของชุมชนที่จะสร้าง กลไกในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของตนเอง และสามารถที่จะเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจ ชุมชนเข้ากับระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่อยู่เหนือระบบเศรษฐกิจชุมชนได้ อย่างมีอำนาจต่อรอง ผ่านองค์กรทางสังคมที่ทำหน้าที่เฉพาะทางในฐานะองค์กรบูรณาการระบบ เศรษฐกิจชุมชน

ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบหนึ่งของสังคมที่มีความสำคัญ เพราะให้ปัจจัยพื้นฐานในการ ดำรงชีพแก่มนุษย์ที่จะทำให้มนุษย์อยู่รอดได้ ด้วยการทำหน้าที่ 4 ประการ คือ การผลิต (production) สิ่งของและบริการต่าง ๆ ตามความจำเป็นหรือตามความต้องการของสังคม การจัดสรร (distribution) ผลประโยชน์ให้กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจในฐานะ เจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งจะมีการจัดสรรในรูปของค่าจ้างแรงงาน ค่าเช่าที่ดิน ดอกเบี้ยเงินกู้ และผลกำไรที่เกิดจากการค้าขาย รวมทั้ง การแลกเปลี่ยน (exchange) ซึ่งเป็นกระบวนการ กระจายสินค้าและบริการไปสู่สมาชิกของสังคมผ่านระบบตลาด และหน้าที่ประการสุดท้าย คือ การ บริโภค (consumption) หรือใช้สินค้าและบริการต่าง ๆ ซึ่งการบริโภคนี้มีความสำคัญที่ทำให้ กิจกรรมทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นอย่างเป็นวงจร (Smelser, 1981) ดังนั้น เมื่อระบบเศรษฐกิจ เป็นระบบหนึ่งที่มีความสำคัญ มนุษย์จึงมีความพยายามอย่างต่อเนืองที่จะพัฒนาระบบเศรษฐกิจ ให้มีประสิทธิภาพ ด้วยการสร้างมาตรการและกลไกต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อรองรับการพัฒนาดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจ พื้นฐาน และเป็นระบบเศรษฐกิจที่สามารถสะท้อนสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจที่แท้จริงของประเทศได้ เป็นอย่างดี

เมื่อศึกษาย้อนหลังเกี่ยวกับความพยายามของมนุษย์ ที่จะทำให้ระบบเศรษฐกิจดำเนินไป อย่างมีประสิทธิภาพ ตอบสนองต่อความจำเป็นและความต้องการของสังคมในแต่ละช่วงเวลาหรือใน แต่ละยุคสมัยแล้วจะพบว่า สังคมพยายามที่จะสร้างกลไกต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อทำให้ระบบเศรษฐกิจ เป็นระบบที่มีประสิทธิภาพสูงสุดตามความหมายของสังคมในแต่ละช่วงเวลา เช่นเดียวกัน ในระดับ ชุมชนเองก็พบว่ามีความพยายามที่จะพัฒนาโลกทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อความอยู่รอดของ ชุมชน แต่จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ชุมชนส่วนใหญ่ยังคงวนเวียนอยู่ในวงจรของ "ความฮากจน"

ความฮากจนเป็นเครื่องบอกเหตุประการหนึ่งถึงความบกพร่องที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจ การเปลี่ยนผ่านของชุมชนจากสังคมประเพณี (traditional society) สู่สังคมทันสมัย

(modern society) ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเพื่อรองรับการพัฒนาตาม
 แนวทางการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (modernization) และมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทาง
 เศรษฐกิจซึ่งเป็นความสัมพันธ์พื้นฐานของสังคมมนุษย์ ในระยะแรกของการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจ
 เพื่อการค้า มีคำอธิบายถึงสาเหตุของความยากจนของประชาชนในภาคเกษตรกรรมว่าเป็นเพราะ
 ขาดความรู้ ความชำนาญการ และขาดเทคโนโลยีการผลิตที่ก้าวหน้าและมีประสิทธิภาพ ดังนั้น
 นโยบายในระยะดังกล่าวจึงมุ่งเน้นการให้ความรู้ การสร้างการยอมรับและนำเทคโนโลยีการผลิต
 แบบทันสมัยมาใช้ตั้งแต่การคิดสรรพันธุ์ การเพาะปลูก การบำรุงดิน การเก็บเกี่ยวและการนำ
 เครื่องจักรกลทันสมัยและก๊วหนามาใช้ ซึ่งมีผลทำให้ผลผลิตทางการเกษตรของไทยมีปริมาณ
 มากขึ้นและมีคุณภาพเป็นที่ยอมรับของตลาดโลก แต่ปัญหาความยากจนของชุมชนชนบทกลับดำรงอยู่
 และมีความรุนแรงและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ดังนั้น ความรู้ ความชำนาญการเกี่ยวกับเทคโนโลยี
 การผลิตที่มีเพิ่มมากขึ้น ไม่สามารถแก้ไขปัญหาความยากจนของชนบทได้ (สุวิทย์ ธีรศาสตร์
 และคณะ. 2533) เพราะรากฐานที่แท้จริงของปัญหา คือ ความไร้อำนาจในการควบคุมระบบ
 เศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งความอ่อนแอทางเศรษฐกิจนี้เองที่เป็นผลสืบเนื่องให้ชุมชนเกิดความอ่อนแอ
 ทางการเมืองที่จะแข่งขันกับกลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ และทำให้ชุมชนขาดอำนาจในการตัดสินใจ
 ในกระบวนการต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิต เพราะไม่ว่าเป้าหมายของการพัฒนาจะเป็นอย่างไร
 ระบบเศรษฐกิจจะเป็นเงื่อนไขพื้นฐาน (prerequisite) ที่จะนำไปสู่การพัฒนาในมิติอื่น ๆ
 ต่อไป หมายความว่า การพัฒนาทางการเมือง การศึกษา และวัฒนธรรม เป็นต้น จะไม่สามารถ
 ดำเนินไปได้หากประชาชนยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้ในเชิงเศรษฐกิจ ดังนั้น ความจำเป็น
 เร่งด่วนของการพัฒนาชุมชนชนบท คือ การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เพราะความด้อยโอกาสทาง
 เศรษฐกิจทำให้ชุมชนด้อยโอกาสที่จะพัฒนาในทุกด้าน (ILO. 1995 : 58) ปัญหาทางเศรษฐกิจ
 ของชุมชนจึงเป็นเรื่องที่เร่งด่วนและต้องการคำอธิบายที่ลึกซึ้งกว่าที่จะอธิบายแต่เพียงว่า เพราะ
 ชุมชนทำการผลิตแบบล้าหลัง หากแต่ " ความยากจน เป็นผลมาจากกระบวนการทางสังคม
 (วรวีทย์ เจริญเลิศ และ ธีรนาถ กาญจนอักษร. 2541 : 232) การพิจารณาปัญหาความยากจน
 ของชนบทจึงต้องพิจารณาถึงพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจชุมชน มากกว่าการอธิบายเพียงแต่
 อาการของปัญหาเท่านั้น

การเปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณีสู่ความเป็นสังคมทันสมัย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
เชิงโครงสร้างเพื่อรองรับแนวทางการพัฒนาดังกล่าวที่มุ่งเน้นการสร้างประสิทธิภาพสูงสุด ซึ่งจะ
 เกิดขึ้นเมื่อสังคมมีการแบ่งงานกันทำ (social division of labour) ตามความชำนาญการ

เฉพาะทาง (specialization) ซึ่งส่งผลให้เกิดการจำแนกงานเชิงโครงสร้าง (structural differentiation) ขึ้นในทุกๆ ระบบของสังคม ซึ่งเดิมในสังคมประเพณีนั้นหน่วยทางสังคมจะทำหน้าที่หลายอย่าง (multi-functional) เมื่อเข้าสู่สังคมทันสมัย หน่วยทางสังคมต่างๆ ถูกกำหนดให้ทำหน้าที่เฉพาะทาง (uni-functional) ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวได้เกิดขึ้นในทุกๆ ระบบและทุกระดับของสังคม รวมทั้งในระบบเศรษฐกิจของชุมชนด้วย

ระบบเศรษฐกิจชุมชนในสังคมประเพณี ซึ่งมีเป้าหมายอยู่ที่ความพอเพียงในการบริโภค และเป็นความพอเพียงที่เกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และเกิดจากการผลิตของแรงงานในครัวเรือน เมื่อผลผลิตมีจำนวนมากเกินแก่ความต้องการในการบริโภค แต่ละครัวเรือนก็นำผลผลิตของตนออกมาแลกเปลี่ยนกันผ่านระบบตลาดในหมู่บ้าน ซึ่งในระยะแรกจะเป็นการแลกเปลี่ยนผลผลิตต่อผลผลิต (barter trade) การแลกเปลี่ยนนี้เพื่อให้เกิดความพอเพียงในผลผลิตชนิดอื่นที่ครัวเรือนของตนไม่สามารถผลิตได้หรือไม่ได้ผลิต หรือในบางกรณีอาจเป็นการแบ่งปันกัน (reciprocity) มากกว่าจะเป็นการแลกเปลี่ยน (exchange) นอกจากนี้ ความพอเพียงของชุมชนในสังคมประเพณียังเกิดจากการช่วยเหลือกันทางด้านแรงงานของคนในชุมชน ในกิจกรรมที่ไม่สามารถทำได้ลำพังเฉพาะแรงงานของครัวเรือน เช่น การล่าสัตว์ เพื่อนำมาเป็นอาหาร การปลูกสร้างหรือซ่อมแซมบ้านเรือน หรือในกิจกรรมที่จะก่อให้เกิดผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น การขุดลอกแหล่งน้ำ การสร้างทำนบ เขื่อนฝาย เป็นต้น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันนี้ เกิดจากความรู้สึกถึงความสัมพันธ์อันที่เครือญาติที่ต้องการให้การช่วยเหลือแบ่งปันกัน ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ หากแต่เป็นกลไกของชุมชนที่ต้องการให้ชุมชนอยู่รอดได้ในภาวะที่แรงงานคือปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุด กล่าวได้ว่า ได้แก่ ระบบการจัดสรรกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญอีกประการหนึ่งนั้น เป็นอำนาจของสภาผู้อาวุโสที่ได้รับการยอมรับจากชุมชน โดยจะพิจารณาจัดสรรให้เฉพาะครัวเรือนที่เป็นสมาชิกของชุมชนเท่านั้นและเป็นการจัดสรรให้กับหน่วยที่เป็นครัวเรือน ส่วนบุคคลจะไม่ได้มีการจัดสรรที่ดิน ข้อสังเกตที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ระบบเศรษฐกิจชุมชนในสังคมประเพณีนั้น ครัวเรือนจะเป็นทั้งผู้ผลิต ผู้บริโภค และทำหน้าที่แลกเปลี่ยนด้วยตนเอง ทั้งนี้ภายใต้กลไกของชุมชนที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างพอเพียง ซึ่งกลไกดังกล่าวยังไม่มีควมซับซ้อนนัก ทั้งนี้เพราะ ระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วงเวลาดังกล่าว ยังไม่ได้มีการจำแนกงานเชิงโครงสร้างเกิดขึ้น

เมื่อชุมชนถูกผนวกเข้าสู่ความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดยอิทธิพลของลัทธิอาณานิคมภายใต้การอำนาจอัยการของรัฐ มีผลอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ ชุมชนและการเปลี่ยนแปลงสภาพของข้าวจากเดิมที่เป็นเพียงปัจจัยในการยังชีพกลายเป็นสินค้า (commodity goods) และเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ การเปิดประเทศเข้าสู่ความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจแบบเสรีมีผลทำให้บทบาทของพระคลังข้างที่ซึ่งผูกขาดการค้าข้าวกับต่างประเทศมาเป็นเวลานานต้องยุติลง ซึ่งเท่ากับว่ารัฐขาดแหล่งรายได้หลักที่เคยนำมาใช้พัฒนาเมืองและกองทัพ ดังนั้น รัฐจึงจำเป็นต้องหารายได้จากแหล่งใหม่ คือ การเก็บภาษีจากการส่งออกข้าว และพยายามสนับสนุน กระตุ้น จูงใจให้ชาวนาเข้าร่วมในกระบวนการผลิตเพื่อการค้า เช่น ในเวลาต่อมาได้มีการลงทุนในโครงการพื้นฐานทางเศรษฐกิจ การให้ประชาชนมีเวลาทำการเพาะปลูกในไร่นามากยิ่งขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงระบบการเกณฑ์แรงงานมาเป็นการจัดเก็บเงินรัชชูปการ เป็นต้น (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, 2539) นอกจากนี้ ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้ายังแทรกตัวลงไปชุมชนโดยตรงทั้งทางด้านการผลิตและการตลาด ทำให้วิถีการผลิตและวิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปโดยหันมาผลิตข้าวเป็นหลัก แล้วขายผลผลิตให้กับพ่อค้าคนกลาง เพื่อนำเงินมาแลกเปลี่ยนกับปัจจัยในการดำรงชีวิตอย่างอื่น ๆ ทั้งที่เคยผลิตได้เอง และสินค้าชนิดใหม่ที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้

ส่วนเกินจากการปลูกข้าว นับได้ว่าเป็นมูลเหตุจูงใจที่สำคัญมากที่ทำให้ชุมชนเปลี่ยนจากการผลิตแบบพอเพียงมาทำการผลิตเพื่อการค้า ในช่วงเวลานั้นชุมชนได้พัฒนาตนเองจนเป็นผู้มีความชำนาญการเฉพาะทางในการผลิต ในขณะที่ได้ละเลยที่จะสร้างกลไกทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ ขึ้นมาเพื่อรองรับการเข้าสู่ความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างไปจากระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงในสังคมประเพณี การยอมรับระบบเศรษฐกิจแบบทันสมัยทำให้มีชนชั้นทางเศรษฐกิจใหม่เกิดขึ้น คือ พ่อค้าคนกลาง ที่เป็นผู้เชื่อมโยงชุมชนเข้ากับระบบตลาด และเข้ามาควบคุมระบบการแลกเปลี่ยนกันในระยะแรก และเมื่อระบบเศรษฐกิจการส่งออกข้าวมีการขยายตัวมากยิ่งขึ้น พ่อค้าก็สามารถเข้ามาควบคุมระบบเศรษฐกิจของชุมชนได้ จากการที่ชุมชนต้องการขยายขนาดการผลิตและปรับปรุงวิธีการผลิตใหม่ ๆ โดยคาดหวังว่าจะได้รับผลตอบแทนที่มากขึ้น ทำให้ชุมชนต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากพ่อค้า เช่น การกู้ยืมเงินมาลงทุนในการผลิต และในที่สุดพ่อค้าก็สามารถเข้ามาควบคุมทางความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจเหนือชุมชน ซึ่งเงื่อนไขของความสัมพันธ์นั้นเป็นไปในลักษณะที่ชุมชนเสียเปรียบขาดอำนาจต่อรองและตกอยู่ในภาวะพึ่งพิง ทั้งนี้เนื่องจาก ระบบตลาดในระบบเศรษฐกิจชุมชนนั้นเป็นตลาดที่ไม่สมบูรณ์

(imperfect market) ซึ่งลักษณะของตลาดที่สมบูรณ์นั้น กลไกของราคาจะต้องเป็นกลาง คือ ไม่มีการบิดเบือนโดยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งและมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นตัวควบคุมการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ยังจะต้องมีผู้ซื้อและผู้ขายจำนวนมากทั้งในตลาดผลผลิตและตลาดปัจจัยการผลิต มีข้อมูลทางการตลาดที่ถูกต้องและพอเพียง ชุมชนมีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือถอนตัวออกจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และการแข่งขันจะเป็นหลักประกันว่าผู้ที่ไม่มีประสิทธิภาพจะถูกผลักดันให้ออกไปจากการระบบเศรษฐกิจเพื่อการเข้าไปทำการผลิตเพื่อยังชีพเท่านั้น (Friedmann, 1980: 164) ในระบบเศรษฐกิจที่มีการแข่งขันสมบูรณ์จะไม่มี การบังคับ (coercion) ซึ่งนำ (domination) และการแสดงออกซึ่งอำนาจทางเศรษฐกิจจะหว่างกัน ลักษณะของตลาดที่ไม่สมบูรณ์จะเป็นประโยชน์กับผู้ที่มิใช่ข้อมูลซึ่ง ได้แก่ พ่อค้าและข้าราชการที่หาประโยชน์จากผู้ขาดข้อมูล คือ ชุมชน (Ellis, 1988) จนชุมชนสูญเสียอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของตนเองในที่สุด และกลายเป็นเพียงผู้ผลิตส่วนเกินให้กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า และมีชีวิตอยู่รอดได้ด้วยการทำงานของตนเอง (self-exploitation)

ดังนั้น แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนแบบทางเลือกใหม่ จึงเสนอให้ชุมชนผ่องถ่ายออกไป และตัดวงจรของการพึ่งพิงลง โดยหันไปทำการผลิตแบบพอเพียงตามความต้องการของครอบครัว เป็นสำคัญ (กาญจนา แก้วเทพ, 2542) อย่างไรก็ตาม ในระยะต่อมาแนวคิดดังกล่าวก็มีความชัดเจนมากขึ้นว่า โดยข้อเท็จจริงแล้วแนวคิดนี้ไม่ได้ปฏิเสธการผลิตเพื่อขาย แต่เป็นเป้าหมายในขั้นต่อไปหลังจากที่ครอบครัวดำรงชีพด้วยความพอเพียงแล้ว แต่ความพอเพียงซึ่งเป็นลักษณะของระบบเศรษฐกิจในสังคมประเพณีนั้น เป็นความพอเพียงที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนบนเงื่อนไขพื้นฐานคือความสามัคคีหรือความเป็นปึกแผ่นของชุมชน (community solidarity) และความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่ผลจากการพัฒนาที่ผ่านมา ชุมชนเกิดการแตกตัวทางชนชั้นและผลประโยชน์ และรากฐานของชุมชนเปลี่ยนไปจากสังคมประเพณีจนเกือบไม่หลงเหลือคุณลักษณะเดิม ทั้งในแง่ของโครงสร้างทางสังคม พลังทางการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต ดังนั้น ข้อเสนอทางการพัฒนาที่ต้องการเห็นชุมชนหันไปทำการผลิตแบบพอเพียงจึงเป็นข้อเสนอที่มีเงื่อนไข ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่เน้นการผลิตเพื่อการดำรงชีพเป็นพื้นฐานนั้น เป็นแนวทางการพัฒนาที่ช่วยฟื้นฟูภาวะล้มละลายทางเศรษฐกิจ แต่เมื่อใดก็ตามที่ชุมชนต้องการผลิตเพื่อสร้างส่วนเกินซึ่งเป็นเป้าหมายขั้นต่อไปนั้น ชุมชนไม่สามารถที่หลีกเลี่ยงความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ซึ่งเป็นโครงสร้างใหญ่ที่ครอบงำเหนือระบบเศรษฐกิจชุมชนได้ เพราะความพอเพียงในปัจจุบันไม่อาจหาได้ภายในขอบเขตของชุมชนเท่านั้น หากแต่ชุมชนถูกเชื่อมโยงไว้กับ

ระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าอย่างหนาแน่นทั้งในด้านการผลิตและการแลกเปลี่ยน ลักษณะดังกล่าวจะยังคงดำรงอยู่เช่นนี้ต่อไป ตราบใดที่ยังไม่มีเงื่อนไขหรืออุปสรรคทางการพัฒนาใด ๆ มาทำลายกลไกการผลิตซ้ำ (reproduction) ของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนี้ลงได้ จิตวิญาณของความเป็นทุนนิยม เช่น การแข่งขัน การขูดรีด มูลค่าส่วนเกินก็จะยังคงดำรงความเป็นทุนนิยมอยู่ต่อไป

ดังนั้น คำถามประการต่อมา คือ ชุมชนจะอยู่รอดได้อย่างไรในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า เพราะเหตุใดชุมชนบางแห่งหรือหลาย ๆ แห่งจึงอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า จากความพยายามของชุมชนในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของตน ที่ปรากฏขึ้นในหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น กรณีหมู่บ้านคีรีวงอำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช กับความพยายามในการพัฒนากองทุนเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้ลดการพึ่งพิงและลดการถูกขูดรีดคอกเบี้ยจากแหล่งเงินกู้ภายนอกได้ (พรพิไล เลิศวิชา. 2535) หรือกรณีชุมชนท่าเกวียนที่ถูกปิดล้อมและแทนที่ด้วยอุตสาหกรรม เป็นตัวอย่างความสำเร็จของชุมชนในการต่อสู้เพื่อที่จะดำรงชีวิตด้วยเกษตรกรรมแทนการขายที่ดิน แล้วเข้าสู่การเป็นแรงงานราคาถูกในโรงงานอุตสาหกรรม ความสำเร็จของชุมชนดังกล่าว คือ การมีองค์กรชุมชนและมีผู้นำที่มีศักยภาพในการที่จะนำท้องถิ่นเข้าสู่โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ซับซ้อน และด้วยวัฒนธรรมชุมชนที่ผู้คนยังมีความผูกพันต่อกัน และผูกพันต่อชุมชน ได้ก่อให้เกิดความตระหนักต่อปัญหาและรวมตัวกันเพื่อหาทางออกจากวิกฤต (ยศ สันตสมบัติ. 2539) กรณีตัวอย่างของชุมชนที่พึ่งพิงตนเองได้ในเชิงเศรษฐกิจ สะท้อนให้เห็นศักยภาพของชุมชน ที่จะพัฒนาจากการเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางในฐานะผู้ผลิตไปสู่การสร้างกลไกในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของตน ซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญมากในระบบเศรษฐกิจที่มีการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง เพื่อตั้งเอาอำนาจในระบบเศรษฐกิจชุมชนคืนสู่ชุมชนและเข้าสู่ความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าอย่างมีอำนาจอิสระในการต่อรอง เพื่อให้การจัดสรรในระบบเศรษฐกิจเป็นธรรมมากยิ่งขึ้น ซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนจะเกิดขึ้นเมื่อมีการจัดระเบียบภายในชุมชน รวมทั้งการมีองค์กรทางสังคมเพื่อการมีปฏิสัมพันธ์ทั้งกับโลกภายนอกและภายในชุมชน โดยกระบวนการของการร่วมมือ เรียกร้อง ปกป้องและตอบโต้ในรูปแบบต่าง ๆ (Greenwood. 1993 ; มงคล คำานันท์. 2541)

การบูรณาการ เป็นกลไกที่สำคัญมากในสังคมที่มีการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง แนวคิดเรื่องการบูรณาการในทางสังคมวิทยา อธิบายว่า การบูรณาการเป็นกระบวนการเชื่อมประสานให้หน่วยหรือระบบย่อยต่าง ๆ ที่ถูกจำแนกแจกแจงออกไปนั้นทำงานอย่างสอดคล้องกัน

ไม่มีการขึ้นนำ ครอบงำ และเอาเปรียบซึ่งกันและกัน (Olsen. 1968) และเมื่อใดก็ตามที่กลไกดังกล่าวขาดประสิทธิภาพก็จะก่อให้เกิดภาวะความวุ่นวายทางสังคม (social disturbance) ขึ้น (Smelser. 1963) ซึ่งความวุ่นวายก็เป็นภาวะความวุ่นวายหนึ่งตามความหมายของ สเมลเซอร์ ที่เกิดจากกลไกการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชนขาดประสิทธิภาพ รวมทั้งการขาดอำนาจต่อรอง การสูญเสียความพอใจในตนเอง เป็นต้น ซึ่งในสังคมที่มีการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการเฉพาะทาง ก็จะต้องมีองค์กรทางสังคม (social organization) ที่มีความชำนาญการเฉพาะทางในการบูรณาการสังคมด้วย (Hawley. 1972) นอกจากนี้ ในทางเศรษฐศาสตร์ การบูรณาการหมายถึงการที่หน่วยหรือระบบย่อยๆ ถูกผนวกเข้ากับระบบใหญ่ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบใหญ่ (Balassa. 1961) ดังนั้น จากแนวคิดเรื่องบูรณาการดังกล่าวอนุมานได้ว่า องค์กรทางสังคมในฐานะที่เป็นองค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชนมีหน้าที่ 2 ประการ คือ 1) การสร้างอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจชุมชน โดยการดึงเอาอำนาจในกิจกรรมต่าง ๆ ในระบบเศรษฐกิจชุมชนกลับคืนมาและประสานให้กิจกรรมในระบบเศรษฐกิจชุมชนทำงานอย่างสอดคล้องประสานกันและสนับสนุนซึ่งกันและกัน 2) การบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าอย่างมีอำนาจต่อรอง ผ่านองค์กรทางสังคมที่ทำหน้าที่ในฐานะที่เป็นองค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน ทั้งนี้เพราะในวงจรของกระบวนการในระบบเศรษฐกิจชุมชน จำเป็นต้องมีการติดต่อหรือสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าและองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ซึ่งแน่นอนว่าองค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนภายใต้ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า จะต้องเป็นองค์กรที่มีลักษณะแตกต่างไปจากองค์กรแบบเดิมในระบบเศรษฐกิจชุมชนในสังคมประเพณี

ในปัจจุบัน มีชุมชนจำนวนหนึ่งที่บูรณาการตนเองเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าอย่างมีอำนาจต่อรอง เพราะสามารถควบคุมระบบเศรษฐกิจของตนเองได้ และมีอำนาจในการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ โดยการรวมตัวกันก่อตั้งองค์กรบูรณาการและพัฒนากลไกในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของตนเองขึ้นมาอย่างเข้มแข็ง จนสามารถอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าปรากฏการณ์ดังกล่าว เป็นปรากฏการณ์ที่สมควรมีการศึกษาในเชิงกระบวนการเกี่ยวกับกำเนิดพัฒนาการ และกระบวนการในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนขององค์กรดังกล่าว ทั้งนี้เพื่อให้ได้คำอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างชัดเจนกับชุมชนอื่น ๆ ว่าจะเลือกเส้นทางใดในช่วงเวลาที่แนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนเช่นนี้ ซึ่งการรวมตัวกันของคนในชุมชน เพื่อให้เกิดผลทางการพัฒนาบางประการเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยากมากในบริบทของชุมชนหมู่บ้านของไทย (อภิสิทธิ์ พันธเสน. 2539) ความล้มเหลวของโครงการพัฒนาต่าง ๆ มักถูก

อธิบายว่าเป็นเพราะชุมชนขาดการรวมตัวกันหรือการที่ไม่สามารถทำงานเป็นกลุ่มได้ เป็นต้น
 ดังนั้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนชานานาแห่งหนึ่งในจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มี
 การรวมตัวกันเป็นองค์การบูรณาการ เพื่อทำหน้าที่ในการผนวกตนเองเข้ากับระบบเศรษฐกิจเพื่อ
 การค้าได้อย่างเข้มแข็ง จึงเป็นปรากฏการณ์ที่มีนัยสำคัญต่อการศึกษาเพื่อการพัฒนาาระบบ
 เศรษฐกิจชุมชนของไทยเป็นอย่างยิ่ง

องค์การทางสังคมโดยทั่วไป เกิดขึ้นจากการที่คนมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social
 interaction) หรืออาจกล่าวได้ว่า การกระทำต่อกันทางสังคมเป็นจุดเริ่มต้นขององค์การทาง
 สังคมหรือการจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งการกระทำดังกล่าวส่งผลต่อพฤติกรรมหรือความรู้สึกนึกคิด
 ของแต่ละฝ่าย การที่คนมีการกระทำต่อกันทางสังคมซ้ำ ๆ ในลักษณะเดิม ๆ จะพัฒนาไปเป็นความ
 สัมพันธ์ทางสังคม (social relation) ความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดจากการที่คนคาดหวังว่าจะ
 ได้รับความตอบแทนที่ต้องการจากการเข้าไปมีความสัมพันธ์ทางสังคมต่อกัน เช่นได้รับความพึงพอใจ
 ส่วนบุคคล การมีเป้าหมายและผลประโยชน์ร่วมกันและการที่จำเป็นต้องพึ่งพิงกัน เป็นต้น (Olsen.
 1968) โดยอาจจำแนกรูปแบบขององค์การทางสังคมตั้งแต่สังคมประเพณีจนถึงสังคมทันสมัยออกได้
 เป็น 5 รูปแบบตามหลักเกณฑ์ในการกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมและสถานภาพหลักในสังคม คือ
 (Broom and Selznick. 1977) การจัดระเบียบทางสังคมแบบเครือญาติ (kinship) แบบ
 นายกับข้าว (fidelity) แบบชั้นวรรณะ (fixed status) แบบพันธะสัญญา (contractual)
 และแบบองค์การ (bureaucracy) นอกจากนี้ ในการศึกษาเกี่ยวกับกำเนิดขององค์การทาง
 สังคม ควรจะพิจารณาถึงบริบท(context) ที่สำคัญที่เป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดองค์การทางสังคมขึ้น
 คือ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งให้ปัจจัยในการดำรงชีพแก่มนุษย์ โครงสร้างและองค์ประกอบทาง
 ประชากร ลักษณะของสมาชิกในสังคมและสภาพแวดล้อมทางสังคม (Olsen. 1968)

องค์การทางสังคมหรือการจัดระเบียบทางสังคม เป็นกระบวนการต่อเนื่องในการนำ
 ระเบียบและความหมายมาสู่สังคมมนุษย์ เป็นกระบวนการที่รวมคนในสังคมเข้าสู่การจัดระเบียบ
 ความสัมพันธ์ทางสังคม (order of social relation) และการมีวัฒนธรรมทางความคิด
 ร่วมกัน (cultural ideas) ด้วยกระบวนการบูรณาการ 2 ประการ คือ การบูรณาการ
 เิงบรรทัดฐาน และการบูรณาการเชิงหน้าที่ ทั้งนี้ เพื่อทำให้ระบบสังคมมีเสถียรภาพจากการที่
 คนในสังคมมีแบบแผนพฤติกรรมแบบเดียวกันและเป็นไปตามความคาดหวังของสังคม นอกจากนี้
 องค์การทางสังคมยังต้องคำนึงถึงเสถียรภาพของตนเองด้วยว่า ทำอย่างไรจึงจะดำรงความเป็น
 องค์การทางสังคมของตนเองเอาไว้ได้ ดังนั้น การขัดเกลาทางสังคม (socialization)

และ การควบคุมทางสังคม (social control) จึงเปรียบเสมือนมาตรการป้องกันไม่ให้เกิดการฝ่าฝืนระเบียบของสังคม กระบวนการและมาตรการที่กล่าวถึงข้างต้นมีวัตถุประสงค์เพื่อการจัดระเบียบทางสังคมภายในองค์กร ดังนั้น องค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนในฐานะที่เป็นองค์กรทางสังคม ก็ย่อมต้องมีกระบวนการและมาตรการของตนเองที่จะทำให้เกิดการพัฒนาขึ้นภายในระบบเศรษฐกิจชุมชน และการมีมาตรการเพื่อดำรงความเป็นองค์กรทางสังคมของตนเองเอาไว้ ในอีกด้านหนึ่ง องค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนมีหน้าที่ที่จะต้องนำชุมชนเข้าสู่ความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า โดยการเข้าไปเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า จากความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงไปสู่ความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนที่ต่างฝ่ายต่างมีอำนาจอิสระในการตัดสินใจ และมีอำนาจในการต่อรองเพื่อให้ได้รับผลตามความต้องการของแต่ละฝ่าย

อย่างไรก็ตาม ในฐานะที่ชุมชนเป็นพื้นที่เปิดและเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ องค์กรบูรณาการจึงไม่ได้เป็นเพียงองค์กรในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนเพียงองค์กรเดียว แต่ในกระบวนการของการพัฒนาประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรของรัฐ และองค์กรทางสังคมที่ทำหน้าที่ในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงสถานภาพและอำนาจที่มีความซับซ้อน (Smelser, 1981) ดังนั้น เพื่อให้ผลประโยชน์จากการพัฒนาสอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของชุมชน และให้คนในชุมชนมีโอกาสได้รับผลดังกล่าวอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน จึงต้องมีกระบวนการทางสังคมบางประการที่เข้าไปเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนาดังกล่าว ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นแนวทางการพัฒนาที่จะให้หลักประกันดังกล่าว เพราะอุดมการณ์ของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม คือ ต้องการให้อำนาจแก่ประชาชนและชุมชนอย่างเท่าเทียมกันในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อำนาจในการตัดสินใจในการกำหนดการพัฒนา เพราะหากชุมชนไร้อำนาจที่จะกำหนดกระบวนการของการพัฒนาแล้ว ก็เป็นไปได้อย่างยิ่งที่ชุมชนจะได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาตามความต้องการที่แท้จริงของชุมชน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สำแดง, 2537) ดังที่แนวคิดเรื่องประชาสังคม (civil society) ได้เสนอว่าการพัฒนาที่แท้จริงจะเกิดขึ้นเมื่อความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนาเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ ที่แต่ละฝ่ายต่างมีอำนาจอิสระ (autonomy) ในความสัมพันธ์ดังกล่าว (เดวิท แมทิวส์, 2540)

การวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์การอุดหนุนของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า
ดำเนินการในช่วงเวลาที่แนวคิดและอุดมการณ์ทางการพัฒนา ได้แยกตัวออกอย่างชัดเจนระหว่าง
การพัฒนากระแสหลักและการพัฒนาแบบทางเลือก การต่อสู้ในเชิงอุดมการณ์ของนักคิด นักวิชาการ

และนักพัฒนาที่สะท้อนผ่านวาทกรรม (discourse) ที่ต่างฝ่ายต่างนำเสนอเพื่อสร้างอำนาจให้แก่ กระบวนการที่คิดว่าด้วยการพัฒนาของตน ด้วยการนำเสนอให้เห็นถึงผลของความสำเร็จของการ พัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในเชิงกลไก โดยทฤษฎีในเชิงกระบวนการ บริบทและเงื่อนไขของการ พัฒนา ไม่เพียงพื่อต่อการพัฒนาไปสู่การเสนอข้อเสนอก่เกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการทางการพัฒนา ได้ ดังนั้น ในฐานะนักพัฒนาศึกษาศาสตร์ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ในเชิงกระบวนการจากปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้นในชุมชนทุ่งรวงทอง (ชื่อสมมติ) จังหวัดยโสธร ซึ่งเป็นชุมชนชาวนาในชนบทที่ผลิตข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพดี และดำรงอยู่ในฐานะของชุมชนที่มีความ ชำนาญการเฉพาะทางการผลิต ซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง ในขณะที่ยุทธศาสตร์อำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของตน และต้องพึ่งพิงระบบเศรษฐกิจที่ เหนือกว่า ทำให้ชุมชนเป็นเพียงผู้ผลิตส่วนเกินให้กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเท่านั้น ความ เสี่ยงเปรียบในรูปแบบต่าง ๆ ถูกส่งมอบอยู่ในชุมชนมาตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความ เสี่ยงเปรียบพ่อค้าคนกลางในการซื้อขายข้าว ทั้งในด้านความไม่เที่ยงตรงของการชั่งน้ำหนักข้าว และการที่ชุมชนซึ่งเป็นผู้ผลิตไม่สามารถกำหนดราคาขายได้ เป็นต้น ทำให้ชุมชนทุ่งรวงทองรวม ตัวกันขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2533 เพื่อต้องการที่จะดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับข้าวด้วยตนเอง ด้วยการ ก่อตั้งโรงสีข้าวทุ่งรวงทอง (ชื่อสมมติ) ขึ้นเป็นกลไกหลักในการเชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ ใน ระบบเศรษฐกิจชุมชน โดยการรับซื้อข้าวจากชุมชนในราคาที่เป็นธรรมและสูงกว่าราคาตลาด ข้าวเปลือกในท้องถิ่น แล้วนำมาแปรรูปเป็นข้าวสารก่อนส่งออกไปจำหน่ายยังตลาดทั่วประเทศ และทำหน้าที่เป็นองค์กรในการเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าได้ อย่างมีอำนาจต่อรอง ความสำเร็จของชุมชนทุ่งรวงทองในวันนี้ที่มีการกล่าวอ้างอิงถึงใน เอกสารวิชาการต่าง ๆ ได้ผ่านขั้นตอนการพัฒนาและปัญหาอุปสรรคมากมาย ทั้งที่เป็นปัญหา อันเนื่องมาจากความยุ่งยากภายในชุมชนเองหรืออุปสรรคที่เกิดจากปัจจัยภายนอกชุมชน ซึ่งใน การวิจัยครั้งนี้ จะได้วิเคราะห์ถึงกลไกการพัฒนาที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจของชุมชนอยู่รอดได้ใน ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดยอาศัยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ตามแนวทางของการสร้าง ทฤษฎีฐานราก (grounded theory)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาปรากฏการณ์เกี่ยวกับกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ทั้งนี้จะได้ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงสู่การผลิตเพื่อการค้าจนถึงระยะเวลาก่อนที่จะมีองค์กรบูรณาการ ซึ่งเป็นเงื่อนไขและบริบทเชิงประวัติศาสตร์ ที่จะนำมาสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจชุมชน รวมทั้งการศึกษาถึงกำเนิด และกระบวนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนขององค์กรบูรณาการ นอกจากนี้ ในกระบวนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน เกี่ยวข้องกับองค์กรทางสังคมหลายฝ่าย ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้ จึงต้องการศึกษาถึงความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนระหว่างองค์กรบูรณาการและองค์กรทางสังคมอื่น ๆ และผลของความสัมพันธ์ดังกล่าวที่มีต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน และประเด็นสุดท้าย คือ การศึกษาลักษณะของระบบเศรษฐกิจชุมชนภายใต้แนวทางการพัฒนาขององค์กรบูรณาการ

ปัญหาการวิจัย

เพื่อต้องการอธิบายว่า กลไกการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน ที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าเป็นอย่างไร จึงได้กำหนดประเด็นปัญหาการวิจัยในครั้งนี้อย่างนี้

1. การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงสู่การผลิตเพื่อการค้าจนถึงระยะเวลาก่อนที่จะมีองค์กรบูรณาการ ระบบเศรษฐกิจชุมชนเป็นอย่างไร
2. กำเนิด และ กระบวนการขององค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน ในการสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชน และการสร้างอำนาจต่อตรงกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเป็นอย่างไร
3. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรบูรณาการ และองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเป็นอย่างไร และความสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลต่อระบบเศรษฐกิจชุมชนอย่างไร
4. ระบบเศรษฐกิจชุมชน หลังจากที่มีองค์กรบูรณาการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาแล้ว อำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเป็นอย่างไร

ขอบเขตของการวิจัย

1. แนวทางในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอาจมีหลายแนวทาง ตามข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่เป็นเงื่อนไขของอุดมการณ์ทางการพัฒนา (developmental ideology) ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้จะศึกษากระบวนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน โดยการสร้างและพัฒนากลไกในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่สำคัญตามข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่ว่าด้วยการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ตามแบบอุดมคติของ สเมลเซอร์ (Neil J. Smelser)

2. การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยที่ต้องการแสวงหาความรู้จากปรากฏการณ์จริงเกี่ยวกับกลไกการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนขององค์กรบูรณาการ ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อหาข้อสรุปเชิงทฤษฎี (theoretical generalization) ตามแนวทางของทฤษฎีฐานราก (grounded theory)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งผลการวิจัยจะเป็นข้อมูลในการที่จะทำความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านจากวิถีการผลิตก่อนทุนนิยมและทุนนิยม ทั้งในประเด็นของการจำแนกแฉกแจงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้น และความพยายามของชุมชนที่จะบูรณาการระบบเศรษฐกิจของตนเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า โดยการก่อตั้งองค์กรทางสังคมของชุมชนขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน จนสามารถสร้างอำนาจต่อรองกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าได้ ซึ่งผลของการวิจัยครั้งนี้จะช่วยให้เกิดความเข้าใจต่อความสำเร็จของแนวทางการพัฒนาดังกล่าวในเชิงกระบวนการ รวมทั้งบริบทและเงื่อนไขของการพัฒนา เพื่อนำไปสู่การเสนอข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย เพื่อพัฒนาให้เป็นแนวทางการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นต่อไป

เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบแนวคิดในการวิจัย

การเข้าสู่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมของชุมชนหมู่บ้าน ทำให้เกิดการสูญเสียอำนาจในการควบคุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนให้กับโครงสร้างต่างๆ ทางเศรษฐกิจที่สามารถกำหนดเงื่อนไขความสัมพันธ์ในลักษณะที่ชุมชนไม่สามารถต่อรองได้ ดังนั้น ครอบครัวยุคใหม่ที่มีความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวยังคงดำรงอยู่ เศรษฐกิจชุมชนก็จะ เป็นเพียงระบบที่สร้างส่วนเกินให้กับระบบเศรษฐกิจที่อยู่เหนือชุมชน ความรุนแรงของผลสืบเนื่องที่จะเกิดขึ้นตามมา คือ การละทิ้งชุมชนของประชากรวัยแรงงาน เพื่อมาแสวงหาปัจจัยในการยังชีพจากภาคการผลิตอุตสาหกรรม ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนอ่อนแอและเป็นโอกาสให้ชนชั้นทางเศรษฐกิจต่าง ๆ มุ่งหน้าเข้าสู่ชุมชนเพื่อหาส่วนเกินจากชุมชนมากยิ่งขึ้น ในขณะที่การผลิตอุตสาหกรรมของประเทศไม่สามารถที่จะดูดซับการไหลเข้าของแรงงานจากชุมชนได้ เนื่องจากอุตสาหกรรมยังไม่ได้ขยายตัวเต็มที่ ดังนั้น ทางออกของปัญหาจึงไม่มีทางเลือกนอกจากการหาแนวทางในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนให้เป็นระบบที่ให้ประโยชน์กับชุมชนอย่างแท้จริง โดยการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ชุมชนมีอำนาจอิสระในการต่อรอง ซึ่งอำนาจในการต่อรองจะเกิดขึ้นได้เมื่อชุมชนสามารถควบคุมระบบเศรษฐกิจของตนเองได้

งานวิจัย เรื่องการวิเคราะห์การอยู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า เป็นการศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่คนในชุมชนรวมตัวกันเป็นองค์กรทางสังคม สร้างและพัฒนากลไกในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชนขึ้น จนชุมชนสามารถที่จะอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ในการศึกษาปรากฏการณ์ดังกล่าวจะเริ่มจากการอธิบายถึง การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงมาสู่การผลิตเพื่อการค้าจนถึงช่วงเวลาก่อนที่ชุมชนจะก่อตั้งองค์กรทางสังคมขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของตน การศึกษาถึงกำเนิดและกระบวนการขององค์กรบูรณาการในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน เพื่อสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชน และการสร้างอำนาจต่อรองกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเป็นอย่างไร การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนและองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ในกระบวนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนเป็นอย่างไร และความสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลต่อระบบเศรษฐกิจชุมชนอย่างไร รวมทั้งการศึกษาลักษณะของระบบเศรษฐกิจชุมชนหลังจากที่องค์กรทางสังคมทำหน้าที่ในการบูรณาการ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาว่าอำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชนและความสัมพันธ์ ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือ

กว่าเป็นอย่างไร

เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาประเด็นปัญหาต่างๆ ดังกล่าว ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และจะนำเสนอผลการค้นคว้าตามลำดับ คือแนวคิดเรื่องการ พัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามแบบอุดมคติของ สเมลเซอร์ (Smelser) ในแง่ที่จะเป็นประโยชน์ต่อ การ อธิบายให้เห็นถึงกระบวนการจำแนกแยกแยะเชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจชุมชน ว่า ถูกจำแนกแยกแยะออกไปอย่างไร และเพราะเหตุใด ต่อจากนั้น จะได้นำแนวคิดดังกล่าวไป วิเคราะห์ในประเด็นเฉพาะที่เกี่ยวข้อง คือการจำแนกแยกแยะเชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจ ชุมชนหมู่บ้านไทย ว่ามีกระบวนการอย่างไร กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นจากปัจจัยใด และ ส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจชุมชนอย่างไร ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจกับระบบเศรษฐกิจชุมชนที่ เปลี่ยนแปลงมาและดำรงอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความพยายามของ ชุมชนในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจ ว่ามีแนวทางอย่างไรและประสบผลอย่างไร และการศึกษา เรื่องแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชน และการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม : กระบวนการทางสังคมในการ เปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชน ตามลำดับ เพื่อนำไปสู่การสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย

การพัฒนาไปสู่ความทันสมัย : แบบอุดมคติของ สเมลเซอร์ (Neil J. Smelser)

ในการเปรียบเทียบสังคมหนึ่งกับอีกสังคมหนึ่ง หรือระหว่างสังคมปัจจุบันกับอดีต มักพบคำ คู่ตรงข้าม(dichotomy) ที่บ่งบอกถึงลักษณะของสังคมดังกล่าว เช่น คำว่า "ก้าวหน้า" หรือ "ล้าหลัง" "พัฒนาแล้ว" หรือ "ยังไม่พัฒนา" เป็นสังคมที่มีโครงสร้าง "ซับซ้อน" หรือ "ไม่ซับซ้อน เป็นต้น ซึ่งคำคู่ตรงข้ามแต่ละคำมักจะปรากฏคำนิยามแฝงโดยสะท้อนผ่านวาทกรรม (discourse) ในการเปรียบเทียบว่าสังคมหนึ่งดีกว่าอีกสังคมหนึ่งเสมอ อย่างไรก็ตาม ในคำคู่ตรงข้ามแต่ละคู่ จะมีลักษณะร่วมที่บ่งบอกถึงระดับของความซับซ้อน (complexity) และการจำแนกแยกแยะ (differentiation) ของสังคมปรากฏอยู่ ในสังคมที่มีความก้าวหน้ามากกว่าหรือสังคมที่พัฒนา แล้วจะมีองค์การทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีความซับซ้อนที่เกิดจากการจำแนกแยกแยะ ทางด้าน เศรษฐกิจ ก็เช่นเดียวกันคือในสังคมที่มีระดับการพัฒนาที่สูงกว่า จะพบว่ามีองค์การทางเศรษฐกิจ ที่มีความซับซ้อนมากกว่า และหน่วยทางเศรษฐกิจก็จะถูกจำแนกแยกแยะออกไปจากเดิมมากขึ้น ดังนั้น อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าสังคมที่มีความก้าวหน้ามีความเติบโตและมีความทันสมัยนั้นเป็นสังคม ที่มีการจำแนกแยกแยะทางโครงสร้างมากกว่านั่นเอง (Smelser. 1960 : 1) จากมุมมอง

ดังกล่าว การพัฒนาหมายถึงกระบวนการของการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง (structural differentiation) และการสร้างความชำนาญการเฉพาะทาง (specialization) การมีองค์กรที่ทำหน้าที่เฉพาะอย่าง เช่น ครอบครัวซึ่งเดิมทำหน้าที่ทุกอย่างจะสูญเสียหน้าที่บางประการให้กับองค์กรทางสังคมใหม่ สูญเสียหน้าที่ในการให้การศึกษาแก่โรงเรียนหรือสถาบันทางการศึกษา ซึ่งเป็นองค์กรที่เชื่อกันว่ามีความชำนาญการมากกว่า เช่นเดียวกับหน้าที่ทางการผลิตและการบริโภคก็จะถูกจำแนกออกไป เกิดสถาบันทางสังคมที่จะเข้ามาทำหน้าที่ในการบูรณาการความต้องการของสังคม เช่น พรรคการเมือง สหภาพ ระบบราชการ และอื่น ๆ และเมื่อใดก็ตามที่กลไกการบูรณาการไม่สามารถประสานการทำงานของส่วนต่าง ๆ ที่ถูกจำแนกแจกแจงออกไปได้ ความขัดแย้งหรือความตึงเครียดในสังคมจะเกิดขึ้น ซึ่งเป็นข้อเสนอบนจากแบบอุดมคติเกี่ยวกับการพัฒนาที่สำคัญของ สเมลเซอร์ (Smelser)

แบบอุดมคติ (ideal-type) ได้แก่ ความคิดสากลที่ถูกสร้างขึ้นจากสิ่งที่สังเกตได้ในสังคม เพื่อนำไปศึกษาหรือเปรียบเทียบกับข้อเท็จจริงหรือปรากฏการณ์ทางสังคม เพื่ออธิบายหรือทำความเข้าใจความเป็นไปของโลก สังคม และพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ องค์ความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ ในปัจจุบันมีคำศัพท์เฉพาะทางวิชาการจำนวนมาก และคำศัพท์ดังกล่าวเหล่านั้นเป็นคำที่แทนความคิดแต่ละความคิด และความคิดเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบเพื่อทำความเข้าใจโลกในประเด็นเฉพาะ เช่น ความคิดหรือทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ ใช้อธิบายหรือทำความเข้าใจภาวะเศรษฐกิจ แต่ทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ก็มีหลายทฤษฎี และต่างก็อธิบายเศรษฐกิจกันคนละแง่มุม และอาจอธิบายเศรษฐกิจของบางสังคมได้เท่านั้น แต่หากทฤษฎีใดมีอำนาจในการอธิบายสูงก็จะเป็นทฤษฎีหลัก (grand theory) เช่น ทฤษฎีทางฟิสิกส์ของไอสไตน์ ทฤษฎีทางการเมืองของลอร์ด (Locke) หรือทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ของ มาร์กซ์ เป็นต้น ความคิดเหล่านี้ไม่ตายตัว สามารถพัฒนาให้มีอำนาจในการอธิบายสังคมได้กว้างขวางยิ่งขึ้น หรืออำนาจในการอธิบายอาจลดน้อยลงเมื่อมีการเสนอข้อเสนองานทฤษฎีใหม่ ๆ ขึ้นมาโต้แย้ง แต่ทุกทฤษฎีก็ถือว่าเป็นแบบอุดมคติตามคำนิยามของ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) (ปรีชา ช้างขวัญยืน. 2538)

เวเบอร์ (Max Weber) เป็นนักสังคมวิทยาคนแรกที่คิดสร้างแบบอุดมคติ (ideal-type construct) ในการศึกษาสังคมทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยการสร้างรูปแบบขึ้นเพื่ออธิบายหรือทำความเข้าใจต่อความจริงนั้น ไม่เช่นนั้นแล้วก็ไม่อาจที่จะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างข้อเท็จจริง เหตุการณ์ ความคิด หรือสถาบันต่าง ๆ ทางสังคมได้ แบบอุดมคติเกิดจากการสร้างมโนทัศน์

จากสิ่งที่สังเกตได้ในสังคม เพื่อนำไปศึกษาหรือเปรียบเทียบกับข้อเท็จจริงหรือปรากฏการณ์ในสังคม การสร้างแบบอุดมคติจะต้องยึดหลักเหตุผลและตรรกศาสตร์ โดยการวิเคราะห์ข้อเท็จจริงนั้นออกเป็นส่วนประกอบหรือลักษณะต่าง ๆ เสียก่อน หลังจากนั้นจึงเข้าสู่การพิจารณาว่าในรูปแบบที่สมบูรณ์ที่สุดนั้นจะต้องประกอบไปด้วยส่วนประกอบอะไรบ้าง แล้วรวมส่วนประกอบหรือลักษณะต่าง ๆ เหล่านั้นเข้าด้วยกันอย่างเชื่อมโยง เพื่อสร้างเป็นมโนทัศน์ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น เวบเบอร์ ได้สร้างแบบอุดมคติ "bureaucracy" ขึ้นมาให้หมายถึงระบบการทำงานในองค์กรสมัยใหม่ ซึ่งมีลักษณะสำคัญหลายอย่าง เช่น การแยกหน้าที่ออกจากเรื่องส่วนตัว การยึดกฎหมายและระเบียบข้อบังคับเป็นแนวทางปฏิบัติ เป็นต้น

ต่อมา สเมลเซอร์ (1963) ได้พยายามแสดงให้เห็นถึงพลวัตของแบบอุดมคติของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีบทบาทต่อการอบอุ้มการพัฒนามาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 และ 1960 ภายใต้แนวคิดของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยการพัฒนาชนบท หมายถึงกระบวนการเปลี่ยนผ่านจากชุมชนประเพณีไปสู่สังคมทันสมัย โดยมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี (Moore, 1963) ซึ่งแรงขับเคลื่อนหลักทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ การพัฒนาทางเทคโนโลยี การพัฒนาไปสู่การเกษตรเพื่อการค้า เกิดระบบค่าจ้างแรงงานขึ้นในภาคเกษตรกรรม เป็นต้น ซึ่งเป้าหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย หมายถึง ความพยายามที่จะสร้างสังคมให้มีความชำนาญการเฉพาะทางมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

1) ด้านเทคโนโลยีหมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากการใช้เทคโนโลยีการผลิตขั้นพื้นฐานที่มีความซับซ้อนน้อยไปสู่การประยุกต์ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ 2) ด้านการเกษตร หมายถึง การเปลี่ยนจากวิถีการผลิตแบบยังชีพหรือแบบพอเพียงสู่การผลิตเพื่อการค้า ซึ่งหมายถึงการเกิดขึ้นของความชำนาญการเฉพาะทาง (specialization) ในการผลิต มีการซื้อสินค้าที่ไม่ใช่สินค้าเกษตร และมีการจ้างงานเกิดขึ้นในภาคเกษตรกรรม 3) ด้านอุตสาหกรรม เกิดการ เปลี่ยนผ่าน (transfer) จากการใช้แรงงานคนและสัตว์ มาสู่การใช้เครื่องจักรกลในการผลิตสินค้า เกิดการทำงานของแรงงานที่ทำงานแลกเปลี่ยนกับค่าจ้างหรือค่าตอบแทนที่เป็นตัวเงิน การเข้าสู่ความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนในระบบตลาด 4) ด้านระบบนิเวศ จะเกิดการย้ายถิ่นของแรงงานจากไร่นาและหมู่บ้านเข้าสู่เมืองและอุตสาหกรรม เป็นต้น ซึ่งกระบวนการต่างๆ ดังกล่าวมักเกิดขึ้นในระยะเวลาเดียวกัน และยังก่อให้เกิดผลกระทบซึ่งกันและกันเป็นผลสืบเนื่องทางสังคมอีกด้วย คือ

1. การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยก่อให้เกิดการจำแนกแฉกแจงเชิงโครงสร้าง (structural differentiation)

กระบวนการจำแนกแฉกแจงเชิงโครงสร้าง คือ การสร้างความชำนาญการเฉพาะทางและการสร้างอำนาจอิสระ (autonomy) ให้กับหน่วยทางสังคม ในทางสังคมวิทยา การจำแนกแฉกแจงเชิงโครงสร้าง หมายถึง " ... การจำแนกหน้าที่ของสถาบันทางสังคมให้เห็นความแตกต่างกันอย่างเด่นชัด ... " (พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. 2532 : 115)

แนวคิดเกี่ยวกับการจำแนกแฉกแจงเชิงโครงสร้าง สามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์การเกิดขึ้นของวิถีของสังคมและเศรษฐกิจในช่วงต่าง ๆ ของการพัฒนาได้ โดยที่การจำแนกแฉกแจง หมายถึง การปฏิบัติโครงสร้างบทบาทจากพหุหน้าที่ (multi-functional) มาสู่โครงสร้างทางสังคมที่มีความชำนาญการเฉพาะทางมากยิ่งขึ้น เช่น 1) เกิดการแบ่งงานกันทำในระบบการผลิตของโรงงานอุตสาหกรรม 2) กิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งเดิมอยู่ในระบบครอบครัวก็จะเปลี่ยนไปสู่การบริหารแบบธุรกิจสมัยใหม่ 3) ด้านการศึกษา เกิดการศึกษาในระบบโรงเรียนจากเดิมหน้าที่ในการให้การศึกษาเป็นหน้าที่ของครอบครัวและวัด เกิดหน่วยทางสังคมใหม่ที่มีหน้าที่เฉพาะทางการศึกษา คือ โรงเรียน 3) ด้านการเมือง พรรคการเมืองในสังคมที่มีความทันสมัยมากกว่า จะมีโครงสร้างที่ซับซ้อนมากกว่าในสังคมชนเผ่า มีความจงรักภักดีต่อระบบเครือญาติน้อยลง มีการแข่งขันเพื่อก้าวไปสู่ความเป็นผู้นำทางการเมืองมากยิ่งขึ้น เป็นต้น ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า การจำแนกแฉกแจงเชิงโครงสร้าง หมายถึง กระบวนการที่บทบาทหรือองค์การทางสังคมหนึ่งถูกจำแนกแฉกแจงออกไปอย่างน้อย ๒ บทบาทหรือ 2 องค์การ โดยที่บทบาทหรือองค์การเหล่านั้นจะต้องตอบสนองต่อสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ และหน่วยทางสังคมที่ถูกจำแนกแฉกแจงออกมาใหม่นี้จะมีหน้าที่ที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน และทำหน้าที่ในการตอบสนองต่อหน่วยเดิม (original unit) ได้อย่างครบถ้วนและสมบูรณ์

การจำแนกแฉกแจงของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สเมลเซอร์ กล่าวว่าในประเทศด้อยพัฒนา การผลิตมักจำกัดอยู่ในระดับครอบครัวและเครือญาติ การผลิตส่วนใหญ่เป็นการผลิตเพื่อยังชีพการแลกเปลี่ยนยังคงผูกพันอยู่กับครอบครัวและหมู่บ้านอย่างเหนียวแน่น ซึ่งการผลิตแบบยังชีพมีข้อจำกัดเกี่ยวกับอำนาจในการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างครอบครัว หมายความว่า การผลิตและการบริโภคเกิดขึ้นในบริบททางสังคมเดียวกัน ทำให้ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมีการ

แลกเปลี่ยนกัน เนื่องจากผลผลิตที่ผลิตได้มีลักษณะเหมือนกัน ระบบการตลาดยังไม่พัฒนา และเงินยังไม่มีความบาทในฐานะที่เป็นสื่อกลางของการซื้อขายแลกเปลี่ยนมากนัก ในขณะที่การผลิตของภาคอุตสาหกรรมเป็นเพียงส่วนเสริมและจำกัดอยู่ในขอบเขตของเครือข่ายและหมู่บ้านเท่านั้น

ดังนั้นการพัฒนาเศรษฐกิจ คือ กิจกรรมที่ต้องขยายขอบเขตออกมาจากระดับครอบครัวและชุมชน ในด้านการเกษตร การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจก่อให้เกิดการจำแนกแจกแจงระหว่างบริบททางสังคมของการผลิตและการบริโภค ในระบบของการแลกเปลี่ยนก็เช่นเดียวกัน คือ จากเดิมที่การแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการไม่ได้เป็นไปตามหลักเศรษฐศาสตร์ ก็จะถูกผลักดันให้เข้าสู่ระบบตลาดเงินมีอำนาจในการซื้อขายแลกเปลี่ยนมากขึ้น และเกิดชนชั้นใหม่ที่เข้ามาทำหน้าที่เป็นคนกลางในการแลกเปลี่ยนแทนครอบครัว ทั้งนี้ ภายใต้การแทรกแซงของศาสนา การเมือง และชนชั้นต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชนชั้นปกครองที่มีอำนาจในการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจให้เป็นไปในทิศทางที่ตอบสนองต่อความต้องการของชนชั้น

ไวท์ (White. 1989) เห็นว่า การจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงที่คนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนและคนจากภายนอก สามารถเข้าถึงผลผลิตที่เกิดจากแรงงานของตนเองและผู้อื่นได้เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้บนพื้นฐานของความแตกต่างกันในอำนาจในการควบคุมความสัมพันธ์ทางการผลิตไม่ใช่ความแตกต่างกันในการครอบครองปัจจัยการผลิต ส่วนฮาร์ท (Hart. 1989) เห็นว่าการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง เกิดจากบทบาทของรัฐในลักษณะที่รัฐให้ความอุปถัมภ์ต่อชนชั้นนำในชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนกับการกิจบางประการที่รัฐต้องพึงพากลุ่มอำนาจในชุมชน เช่น การดูแล ความสงบสุข การเป็นเจ้าภาชีนายอากร เป็นต้น ความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐ เป็นโอกาสให้กลุ่มอำนาจท้องถิ่นสามารถเข้าถึงทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมมากกว่าชาวบ้านทั่วไป ซึ่ง เทอร์ตัน (Turton. 1989) เห็นว่าเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ผู้มีอำนาจท้องถิ่นหาส่วนเกินจากชุมชน อย่างไรก็ตาม การจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างในบางกรณี อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อวิถีการบูรณาการของสังคมเดิม เช่น ครอบครัวและหมู่บ้าน เริ่มที่จะสูญเสียหน้าที่บางอย่างในการแก้ไขปัญหาให้กับโครงสร้างทางสังคมใหม่ ซึ่งในสังคมที่มีความทันสมัยมากขึ้น เป้าหมายทางเศรษฐกิจจะเปลี่ยนจากการสร้างความพอเพียงของครอบครัวและชุมชน เป็นการสร้างมูลค่าส่วนเกินของชนชั้น การที่ชุมชนไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ เช่น เดิมเนื่องจากมีปัญหามากขึ้น ซับซ้อนขึ้น อันเป็นผลสืบเนื่องที่ไม่พึงประสงค์จากการพัฒนาซึ่งเป็นปัญหาในแง่ของการบูรณาการของสังคมนั้นเอง

2. การบูรณาการ (integration)

การเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะของการจัดระเบียบทางสังคมแบบดั้งเดิม ให้ความความ
 ทนสมียมากขึ้นนั้น ล่าพิงเฉพาะการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง ไม่สามารถที่จะนำไปสู่ภาวะ
 ของความทนสมียได้ เดอร์ไคม์ (Durkheim. 1960) ได้ให้ความตระหนักต่อความสำคัญของ
 กลไกการบูรณาการว่าเป็นกลไกที่มีความสำคัญต่อความเติบโตทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 ในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลาย เดอร์ไคม์ มีข้อโต้แย้งกับแนวคิดแบบประโชยน์นิยมที่เสนอว่า
 การแบ่งงานกันทำจะก่อให้เกิดความเติบโตทางเศรษฐกิจสูงสุดว่า อาจนำสังคมไปสู่ความวุ่นวาย
 ไร้ระเบียบ หากกระบวนการจำแนกแจกแจงดังกล่าวปราศจากกฎระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ที่มี
 ประสิทธิภาพในฐานะที่เป็นข้อปฏิบัติร่วมกันของคนในสังคม ทั้งนี้เนื่องจากผลประโชยน์จะ
 เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทำให้ต้องมีการกำหนดการจัดสรรผลประโชยน์ที่เกิดขึ้นจากโครงสร้าง
 ทางการผลิตใหม่ โดยที่ เดอร์ไคม์ เห็นว่าบูรณาการหลักของสังคม คือ กฎหมาย แต่การ
 บูรณาการก็สามารถอยู่ในส่วนอื่น ๆ ของสังคมได้เช่นกัน (Simpson. 1951)

สังคมที่มีการแบ่งงานกันทำ (division of labor) ระหว่างสมาชิกในสังคม
 ก่อให้เกิดความชำนาญการ ในขณะเดียวกันก็นำไปสู่การสูญเสียความพอเพียงในตนเอง (self-
 sufficiency) และเกิดการพึ่งพิงระหว่างส่วนต่างๆ ของสังคมมากยิ่งขึ้น ซึ่งการพึ่งพิงดังกล่าว
 จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการจัดระเบียบ (formation) ให้เกิดความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยน
 ระหว่างสมาชิกในสังคม การที่สมาชิกในสังคมต้องพึ่งพิงกันนี้เอง เป็นปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้คน
 รวมตัวกันเป็นองค์กรทางสังคม เพื่อสนับสนุนและดำรงความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดำเนินต่อไป
 ภายใต้อกฎ ระเบียบและการมีหน่วยทางการบริหารที่จะประสานและควบคุมกิจกรรมต่าง ๆ
 ของสังคม กล่าวโดยสรุป องค์กรทางสังคม คือ หน่วยที่ทำหน้าที่ในการบูรณาการทางสังคม โดย
 การประสานให้ส่วนย่อย ๆ ที่มีความชำนาญการเฉพาะทางและต้องพึ่งพิงกันนั้นทำหน้าที่ได้อย่าง
 เป็นเอกภาพและตอบสนองต่อสังคม (Hawley. 1972)

การจัดระเบียบองค์กรทางสังคมเป็นกระบวนการต่อเนื่อง (ongoing process)
 ในการที่จะนำระเบียบ (order) และความหมาย (meaning) มาสู่สังคมมนุษย์ เป็นกระบวนการ
 ที่รวมคนในสังคมเข้าสู่การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม (ordered of social relation)
 และการมีวัฒนธรรมทางความคิด (cultural ideas) ร่วมกัน (Olsen. 1968 : 2)
 กระบวนการขององค์กรทางสังคมเริ่มต้นขึ้นเมื่อคนมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social interact-

ion) หรือมีการกระทำต่อกัน หมายความว่า เป็นการกระทำของบุคคลที่ก่อให้เกิดผลกระทบ (affect) ต่อบุคคลอื่นทั้งในแง่ของพฤติกรรมหรือความคิด แต่การกระทำใดๆ ของบุคคลที่ไม่เป็นที่รับรู้ของบุคคลอื่น ย่อมไม่มีต่อพฤติกรรมและความคิดของบุคคลจึงไม่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ดังนั้น ปฏิสัมพันธ์ (interaction) จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการส่งผ่าน (transmission) ความคิดหรือเป็นการสื่อสารทางความคิดนั่นเอง ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมบางอย่างเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว หรืออาจเกิดขึ้นซ้ำ ๆ แต่เกิดขึ้นอย่างประปราย โดยที่ไม่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมส่วนมากเกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าในลักษณะเดิม จนพัฒนาไปเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม (social relationship) (Olsen, 1968 : 31) การที่คนในสังคมพยายามที่จะพัฒนาปฏิสัมพันธ์ทางสังคมไปสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น เกิดจากปัจจัยที่สำคัญหลายประการ คือ ความพึงพอใจส่วนตัว (personalsatisfaction) ที่มักเกิดจากบุคคลิกภาพ หรือคุณลักษณะส่วนบุคคลของแต่ละฝ่ายที่ดึงดูดให้บุคคลสานต่อความสัมพันธ์กัน โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การได้รับการตอบสนองทางด้านจิตใจ เช่น ความรัก มิตรภาพ เป็นต้น ประการต่อมา คือการมีผลประโยชน์และเป้าหมายร่วมกัน ทำให้คนเข้ามามีความสัมพันธ์กันและพยายามรักษาความสัมพันธ์ดังกล่าวให้ดำรงอยู่เพื่อต้องการบรรลุผลประโยชน์และเป้าหมายร่วมกัน ลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมลักษณะที่สามเกิดจากความคาดหวังและพันธะสัญญา (expectation and obligation) ที่มีต่อกัน แม้ว่าจะมีเป้าหมายและผลประโยชน์ต่างกัน แต่ความคาดหวังและข้อผูกมัดบางประการทำให้คนในสังคมจำต้องรักษาความสัมพันธ์ที่มีต่อกันไว้ ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของประเพณีนิยมอันมีที่มาจากศีลธรรม จริยธรรม และความเชื่อทางศาสนา เป็นต้น เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของที่ดินและชาวนา ปัจจัยประการที่สี่ คือ การพึ่งพิงกัน (mutual interdependence) ในมิติทางเศรษฐกิจปัจจัยดังกล่าวจะยิ่งมีความสำคัญอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสังคมทันสมัยที่ระบบเศรษฐกิจมีการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง หรือมีระดับของความเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทางสูง และประการสุดท้าย คือ แรงบังคับ (forces) ที่ใช้ผ่านการตอบแทน (compensation) และการลงโทษ (deprivation) ในรูปแบบต่างๆ เช่น การให้โอกาสหรือจำกัดโอกาสของการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การสื่อสาร การกีดกันไม่ให้บรรลุเป้าหมายหรือการลงโทษเชิงสัญลักษณ์ (symbolic sanction) ต่าง ๆ นอกจากนี้ ในสังคมปัจจุบันแรงบังคับยังเกิดจากเงินที่นำมาใช้ทั้งในแง่ที่เป็นการสร้างสิ่งจูงใจ (incentives) เช่น การเพิ่มเงินค่าจ้างแรงงาน การลดราคาสินค้า เป็นต้น ซึ่งในความสัมพันธ์ทางสังคมหนึ่ง ๆ อาจเกิดจากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งหรือ

อาจเกิดจากปัจจัยหลายประการร่วมกันก็ได้ (Olsen. 1968 : 33-35)

นอกจากนี้ องค์การทางสังคมไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศ หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ทางสังคมที่ดำรงอยู่ การทำความเข้าใจเรื่องกระบวนการขององค์การทางสังคม จึงต้องพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของบริบท (context) ที่มีผลโดยตรงต่อขอบเขตและรูปแบบขององค์การทางสังคม เงื่อนไขพื้นฐานที่ทำให้้องค์การทางสังคมอยู่รอด คือ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (natural environment) ซึ่งให้ปัจจัยในการดำรงชีพแก่มนุษย์ บริบทที่สอง คือ โครงสร้างและองค์ประกอบทางประชากร (structure and composition of population) เนื่องจากองค์การทางสังคมประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม ดังนั้น องค์การทางสังคมจึงได้รับอิทธิพลจากคุณลักษณะทางประชากรของสมาชิกใน้องค์กร คือ ขนาดหรือจำนวนของประชากร โครงสร้างทางอายุ องค์ประกอบทางเชื้อชาติและสีผิวระหว่างหญิง-ชาย นอกจากนี้ การที่คนจะรวมตัวเป็น้องค์การทางสังคมได้อ่างน้อยที่สุดจะต้องมีความเฉลียวฉลาด (intelligence) คือความสามารถในการเรียนรู้และแก้ปัญหา และจะต้องมีความสามารถในการสื่อสารในเชิงสัญลักษณ์ นอกจากนี้ โดยปกติคนจะถูกกระตุ้นให้มีความต้องการที่จะบรรลุเป้าหมายต่าง ๆ นับตั้งแต่เป้าหมายพื้นฐานคือความอยู่รอดไปจนถึงเป้าหมายที่ต้องการมีวิถีชีวิตที่สมบูรณ์ที่สุด ทำให้เกิดเป้าหมายร่วมกันและรวมตัวกันเพื่อการบรรลุเป้าหมายสูงสุดนั้น ดังนั้น คุณลักษณะเชิงมนุษย์ (human being) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิถีความคิด (mind) ของบุคคลและกลุ่ม จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญ รวมทั้ง ความรู้ความชำนาญการทางวัตถุ (material technology) หรือความรู้ของสมาชิกใน้องค์กรเกี่ยวกับการจัดหา ดัดแปลงทรัพยากรธรรมชาติให้ตอบสนองต่อความต้องการของ้องค์กร รวมทั้งการผลิตเครื่องมือทางการผลิตเพื่อนำมาซึ่งการดำรงชีวิตที่ดี และยังมีสภาพแวดล้อมทางสังคม (social environment) ที่เป็นบริบทที่สำคัญของ้องค์การทางสังคม เพราะ้องค์การทางสังคมต่าง ๆ ไม่ได้อยู่ลอยๆ หรือต่างดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระ หากแต่ต้องสัมพันธ์กับ้องค์การทางสังคมอื่น ๆ ทั้งในลักษณะที่เป็นการแข่งขัน (compete) และการพึ่งพิงกัน (interdependent) (Olsen. 1968 : 21-29)

บรูม และ เซลซนิค (Broom and Selznick. 1977) ได้สรุปว่า รูปแบบการจัดระเบียบสังคมตั้งแต่สังคมประเพณีจนถึงปัจจุบันอาจจำแนกได้เป็น 5 ลักษณะตามกฎเกณฑ์สำคัญที่ใช้ในการกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมและสถานภาพหลักในสังคม คือแบบเครือญาติ (kinship) เป็นการจัดระเบียบทางสังคมที่ใช้บรรทัดฐานและสถานภาพในระบบครอบครัว เป็นหลักของความสัมพันธ์ ใช้กฎของความสัมพันธ์อันที่ญาติควบคุมพฤติกรรมทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะของการ

จัดระเบียบแบบสังคมประเพณี แบบนายกับบ่าว (fidelity) ใต้การยึดถือความสัมพันธ์โดยความผูกพันฉันท์นายผู้มีพระคุณและบ่าวรับใช้ที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดี แบบขั้นนารณะ (fixed status) เป็นรูปแบบของการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีกฎเกณฑ์แน่นอนตามสถานภาพที่ติดตัวมาแต่กำเนิด แบบขั้นสัญญา (contractual) คือ ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการที่สมาชิกในสังคมกระทำสัญญาต่อกัน โดยมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน และลักษณะสุดท้าย คือ แบบองค์การ (bureaucracy) เป็นลักษณะของสังคมทันสมัยที่สมาชิกในสังคมมีความสัมพันธ์กันภายใต้กฎเกณฑ์ขององค์การ ผู้มีอำนาจคือ ฝ่ายจัดการมืออาชีพ (bureaucrats) สมาชิกแต่ละคนจะถูกกำหนดให้ทำหน้าที่ตามความชำนาญการเฉพาะด้านและมีความสัมพันธ์กันตามระบบสายงาน

ในสังคมประเพณี ระบบเศรษฐกิจในระดับครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นการผลิตเกษตรกรรมแบบพอเพียงหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือน จะมีระดับของการจำแนกแยกแยะเพียงเล็กน้อย ความแตกต่างระหว่างบทบาทของการเป็นสมาชิกในครอบครัวและบทบาทในฐานะผู้ผลิตแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย การบูรณาการกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่แม้จะมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่ยังไม่ถูกจำแนกแยกแยะออกไปจนเกิดลักษณะของความชำนาญการเฉพาะทาง ในสังคมทันสมัยภายใต้เงื่อนไขของการจำแนกแยกแยะเชิงโครงสร้าง การผลิตและการบริโภคจะถูกแยกออกจากกัน บทบาทของการเป็นสมาชิกในครอบครัวและบทบาทในฐานะผู้ผลิตจะมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ซึ่งการจำแนกแยกแยะดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาในการบูรณาการขึ้น เช่น ความขัดแย้งหรือความแตกต่างระหว่างผลประโยชน์ของครอบครัวกับผลประโยชน์ขององค์กร ความไม่แน่นอนของระบบตลาดที่มีผลกระทบต่อครอบครัว เป็นต้น เมื่อสังคมพัฒนาไปสู่ความทันสมัย จึงจำเป็นต้องสร้างองค์กรที่มีความชำนาญการเฉพาะทางในการบูรณาการส่วนต่าง ๆ ของระบบเศรษฐกิจชุมชน ดังนั้นกระบวนการทางการพัฒนา จึงเปรียบเทียบเหมือนปฏิสัมพันธ์ระหว่างการจำแนกแยกแยะเชิงโครงสร้างและการบูรณาการ ซึ่งการบูรณาการทางสังคม แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ การบูรณาการเชิงบรรทัดฐาน (normative integration) และการบูรณาการเชิงหน้าที่ (functional integration) (Olsen, 1968)

ในสังคมประเพณีที่บุคคลมีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างใกล้ชิดและยังมีระดับของการจำแนกแยกแยะทางสังคมน้อย การบูรณาการเชิงบรรทัดฐานจะมีประสิทธิภาพในการบูรณาการสังคมมาก เพราะบรรทัดฐานและค่านิยมจะถูกปลูกฝังได้อย่างลึกซึ้ง องค์กรทางสังคมซึ่งอาจอยู่ในรูปของกลุ่มสมาคม ชุมชน หรือองค์กรขนาดกลางในรูปแบบอื่น ๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและเป็นแหล่ง

กำเนิดของบรรทัดฐานและค่านิยมทางสังคม และเป็นองค์ที่กำหนดบทบาทของบุคคลให้เหมาะสม และสอดคล้องกับสังคม แต่การดำรงอยู่ขององค์การทางสังคม ก็ไม่ได้หมายความว่าความจะมีการบูรณาการเชิงบรรทัดฐานเกิดขึ้นโดยปริยาย เพราะองค์การทางสังคมเหล่านี้ในฐานะที่เป็นส่วนย่อย ๆ ของสังคมต่างก็มีอำนาจอิสระในหน้าที่ และในหลายกรณีที่กระทำการไปในทางที่ขัดแย้งกับสังคม นอกจากนี้ วัฒนธรรมขององค์การทางสังคมซึ่งเป็นวัฒนธรรมย่อยยังแตกต่างและมักจะเป็นไปในทางที่ขัดแย้งกับสังคม ดังนั้น บุคคลจึงมักมีความรู้สึกที่ขัดแย้งระหว่างการทำตามบรรทัดฐานและค่านิยมของสังคมกับองค์การทางสังคมที่ตนเป็นสมาชิก เมื่อบุคคลตกอยู่ในภาวะทางสองแพร่ง (dilemma) ก็มักที่จะเลือกที่จะปฏิบัติไปตามบรรทัดฐานและค่านิยมทางสังคมขององค์การทางสังคมที่ตนเองเป็นสมาชิก เพราะองค์การทางสังคมจะมีความสำคัญกับวิถีชีวิตของบุคคลมากกว่าสังคม ดังนั้น ผลสืบเนื่องที่จะเกิดขึ้นตามมาคือภาวะขัดแย้งทางบรรทัดฐาน (norm conflict)

บรรทัดฐาน หมายถึง "ระเบียบ กฎเกณฑ์ แบบพฤติกรรมหรือคตินิยมที่สังคมวางไว้เพื่อกำหนดแนวทางสำหรับบุคคลยึดถือปฏิบัติในสถานการณ์ต่าง ๆ บรรทัดฐานจะบอกให้เราทราบว่าเราควรปฏิบัติอย่างไรในสถานการณ์นั้น ๆ การที่สมาชิกในสังคมมีการติดต่อสัมพันธ์กันราบรื่นก็เพราะแต่ละฝ่ายต่างปฏิบัติตามบรรทัดฐานซึ่งทุกคนมีความเข้าใจร่วมกัน ทำให้เกิดความแน่นอนและความเป็นระเบียบในชีวิตสังคม" (ประเสริฐ อัมภลิ่ง. ม.ป.ป. : 3) ซึ่งสามารถแบ่งบรรทัดฐานออกเป็น 3 ประเภท คือ (Bierstedt, 1974 : 220) วิถีประชา (folkway) เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติกันมาตามธรรมเนียมประเพณี การลงโทษเมื่อเกิดการฝ่าฝืนจะไม่รุนแรง เช่น ประเพณีนิยมของผู้ชายที่ควรอุปสมบทก่อนมีครอบครัว เป็นต้น (ประสาท หลักศิลา. 2514 : 426) จารีต (mores) ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับข้อห้าม (taboos) และมีหลักศีลธรรมแทรกอยู่ จารีตเป็นสิ่งที่กำหนดว่าสิ่งใดผิดสิ่งใดถูกโดยไม่ต้องอธิบายถึงเหตุผล การฝ่าฝืนจารีตจะถูกลงโทษอย่างรุนแรงกว่าและมีความเข้มงวดในการบังคับใช้ (sanctions) มากกว่าวิถีประชา กฎหมาย คือ แนวทางปฏิบัติที่มีการกำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนแนวทางปฏิบัติใดที่ไม่ได้กำหนดไว้อย่างเป็นทางการจะเป็นลายลักษณ์อักษรในทางสังคมวิทยาจะถือว่าเป็นจารีต

เมื่อสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้น การบูรณาการเชิงหน้าที่จะมีความสำคัญว่าการบูรณาการเชิงบรรทัดฐาน ในสังคมที่มีการแบ่งงานกันทำสูง การบูรณาการเชิงหน้าที่จะมีความสำคัญในการประสานและควบคุมความสัมพันธ์ไม่ให้เกิดการชนหน้าหรือเอาเปรียบกันระหว่างองค์การทางสังคมต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมีส่วนร่วมในรูปของผลประโยชน์ต่าง ๆ จากเงื่อนไขดังกล่าว ผลักดันให้เกิดองค์การทางสังคมขึ้นมาทำหน้าที่เฉพาะในการบูรณาการสังคม ประสานงานและ

ควบคุมการทำหน้าที่ของส่วนต่าง ๆ ดังนั้น นักทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ จึงกล่าวว่าเมื่อสังคมยิ่งมีความชำนาญการเฉพาะทางมากขึ้น ก็จะมีการควบคุมจากองค์กรบูรณาการทางสังคมมากยิ่งขึ้น การบูรณาการเชิงหน้าที่จึงจะเกิดขึ้น ในการศึกษาการบูรณาการเชิงหน้าที่ จะพิจารณาจากประเด็นต่าง ๆ ดังนี้ คือ 1) ขอบเขตของความชำนาญการเฉพาะทางหรือการแบ่งงานกันทำระหว่างส่วนต่าง ๆ ของสังคม 2) การเกิดขึ้นและการรักษาความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนระหว่างส่วนต่าง ๆ ที่ต้องพึ่งพิงกัน 3) การมีกฎระเบียบที่พอเพียงแก่การดำรงไว้ซึ่งความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยน 4) ประสิทธิภาพของหน่วยที่ทำหน้าที่ในการบูรณาการ 5) ช่องทางการสื่อสารที่เผยแพร่กฎระเบียบไปสู่สมาชิกในสังคมและสะท้อนกลับปัญหาให้องค์กรบูรณาการทางสังคมทราบ

อย่างไรก็ตาม เป้าหมายสูงสุดขององค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชนในฐานะที่เป็นองค์กรทางสังคม คือ ความอยู่รอด (survival) เพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวจึงต้องมีมาตรการเพื่อดำรง (preserve) ความเป็นองค์กรทางสังคมไว้ โอลเซน (Olsen, 1968) ได้อธิบายว่าหากบุคคลประพฤติ ปฏิบัติไปตามบทบาททางสังคมได้อย่างสมบูรณ์และเหมาะสม ไม่มีความขัดแย้งในเชิงบทบาท ไม่มีแรงกดดันต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นแรงกดดันทางสังคมและจิตใจที่ผลักดันให้บุคคลมีพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคมหรือกลุ่มต่าง ๆ ในองค์กรจะไม่มี ความขัดแย้งกัน เพราะได้รับการพัฒนาจนมีความเป็นสถาบันอย่างสมบูรณ์ มาตรการดังกล่าวก็คงไม่มีความจำเป็น แต่ข้อเท็จจริงทางสังคมมิได้เป็นเช่นนั้น ดังนั้น เมื่อมนุษย์ต้องการให้องค์กรทางสังคมดำรงอยู่อย่างมั่นคงหรือต่อเนื่อง และสวมแว่นทาบหน้าที่ไปตามความคาดหวังของสังคม ก็จะต้องสร้างมาตรการบางประการขึ้นมา ซึ่งมาตรการดังกล่าว คือ การขัดเกลาทางสังคม (socialization) และการควบคุมทางสังคม (social control) การขัดเกลาทางสังคม เป็นกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลที่จะพัฒนาคุณลักษณะของบุคคล (personalities) รวมทั้งเป็นกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลที่จะเข้าไปมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสถานการณ์ต่าง ๆ การขัดเกลาทางสังคมเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตของมนุษย์ที่มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมต่อกัน ซึ่งมีผลทำให้พฤติกรรมของบุคคลเปลี่ยนแปลงไปตามความคาดหวังหรือบรรทัดฐานของสังคม การที่กระบวนการขัดเกลาทางสังคมมีอำนาจเป็นเสมือนกลไกในการควบคุม เพราะมีการกำหนดเงื่อนไขและผลตอบแทนที่สมาชิกในสังคมจะได้รับเมื่อปฏิบัติตาม (Site, 1975 : 41-42)

การควบคุมทางสังคม คือ กระบวนการทางสังคมที่มุ่งหมายให้สมาชิกของสังคมยอมรับและปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม เช่น กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ศีลธรรมและจารีต

ประเพณี ความเป็นระเบียบของสังคมส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะสังคมใช้มาตรการต่าง ๆ ในการควบคุมพฤติกรรมของบุคคลทั้งที่ปรากฏออกมาภายนอก คือ การกระทำต่าง ๆ หรือสิ่งที่อยู่ภายในจิตใจของบุคคล เช่น คุณค่า และทัศนคติต่าง ๆ มาตรการดังกล่าวอาจมิได้หลายลักษณะ เช่น การให้สุข-ให้โทษ การศึกษาอบรมและการจูงใจให้กระทำความดีด้วยวิธีการต่างๆ การใช้มาตรการควบคุมทางสังคมนี้อาจมุ่งให้เกิดการควบคุมโดยตัวบุคคลเองที่เรียกว่าการควบคุมภายใน (internal control) เป็นการปลูกฝังคุณธรรมในตัวบุคคล ให้บุคคลมีวิธีปฏิบัติประเพณีหรือธรรมเนียมที่ต้องการทำตามบรรทัดฐานทางสังคมด้วยความรู้สึกผิด-ชอบของตนเอง หรือเพียงแต่มุ่งการควบคุมการกระทำภายนอกของบุคคล (external control) ด้วยการให้รางวัลเพื่อจูงใจให้ทำตามบรรทัดฐานและลงโทษเพื่อให้บุคคลละเว้นการฝ่าฝืนบรรทัดฐาน (Coser. 1964)

3. ภาวะคุกคามทางสังคม (social disturbance)

การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอันเป็นผลมาจากการพัฒนา ได้ส่งผลกระทบต่อการจัดระเบียบทางสังคม ทั้งนี้เนื่องจาก การจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง ได้ก่อให้เกิดกิจกรรมบรรทัดฐาน และข้อบัญญัติ (sanction) ใหม่ ๆ ไม่ว่าจะเป็ทางด้านการเงิน การเมือง การศึกษา เป็นต้น ซึ่งข้อบัญญัติต่าง ๆ เหล่านี้แตกต่างไปจากสังคมดั้งเดิมที่กำหนดขึ้นบนพื้นฐานทางศาสนา ความสัมพันธ์แบบเครือญาติและชนเผ่า ซึ่งตามแนวคิดของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยถือว่าเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงค่านิยมและวิถีของสังคมที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงและนำไปสู่การต่อต้านในที่สุด ในสังคมที่ตกอยู่ภายใต้อาณานิคม เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน เพราะประเทศเจ้าอาณานิคมมักคาดหวังให้ชนพื้นเมืองยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ที่ตนกำหนดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบาทในเชิงเศรษฐกิจ (Eisenstadt. 1970 : 298) และในสังคมที่ไม่เคยตกอยู่ภายใต้อาณานิคม อาจถูกคุกคามจากกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังนั้น ภาวะคุกคามทางสังคม จึงหมายถึง ความไม่สงบหรือความผิดปกติต่าง ๆ ของสังคม ที่เกิดขึ้นจากความไร้ประสิทธิภาพของกลไกในการบูรณาการ

อย่างไรก็ตาม การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง อาจไม่เพียงพอที่จะทำความเข้าใจต่อกระบวนการเปลี่ยนผ่านจากวิธีการผลิตเดิมสู่วิธีการผลิตใหม่ ซึ่ง ทฤษฎีการปะทะประสานของวิธีการผลิต (theory of the articulation of modes of production) อธิบายการเปลี่ยนผ่านจากสังคมนิยมแบบเดิมไปสู่สังคมนิยมแบบใหม่ว่า เกิดจากการปะทะประสาน (articulation) ระหว่างวิธีการผลิตแบบเดิมกับวิธีการผลิตแบบใหม่ ซึ่งทฤษฎีดังกล่าวมุ่งเน้นการอธิบายการเปลี่ยนผ่านของสังคมก่อนทุนนิยม (pre-capitalist) ไปสู่สังคมนิยมว่าวิธีการผลิตแบบใหม่หรือทุนนิยมไม่ได้เข้ามาแทนที่วิธีการผลิตดั้งเดิมที่ดำรงอยู่ก่อนหน้านั้นอย่างสิ้นเชิง แต่ค่อย ๆ เข้ามาแทนที่โดยพยายามทำลายวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม โดยการจัดรูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ขึ้นมา เช่น ความสัมพันธ์ทางการผลิตและการตลาดหรือการทำลายศักยภาพของกลไกในการผลิตซ้ำ (reproduction) ของสังคมเดิม แล้วบูรณาการสังคมดังกล่าวเข้าสู่วิธีการผลิตแบบใหม่ (Wolpe. 1980 : 38)

การเกิดขึ้นของทุนนิยม ในด้านหนึ่งคือการเปลี่ยนผ่าน (transformation) จากสังคมเดิมสู่สังคมใหม่ แต่ในอีกด้านหนึ่งคือการทำลายวิธีการผลิตที่ดำรงอยู่เดิม กลไกการผลิตซ้ำของทุนนิยมที่ขยายตัวเข้าไปในสังคมที่ระดับเทคโนโลยีการผลิตต่ำกว่า ไม่ว่าจะ เป็นในรูปของลัทธิอาณานิคม ฆาตกรรม หรือจักรวรรดินิยม โดยข้อเท็จจริงแล้ว เป็นเส้นทางที่ทุนนิยมได้รุกเข้าไปในวิธีการผลิตอื่น ๆ นั้นเอง (Bradby. 1980)

ระบบเศรษฐกิจก่อนทุนนิยม มีลักษณะเป็นระบบเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ (natural economy) ซึ่งตามความหมายของ ลักเซมเบิร์ก (Luxemburg. 1951 : 402) คือระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลและเป็นสังคมที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรมยังมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เมื่อทุนนิยมขยายตัวเข้ามาในระบบเศรษฐกิจแบบธรรมชาติต้องเผชิญกับกฏขยายตัวของกลไกการผลิตซ้ำของระบบเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตสินค้าเพื่อขาย ซึ่งเป้าหมายในการผลิตมิได้เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ผลิตแต่คำนึงถึงมูลค่าแลกเปลี่ยน กระบวนการของการทำลายระบบเศรษฐกิจแบบธรรมชาติเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์เมื่อที่ดินและแรงงานกลายเป็นสินค้าที่มีมูลค่าในการแลกเปลี่ยน และเมื่อเป้าหมายของการผลิตคือการสร้างส่วนเกิน ดังนั้น ระบบเศรษฐกิจแบบธรรมชาติหรือวิธีการผลิตก่อนทุนนิยม ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างหรือตรงข้ามกับความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม จึงถูกทำลายลงเมื่อทุนนิยมพัฒนาตัวขึ้นมา แต่อย่างไรก็ตาม วิธีการผลิตก่อนทุนนิยมในแต่ละสังคมก็มีคุณลักษณะแตกต่างกัน ดังนั้น การถูก

ทำลายโดยทุนนิยมจึงแตกต่างกัน เช่นที่ มาร์กซ์ (Marx, 1959) กล่าวว่าวิถีการผลิตแบบเอเชีย (the Asiatic mode of production) ซึ่งเป็นวิถีการผลิตก่อนทุนนิยมรูปแบบหนึ่ง เป็นสังคมที่มีแรงต้านทาน (resistent) ต่อการแทรกตัวของทุนนิยมมากกว่าวิถีการผลิตแบบอื่น ๆ ซึ่งเป็นผลมาจากโครงสร้างภายในของวิถีการผลิตมากกว่าจิตวิทยาของผู้ผลิต ดังนั้น ในการศึกษากระบวนการทำลายระบบเศรษฐกิจแบบชนบท นอกจากจะต้องศึกษาการขยายตัวของกลไกการผลิตซ้ำของทุนนิยมแล้ว ยังจะต้องศึกษาลักษณะโครงสร้างภายในของวิถีการผลิตก่อนทุนนิยมด้วย จึงจะนำไปสู่การวิเคราะห์การปะทะประสานระหว่างวิถีการผลิตแบบทุนนิยมและวิถีการผลิตอื่น ๆ

การขยายตัวของทุนนิยม เกิดจากความต้องการเปิดตลาดต่างประเทศและความต้องการวัตถุดิบราคาถูกจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเทศโลกที่สามที่มีวิถีการผลิตแบบพอเพียงภายในตัวเอง ดังนั้น ระบบเศรษฐกิจจึงเป็นระบบปิด กลไกของทุนนิยมที่ใช้ในการเปิดตลาดภายในที่ปิดตัวอยู่ได้ดำเนินการเป็น 2 ระยะ คือ ระยะแรก เป็นมาตรการที่มีผลโดยตรง คือ การใช้กำลังบังคับ (force) ในกรณีที่มีการต่อต้านรุนแรงหรือเป็นความต้องการเร่งด่วนที่ทุนนิยมต้องการครอบครองพื้นที่ทางเศรษฐกิจให้ได้โดยเร็ว การใช้กลไกของรัฐและมาตรการทางภาษีและการนำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมราคาถูก ระยะที่สอง คือการเข้าไปทำลายเศรษฐกิจของชาวนาโดยสันติวิธี คือการแข่งขันทางการตลาดซึ่งมีการดำเนินการใน 2 ขั้นตอน คือ

- 1) การแยกภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมออกจากกัน แล้วทำลายอุตสาหกรรมชนบทโดยการแข่งขันของโรงงานอุตสาหกรรม เกิดการล้มเลิกของประชากรชนบท ในขณะที่ชาวนามีเพียงความชำนาญการเฉพาะทางการเกษตรและต้องซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคอื่น ๆ จากตลาด
- 2) การที่ทุนนิยมลงทุนทำการผลิตในพื้นที่ขนาดใหญ่กว่าและด้วยเทคโนโลยีที่มีความก้าวหน้ากว่า ทำให้อำนาจในการแข่งขันของชาวนาลดลงและหมดไปในที่สุด

แต่อย่างไรก็ตาม การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ (economic formation) ซึ่งหมายถึง การที่วิถีการผลิตต่าง ๆ ถูกชี้นำโดยวิถีการผลิตหนึ่งที่มีอำนาจในการควบคุม (govern) ความสัมพันธ์พื้นฐานของสังคม (Terry, 1969) แต่วิถีการผลิตอื่น ๆ ก็ยังคงมีอยู่ในสังคมในฐานะที่เป็นวิถีการผลิตรอง เช่น ในสังคมของชาวนาที่มีวิถีการผลิตเพื่อการค้า แต่ความสัมพันธ์แบบเครือญาติและสภาผู้อาวุโสก็ยังคงมีอยู่และทำหน้าที่บางประการอยู่ในระบบเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเกิดการปะทะประสานของวิถีการผลิตมากกว่าจะเข้ามาแทนที่โดยสิ้นเชิง และระบบเศรษฐกิจอาจดำรงอยู่ได้ด้วยวิถีการผลิตมากกว่าวิถีการผลิตเดียว ซึ่งในลำดับต่อไปจะได้ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจชุมชนในบริบทของหมู่บ้านไทย

การจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ความต้องการข้าวของยุโรป มีผลทำให้ฐานะของข้าวเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่เป็นเพียงปัจจัยในการดำรงชีพมาเป็นสินค้า (commodity goods) ที่มีมูลค่าในการแลกเปลี่ยน และมีผลทำให้วิถีการผลิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยยะ จากเดิมที่เป็นการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครอบครัวและมีเป้าหมายในการผลิตในปริมาณที่เพียงพอกับความต้องการในการบริโภคของครอบครัวเท่านั้น การร่วมลงนามในสนธิสัญญาบาวริงระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชน

ก่อนปี พ.ศ. 2398 ชุมชนในสังคมประเพณี จะผลิตและจัดหาปัจจัยดำรงชีพด้วยตนเอง ความพอเพียงเกิดจากความรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมและถ่ายทอดกันมาระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ รวมทั้งเกิดจากระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบร่วมมือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจด้านการผลิต ถือได้ว่าเป็นกิจกรรมหลักในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปลูกข้าว จนคำว่า "ชาวนาน" และ "ชาวนา" ดูเหมือนจะเป็นคำที่มีความหมายเดียวกันในทัศนะของชุมชน (Hirsch. 1990) ซึ่งใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการปลูกข้าวและจัดหาปัจจัยในการดำรงชีพอื่นๆ (Scott. 1976) ที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในธรรมชาติ

ความรู้ความสามารถทางการผลิตคือหลักประกันของความพอเพียง หลังทางการผลิตของชุมชนในระยะนี้ เกิดจากเทคโนโลยีการผลิตพื้นฐานที่ยังไม่ได้มีการนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้ ซึ่งนักวิชาการที่ศึกษาเศรษฐกิจชุมชนในช่วงเวลาดังกล่าวได้ให้ข้อสรุปร่วมกันว่าเป็นการผลิตจากเทคโนโลยีการผลิตที่มีความก้าวหน้าต่ำแต่มีประสิทธิภาพสูง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาตามหลัก marginal cost และ marginal return ของ อติม สมิต จะพบว่าการผลิตของชุมชนเป็นการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูง เพราะแม้ว่าจะใช้เทคโนโลยีการผลิตพื้นฐานแต่ให้ผลตอบแทนที่พอเพียงกับความต้องการของครอบครัวและชุมชน (Wellisz. 1966) เหตุผลส่วนหนึ่งนอกจากความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ช่วยเหลือและแบ่งปันกัน ยังเอื้อให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้เป็นอย่างดี

งานของ ชูลทซ์ (Schultz. 1964) เรื่อง "การเปลี่ยนผ่านของเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม (Transforming traditional agriculture) ได้สรุปลักษณะของพลังการผลิตของชุมชนในสังคมประเพณีว่า แม้ว่าผลผลิตของชุมชนจะเกิดจากการผลิตที่มีความก้าวหน้าต่ำ แต่มี

ประสิทธิภาพ เพราะชาวนาจะทราบดีว่าควรตัดสินใจผลิตอะไร ในปริมาณเท่าใด เพื่อให้เพียงพอกับความต้องการของครอบครัว ซึ่งเป็นไปตามหลักเหตุและผล (rationality) สก็อตต์ (Scott. 1976) ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า เหตุผลในการเลือกเทคโนโลยีการผลิตของชาวนา คือหลักของความปลอดภัยและลดความเสี่ยงให้น้อยที่สุด (safety and minimization of risk) มากกว่าการมุ่งเน้นให้ได้มาซึ่งผลผลิตสูงสุด (maximum output) นอกจากนี้ ชุมชนยังมีความไวต่อภาวะเสี่ยงอื่นเนื่องมาจากความไม่แน่นอนหรือภัยธรรมชาติต่าง ๆ เพราะการผลิตที่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลักนั้นมีความเสี่ยงสูง เพราะหากปีใดฝนแล้งหรือน้ำมากเกินไปการปลูกข้าวก็จะมีเสี่ยหาย ซึ่งการเพาะปลูกข้าวไม่ได้ผล ถือเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจที่รุนแรงที่สุดของชุมชน ดังนั้นชาวนาจึงต้องหาหลักประกันของความพอเพียงของตน มากกว่าการคิดหาหน่วัตถุกรรมทางการผลิตใหม่ ๆ (Szirmai. 1997 : 285) โดยการใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการหาอาหารและปัจจัยในการดำรงชีพอื่น เช่น ปลา ร้า เนื้อแห้ง ผ้าและเกลือ เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักประกันทางเศรษฐกิจที่ดี เพราะสามารถนำไปแลกเปลี่ยนเป็นข้าวกับหมู่บ้านใกล้เคียงได้ในกรณีที่การปลูกข้าวไม่ได้ผล

สมมติฐานเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจชุมชนในสังคมประเพณีในทัศนะของ สก็อตต์ (Scott. 1976) ซึ่งเป็นนักทฤษฎีในกลุ่ม incorporative theory เห็นว่าเป็นเศรษฐกิจจริยธรรม (moral economy and subsistence ethic) ซึ่งความอยู่รอดคือเป้าหมายร่วมกันของชุมชน แม้ว่าคนในชุมชนจะมีความแตกต่างกันแต่จริยธรรมเพื่อความอยู่รอด จะเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกันของคนในชุมชน หรือระหว่างชาวบ้านกับชนชั้นปกครอง และมีหลักจริยธรรม (moral claim) เป็นหลักประกันความพอเพียงขั้นพื้นฐานของครอบครัว เช่น การเช่าและการแบ่งปันผลผลิต ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับเจ้าของที่ดินเป็นหลักประกันของความอยู่รอดร่วมกัน โดยเจ้าของที่ดินจะเก็บค่าเช่าตามสัดส่วนของผลผลิตที่ชาวนาผลิตได้ หากปีใดผลผลิตดีเจ้าของที่ดินก็จะได้ส่วนแบ่งที่เป็นค่าเช่ามาก เป็นต้น สก็อตต์ เห็นว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนในสังคมประเพณีของประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถูกทำลายจากปัจจัย 2 ประการ คือ การกระจายอำนาจหรือขยายขอบเขตอำนาจรัฐเหนือชุมชน เช่นการที่รัฐประกาศใช้ระบบภาษีที่ดินในอัตราคงที่ โดยไม่คำนึงถึงผลผลิตที่ชาวนาผลิตได้ซึ่งมีความไม่แน่นอนเนื่องจากการผลิตที่พึ่งพิงธรรมชาติ ทำให้ชาวนาต้องกู้เงินเพื่อมาเสียภาษีให้รัฐ แต่ด้วยพลังการผลิตที่ไม่มีความก้าวหน้าเท่าที่ควรทำให้ชาวนาต้องสูญเสียที่ดินที่เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ เนื่องจากไม่มีเงินมาชำระหนี้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหนี้นอกระบบที่กู้ยืมจากนายทุนท้องถิ่นในอัตราดอกเบี้ยสูง เป็นต้น กรณีของประเทศไทย เกิดจากมาตรการของรัฐที่จูงใจให้ชุมชนเข้าร่วมในกระบวนการผลิตเพื่อการค้า

เพื่อต้องการโยกย้ายส่วนเกินจากภาคเกษตรกรรมมาพัฒนาเมืองและกองทัพ (Johnston, 1975) ตั้งแต่ต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 รัฐได้นำระบบภาษีรัฐูปการมาใช้แทนระบบแรงงานเกณฑ์ ทำให้รัฐมีรายได้เฉลี่ย 8 - 10 ล้านบาทต่อปีตลอดพุทธศตวรรษ 2470 จากเดิมที่เคยเก็บได้เพียง 4 ล้านบาทต่อปีใน ปี พ.ศ. 2446 นอกจากนี้ รัฐยังได้ขึ้นอัตราค่านาใน พ.ศ. 2443, 2448 และ 2452 รวมทั้งยังมีการกำกับให้มีการจัดเก็บอย่างเข้มงวดอีกด้วย ตามพระราชบัญญัติเก็บเงินค่านา พ.ศ. 2444 ผู้ที่ไม่เสียภาษีค่านาอาจถูกยึดทรัพย์ หรือถูกห้ามไม่ให้ทำนาในที่ดินที่ค้างค่านา หรือต้องไปทำงานโยธาตามจำนวนเงินที่ต้องเสียภาษี (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. 2535 : 118-120) ภาษีจึงเป็นภาระหนักของชาวนา และเป็นปัจจัยผลักดันให้ชาวนาส่วนหนึ่งต้องเดินทางไกลเพื่อไปบุกเบิกพื้นที่แห่งใหม่ และทำกินบนที่ดินที่ห่างไกลจากอำนาจรัฐ (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. 2534) และปัจจัยประการที่สอง คือ การแทรกตัวของระบบทุนนิยม ที่เข้าไปสร้างอุปสงค์ใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชนได้ผลักดันให้ชุมชนเข้าสู่วิถีการผลิตแบบทุนนิยม ซึ่งไม่ได้ให้หลักประกันทางเศรษฐกิจแต่ประการใดแม้แต่ความปลอดภัย ดังนั้น ในทัศนะของ สก็อตต์ จึงเห็นว่าการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจชุมชนเกิดจากปัจจัย 2 ประการ คือ นโยบายของรัฐและอิทธิพลของระบบทุนนิยม

พอพกิน (Popkin, 1979) ได้เสนองานเรื่อง "The Rational Peasant" โดยได้ให้ข้อสรุปที่แตกต่างออกไปว่า สังคมชาวนามีลักษณะร่วมที่เหมือนกับสังคมทั่วไป คือการคำนึงถึงผลประโยชน์ของตนเป็นหลัก ชาวนาพยายามจะเพิ่มสวัสดิการและความกินดีอยู่ดีด้วยการลงทุนที่จะให้ผลตอบแทนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว การลงทุนดังกล่าว หมายความว่ารวมถึง การลงทุนในการผลิต การลงทุนในการสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายทางสังคม และภายในชุมชนเองก็มีความขัดแย้งและมีความรู้สึกไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกันเช่นเดียวกับสังคมอื่น ๆ คนในชุมชนบางกลุ่มพยายามที่จะหาประโยชน์จากมาตรการต่าง ๆ ของชุมชนเสมือนเป็นกาฝาก (free riders) และโดยข้อเท็จจริงแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ไม่ใช่เป็นผลมาจากระบบศีลธรรม แต่เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงในความสัมพันธ์ดังกล่าว นายทุนพยายามที่จะผูกขาดความสัมพันธ์กับชาวนาโดยไม่ให้ชาวนาเข้าถึงโอกาสภายนอก เช่น เงินกู้ การซื้อปัจจัยการผลิต การตลาด และการแปรรูปผลผลิต เป็นต้น หลักประกันที่เจ้าของที่ดินให้กับชาวนาในกรณีที่ผลผลิตตกต่ำ โดยวัตถุประสงค์แล้วก็เพื่อรักษาความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงให้ดำรงอยู่ ดังนั้น การแทรกตัวเข้าไปของระบบทุนนิยม คือ โอกาสที่ชาวนาจะหลีกเลี่ยงหนีออกจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับเจ้าของที่ดิน อย่างไรก็ตาม เจ้าของที่ดินและชาวนาที่ร่ำรวยก็พยายามที่จะสกัดกั้น

ไม่ให้ชาวนาเข้าถึงระบบตลาด ด้วยเกรงว่าชาวนาจะลดการพึงพิงลง และผลประโยชน์จากความสัมพันธ์ดังกล่าวของเจ้าของที่ดินและชาวนาที่ร่ำรวยก็ย่อมจะลดลงด้วย ดังนั้น การแทรกตัวเข้ามาของระบบทุนนิยมและการรวบอำนาจของรัฐ ในทัศนะของ พอลกิน แล้วเห็นว่าไม่ได้เป็นภาวะคุกคามแต่อย่างใด แต่กลับเป็นโอกาสให้ชาวนาหลุดพ้นจากความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบ ดังนั้น การจําแนกแฉกแฉงในระบบเศรษฐกิจชุมชน เป็นเพราะแรงผลักดันจากชุมชนเองที่ต้องการหลุดพ้นจากความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบและถูกขูดรีด

สำหรับสังคมหมู่บ้านของไทย มีคำอธิบายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการผลิตปรากฏเป็น 3 ลักษณะ คือ ลักษณะของความสัมพันธ์ทางการผลิตในทัศนะของนักพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน ชุนนาง-ข้าราชการ และ นักเศรษฐศาสตร์การเมือง (Hirsch, 1991)

ทัศนะของนักพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน เห็นว่าความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจภายในชุมชน เป็นไปบนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ด้านการผลิต จะพบว่ามี การช่วยเหลือกันในด้านแรงงานและเครื่องมือในการประกอบอาชีพ เช่น การถางป่าเพื่อทำเป็นที่เพาะปลูก การไถนา การเก็บเกี่ยวผลผลิต การก่อสร้างบ้านเรือน การล่าสัตว์ การสร้างทำนบกั้นน้ำ ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ และในบางพื้นที่จะพบว่ามี การรวมกลุ่มกันประมาณ 2 - 3 ครอบครัวทำนาในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่ ครอบครัวของคนรุ่นพ่อแม่ และคนรุ่นลูกที่แยกครอบครัวออกไป (นฤจร อธิธิจักระวีรล. 2526) ด้านการบริโภค ก็เช่นเดียวกัน จะพบว่ามี การช่วยเหลือกันในการหาอาหาร เมื่อได้อาหารกลับมาก็จะมาแบ่งปันกัน ส่วนข้าวซึ่งถือว่าเป็นอาหารหลักของชุมชนนั้น พบว่า ยังมีการแบ่งปันและขอยืมกันระหว่างเครือญาติและคนในหมู่บ้าน ด้านการจัดสรร จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) การจัดสรรกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต ได้แก่ ที่ดิน ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดนั้น ผู้ที่จะมีสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินจะต้องเป็นสมาชิกของชุมชน โดยการพิจารณาของคณะผู้นำในชุมชน (local authorities) ซึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกว่า กวานบ้าน จะเป็นผู้พิจารณาว่าจะจัดสรรที่ดินบริเวณใด จำนวนเท่าใด ให้แก่ครอบครัวใดบ้าง ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวจะจัดสรรที่ดินให้กับครอบครัวเท่านั้น ส่วนปัจเจกบุคคลไม่มีสิทธิ์ในการครอบครองที่ดิน 2) การจัดสรรผลประโยชน์ในรูปแบบของค่าจ้างแรงงาน ค่าเช่าที่ดิน ดอกเบี้ยเงินกู้ และกำไรจากการประกอบการ ยังไม่ปรากฏช่วงนี้ แต่อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่ามีครอบครัวที่ไร้ที่ทำกินเกิดขึ้นบ้างแล้ว ครอบครัวดังกล่าวอาจเป็นผู้ที่ยากจนมาแต่เดิม หรือสูญเสียที่ดินเนื่องจากการพนัน หรือ เกิดภัยธรรมชาติติดต่อกันหลายปี เป็นต้น ครอบครัวดังกล่าวก็จะมาทำงานเพื่อแลกกับข้าว ส่วนค่าจ้างแรงงานที่เป็น

ตัวเงินนั้นยังไม่ปรากฏในช่วงนี้ ส่วนในด้านการแลกเปลี่ยน นอกจากจะพบการแลกเปลี่ยนระหว่างผลผลิตกับผลผลิตในภาคเหนือและภาคใต้แล้ว ปรากฏว่ามีการค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ ระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้านหรือระหว่างเมืองกับหมู่บ้านเรียกว่า ตลาดนัด ซึ่งสินค้าที่นำมาขายก็จะเป็นผลิตผลที่ผลิตได้ในหมู่บ้าน ระบบตลาดนัดนี้ นอกจากจะแสดงความช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างหมู่บ้านแล้ว ยังชี้ว่าระบบเศรษฐกิจไทยแต่เดิมนั้น เป็นเศรษฐกิจยังชีพที่มีการค้าขายเป็นครั้งคราวเท่านั้น ส่วนภาคอีสานนั้นเป็นภาคที่เศรษฐกิจปิดที่สุดเพราะไม่มีตลาดระดับชนบทในรูปแบบใดเลย มีแต่การแลกเปลี่ยนสิ่งของต่อสิ่งของ การติดตลาดนัดก็ดี การแลกเปลี่ยนระหว่างสิ่งของต่อสิ่งของก็ดี แสดงให้เห็นว่า การผลิตเพื่อยังชีพ ไม่ได้หมายความว่าไม่มีการแลกเปลี่ยนหรือค้าขายเลย แต่จุดมุ่งหมายของการผลิตจะเป็นไปเพื่อการยังชีพแต่อาจมีการค้าขายบ้างเพื่อให้เกิดความพอใจในเรื่องจำเป็น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2540 : 32-33)

อาจกล่าวโดยสรุปว่าในทัศนะของนักพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เห็นว่าลักษณะของความสัมพันธ์ทางการผลิตจะเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบที่คนในชุมชนยังไม่มีภาระจำแนกแตกต่างทางสังคมมากนัก และมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่าจะเป็นความสัมพันธ์แบบฮูดรีดเอาไรด์เอาเปรียบ

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในทัศนะของขุนนาง-ข้าราชการ เห็นว่า การจำแนกแตกต่างทางสังคม เกิดจากโอกาสในการเข้าถึงอำนาจรัฐมากกว่าความแตกต่างของสถานภาพทางเศรษฐกิจ แม้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าว อำนาจของผู้มีอำนาจท้องถิ่นจะยังไม่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการจากรัฐก็ตาม แต่เครือข่ายความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐและอำนาจท้องถิ่นเกิดจากการที่รัฐมีกำลังคนไม่เพียงพอต่อการดูแลและปกครองท้องถิ่น จึงต้องอาศัยผู้มีอำนาจท้องถิ่นในการดูแลให้ประชาชนจงรักภักดีต่ออำนาจรัฐส่วนกลาง ซึ่งผู้นำดังกล่าวมักเป็นผู้นำโดยธรรมชาติของชุมชนอยู่ก่อนแล้ว และต่อมาเมื่อมีการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คนกลุ่มนี้ก็ได้รับการรับรองอำนาจอย่างเป็นทางการในตำแหน่งกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน การมีความสัมพันธ์กับเครือข่ายอำนาจรัฐ มักเป็นหนทางที่สำคัญให้กลุ่มอำนาจต่าง ๆ เข้าถึงโอกาสแสวงหาผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจได้มากขึ้นและง่ายขึ้น ดังนั้น ในทัศนะของขุนนาง-ข้าราชการจึงเห็นว่า ชุมชนไม่ได้มีความกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกันแต่มีความสูงต่ำทางฐานะอำนาจที่นำไปสู่ความสัมพันธ์ที่เอาไรด์เอาเปรียบ

ส่วนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในทัศนะของนักวิชาการกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่ให้ความสนใจกับอิทธิพลของอำนาจรัฐที่มีต่อระบบเศรษฐกิจ เห็นว่า จากการศึกษาไทยอยู่ภายใต้

ระบบศักดินามาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสังคมจะประกอบด้วยคน 2 กลุ่ม คือ ชนชั้นปกครอง ได้แก่ กษัตริย์ และขุนนางและชนชั้นถูกปกครอง เรียกว่า ไพร่ ได้แก่ สามัญชนรวมทั้งชาวนา และทาสซึ่งผูกพันอยู่กับมูลนาย (Chattip and Suthy. 1978 ; Pongpaichit and Baker. 1995) ระบบ "ศักดินา" ซึ่งโดยข้อเท็จจริงแล้ว หมายถึงการ จัดลำดับความสัมพันธ์ของคนในชนชั้นต่าง ๆ เพราะคำว่า ศักดินา หมายถึงความถึงอำนาจเหนือที่นา คำว่า "ศัก" มีความหมายเชื่อมโยงถึงที่มาของอำนาจต่อดินและแรงงาน (Akin. 1969: 22) ส่วนกษัตริย์ในสังคมศักดินา คือ เจ้าของแผ่นดินทั้งหมดหรือเป็น "พระเจ้าแผ่นดิน" หรือ "เจ้าชีวิต" ระบบศักดินาในสังคมเอเชียมีลักษณะเฉพาะที่ต่างจากระบบฟีวัดลในยุโรป ซึ่งมาร์กซ์ เรียกว่า วิทยาการผลิตแบบเอเชีย (The asiatic mode of production) คือ การที่รัฐ ประกาศกรรมสิทธิ์ของรัฐครอบลงไปบนที่ดินซึ่งก่อนหน้านี้เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน ทำให้ผู้คนที่อาศัยอยู่ในที่ดินกลายเป็นคนของรัฐและมีหน้าที่ต้องรับใช้รัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การรับใช้แรงงาน เพราะในสมัยนั้นแรงงานเป็นสิ่งที่ขาดแคลนมาก (ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ. 2540) รัฐจึงอ้างความชอบธรรมที่จะแสวงหาผลประโยชน์จากที่ดินและแรงงาน ความสัมพันธ์ทางการผลิต ระหว่างรัฐและชุมชน จึงปรากฏในรูปของการขูดรีดแรงงานและภาษี (สุวิทย์ ไททวยวัฒน์. 2527 : 254) สถานการณ์ดังกล่าวถือว่าเป็นภาวะจำยอมของชุมชน แต่บางครั้งก็ปรากฏว่ามีการต่อต้านอำนาจรัฐเกิดขึ้นในพื้นที่ที่อยู่ห่างจากอำนาจรัฐมาก ๆ (กนกศักดิ์ แก้วเทพ. 2530 : 31) อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่ากบฏชาวนาที่เกิดขึ้น ไม่ได้เกิดขึ้นเพื่อต้องการต่อต้านระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ แต่ต้องการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนเสียใหม่ (Chattip. 1984 : 124) และชาวนาที่ก่อการกบฏหรือเป็นผู้นำในการเรียกร้องก็ไม่ใช่ชาวนาทั่วไป แต่เป็นชาวนาร่ำรวย ที่มีความรู้สึกว่ารัฐเข้ามาจำกัดโอกาสในการที่จะหาประโยชน์จากชุมชน โดยการขูดรีดชาวนาบ้านคนอื่น (Haggis, et al. 1986)

สถานการณ์ดังกล่าวผ่อนคลาลง เพราะการเข้ามาของแรงงานจีนในตอนต้นของสมัย รัตนโกสินทร์ ทำให้มีแรงงานเพิ่มขึ้น ความต้องการของรัฐที่จะเกณฑ์แรงงานเริ่มลดลง นอกจากนี้ ภาวะการค้ากับต่างประเทศเริ่มมีแนวโน้มที่ดีขึ้น เนื่องจากต่างประเทศต้องการข้าวจากไทย มากขึ้น ดังนั้น เพื่อให้ชาวนามีเวลาในการเพาะปลูกข้าวมากยิ่งขึ้น ทำให้รัฐเปลี่ยนระบบการ เกณฑ์แรงงานมาเป็นการเก็บภาษีที่นา (สิวรักษ์ สีวามย์. 2528 : 60-65) แม้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นผลดีที่ชาวนาไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน แต่การเสียภาษีที่นาในรูปของ เงินที่จัดเก็บในอัตราคงที่ โดยไม่พิจารณาความไม่แน่นอนของปริมาณผลผลิตในแต่ละท้องที่ที่ผลิตได้

ในแต่ละปี ทำให้ชาวบ้านต้องเผชิญกับความยากลำบากหลายประการ เช่น การที่ระบบตลาดในชุมชนยังไม่แพร่หลายและเงินยังไม่มีความสามารถในการแลกเปลี่ยน การที่ชาวบ้านจะได้เงินมาเสียภาษี 1 สลึง (ต่อที่นา 1 ไร่) ให้กับรัฐนั้น ชาวบ้านจะต้องหาหรือบรรทุกข้าวมาขายในเมือง ซึ่งอยู่ห่างไกลจากชุมชนเป็นอันมาก นอกจากนี้ ยังเป็นส่วนที่ผลักดันให้ชาวบ้านต้องกู้เงินเพื่อนำมาลงทุน หรือแม้แต่กู้เงินในอัตราดอกเบี้ยสูง เพื่อที่จะมาจ่ายภาษีให้กับรัฐและหลายครอบครัวต้องสูญเสียที่ดินทำกิน เนื่องจากไม่สามารถหาเงินมาใช้คืนเงินกู้และดอกเบี้ยได้ นอกจากนี้ระบบดังกล่าวยังเป็นการผลักดันให้ชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดอีกด้วย

ในทัศนะของนักวิชาการกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองเห็นว่า ลักษณะพื้นฐานของความสัมพันธ์ในการผลิตของหมู่บ้านในสังคมศักดินามี 2 ลักษณะ คือ ด้านหนึ่ง หมู่บ้านยังเป็นชุมชนที่ยังมีแรงเกาะเกี่ยวภายในสูง แต่อีกด้านหนึ่งหมู่บ้านถูกขูดรีดจากอำนาจภายนอกชุมชน คือ รัฐศักดินา ก่อตัวขึ้น ในขณะที่หมู่บ้านมีความเข้มแข็ง มีแรงเกาะเกี่ยวภายในที่เหนียวแน่น ยังไม่มีระบบกรรมสิทธิ์ และยังไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น ทำให้รัฐมีบทบาทที่จำกัดในการแทรกตัวเข้าไปในหมู่บ้าน สิ่งที่รัฐต้องการจากชุมชนคือแรงงานและภาษีเท่านั้น โดยที่ไม่ได้เข้าไปจัดการเกี่ยวกับวิถีการผลิตและการดำรงชีพของชุมชน ซึ่งยังคงปล่อยให้เป็นอำนาจอิสระของชุมชนเช่นเดิม

แม้ว่า คำอธิบายเกี่ยวกับลักษณะความสัมพันธ์ทางการผลิตของทั้ง 3 ลักษณะ อาจมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่ลักษณะร่วมของทั้ง 3 ทัศนะ คือ ระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีการผลิตแบบพอเพียง กิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบริโภค การจัดสรรกรรมสิทธิ์ และผลผลิต รวมทั้งการแลกเปลี่ยน จะอยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของครอบครัวและชุมชน ครอบครัวจะเป็นทั้งหน่วยผลิตและหน่วยบริโภค และมีอำนาจในการตัดสินใจในการผลิตและการบริโภค ส่วนในด้านการจัดสรรกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตและผลประโยชน์จากการผลิต เป็นอำนาจร่วมกันของชุมชน โดยสร้างเงื่อนไขขึ้นมาเป็นกลไกในการควบคุมความสัมพันธ์ทางการผลิตภายในชุมชน ทั้งนี้เพราะความพอเพียงจะเกิดขึ้นได้ เมื่อคนในชุมชนมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งในแง่ของแรงงาน สิ่งของและมีความรู้สึกร่วมกันถึงความเป็นเครือญาติที่ต่างต้องให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังที่ มิลลาเซอว์ (Miellassoux, 1980) สรุปว่าความพอเพียงในสังคมก่อนทุนนิยม ไม่ได้เกิดจากการควบคุมวิธีการผลิต (means of production) แต่เกิดจากการควบคุมวิธีการผลิตซ้ำทางกายภาพ (means of physiological reproduction) ดังนั้น กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนจึงถูกบูรณาการไว้ด้วยกลไกทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน

อย่างไรก็ตาม นอกจากระบบเศรษฐกิจชุมชนจะต้องเผชิญกับปัจจัยภายในต่าง ๆ แล้ว การขยายตัวของลัทธิอาณานิคม ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนอีกด้วย นักทฤษฎีในกลุ่ม Incorporative theory ได้ศึกษาการแทรกตัว (penetration) ของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้าไปในสังคมเกษตรกรรมที่ยังมีวิถีการผลิตเพื่อยังชีพ ดิกสัน (Dixon. 1990 : 39) ได้อธิบายถึงกระบวนการของการผนวก (Incorporate) ที่เกิดขึ้นในสังคมที่เคยตกเป็นอาณานิคมว่า เริ่มต้นจากการที่ประเทศเจ้าอาณานิคมได้เข้าไปขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจซึ่งเป็นการเพาะปลูกในพื้นที่ขนาดใหญ่ (plantation) โดยใช้แรงงานชนพื้นเมืองหรือทาสเพื่อผลิตพืชเศรษฐกิจ เช่น ในประเทศเคนยา ซิมบับเว และแอลจีเรีย ชนพื้นเมืองจะเข้ามาจับจองที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ ในขณะที่ชนพื้นเมืองจะถูกกวาดต้อนไปอยู่ในพื้นที่จำกัดและไม่มีความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งการที่ชาวพื้นเมืองต้องเสียภาษีอาณานิคม (colonial tax) เป็นรูปของเงิน ด้วยเงื่อนไขดังกล่าว ทำให้ชาวนาอิสระราชย์อยู่ถูกหลักดินเข้าสู่การปลูกพืชเศรษฐกิจ ในขณะที่ชนพื้นเมืองที่ไม่มีปัจจัยการผลิตจึงต้องมารับจ้างในพื้นที่เพาะปลูกของชนพื้นเมือง นอกจากนี้ ยังมีสิ่งจูงใจอื่น ๆ ผลักดันให้ชาวพื้นเมืองเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า นั่นคือความต้องการสินค้าอุปโภคบริโภคและปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ ซึ่งแน่นอนว่าภายใต้ระบบทุนนิยมจะต้องแลกเปลี่ยนมาด้วยเงินเท่านั้น ทำให้ชุมชนต้องผลิตผลผลิตตามความต้องการของตลาด

ส่วนนักคิดในกลุ่มนีโอมาร์กซิสต์ (Neo-Marxist) ให้คำอธิบายว่า การแทรกตัวเข้าไปของระบบตลาดแบบทุนนิยมได้เข้าไปทำลายวิถีชีวิตในการเอาตัวรอดของชุมชน ในกรณีที่มีการเพาะปลูกไม่ได้ผลหรือเกิดความเสียหายจากภาวะต่าง ๆ และระบบทุนนิยมใช้ความได้เปรียบผลักดันให้ชุมชนเข้าสู่ระบบทุนนิยม เช่น ข้อจำกัดในเรื่องที่ดินในลาตินอเมริกา ทำให้ชาวพื้นเมืองต้องออกมาเสนอขายแรงงานราคาถูกกับเจ้าของที่ดินที่ร่ำรวย จากลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนหมู่บ้านที่เกิดเครือข่ายของการพึ่งพิงและการชู้ตริต แม้ว่าเมื่อประเทศอาณานิคมได้รับเอกราชแล้วก็ตาม แต่การพึ่งพิงจะยังคงดำเนินต่อไป เพราะชนพื้นเมืองที่เข้ามาถือครองที่ดินในช่วงที่อยู่ภายใต้อาณานิคม ก็จะได้สัญชาติของประเทศอาณานิคมหลังจากที่ประเทศดังกล่าวได้รับอิสรภาพและยังคงมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินต่อไป นอกจากนี้ เครือข่ายของการพึ่งพิงยังขยายกว้างออกไปว่าขอบเขตชุมชนหมู่บ้าน โดยบริษัทข้ามชาติ เพียง 2-3 บริษัท ที่ผูกขาดกระบวนการในการแปรรูปผลผลิต (processing) การกระจายผลผลิตและการตลาดของสินค้าเกษตรส่งออก เป็นผู้ผูกขาดการค้าเมล็ดพันธุ์พืช ปุ๋ย เคมีภัณฑ์ และเครื่องจักรกลการเกษตรต่าง ๆ

กรณีของประเทศไทย แม้ว่าไม่ได้ตกอยู่ภายใต้ลัทธิอาณานิคมโดยตรงแต่ผลของการแพร่ขยายของลัทธิอาณานิคม ระหว่างปี พ.ศ. 2398-2475 นับได้ว่าเป็นพลังภายนอกที่มีบทบาทสำคัญในการผนวกเอาพื้นที่บริเวณภาคกลางเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลก และเปิดโอกาสให้อิทธิพลของลัทธิอาณานิคมแทรกตัวเข้ามา ผลกระทบของการขยายตัวทางการค้า ทำให้มีการขยายพื้นที่ในการปลูกข้าวออกไปอย่างกว้างขวาง ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ส่วนเกินทางเศรษฐกิจขยายตัวออกไป แต่ส่วนเกินดังกล่าวไม่ได้ตกอยู่กับชาวนาซึ่งเป็นผู้ผลิต แต่กลับถูกคูดจับออกไปโดยชนชั้นที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่สำคัญในช่วงนี้ คือ เงินทุน ซึ่งได้แก่พ่อค้าคนกลาง ที่ทำหน้าที่ในการรับซื้อผลผลิตจากชาวนาในราคาที่ชาวนาไม่สามารถต่อรองได้ เพราะขาดความรู้ความเข้าใจในระบบตลาด ขาดข้อมูล และต้องพึ่งพิงพ่อค้าคนกลางในการผลิตอีกด้วย การที่เศรษฐกิจไทยมุ่งการผลิตสินค้าขึ้นปรุอย่างเดียว โดยที่ไม่มีการผลิตสินค้าอื่นที่ไม่ใช่สินค้าเกษตรนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะถูกจำกัดการพัฒนา โดยลัทธิอาณานิคมของอังกฤษที่พยายามหันเหเศรษฐกิจไทยให้สอดคล้องกับความต้องการทางเศรษฐกิจของอังกฤษ ดังเช่นที่ อินแกรม (Ingram, 1971: 173) กล่าวว่า "ระบบเศรษฐกิจไทยได้กลายเป็นอาณานิคมของอังกฤษแล้ว ยกเว้นก็แต่เพียงชื่อเท่านั้น" ต่อมาหลังจากที่มีการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2475 ก่อให้เกิดชนชั้นใหม่ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่นอกภาคเกษตรกรรม ในช่วงนี้รัฐได้พยายามวางรากฐานสำหรับการพัฒนาในอนาคต ด้วยการสร้างรัฐวิสาหกิจต่าง ๆ ขึ้นมา แต่ในขณะเดียวกัน ส่วนเกินที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมถูกควบคุมโดยชนชั้นใหม่ คือ ขุนนางและพ่อค้า (Piriyarangsarn, 1980)

ความต้องการข้าวจำนวนมากจากยุโรป เป็นปัจจัยสำคัญที่ดึงชาวนาเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย และเป็นแรงผลักดันที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของชุมชน นอกจากข้าวจะเป็นอาหารหลักของหลายประเทศแล้ว ยังเป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมหลายประเภท เช่น เบียร์ แป้งที่ทำให้ผ้าแข็งแรง และเป็นอาหารสัตว์ เป็นต้น ซึ่งแต่เดิมยุโรปนำเข้าจากอินเดียและรัฐทางตอนใต้ของสหรัฐอเมริกา ต่อมาช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เกิดการจลาจลในอินเดียและเกิดสงครามกลางเมืองในสหรัฐอเมริกา ทำให้ไม่สามารถนำเข้าข้าวจากแหล่งเดิมได้ รวมทั้งมีการพัฒนาระบบขนส่งซึ่งมีผลทำให้มีการเดินทางค้าขายระหว่างยุโรปและเอเชียอาคเนย์ได้มากขึ้น (Owen, 1971 : 75-143) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความต้องการข้าวจากไทย พม่า และเวียดนาม ตลาดยุโรปรับซื้อข้าวจากไทยมากถึงร้อยละ 50 ของปริมาณข้าวส่งออกทั้งหมด ส่วนที่เหลือไทยส่งไปขายยังประเทศในภูมิภาคเอเชียและจีนที่สั่งซื้อข้าวจำนวนมากเพราะปริมาณการผลิตข้าวภายในประเทศไม่เพียงพอแก่การบริโภค

ความต้องการข้าวไทยของตลาดต่างประเทศ และการที่ชาวนามีความต้องการสินค้าจากต่างประเทศมากขึ้น มีผลทำให้พื้นที่ในการปลูกข้าวในรอบศตวรรษเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จาก 3.3 ล้านไร่ในปี พ.ศ. 2393 เป็น 9.1 ล้านไร่ในปี พ.ศ. 2448 และอีก 45 ปีต่อมา คือ ปี พ.ศ. 2493 พื้นที่ปลูกข้าวเพิ่มขึ้นเป็น 34.6 ล้านไร่ ซึ่งผู้ที่อยู่ในภาคการผลิตทั้งหมด คือ คนไทย ผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้นเกิดจากการขยายพื้นที่การเพาะปลูก โดยการหักร้างถางป่าของชาวนามากกว่าจะเป็นการปรับปรุงหรือพัฒนาเทคโนโลยีทางการผลิต ซึ่งยังคงเป็นเทคโนโลยีการผลิตแบบเดียวกับในระยะสังคมประเพณี ในระยะนี้มีพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นนอกจากข้าว ได้แก่ ฝ้าย น้ำตาล ธาสุบ เป็นต้น แต่มีสัดส่วนเพียงร้อยละ 5 เท่านั้น ส่วนอีก ร้อยละ 95 คือ ข้าว ซึ่งเป็นผลผลิตหลัก (Ingram. 1971: 43)

การที่ข้าวกลายเป็นสินค้า (commodity goods) เป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า ส่วนเกินทางเศรษฐกิจเกิดจากความชำนาญการเฉพาะทางการผลิตของชุมชน หมายความว่า ชุมชนจะผลิตข้าวเป็นสินค้าเพื่อแลกเปลี่ยนกับเงินที่จะนำมาซื้อหาปัจจัยการดำรงชีพอย่างอื่นที่เคยผลิตขึ้นเอง ซึ่งเท่ากับว่าเศรษฐกิจของชุมชนขึ้นอยู่กับปลูกข้าวเท่านั้น ชุมชนเริ่มมีความต้องการในการบริโภคสินค้าใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น และเนื่องจากชาวบ้านใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในการเพาะปลูก ทำให้เวลาที่จะไปหาอาหารเพื่อเก็บไว้บริโภคอย่างพอเพียงตลอดทั้งปีเริ่มลดลงเช่นเดียวกัน ดังนั้น ตลาดในชุมชนจึงมีบทบาทมากขึ้น เมื่ออำนาจการซื้อของชุมชนเพิ่มขึ้น สินค้าต่าง ๆ ก็ถูกนำเข้าสู่หมู่บ้านมากขึ้น จากเดิมที่มีการบริโภคเฉพาะผลผลิตพื้นเมือง เป็นต้น เริ่มมีแม่ค้าเร่เร่จากหมู่บ้านอื่น ๆ บรรทุกสินค้าชนิดใหม่ ๆ เข้าสู่หมู่บ้าน ชาวนามีแนวโน้มที่จะมีความชำนาญการเฉพาะทางในการผลิตพืชบางชนิดเพิ่มขึ้น เช่น ข้าว และสินค้าขั้นปฐมอื่น ๆ ชาวนาจะขายผลผลิตเหล่านี้แลกเปลี่ยนกับเงินที่จะนำมาใช้ซื้อสินค้า ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เงินเข้ามามีบทบาทในระบบเศรษฐกิจของชุมชนมากยิ่งขึ้น (Ingram. 1971 : 36, 43)

สินค้าที่พ่อค้าตะวันตกนำมาขายในประเทศไทย คือ ฝ้ายฝ้ายสีสวยและราคาถูกลง ซึ่งหากชาวบ้านต้องการผ้าฝ้ายก็จะต้องผลิตสินค้าเกษตรที่อยู่ในรายการสินค้าส่งออก เพื่อนำมาขายแลกเปลี่ยน แล้วนำเงินไปซื้อผ้าและสินค้าอุปโภคบริโภคอย่างอื่น การทอผ้าและหัตถกรรมในหมู่บ้านลดลง แม้ว่าจะยังไม่หมดไปทีเดียว พื้นที่ที่เคยปลูกฝ้ายก็นำมาใช้ในการปลูกข้าวแทน ในยุคเริ่มต้นของการเข้าสู่ระบบตลาดนั้น ชาวนาหันมาซื้อสินค้าที่แต่เดิมเคยผลิตได้เองมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พื้นที่ภาคกลางนั้น มีการเปลี่ยนแปลงในอัตราที่ค่อนข้างรวดเร็วกว่าพื้นที่อื่น ๆ ของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแลกเปลี่ยนแรงงานที่ลดลงอย่างรวดเร็วเมื่อเข้าสู่การผลิต

เพื่อการค้า (Ananya. 1985: 92 ; Girling. 1981 : 45) และเมื่อมีการพัฒนาด้านการคมนาคมโดยความช่วยเหลือของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการล้มล้างลัทธิคอมมิวนิสต์ มีผลทำให้ชาวนาในพื้นที่อื่นๆ โดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เข้าร่วมในระบบการผลิตเพื่อขายนี้ด้วย (Ingram. 1971 : 41) และในที่สุดข้าวก็ได้กลายเป็นสินค้าหลักที่นอกจากจะผลิตเพื่อการบริโภคแล้ว ยังเป็นสินค้าที่สามารถนำมาแลกเปลี่ยนเป็นเงินเพื่อซื้อหาสินค้าอุปโภคบริโภคอย่างอื่นที่ชุมชนเคยผลิตเอง หรือสินค้าชนิดใหม่ที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้ เช่น สบู่ แป้งหอม เป็นต้น แม้ว่าในช่วงแรกชาวบ้านยังไม่มีความมั่นใจต่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ซึ่งจะเห็นได้จากการที่บางชุมชนยังคงรักษาระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงไว้บางส่วน เช่น การทอผ้าไว้ใช้เอง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2540) แต่จะเห็นได้ว่า กระบวนการผลิตเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่กระบวนการผลิตจะเกิดจากชุมชนเองทั้งหมด ตั้งแต่การปลูกข้าวไปจนถึงการทอ เมื่อระบบทุนนิยมเข้ามา เริ่มมีเส้นด้ายจากต่างประเทศที่เกิดจากกระบวนการผลิตแบบอุตสาหกรรมเข้ามาจำหน่าย ชาวบ้านส่วนหนึ่งจะไปซื้อหาเส้นด้ายดังกล่าวมาทอผ้าแทนการปั่นด้ายเอง เพราะคุณภาพดีกว่า สะดวก และประหยัดเวลากว่า ซึ่งจะเห็นได้ว่าเริ่มมีการพึ่งพิงทางด้านปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากขึ้น และชาวนาเริ่มให้ความสำคัญกับเวลาเพื่อการเพาะปลูกมากขึ้น ในขณะที่ความสัมพันธ์ทางการผลิตมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น และมีคนหลายกลุ่มที่เข้ามามีส่วนร่วมในระบบเศรษฐกิจมากขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีการเปลี่ยนแปลงระบบการเกณฑ์แรงงานมาเป็นการเสียภาษีรายหัวหรือค่ารัชชูปการ ทำให้ชาวนามีแรงจูงใจที่จะผลิตพืชเศรษฐกิจ และมั่นใจได้ว่าจะไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานก่อนที่จะเก็บเกี่ยวและขายผลผลิต การเกณฑ์แรงงานระบบเดิมประชาชนจะต้องสังกัดอยู่กับขุนนางคนใดคนหนึ่ง แต่การเก็บภาษีรายหัวนั้น ผู้เสียภาษีอาจจ่ายภาษีให้กับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นในเขตใดเขตหนึ่ง จึงทำให้เอื้อต่อการที่พลเมืองจะอพยพย้ายถิ่นไปประกอบอาชีพในบริเวณต่างๆ ได้โดยง่าย (ทจร สุขวานิช. 2514 : 145-153) แม้ว่ามาตรการหลายอย่างของรัฐจะเป็นสิ่งทีเอื้อต่อระบบเศรษฐกิจ แต่มาตรการบางประการก็ได้สร้างภาระหนักให้กับชุมชน เช่น การจัดเก็บภาษีที่ดินในอัตราที่สูงขึ้นเพื่อชดเชยกับภาษีบางประเภทที่รัฐต้องการยกเลิก หรือ การเกณฑ์ทหารระบบใหม่ เป็นต้น นอกจากนี้ ผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจในช่วงเวลาดังกล่าวก็ถูกจัดสรรออกไปอย่างไม่เป็นธรรมนัก ซึ่งแบบแผนของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะของจัดสรรที่ไม่เป็นธรรมเป็นไปในลักษณะดังนี้ คือ

1. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในรูป "ค่าเช่า"

การเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องยกเลิกอุปสรรคบางประการที่ไม่เอื้อต่อระบบเศรษฐกิจ เช่น กฎหมายห้ามค้าข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเลิกทาส ทำให้สามัญชนมีส่วนร่วมในเศรษฐกิจข้าวที่กำลังขยายตัว ทาสจำนวนมากเป็นอิสระจากมูลนายเดิมของตน และมีอิสรภาพในการย้ายถิ่นไปบุกเบิกที่นาและทำการผลิตในไร่นาของตนหรือเช่าที่นาของมูลนายเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การขยายตัวของเศรษฐกิจส่งออกข้าว เป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ชาวนาสร้างส่วนเกิน ดังได้กล่าวมาแล้วว่าชาวนาจะขยายพื้นที่การผลิตมากกว่าการพัฒนาหลังทางการผลิต ทำให้มีการเช่านาเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ทั้งจากชาวนารายย่อยที่ผลิตในพื้นที่ขนาดเล็กและชาวนาเช่าโดยสมบูรณ์ ซึ่งอาจเป็นผู้ที่ไม่มีที่ดินมาแต่เดิม และมาจากทาสที่เพิ่งได้รับอิสรภาพ ทั้งนี้โดยมี "นายกอง" เป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ให้กับเจ้าของที่ดิน นายกองคือชาวนาในพื้นที่และอาจเป็นผู้ที่มีอำนาจในท้องถิ่นนั้น ซึ่งได้รับการตอบแทนโดยการได้ทำนาโดยไม่ต้องชำระค่าเช่า การทำสัญญาเช่านาในสมัยก่อนเป็นการทำสัญญาด้วยวาจาที่ไม่เป็นทางการในระยะต่อมา นายกองหลายคนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน และด้วยเหตุที่นายกองมีอำนาจในการควบคุมพื้นที่ ทำให้เป็นช่องทางในการเอาเปรียบหรือขูดรีดชาวนาทั่วไปในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การระดมแรงงานให้มาทำงานในไร่นาของตนโดยไม่ต้องจ่ายค่าจ้างหรือแม้แต่การเรียกเก็บค่าเช่าอย่างเข้มงวดในยามที่ผลผลิตไม่ได้ผล (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. 2459

: 3) การใช้อำนาจในทางที่ไม่ชอบของนายกอง และความขัดแย้งระหว่างนายกองและผู้เช่ารวมทั้งระหว่างนายจ้างและแรงงาน มักเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจตกต่ำ แต่ในยามที่ภาวะเศรษฐกิจดี ผู้เช่านาก็จะได้รับการปฏิบัติที่ดีจากเจ้าของที่ดิน

2. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในรูปของ "ค่าจ้างแรงงาน"

ในสังคมประเพณี ที่ดินว่างเปล่ามีจำนวนมากเมื่อเปรียบเทียบกับแรงงานที่จะใช้ประโยชน์จากที่ดิน รัฐได้พยายามเพิ่มจำนวนแรงงานโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น การทำสงคราม ซึ่งโดยวัตถุประสงค์หลักแล้ว เพื่อการกวาดต้อนผู้คนให้เข้ามาตั้งรกรากในประเทศ ส่วนในระดับท้องถิ่นนั้นจะเห็นได้ว่าชาวบ้านได้ให้ความสำคัญต่อปัญหาการขาดแคลนแรงงานเป็นอย่างยิ่ง เช่น หลังจากแต่งงานฝ่ายชายจะต้องอาศัยอยู่กับครอบครัวของพ่อแม่ฝ่ายหญิงระยะหนึ่งเพื่อเป็นแรงงาน

ให้กับพ่อแม่ของฝ่ายหญิงแทนการเสียดินสอคองหมื่น (พระธาณนุมาตราชน. 2499 : 299) แต่ชาวนาที่ผลิตเพื่ออั้งซีห์ อั้งไม่ประสบปัญหาด้านแรงงานมากนักเมื่อเปรียบเทียบกับชาวนาที่ผลิตเพื่อการค้า แม้ว่าการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างครอบครัวชาวนาที่เรียกว่า "การลงแขก" หรือ "การเอาแรง" จะช่วยผ่อนคลายภาวะการขาดแคลนแรงงานได้บ้าง แต่ในระบบการผลิตเพื่อการค้าแล้วลักษณะการแลกเปลี่ยนแรงงานมีข้อจำกัดและไม่สามารถตอบสนองต่อระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปได้

ในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง แรงงานยังหาได้จากทาสสินไถ่ที่ทำงานให้กับนายทุน เจ้าของเงินกู้บนที่ดินของนายทุนตลอดเวลา ทำให้ไม่สามารถรวบรวมเงินมาได้ทำให้เป็นอิสระได้ แต่เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 การประกาศเลิกทาส มีผลทำให้แรงงานประเภทนี้หมดไป ดังนั้น เมื่อระบบแรงงานแบบดั้งเดิมไม่สามารถตอบสนองต่อการผลิตในช่วงเศรษฐกิจรุ่งเรืองได้ ทำให้ชาวนาผู้ผลิตหันไปพึ่งพียงแรงงานรับจ้าง ซึ่งในทศวรรษก่อนได้ปรากฏแรงงานรับจ้างเกิดขึ้นบ้างแล้ว แต่การว่าจ้างแรงงานรับจ้างอย่างจริงจังเกิดขึ้นเมื่อทศวรรษ 1890 ซึ่งลักษณะของการจ้างจะมีทั้งการว่าจ้างเป็นรายวันหรือเป็นการเหมาจ่ายให้ทำงานจนกว่างานจะเสร็จ ความต้องการแรงงานที่เพิ่มมากขึ้นมีผลทำให้ค่าจ้างแรงงานเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ในบางพื้นที่นอกจากแรงงานจะได้รับค่าจ้างแล้วยังได้รับส่วนแบ่งที่เป็นผลผลิตอีกด้วย

แรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีส่วนสำคัญในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความต้องการแรงงานของพื้นที่การผลิตในภาคกลาง ซึ่งเป็นแหล่งในการผลิตข้าวขนาดใหญ่และให้ผลผลิตสูงกว่าพื้นที่อื่น ๆ ของประเทศ ข้อจำกัดเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินและภาวะธรรมชาติ ทำให้ชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับประโยชน์ในฐานะผู้ผลิตจากการเปิดประเทศน้อยที่สุด ดังนั้น ทางออกของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ การอพยพมาเป็นแรงงานรับจ้างในพื้นที่ภาคกลาง ซึ่งก่อนหน้านี้ชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีส่วนสำคัญต่อการเกษตรของภาคกลาง โดยการผสมพันธุ์โค กระบือ แล้วด่อนลงมาขายให้ชาวนาในภาคกลาง ซึ่งแรงงานสัตว์ถือได้ว่าเป็นพลังการผลิตที่สำคัญในสังคมประเพณี หรือแม้แต่ในช่วงที่ชุมชนเปลี่ยนมาสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้าแล้วก็ตาม

ชาวนาที่ประกอบการผลิตในพื้นที่ขนาดใหญ่ หากต้องการแรงงานจำนวน อาจส่งคนไปยังจังหวัดนครราชสีมาหรือเมืองอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และมีแรงงานอีกจำนวนหนึ่งที่อพยพมารับจ้างในภาคกลางเอง โดยเดินทางกันมาเป็นกลุ่มราวต้นฤดูกลางเพาะปลูกในเดือนเมษายนหรือพฤษภาคมกลุ่มหนึ่ง ๆ อาจมีแรงงานรับจ้างมากถึง 100 คน เดินทางไปตามหมู่บ้าน

ต่าง ๆ และแยกย้ายกันรับจ้างตามที่ผู้ว่าจ้าง เมื่อรถไฟสายโคราชเปิดบริการครั้งแรกในปี พ.ศ. 2443 ปรากฏว่ามีแรงงานรับจ้างโดยสารมาที่รถไฟเป็นจำนวนมาก ชาวนาที่ต้องการ แรงงานก็จะไปรอรับตามสถานีรถไฟต่าง ๆ เช่น ที่สระบุรี ภาชี รังสิต และอื่น ๆ ที่เป็นพื้นที่ ปลูกข้าวเพื่อการค้า และคนงานแต่ละกลุ่มจะมี "นายฮ้อย" เป็นผู้ควบคุมแรงงานมาจากภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ โดยจะได้รับค่าตอบแทนจากแรงงานคนละ 2 - 10 บาท นอกจากนี้ ยังได้รับของขวัญของกำนัลจากพ่อแม่ของแรงงาน เพื่อตอบแทนในฐานะที่ช่วยเหลือให้ลูกหลานของตนได้รับการว่าจ้าง แม้ว่าหลักประกันในการจ้างงานจะไม่มั่นคงและอาจจะต้องถูกเอาเปรียบ เนื่องจากสัญญาการจ้างงานระหว่างชาวนาและแรงงานไม่ได้เป็นลายลักษณ์อักษร จึงเกิดการ บิดพลิ้วอยู่เสมอ เช่น การที่แรงงานหลบหนีไปพร้อมกับค่าจ้างล่วงหน้าเมื่อทำงานได้เพียง 2-3 วัน การที่ชาวนาพยายามกดราคาค่าจ้างให้ต่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปีที่เกิดความเสียหาย จากภัยธรรมชาติ หรือรอเวลาให้แรงงานทำงานเกือบเสร็จแล้วหาอุบายบีบบังคับให้แรงงาน จำต้องหนีไป เพื่อหลีกเลี่ยงที่จะต้องจ่ายค่าจ้าง ส่วน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในรูปของ "กำไร" จะเกิดขึ้นในการผลิตของผู้ประกอบการที่ทำการบนที่ดินเข้าขนาดใหญ่ ซึ่งแบบแผนการผลิตดังกล่าวไม่ปรากฏในชุมชนของไทย

3. ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า

เนื่องจาก การแลกเปลี่ยนระหว่างสิ่งของกับสิ่งของภายในและระหว่างชุมชนเริ่ม ลดลงและหมดไป ทั้งนี้เนื่องจากผลผลิตที่ได้มีลักษณะเหมือนกันและไม่มีความหลากหลายเช่นแต่ก่อน รวมทั้งอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่การแลกเปลี่ยนจะต้องเป็นไปโดยอาศัยเงินตราเป็นสื่อกลาง ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าได้ก่อให้เกิดชนชั้นใหม่ขึ้นในสังคมไทย นั่นคือ พ่อค้าคนกลาง ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่ชาวจีน ซึ่งจะ เป็นผู้นำผลผลิตข้าวของชาวนาออกสู่ตลาดต่างประเทศ และซื้อ สินค้า้นำเข้าจากต่างประเทศไปขายให้กับชาวนา และนอกจากนี้ยังมีพ่อค้าชาวตะวันตกอีกจำนวน หนึ่ง แต่มีบทบาทน้อยกว่าพ่อค้าชาวจีน ส่วนพ่อค้าชาวไทยนั้นแทบจะไม่มี ชาวนาในฐานะผู้ผลิต ได้รับประโยชน์ที่จำกัดมากทั้งนี้เนื่องจากหลังการผลิตยังล่าช้า

การค้าและการส่งออกข้าวขยายตัวมากขึ้นหลังปี พ.ศ. 2398 ซึ่งชนชั้นที่บทบาท สำคัญ คือ พ่อค้าคนกลางชาวจีน ที่มีภูมิอาชีพเป็นนายทุนเงินกู้ด้วย การกู้เงินของชาวนามักจะต้อง เสียดอกเบี้ยในอัตราสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากเป็นลูกหนี้ที่มีความเสี่ยงสูงอัตราดอกเบี้ยก็จะยิ่ง สูงขึ้น การรับซื้อข้าวในฤดูกาล พ่อค้าคนกลางก็มักจะทำให้ราคาต่ำ ซึ่งปกติราคาข้าวก็จะไม่แน่นอน

ขึ้นอยู่กับปริมาณและคุณภาพของข้าว แต่ถึงราคาจะสูงต่ำอย่างไรชาวนาก็จำเป็นต้องขาย เพราะต้องรับนำเงินมาจ่ายค่าดอกเบี้ย ชาวนาอีกส่วนหนึ่งไม่มีเงินที่จะเก็บข้าวไว้รอราคา นอกจากนี้ชาวนายังขาดความรู้เกี่ยวกับราคาและการตลาด ทำให้ต้องพึ่งพี่ป้องค้าคนกลางและต้องถูกขูดรีดด้วยวิธีการต่างๆ (Ingram. 1971: 71) ดังเช่นที่ เฮอร์ช (Hirsch. 1990) สรุปว่าชาวนาขาดอำนาจการต่อรองไม่ว่าจะอยู่ในฐานะผู้ผลิตหรือผู้บริโภคก็ตาม ดังนั้น ส่วนเกินจากระบบเศรษฐกิจ จึงตกอยู่กับชนชั้นพ่อค้าทั้งในรูปของดอกเบี้ยจากเงินกู้และกำไรจากการซื้อขายผลผลิต แม้ว่ากาการผลิตและการส่งออกจะขยายตัวอย่างมาก แต่ชาวนาไทยมีส่วนร่วมเพียงในฐานะผู้ผลิตเท่านั้น เพราะขาดความรู้ทางธุรกิจ การตลาด ขาดการส่งเสริมจากรัฐและขาดเงินทุน จึงไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมใน ส่วนแบ่งของกระบวนการค้าข้าวที่สร้างส่วนเกินมากที่สุด คือร้อยละ 50 ของรายได้จากมูลค่าการส่งออกข้าว ซึ่งเป็นส่วนเกินที่พ่อค้าคนกลางได้รับ (Ingram. 1971 :37)

ในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด อาจกล่าวได้ว่าพ่อค้าคนกลางคือผู้ที่มีอำนาจในการต่อรอง และได้ผลประโยชน์มากที่สุด บทบาทของพ่อค้าคนกลางพัฒนาไปพร้อม ๆ กับพัฒนาการของการค้าข้าว ในระยะแรก ๆ พ่อค้าคือเกษตรกรที่ผลิตเพื่อขายและต้องการมีรายได้เพิ่มเติมจากการค้าข้าว ต่อมาในระยะที่เศรษฐกิจขยายตัว บทบาทของพ่อค้าคนกลางอาชีพที่ไม่ได้ทำไร่ทำนาและมีอาชีพเฉพาะในฐานะคนกลางก็เพิ่มขึ้น ความสำคัญของพ่อค้าคนกลางต่อระบบเศรษฐกิจในขณะนั้นเห็นได้จากอำนาจที่คนกลุ่มนี้มีเหนือเจ้าของโรงสี ชาวนา รวมทั้งผู้ส่งออกข้าว (Gordon. 1998 : 293-294) และเมื่อเศรษฐกิจยังมีการขยายตัวมากขึ้น บทบาทของชนชั้นพ่อค้าคนกลางเริ่มมีความซับซ้อนมากขึ้น จากเดิมที่พ่อค้าคนกลางจะรับซื้อข้าวจากชาวนาและนำไปขายให้กับโรงสี โดยตรงมีแนวโน้มเปลี่ยนไปคือ พ่อค้าคนกลางถูกบีบให้ติดต่อซื้อข้าวจากพ่อค้าท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนชั้นผู้นำหรือเป็นผู้มีอำนาจทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่จะเป็นผู้ซื้อข้าวมาจากเกษตรกร และขายให้กับพ่อค้าคนกลาง เพื่อที่พ่อค้าคนกลางจะนำไปขายทอดต่อให้กับนายหน้า ที่รับซื้อข้าวให้กับเจ้าของโรงสีอีกต่อหนึ่ง

ผลจากกระบวนการของการทำให้เกิดความชำนาญการเฉพาะอย่าง และผลของการเปิดประเทศเพื่อการค้า ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนถูกจำแนกแจกแจงออกไปสู่โครงสร้างต่าง ๆ ครอบคลุมกำหนดให้มีความชำนาญการในการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งเน้นการผลิตพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เพื่อนำผลผลิตดังกล่าวมาแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา มาซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคที่เดิมเคยมีอยู่หรือเคยหาได้ในชุมชน เกิดการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตภายนอกครอบครัวและชุมชนใน

เงื่อนไขที่ชุมชนไม่สามารถต่อรองได้ ไม่ว่าจะกับผู้ขาย ผู้ซื้อ หรือนายทุนเงินกู้ ชุมชนสูญเสียหน้าที่ในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจให้กับระบบตลาดและพ่อค้าคนกลาง ภาวะคุกคามทางสังคมจึงเกิดขึ้น ได้แก่ การสูญเสียที่ดิน ภาวะหนี้สิน การขาดอำนาจอิสระในการกำหนดวิถีการผลิตของชุมชน เป็นต้น

ความพยายามของชุมชนในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจ

การพัฒนาตามกระแสแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย เห็นว่าการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร คือเงื่อนไขที่จำเป็นเบื้องต้น (prerequisite) ในการยกระดับการดำรงชีพของชุมชนชนบท การเพิ่มผลผลิตนั้นจะต้องกระทำผ่านการเพิ่มจำนวนและคุณภาพของปัจจัยการผลิต ซึ่งได้แก่ที่ดิน แรงงาน และเทคโนโลยีทางการผลิต ใช้วิธีการผลิตที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (Boeke, 1955) คำถาม คือ ชาวนาจะเพิ่มขนาดการผลิตและเทคโนโลยีการผลิตไปได้อีกแค่ไหน เพราะความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการผลิต ไม่สามารถทำให้ความยากจนของเกษตรกรหมดไปโดยอัตโนมัติ (Wellisz, 1966) และยืนยันข้อเท็จจริงดังกล่าวด้วยผลการศึกษาของ สุวิทย์ ชีรสอวัต และคณะ (2533) เรื่องการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตพืชเศรษฐกิจกับภาวะหนี้สินในหมู่บ้านอีสาน พบว่าชาวนาที่ทำการผลิตด้วยเทคโนโลยีที่มีความก้าวหน้า จะมีหนี้สินมากกว่าผู้ใช้เทคโนโลยีการผลิตแบบดั้งเดิมหรือที่มีความก้าวหน้าน้อยกว่า ดังนั้น แนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เกิดจุดแยกอย่างชัดเจนในปัจจุบันที่ต่างฝ่ายต่างพยายามสร้างวาทกรรม (discourse) ทางการพัฒนาเพื่อสนับสนุนแนวคิดของตน จึงมีผลในการกำหนดอนาคตของเศรษฐกิจชุมชนว่าจะผลิตแบบทันสมัยต่อไป หรือจะตัดวงจรของการพึ่งพิง การถูกขูดรีด โดยการหันมาพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียงแทนการผลิตเพื่อการค้าและการสร้างส่วนเกิน

เป็นเวลากว่า 200 ปีที่ชาวนาได้สร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของประเทศ ความก้าวหน้าของการพัฒนาประเทศเกิดขึ้นพร้อมกับประสบการณ์ของชาวนาที่ถูกขูดรีดจากคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม นับเนื่องมาตั้งแต่การถูกขูดรีดแรงงานผ่านระบบการเกณฑ์แรงงาน การเสียภาษีในรูปแบบต่าง ๆ ให้กับรัฐเพื่อนำมาพัฒนาเมืองและอุตสาหกรรม ในเวลาต่อมา เมื่อทุนนิยมเข้าครอบคลุมนั้เต็มพื้นที่ ชุมชนยังถูกขูดรีดส่วนเกินจากทุนนิยมต่างชาติ ทั้งนี้โดยการอำนาวยการของชนชั้นพ่อค้าคนกลางและรัฐ (รังสรรค์ ทัศนะพรพันธ์, 2530) สภาพของชุมชนที่เกิดจากนโยบายของรัฐในการควบคุมและเลือกอำนาวยให้เกิดการชนถ้ำส่วนเกินออกจากชุมชน เท่ากับเป็นการสร้างโอกาสให้

คนกลุ่มหนึ่งที่มีอำนาจเหนือชุมชน ไม่ว่าจะเป็อำนาจทางเศรษฐกิจหรือการเมือง สะสมแสวงหา ความร่ำรวยจากชุมชน กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นต่อเนื่องมากกว่า 2 ศตวรรษ ในปัจจุบัน ชุมชนกำลังตกอยู่ในภาวะวิกฤต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพิจารณาในระดับครอบครัว ที่ตกอยู่ใน ภาวะเป็นหนี้จนนำไปสู่การสูญเสียที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ (Senarak. 1976) จาก การสำรวจโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ใน ปี พ.ศ. 2512 พบว่า ร้อยละ 20 ของชาวนา สูญเสียที่ดินมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ อันมีสาเหตุจากภาวะหนี้ที่เกิดจากการผลิตและภาวะเจ็บป่วยของ สมาชิกในครอบครัว

ในกระบวนการผลิตของระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีการผลิตแบบทุนนิยม ที่มีเป้าหมายหลัก อยู่ที่การผลิตเพื่อการค้า ทำให้มีการพัฒนาพลังทางการผลิตแบบทุนเพิ่มขึ้น ผลผลิตของระบบ เศรษฐกิจโดยรวมเกิดจากความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ คือ ชาวนาซึ่งเป็นผู้ผลิต นายทุน ซึ่ง เป็นเจ้าของแหล่งเงินทุน พ่อค้าคนกลาง ซึ่งเป็นผู้ควบคุมระบบการซื้อขายแลกเปลี่ยน และรัฐ ซึ่งเป็นผู้กำหนดนโยบายในการพัฒนา และเป็นผู้กำหนดระบบการจัดสรรสัดส่วนผลประโยชน์ ที่แต่ละฝ่ายควรจะได้รับจากระบบเศรษฐกิจ ซึ่งนโยบายของรัฐมีประสิทธิภาพก็เพียงแต่เฉพาะ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชาวนาเท่านั้น ส่วนนโยบายหรือมาตรการที่เกี่ยวกับนายทุนและพ่อค้าคนกลาง ในเรื่องที่เกี่ยวข้องนั้น อาจกล่าวได้ว่าล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ซึ่งบางกรณียังไปการส่งเสริมความ สามารถของพ่อค้าและนายทุนในการขูดรีดหรือเอาเปรียบชาวนาอีกด้วย การตกเป็นเบี้ยล่างและ การถูกขูดรีด ชาวนชนบทยากจนมักจะเรียกว่า "การเสียเปรียบ" ซึ่งผู้ที่ชาวบ้านถือว่าได้เปรียบ ได้แก่ ผู้ที่มีอำนาจ มีอภิสิทธิ์และอิทธิพลในสังคม รวมทั้งการมีอำนาจทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการ ขูดรีดในลักษณะต่าง ๆ การควบคุมและผูกขาดตลาดปัจจัยการผลิต ผู้ผลิตที่ยากจนในชนบทจำนวนมากตระหนักดี ถึงอำนาจการครอบงำทางเศรษฐกิจของพลังทางสังคมที่อยู่ห่างไกลออกไปในแง่ ภูมิศาสตร์หรือในทางสังคม เช่น ธนาคาร บริษัทธุรกิจการเกษตร องค์กรหรือชนชั้นระดับชาติและ บรรษัทข้ามชาติ เป็นต้น และตระหนักดีถึงอำนาจทางการเมืองที่ครอบงำหมู่บ้านของชนชั้นมี อำนาจในท้องถิ่น ที่ประสานสัมพันธ์กับชนชั้นที่สูงกว่าหมู่บ้านด้วยเงื่อนไขของผลประโยชน์ ทางเศรษฐกิจและการเมือง แต่กับชาวบ้านทั่วไปอำนาจดังกล่าวถือได้ว่าเป็นความขัดแย้ง และไม่เอื้อประโยชน์ต่อฝ่ายชาวบ้านเลย (Turton. 1984 : 48)

ความตระหนักของชุมชนถึงความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา จึงเป็น ปัจจัยหลักดันให้เกิดองค์กรทางเศรษฐกิจที่ชุมชนเป็นเจ้าของขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งนี้โดยมี เป้าหมายเพื่อต้องการสร้างอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของชุมชน และการสร้างอำนาจ

ต่อรองชนะเลิศและโครงสร้างทางเศรษฐกิจภายนอก โดยพยายามดึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ถูกจำแนกแจกแจงออกไปให้กลับมาอยู่ในอำนาจการควบคุมของชุมชน ซึ่งความพยายามดังกล่าว โดยนัยแล้วหมายถึงการสร้างกลไกในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจตามความหมายของ สเมลเซอร์ (Smelser) คือ "การดึงเอาอำนาจที่จะควบคุมชีวิตตนเองคืนมา" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา. 2537 : 190) ซึ่งการบูรณาการระบบเศรษฐกิจ ถือได้ว่าเป็นกลไกที่สำคัญที่จะทำให้การพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนเป็นประโยชน์ต่อชุมชนเอง ซึ่งเท่ากับเป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจภายในชุมชน และระหว่างโครงสร้างทางเศรษฐกิจในระดับที่เหนือกว่าเสียใหม่ และพยายามขอบเขตหน้าที่ทางเศรษฐกิจของชุมชนออกมาให้ครอบคลุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ นอกเหนือจากการผลิต เพราะทราบว่าที่ชุมชนยังเป็นเพียงผู้ชำนาญการเฉพาะทางในการผลิตเท่านั้น และปล่อยให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการจัดสรร การแลกเปลี่ยน และการบริโภค ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของชนชั้นทางเศรษฐกิจต่าง ๆ อย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ เศรษฐกิจชุมชนก็จะตกอยู่ในภาวะพึ่งพิงและถูกคูดขี่ส่วนเกินออกไปในรูปแบบต่าง ๆ

ความพยายามของชุมชนในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของตนเองเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเกิดขึ้นกระจัดกระจายอยู่ตามพื้นที่ชนบทต่าง ๆ และในรูปแบบต่าง ๆ ตามลักษณะปัญหาและศักยภาพของแต่ละชุมชน จากการศึกษาของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา (2537) เรื่อง "วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย" โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หมู่บ้านภาคใต้ พบว่าองค์กรทางเศรษฐกิจซึ่งริเริ่มก่อตั้งและดำเนินการโดยชุมชน มีความเข้มแข็งในระดับที่ได้รับการกล่าวขานและอ้างอิงถึงความสำเร็จ รวมทั้งเป็นกรณีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ในการที่ชุมชนจะพัฒนาศักยภาพที่จะบูรณาการระบบเศรษฐกิจของตน

ลักษณะร่วมขององค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชนภาคใต้ที่จะกล่าว คือการรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนเงินทุนเพื่อการผลิต ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าปัญหาเงินทุนเป็นปัญหาที่รุนแรงและเป็นปัญหาร่วมของชุมชนทั่วไป เมื่อชุมชนจำเป็นต้องผลิต เงินทุนจึงเป็นปัจจัยการผลิตที่จำเป็นอย่างยิ่ง เดิมชุมชนจำเป็นต้องกู้เงินทั้งจากธนาคารพาณิชย์ ธนาคารเพื่อการเกษตรของรัฐ หรือนายทุนเงินกู้ในระบบในอัตราดอกเบี้ยสูง เพราะตลอดระยะเวลาที่ชุมชนเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดนั้น ชุมชนไม่สามารถสะสมทุนได้มากนัก ผลตอบแทนที่ได้รับจากระบบเศรษฐกิจดังกล่าวเพียงพอแค่ระดับการยังชีพหรือการบริโภคเท่านั้น เพราะกระบวนการขูดรีดส่วนเกินที่ได้กล่าวถึงแล้วนั้นรุนแรงจนชุมชนไม่สามารถสะสมทุนเพื่อการผลิตได้ โดยเฉพาะ

อย่างยิ่ง การผลิตในระบบเศรษฐกิจทันสมัยที่มีการแข่งขันและลงทุนสูง

องค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชนด้านเงินทุน นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความพยายามในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชนภายใต้โครงสร้างสังคมทันสมัย (modern society) เช่น กลุ่มออมทรัพย์บ้านคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช กลุ่มออมทรัพย์บ้านน้ำขาว และกลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเป๊ะ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา ที่เกิดจากการรวมตัวกันในการออมทรัพย์กับสถาบันทางการเงินของชุมชนแทนการออมกับธนาคารพาณิชย์ ซึ่งเท่ากับเป็นการช่วยเหลือกันของชุมชนในการผลิต โดยหลักการของความเชื่อถือไว้วางใจ พื้นฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และระบบศีลธรรมก่อให้เกิดกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนที่มีเงินทุนหมุนเวียนให้สมาชิกกู้ยืมได้แม้ว่าจะไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันและมีเงื่อนไขการชำระคืนที่ยืดหยุ่นและเอื้อต่อการผลิตของสมาชิก นอกจากนี้ ดอกผลจากกองทุนยังสามารถนำมาจัดสรรเป็นสวัสดิการแก่สมาชิกได้ทั้งในด้านสุขภาพอนามัยและสังคมอีกด้วย

ความเติบโตและความเข้มแข็งของกลุ่มออมทรัพย์ ได้นำไปสู่การขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มไปสู่มิติอื่น ๆ เช่น ในด้านการบริโภค เกิดการรวมกลุ่มจัดตั้งร้านค้าของหมู่บ้านหรือศูนย์สวัสดิการตลาด ที่พยายามสร้างอำนาจต่อรองด้านการบริโภคของชุมชนโดยการทำหน้าที่เป็นองค์กรกลางในการซื้อขายสินค้าอุปโภคบริโภคตามความต้องการของชุมชน ความสำเร็จของกรณีดังกล่าว เช่น ศูนย์กลางผู้บริโภคจังหวัดสงขลา ที่เกิดจากการรวมตัวของร้านค้าหมู่บ้าน จนต่อมาในปี พ.ศ. 2536 กลุ่มดังกล่าวได้จดทะเบียนในชื่อ "สมาชิกฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา" ทำหน้าที่ในการจัดซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคส่งไปยังร้านค้าในหมู่บ้านจำนวน 60 แห่ง ในจังหวัดสงขลา การรวมตัวดังกล่าวได้ก่อให้เกิดอำนาจต่อรองกับร้านค้าใหญ่ ทำให้ชุมชนได้บริโภคสินค้าที่มีคุณภาพในราคาที่เป็นธรรมและลดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เสียเปรียบกับพ่อค้าคนกลางในรูปแบบของกำไรได้

นอกจากนี้ ชุมชนยังมีความพยายามที่จะเข้าไปควบคุมการแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นระบบที่มีส่วนแบ่งหรือมีมูลค่าส่วนเกินสูงมาก ความพยายามของผู้นำกลุ่มออมทรัพย์คีรีวง และกลุ่มออมทรัพย์ตำบลน้ำขาว ที่จะดึงเอาอำนาจในการซื้อขายแลกเปลี่ยนกลับคืนมาให้ชุมชน เพราะเมื่อชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาด้านการผลิตได้แล้ว จึงมีความต้องการที่จะทำการค้าขายเองโดยการขายตรงให้กับผู้บริโภคหรือผู้ประกอบการ แต่ประสบการณ์ของผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ทั้งสองได้สะท้อนให้เห็นถึงความซับซ้อนและความแข็งแกร่งของเครือข่ายของชนชั้นทางเศรษฐกิจในระดับที่เหนือกว่าชุมชน ที่ผนึกกำลังกันในการผูกขาดกิจกรรมทางเศรษฐกิจในทุกด้าน จนเกินกำลังความสามารถของชุมชน

ที่จะแทรกตัวเข้าไปในเครือข่ายความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ แต่อย่างไรก็ตาม ก็พบว่ามิชชันนารีบางแห่งที่รวมตัวกันก่อตั้งองค์กรทางสังคมขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่บูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชน และสามารถสร้างอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจ และมีอำนาจต่อรองกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า

แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชน

จากการศึกษาพัฒนาการทางความคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชน (local economic) ที่เกิดขึ้นในยุโรปเมื่อประมาณ 30 ปีเศษที่ผ่านมา จากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจของโลกทุนนิยมที่เกิดการชลอตัวและตกต่ำอย่างรุนแรงระหว่างปลายทศวรรษที่ 1960 ถึงต้นทศวรรษที่ 1970 ได้ส่งผลกระทบต่อประเทศต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคที่ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบเปิดหรือทุนนิยมเสรี จากวิกฤตการณ์ในครั้งนั้น ได้นำไปสู่การพิจารณาภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจอย่างลึกซึ้งทั้งในระดับมหภาคและระดับภูมิภาคหรือท้องถิ่น ซึ่งได้พบข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า แม้ว่าภาพรวมของความเติบโตทางเศรษฐกิจของแต่ละประเทศจะลดต่ำลง แต่ในระดับภูมิภาคหรือท้องถิ่นแล้วกลับพบว่าในบางท้องถิ่นอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจกลับสูงขึ้น ข้อค้นพบจากการวิเคราะห์ดังกล่าวกลายเป็นปัจจัยกระตุ้นให้มีการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่นขึ้น เพื่อเป็นมาตรการในการตอบโต้ภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจ รวมทั้งยังเป็นการป้องกันการเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจที่คล้ายคลึงกันในอนาคต ทั้งนี้เนื่องจาก เศรษฐกิจพื้นฐานหรือเศรษฐกิจชุมชนจะเป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญของภาวะความเติบโตทางเศรษฐกิจ ดังนั้น มาตรการในการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่นในขณะนั้นจึงปรากฏใน 4 ลักษณะ คือ การกำหนดนโยบายการพัฒนาในระดับภูมิภาค โครงการสวัสดิการชุมชน การวางแผนเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากที่ดิน และการส่งเสริมการลงทุน (Eisenschitz and Gough, 1993 : 5) ข้อสังเกตที่ได้จากการศึกษาแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชนของยุโรป คือ ตามแนวคิดดังกล่าว ขอบเขตของชุมชนกว้างขวางและครอบคลุมตั้งแต่ภูมิภาคจนถึงหมู่บ้าน โดยที่ยังคงมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจตามกระแสทุนนิยม ซึ่งในขณะนั้นประเทศต่าง ๆ ที่ตกอยู่ในสภาวะการณ์เดียวกันก็ได้กำหนดมาตรการทางเศรษฐกิจในลักษณะเช่นเดียวกับที่กล่าวถึงข้างต้น ซึ่งรวมถึงประเทศไทยด้วย ทั้งนี้เนื่องจาก ประเทศยุโรปส่วนใหญ่ เป็นประเทศอุตสาหกรรมและได้เปรียบจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม ดังนั้น เป้าหมายในการพัฒนาเศรษฐกิจจึงยังยึดมั่นตามแนวทางเดิม

เพียงแต่ส่งเสริมและเฟื่องฟูการเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับพื้นที่เท่านั้น ซึ่งเป็นแนวคิดที่แตกต่างจากแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชนในบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน

แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชนในสังคมไทย ได้ขีดเส้นขอบเขตของ "ชุมชน" ไว้อย่างชัดเจนโดยที่ "เศรษฐกิจชุมชน" มีความหมายเท่ากับ "เศรษฐกิจหมู่บ้าน" โดยที่แนวทางในการพัฒนาแบ่งตัวออกเป็น 2 แนวทาง คือ แนวทางการพัฒนากระแสหลัก ที่ยังคงให้ความสำคัญกับการสร้างส่วนเกินและแนวทางการพัฒนาแบบทางเลือก ที่เสนอโดยนักวิชาการและนักพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน ที่ต้องการเห็นชุมชนหลุดพ้นออกจากวงจรที่ชุมชนถูกขูดรีดส่วนเกินในรูปแบบต่าง ๆ

แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชนในทัศนะของนักคิดในค่ายทุนนิยมเสรี ซึ่งมีวิวัฒนาการมาอย่างเข้มแข็งและต่อเนื่อง เริ่มตั้งแต่ความพยายามของมนุษย์ที่จะเอาชนะธรรมชาติ มาสู่การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างสังคมต่าง ๆ ตามหลักของการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศ (international division of labour) ความพยายามที่จะเข้าถึงและครอบครองทรัพยากรมีค่าโดยไม่มีเงื่อนไขของขอบเขตทางภูมิศาสตร์ของลัทธิอาณานิคม การส่งเสริมการผลิต การค้า การลงทุน การบริโภคนิยม การแลกเปลี่ยน โดยแนวคิดการค้าเสรีและทุนนิยม มีเป้าหมายสูงสุดและเป็นเป้าหมายที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลง คือ การสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจและการสร้างส่วนเกิน ดังนั้น ในทัศนะของการพัฒนากระแสหลัก การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน คือ การเพิ่มตัวเลขของผลผลิต โดยการเพิ่มจำนวนและคุณภาพของปัจจัยการผลิต ซึ่งได้แก่ที่ดิน แรงงาน เทคโนโลยีการผลิต และใช้วิธีการผลิตที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (Boeke. 1955) คำถาม คือ ชาวไร่จะเพิ่มขนาดการผลิตและเทคโนโลยีการผลิตได้เพียงใด และความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการผลิต ไม่สามารถทำให้ความยากจนของเกษตรกรลดลงหรือหมดไปโดยอัตโนมัติ (Wellisz. 1966) ซึ่งการลงทุนทางด้านเทคโนโลยีการผลิตนอกจากจะไม่สามารถแก้ไขปัญหาค่าความยากจนแล้วยังทำให้ปัญหาดังกล่าวรุนแรงยิ่งขึ้นอีกด้วย แต่แนวคิดดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการกำหนดยุทธศาสตร์การเศรษฐกิจชนบทมานับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบของการส่งเสริมและพัฒนาเทคโนโลยีในการผลิต การวางแผนการจัดการไร่นาสวนผสมใหม่ การสร้างความตระหนักแก่ชาวนาในการนำวิชาการเกษตรสมัยใหม่ไปปฏิบัติ (บัณฑิต อ่อนคำ และวิจิตร น้อยวงศ์-นงนิตย์. 2533 : 9-25) แต่อุปสรรคของยุทธศาสตร์ดังกล่าวคือ ปัญหาด้านการตลาด เกษตรกรที่ยากจนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ไม่ได้รับประโยชน์จากกระบวนการพัฒนา ซึ่งเท่ากับทำให้คนในชุมชนมีความแตกต่างทางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น

ดังนั้น ในปัจจุบัน จึงมีข้อเสนอเกี่ยวกับการพัฒนาที่เห็นว่าจะต้องมีการกำหนดแผนและแนวทางการพัฒนาที่จัดการกับปัญหาความยากจนโดยตรง เกิดกระบวนการทัศน์ใหม่ทางการพัฒนา ที่เรียกว่า การพัฒนาแบบทางเลือก (another development) ซึ่งในกรณีของไทย แนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือกได้รับการขานรับจากนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ซึ่งได้ปฏิบัติงานร่วมกับชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจและกระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ชนบท ประสบการณ์จากภาคสนามได้นำไปสู่การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาเศรษฐกิจชุมชนว่า โดยข้อเท็จจริงแล้วเกิดจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งเป็นลักษณะของกระบวนการทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม ดังนั้น ทางออกของชุมชนในทัศนะของนักพัฒนาและนักวิชาการกลุ่มนี้ คือ การปลดปล่อยชุมชนออกจากระบบทุนนิยมที่ขูดรีด โดยค้นหาแก่นสาระของสังคมไทยเพื่อนำมากำหนดเป็นยุทธศาสตร์ใหม่ของการพัฒนา เช่น การนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการพัฒนาเพื่อนำชุมชนไปสู่สังคมที่พึงประสงค์ โดยเสนอลักษณะของระบบเศรษฐกิจแนวพุทธหรือเศรษฐกิจศาสตร์จริยธรรม (moral economy) การพัฒนาแบบพออยู่พอกิน เป็นต้น ข้อเสนอเกิดจากการศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนที่เสนอโดยนักคิดกลุ่มนี้ คือ การมุ่งเน้นที่จะบรรเทาถึงคุณลักษณะของสังคมที่คาดหวัง ซึ่งแน่นอนว่าเป็นสังคมที่มีลักษณะตรงข้ามกับสังคมที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน โดยการเสนอให้สมาชิกในสังคมจำกัดหรือควบคุมระดับความต้องการทางเศรษฐกิจ แบ่งปันและสัมพันธ์กับผู้อื่นอย่างร่วมมือและเป็นธรรม มากกว่าจะเป็นการเสนอแนวทางที่เป็นกระบวนการเพื่อการบรรลุถึงเป้าหมายนั้น ซึ่งแม้ว่าจะมีความพยายามในการเสนอแนวทางเชิงกลไก คือ การหยิบยกเอาประเด็นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนา แต่ข้อเสนอเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกนำไปใช้อย่างจำกัดเฉพาะการแก้ไขปัญหาเทคโนโลยีเท่านั้น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. 2541) แต่โดยข้อเท็จจริงแล้ว ระบบเศรษฐกิจมีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ซับซ้อนนอกเหนือไปกว่าการผลิต ซึ่ง มาร์กซ์ ได้จำแนกว่าโดยทั่วไปกิจกรรมทางเศรษฐกิจในสังคมทุกรูปแบบตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จะประกอบด้วยกิจกรรม 4 ประการต่อไปนี้ที่มีความสัมพันธ์กันในเชิงกระบวนการ คือ การผลิต การบริโภค การจัดสรร และการแลกเปลี่ยน (Bender. 1986 : 307 ; Hyman. 1989 : 98-99 ; Smelser. 1981)

การผลิต (production) หมายถึงการที่สมาชิกของสังคมสามารถที่จะนำทรัพยากรธรรมชาติมาสร้างเป็นผลผลิตที่ตอบสนองความต้องการของสังคม การผลิตจะนำมาซึ่งผลผลิตและสินค้าตามความต้องการของสังคม

การจัดสรร (distribution) หมายถึง สัดส่วนของผลประโยชน์ที่บุคคลได้รับจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในความสัมพันธ์ทางการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต หรือ ความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิต (the social relation of production) หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในการผลิต ในทางสังคมวิทยาถือว่าคนในสังคมมีความแตกต่างกัน โดยสังคมจะมีการจัดระเบียบความแตกต่าง (differentiation order) แยกบุคคลออกเป็นกลุ่มตามสถานภาพและบทบาทในสังคมซึ่งเรียกว่าชนชั้น (class) และมีการจัดระเบียบบรรทัดฐาน (normative order) เพื่อเป็นกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติที่บุคคลเข้าใจร่วมกันและยึดถือเป็นหลักในการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น (นภาภรณ์ หะวานนท์. ม.ป.บ. : 1) ดังนั้น ความสัมพันธ์ทางการผลิต จึงหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นทางการผลิตนั่นเอง (Wilzenski. 1981 : 78) โดยที่ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะสะท้อนออกมาในรูปของความแตกต่างในกรรมสิทธิ์เหนือปัจจัยการผลิต หรือในรูปของการจัดสรรว่าใครเป็นเจ้าของการผลิตใด และควรได้รับส่วนแบ่งจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างไร (Bender. 1986) ส่วนแบ่งดังกล่าวจะสะท้อนออกมาในรูปของค่าจ้าง ค่าเช่า ดอกเบี้ย และผลกำไร ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้สถานภาพทางเศรษฐกิจของบุคคลแตกต่างกัน

การแลกเปลี่ยน (exchange) หมายถึง กระบวนการที่บุคคลแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ ทั้งในรูปของการแลกเปลี่ยนสิ่งของต่อสิ่งของ หรือการแลกเปลี่ยนในระบบตลาดโดยที่มีเงินตราเป็นสื่อกลาง ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการแลกเปลี่ยนโดยตรงระหว่างผู้ผลิตกับผู้ผลิต หรือการแลกเปลี่ยนผ่านพ่อค้าคนกลาง

การบริโภค (consumption) หมายถึง การใช้หรือการได้รับความสุขหรือความสะดวกสบายจากผลผลิตตามที่บุคคลต้องการหรือความพึงพอใจ ตามศักยภาพที่แต่ละบุคคลจะสามารถหามาได้ ซึ่งในการศึกษาการบริโภค นักเศรษฐศาสตร์จะจำแนกการบริโภคออกเป็น 2 ลักษณะ คือ การบริโภคเพื่อให้เกิดการผลิตซ้ำทางชีวภาพ (consumptive production) ซึ่งเป็นการบริโภคเพื่อการดำรงชีพ เช่น การบริโภคอาหาร หรือความสะดวกสบายในชีวิตประจำวัน เป็นต้น และการบริโภคที่เป็นการลงทุนเพื่อการผลิต (productive consumption) (Bender. 1986 : 314)

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ชุมชนถูกทำให้เชื่อว่าการพัฒนาไปสู่ความเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางในการผลิตเพียงประการเดียวก็สามารถที่จะทำให้เศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ได้ การเปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณีสู่สังคมทันสมัย เป็นเงื่อนไขที่ทำให้พลังทางการผลิตและความสัมพันธ์

ในระบบเศรษฐกิจมีความซับซ้อนและพัฒนาไปมากเกินกว่าที่พลังทางการผลิตในระบบเศรษฐกิจเดิม จะช่วยทำให้ชุมชนเข้าใจและรู้เท่าทันที่จะดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้อย่างสัมพันธ์ และ สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลข่าวสารด้านการผลิต การตลาดและการ ส่งออก เงินทุน เทคโนโลยีที่เหมาะสม เป็นต้น ในระบบทุนนิยม " ... ความพอเพียงจะเกิดขึ้น ก็ต่อเมื่อมีการจัดสรร (distribution) กันอย่างพอเพียงและเป็นธรรม มีตลาดอย่าง พอเพียงและไม่ถูกเอาเปรียบจากระบบตลาดหรือทุนที่ใหญ่กว่า ซึ่งจำเป็นจะต้องมีองค์กร ดำเนินการทางเศรษฐกิจโดยประชาชนเป็นเจ้าของ..." (โสภณ สุภาพงศ์. คำสัมภาษณ์ใน ราชการ "จับชีพจรข่าว" โดย สุดาทนต์ อินทร วันที่ 19 มิถุนายน 2541) เป้าหมายในการ พัฒนาเศรษฐกิจชุมชน คือ การสร้างอำนาจในการควบคุม (control over) เหนือระบบ เศรษฐกิจชุมชน โดยการสร้างอำนาจต่อรอง (power of bargaining) ของชุมชนกับระบบ เศรษฐกิจที่เหนือกว่า การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจ ที่เหนือกว่า จะมีผลทำให้กระบวนการชุดรีดส่วนเกินจากชุมชนลดความรุนแรงลง หรืออีกนัยหนึ่ง ชุมชนจะสามารถสะสมทุนได้มากขึ้น (Greenwood. 1963) ดังนั้น แนวทางในการพัฒนา เศรษฐกิจชุมชน คือ การพัฒนากลไกในการบูรณาการให้เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจชุมชนใน 2 ระดับ คือ การบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน ได้แก่ การผลิต การจัดสรร การแลกเปลี่ยน และการบริโภค และ การบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าอย่างมี อำนาจต่อรอง

ในการศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า อาจ จำแนกลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก คือกลุ่มอำนาจหนึ่ง แสดงออกซึ่งอำนาจต่ออีกกลุ่มอำนาจหนึ่ง โดยที่กลุ่มอำนาจดังกล่าวไม่มีอำนาจในการตอบโต้ (unilateral power relation) และ ลักษณะที่สอง คือ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ต่างฝ่าย ต่างมีและใช้อำนาจซึ่งกันและกัน (bilateral power relation) และในความสัมพันธ์เชิง อำนาจในลักษณะที่สองนี้เองที่ก่อให้เกิดกระบวนการต่อรองขึ้น เพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามทำตามความ ต้องการของฝ่ายตนโดยการโน้มน้าว (persuasion) การใช้อิทธิพล (influence) หรือการ ใช้อำนาจในรูปแบบอื่นๆ การต่อรอง หมายถึง วิธีการหรือแนวทางที่บุคคลใช้เชื่อมก่อให้เกิดผลลัพธ์ ที่ต้องการ ซึ่งการตัดสินใจหรือทางเลือกของแต่ละฝ่ายจะเป็นตัวกำหนดการจัดสรรทรัพยากร (Young. 1975) ซึ่งผลของการต่อรองอาจเกิดขึ้นได้ใน 3 ลักษณะคือ ลักษณะที่หนึ่ง ทั้งสอง ฝ่ายต่างบรรลุความต้องการของตน ลักษณะที่สอง มีเพียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเท่านั้นที่บรรลุความ

ต้องการ และลักษณะที่สาม ไม่มีฝ่ายใดได้ตามความต้องการ หมายความว่ากระบวนการของการ ต่อรองไม่ประสบผลนั่นเอง (Goldhamer and Shils. 1939) โดยที่ผลของการต่อรอง อาจคาดทำนายได้จากความแตกต่างทางสถานภาพของบุคคลที่ทำหน้าที่ต่อรอง ซึ่งผู้ที่มีสถานภาพ สูงกว่ามักจะสามารถประสบความสำเร็จในการเจรจานั้น ๆ (Markovsky et al. 1988) ซึ่ง กระบวนการของการพัฒนาเศรษฐกิจที่ปล่อยให้ดำเนินไปในระดับครอบครัว ไม่สามารถที่จะสร้าง อำนาจต่อรองกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าได้ เพราะสถานภาพของครอบครัวในฐานะคู่แข่งจา คัดน้อยกว่าตลาดในทุกด้าน การขาดการรวมตัวกันในระดับชุมชนเพื่อที่จะติดต่อกับระบบตลาด จึงนำเกษตรกรไปสู่ภาวะหนี้สินและต้องพึ่งพิงระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเพิ่มมากขึ้น (สังคีต พิริยะรังสรรค์. 2541) เพราะชุมชนที่พึ่งตนเองได้จะต้องมีองค์กรชุมชนที่มีการจัดการแล้ว (วิสกณ สุภาพงษ์. 2541) หมายความว่าการพัฒนาเศรษฐกิจจะต้องขยายขอบเขตจากระดับการพัฒนา ที่เป็นครอบครัวไปสู่การรวมตัวกันในระดับชุมชน

การศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจ นอกจากจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบ เศรษฐกิจที่เหนือกว่าแล้ว ในกระบวนการของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน ยังประกอบไปด้วย โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนกับองค์กรทางสังคม ที่ทำหน้าที่ในการบูรณาการ ระบบเศรษฐกิจชุมชน และองค์กรทางสังคมอื่น ๆ เช่น องค์กรพัฒนาของรัฐ เพราะชุมชนมีฐานะ เป็นส่วนหนึ่งของรัฐที่รัฐยังต้องการรักษาบทบาทในการพัฒนาไว้ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวย่อมมีผล โดยตรงต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน

กระบวนการทางสังคมในการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน

ความสัมพันธ์ในการพัฒนาเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อำนาจเป็นปรากฏการณ์ สากลของสังคมมนุษย์ มีอยู่ในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในทุกมิติ และไม่เคยสูญหายไปจาก ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Bierstedt. 1960) การวิจัยเรื่อง "การวิเคราะห์การอยู่รอดของชุมชน ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า" ซึ่งเป็นการศึกษาถึงกลไกการพัฒนาที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชน อยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดยการรวมตัวกันก่อตั้งองค์กรทางสังคมขึ้นเพื่อทำหน้าที่ ในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจนั้น นอกจากองค์กรบูรณาการจะมีหน้าที่ในการเข้าไปสร้างหรือ เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าแล้ว องค์กรบูรณาการยังจะ ต้องมีความสามารถในการที่จะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและรัฐ เป็นไปในทางที่เอื้อต่อการ

พัฒนา เพราะในฐานะที่ชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ทำให้อิทธิพลของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นโยบายการพัฒนาต่าง ๆ ที่สั่งการผ่านองค์กรของรัฐในระดับท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และองค์การบริหารส่วนตำบล ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งอาจก่อให้เกิดผล ทั้งในทางที่สนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาขององค์กรบูรณาการ ดังนั้น จึงต้องมี กระบวนการทางสังคมบางประการ ที่จะเข้ามาเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรบูรณาการ และองค์กรอื่นๆ ของรัฐให้เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบที่ต่างฝ่ายต่างมีอำนาจอิสระในกระบวนการ พัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อำนาจในการตัดสินใจซึ่งเป็นหัวใจของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ซึ่ง อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทางสังคมที่จะเข้ามาเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่าง รัฐและชุมชน อำนาจ คือ ความสามารถที่จะก่อให้เกิดผลตามความคาดหวัง (Beetham, 1991 : 43) ซึ่งอำนาจทางสังคมมี 4 ชนิด คือ อำนาจทางเศรษฐกิจ คือความสามารถในการควบคุม วิถีการผลิต การจัดสรรและการแลกเปลี่ยน อำนาจทางการเมือง คือ ความสามารถในการ ควบคุมวิถีของการใช้อำนาจบังคับทางกายภาพ (means of physical coercion) อำนาจ ทางสังคม หมายถึง ความสามารถในการควบคุมแนวทางในการจัดสรรสถานภาพทางสังคม (means of status attribution) และ อำนาจทางวัฒนธรรม คือ ความสามารถในการ กำหนดวิถีของค่านิยม การให้ความหมาย การให้คุณค่า และการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งอำนาจ ทั้งสี่อาจเปลี่ยนรูปจากชนิดหนึ่งไปสู่ชนิดหนึ่งได้และมีความสัมพันธ์กันในเชิงบวก เช่น อำนาจทาง เศรษฐกิจก่อให้เกิดอำนาจทางการเมือง เป็นต้น (Jessop, 1969) ดังนั้น ในการพิจารณา แหล่งที่มาของอำนาจจึงต้องพิจารณานำอำนาจทางสังคมทั้งสี่ชนิดร่วมกัน

อาจกล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นลักษณะพื้นฐานของชุมชนและเป็นลักษณะที่ปรากฏขึ้น ตั้งแต่สังคมประเพณี (traditional society) และในระดับครอบครัวก็เช่นเดียวกัน ความ อยู่รอดของชุมชนถือเป็นหน้าที่ของทุกคน ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับพื้นฐานของสังคมมนุษย์คือระบบ ครอบครัว และภายในครอบครัวนี้เองที่กลไกของการมีส่วนร่วมได้เริ่มเกิดขึ้นครั้งแรก (Midgley 1986 : 13) จะเห็นว่าในระดับครอบครัวนั้น สมาชิกในครอบครัวทุกคนจะเข้ามามีส่วนร่วมใน กิจกรรมของครอบครัวตามศักยภาพ ไม่ว่าจะเป็นการเพาะปลูก หาดอาหาร เป็นต้น ดังนั้น การมี ส่วนร่วมจึงเป็นกลไกที่สำคัญในการต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตรอดของมนุษย์ในสังคมประเพณี และเมื่อความ เป็นชุมชนเกิดขึ้นครั้งแรกบนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบเครือญาติ การมีส่วนร่วมจึงเกิดขึ้นใน หลายระดับ เช่น ระหว่างกลุ่มคนที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ และมีความสัมพันธ์ในแนวตั้งระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ ซึ่งอำนาจมักตกอยู่กับผู้ที่มีวุฒิสูงกว่า การ

มีส่วนร่วมระหว่างเพศชายและเพศหญิงบนพื้นฐานของหลักการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ โดยแนวโน้มนำนาจของผู้ชายมักชี้หน้าหรือมีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิง เป็นต้น ดังนั้น อัจฉริยเคราะห์ ได้ว่าลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในกระบวนการของการมีส่วนร่วมเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันมาตั้งแต่อดีตและดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมในระยะแรกๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนาในประเทศโลกที่สามนั้น หน่วยงานหรือองค์กรที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ องค์การสหประชาชาติ รวมทั้งนักวิชาการอีกจำนวนหนึ่งที่ได้เสนอแนวคิดให้เข้าคนเข้าสู่กระบวนการพัฒนา เพื่อเร่งสร้างความก้าวหน้าทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยเชื่อว่าการมีส่วนร่วมจะเป็นหลักประกันว่าผลประโยชน์จากการพัฒนาจะถูกกระจายออกไปอย่างเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ ยังเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการกระจายอำนาจการปกครอง การกระจายรายได้และความมั่งคั่ง รวมทั้งโอกาสในการที่จะเข้าถึงบริการของรัฐ ซึ่ง การมีส่วนร่วม ตามนัยกว้าง หมายถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนทั่วไป แต่นัยแคบที่เฉพาะเจาะจงจะเน้นไปที่กลุ่มคนที่ถูกกีดกันออกจากกระบวนการพัฒนา และถูกเอาเปรียบ คนที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม และการศึกษาต่ำกว่าคนกลุ่มอื่นในชุมชน ทั้งนี้โดยมีกลไกสำคัญ คือให้กลุ่มคนเหล่านี้ได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในกระบวนการพัฒนาต่าง ๆ แต่อำนาจในการตัดสินใจไม่ได้เป็นเจตจำนงเสรีที่ประชาชนทุกคนจะมีอำนาจอิสระ (autonomy) ที่จะตัดสินใจไปตามความต้องการของตน

เมื่อยุคอุตสาหกรรมได้เริ่มต้นขึ้นในศตวรรษที่ 18-19 รวมทั้งการปฏิวัติทางสังคมและการเมือง ได้นำมาสู่คำถามเกี่ยวกับวาทกรรมใหม่ที่เรียกว่า "การมีส่วนร่วม" (UNESCO, 1986) หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐได้ใช้วาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ในการชี้หน้าให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจในฐานะผู้ผลิต ที่ต้องเสียสละยอมรับค่าจ้างแรงงานราคาถูก และในฐานะผู้บริโภคที่จะต้องบริโภคมาก ๆ เพื่อให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ส่วนการตัดสินใจในการกำหนดทิศทางการพัฒนานั้น เป็นหน้าที่ของนักวิชาการ ข้าราชการ ผู้เชี่ยวชาญ ที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมและเมืองเป็นหลักตามแบบจำลองการพัฒนาของตะวันตก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำสังคมไปสู่ความทันสมัย ความเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นถูกจัดสรรออกไปอย่างไม่เท่าเทียมกัน (Stiefel and Wolf, 1984 : 10)

จุดเปลี่ยนของแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่เริ่มมีข้อโต้แย้งต่อแนวคิดที่ว่าด้วยการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย การเกิดขึ้นของทฤษฎีพึ่งพิงและผลสืบเนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นปัจจัยผลักดันให้มีการทบทวนแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมเสียใหม่ โดย

พิจารณาให้ความสำคัญกับคนยากจนอื่นเนื่องมาจากความล้มเหลวของกลไกการจัดสรรผลประโยชน์ (trickle-down mechanisms) ของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่มุ่งเน้นการให้ประโยชน์กับภาคเมืองเป็นหลัก (Lipton. 1977) รวมทั้งเกิดจากความล้มเหลวในการพัฒนาระบบตลาด (Griffin. 1979) ความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องของนักวางแผนระดับชาติ (Chambers. 1983) การเกิดเครือข่ายการพึ่งพิงระดับโลก (Frank. 1967) และเกิดจากการแลกเปลี่ยนที่ไม่เป็นธรรม (Amin. 1976) จากปัจจัยต่าง ๆ ข้างต้น ได้ส่งผลกระทบต่อคนยากจนในชนบทในแง่ของการเข้าถึง (access) ทรัพยากรและโอกาสในทางเศรษฐกิจ (Buijs. 1982) ดังนั้น แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม จึงเป็นความพยายามในการจัดสรรอำนาจและการควบคุมทรัพยากรระหว่างประชาชนกับประชาชน และระหว่างองค์กรของรัฐกับชุมชน (Pearse and Stiefel. 1979 : 5 ; 1982 : 146) โดยเชื่อว่าการมีส่วนร่วมจะเป็นหลักประกันว่าผลประโยชน์จากการพัฒนาจะถูกกระจายออกไปอย่างเป็นธรรม แม้ว่าปัจจุบันแนวคิดที่ว่าด้วยการพัฒนาได้เสนอแนวทางการพัฒนาที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนเป็น 2 แนวทาง คือ การพัฒนากระแสหลัก ที่เน้นการสร้าง ความเติบโตทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาแบบทางเลือกที่เสนอการพัฒนาเพื่อลดการพึ่งพิง แม้ว่าแนวคิดการพัฒนาทั้งสองกระแสจะเสนอแนวทางการพัฒนาที่ตรงข้ามกัน แต่แนวคิดทั้งสองได้เสนออย่างตรงกันประการหนึ่งว่าความสำเร็จของการพัฒนา จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในชุมชน ระหว่างชุมชนกับองค์กรพัฒนา และระหว่างชุมชนกับรัฐ (Ekins. 1992 : 166) ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนเป็นพื้นที่การพัฒนาที่เปิดและเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ โดยเชื่อว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจะเป็นกลไกที่สำคัญในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางอำนาจภายในชุมชน ระหว่างชุมชนกับองค์กรพัฒนา และระหว่างชุมชนกับรัฐ

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรทางสังคม ที่ทำหน้าที่ในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน องค์กรทางสังคมอื่น ๆ ในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยอุดมการณ์ของแนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม สะท้อนให้เห็นความเชื่อของนักทฤษฎีทางสังคมศาสตร์และรัฐศาสตร์เกี่ยวกับแนวทางการจัดการสังคม หลักการของการมีส่วนร่วมของชุมชนคือการคัดค้านหรือการไม่ยอมรับแนวคิดเรื่องการรวบอำนาจ การครอบงำโดยรัฐและระบบราชการและเชื่อว่ารัฐควรจะลดบทบาทที่เป็นการปิดกั้นเสรีภาพของประชาชน และให้สิทธิกับชุมชนในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง (Midgley. 1986 : 4) นอกจากนี้ ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของการมีส่วนร่วมยังเป็นข้อเสนอที่วิพากษ์อำนาจรัฐที่รวมศูนย์ การบริหารแบบองค์กรราชการ การปกครองโดยกฎระเบียบที่ขาดความชัดเจนและไม่ตอบสนองความต้องการของประชาชน การมีส่วนร่วมไม่เพียงแต่

จะคำนึงถึงหลักมนุษยนิยมเท่านั้น แต่ยังเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนและชุมชนช่วยเหลือตนเอง ลดการพึ่งพิงจากรัฐและเพิ่มความร่วมมือระหว่างประชาชนด้วยกัน และยังเห็นว่าแนวคิดดั้งเดิม เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมนั้น เป็นแนวคิดที่จำกัดการมีส่วนร่วมของประชาชนเสียเอง ไม่ว่าจะ เป็นแนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตยที่เสนอว่า ประชาชนสามารถแสดงอำนาจทางการเมืองผ่าน กระบวนการเลือกตั้งนั้น นับว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่แผ่วบางมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระบอบ อมาตยาธิปไตย โอกาสที่ประชาชนจะได้มีส่วนร่วมนั้นยิ่งจำกัดมากยิ่งขึ้น เพราะการมีส่วนร่วม จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเป็นสมาชิกของชนชั้นปกครองหรืออภิสิทธิ์ชน นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องการมี ส่วนร่วมยังเห็นว่า หากมีการรวบอำนาจมากขึ้นก็จะเท่ากับเป็นการลดศักยภาพของประชาชนใน การตัดสินใจและจะไม่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา เพื่อให้การมีส่วนร่วมเป็นหลักการที่มี ประสิทธิภาพ รัฐจะต้องให้โอกาสกับชุมชนในการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เองซึ่งถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมโดยตรง (Midgley, 1986 : 8) นับว่าแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากทฤษฎีประชาธิปไตยของตะวันตก โดยมีความเชื่อว่าพลเมืองที่เป็น ประชาชนทั่วไป ควรมีสติที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการมีส่วนร่วม ดังนั้น ที่มาของแนวคิดนี้จึงไม่ได้มีพื้นฐานมาจากความคิดประชาธิปไตยแบบตัวแทน (Schumpeter, 1942 ; Dahl, 1956 ; Lucas, 1976 ; Pennock, 1979) แต่มาจากพื้นฐานความคิด แบบเสรีประชาธิปไตย (Dahl and Tuft, 1973) โดยข้อเท็จจริงแล้ว ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของ การมีส่วนร่วม เป็นข้อโต้แย้งต่อแนวคิดประชาธิปไตยแบบตัวแทนว่าไม่ได้ให้โอกาสประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง แต่กลับกีดกันประชาชนออกไปจากกิจกรรมทางการเมืองและ กระบวนการพัฒนาอีกด้วย

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม มีสาระหลักอยู่ที่อำนาจในการตัดสินใจในกระบวนการพัฒนา ในการศึกษาการมีส่วนร่วมในการพัฒนา มีการแบ่งการมีส่วนร่วมออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมเทียมและการมีส่วนร่วมแท้ (Caayupan, 1985) การมีส่วนร่วมเทียม หมายถึง การมีส่วนร่วมที่ถูกจำกัด หรือ การตัดสินใจได้กระทำแล้วโดยองค์การหรือหน่วยงานภายนอก โดยที่ ชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจนั้นแต่อย่างใด เช่น ประชาชนเข้าร่วมในการพัฒนาเพราะถูก ชู้เชิญ (threats) หรือการบังคับ (coercion) จากภายนอก กลวิธีชู้เชิญหรือบังคับมีหลาย รูปแบบ และจะเกิดจากคนที่ผลประโยชน์จากการดำเนินงานหรือจากผลการดำเนินงาน ตัวอย่าง เช่น การที่เจ้าของที่นาบังคับให้ผู้เช่านาเข้าร่วมในการผลิตแบบทุนเข้มข้น เช่น การใช้ปุ๋ยและ สารปราบศัตรูพืช มิฉะนั้นจะไม่ให้เช่าที่นาต่อหรือไม่สนับสนุนปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ตลอดจนอาจถูก

ทำร้ายร่างกาย เป็นต้น ดังนั้น ผู้เข้านาจึงต้องเข้าไปมีส่วนร่วมแต่ไม่ใช่การมีส่วนร่วมทั้งหมด เพราะชาวนาไม่เต็มใจ และไม่มีอิสระที่จะเลือกว่าต้องการจะมีส่วนร่วมหรือไม่ รวมทั้งประชาชน อาจถูกผลักดันจากกลุ่มผลประโยชน์ เช่น ผู้นำชุมชนหรือนักการเมืองท้องถิ่น ที่คาดหวังจะได้รับประโยชน์จากโครงการทั้งในทางเศรษฐกิจหรือทางสังคมหรือเป็นการมีส่วนร่วมที่มีเงื่อนไขหรือ กลอุบายแอบแฝง ในกรณีดังกล่าว ประชาชนถูกจำกัดให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมอื่นที่ไม่ได้แก้ไขปัญหาที่แท้จริงของชุมชนโดยการเบี่ยงเบนความสนใจไปสู่เรื่องอื่น เป็นการสร้างความสะดวกใจให้แก่ประชาชนเป็นการชั่วคราว การใช้กลอุบายหรือเงื่อนไขเช่นนี้ขึ้นผู้นำหรือผู้มีอิทธิพล จะเสนอโครงการที่เบี่ยงเบนความสนใจของคนจนและคนที่ไร้อำนาจ เช่น การส่งเสริมให้ผู้เช่าที่ดิน เข้าร่วมในการผลิตทางการเกษตรแทนการจัดสรรปัจจัยการผลิตที่จำเป็น เช่น โครงการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร เป็นต้น ส่วนการมีส่วนร่วมแท้ ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงตั้งแต่การกำหนดโครงการ การตัดสินใจจะเข้าร่วมกันระหว่างประชาชนและผู้ออกแบบโครงการ ปัญหาและประเด็นต่าง ๆ จะถูกแก้ไขโดยการเจรจาต่อรองและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเสรี มีการร่วมมือกันอย่างเป็นรูปธรรมระหว่างผู้ได้รับประโยชน์และผู้รับผิดชอบโครงการ เช่น การประสานงานในเรื่องทรัพยากรเพื่อการดำเนินการให้โครงการประสบความสำเร็จ เป็นลักษณะของการมีส่วนร่วมที่ประชาชนทุกคนเข้าร่วมในการพัฒนาในทุกมิติ และองค์กรท้องถิ่นมีอำนาจอิสระในการตัดสินใจ และเป็นการตัดสินใจของประชาชนในระดับพื้นฐาน...เน้นความเท่าเทียมกันในการได้รับผลประโยชน์ สร้างความตระหนักในศักยภาพของประชาชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางและผลการพัฒนา ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและลดความรู้สึกว่าไร้อำนาจและความรู้สึกแปลกแยก (UNITED NATIONS. 1975 , 1981 ; Majeres. 1977 ; White. 1982 ; Hollnsteiner. 1977, 1982) ดังนั้น หากต้องการเห็นชุมชนประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนเอง มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้อำนาจทั้งทางด้านเมืองและเศรษฐกิจกับชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีอำนาจอิสระในการตัดสินใจในประเด็นต่างๆ ที่จะมีวิถีชีวิตของตนเอง (Bungarten. 1998) อำนาจอิสระ หมายถึง ความเป็นนายเหนือตนเอง (self-mastery) ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจหรืออิทธิพลของใคร ความมีอำนาจอิสระจะเกิดจากเงื่อนไข 2 ประการ คือ การพัฒนาตนเองของบุคคลให้เป็นผู้ที่เชื่อมั่นในอำนาจของตนเอง ละเกิดจากการได้รับเสรีภาพจากเงื่อนไขทางสังคม เช่น การกระจายอำนาจของรัฐ เป็นต้น ลักษณะของผู้ที่มีอำนาจอิสระได้แก่ ผู้ที่มีเป้าหมายที่ตนเองกำหนดขึ้นมาจากเจตจำนงของตนเอง และมีความสามารถที่จะเลือกหรือตัดสินใจไปตามเป้าหมายนั้นโดยไม่ถูกจัดกระทำจากบุคคลอื่น (Lindley. 1986) รวมทั้ง

เป็นลักษณะของบุคคลที่มีความสามารถในการคิด หรือกระทำแบบมีเหตุมีผลตามหลักการทาง วิทยาศาสตร์ (rationality) มีความสามารถที่จะให้เหตุผลกับตนเอง โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้ อิทธิพลหรือการชี้นำทางความคิดจากผู้อื่นทั้งจากองค์กรของรัฐและจากประชาชนด้วยกัน (Cohen and Arato. 1990) ซึ่งการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทาง เศรษฐกิจได้ก็ต่อเมื่ออำนาจการตัดสินใจเป็นของประชาชนตั้งแต่การกำหนดกรอบแนวคิดโครงการ (program conceptualization) การพัฒนาโยบาย(policy development) การกำหนด โครงสร้างโครงการ (program formation) การกำหนดแผนงานโครงการ (program planning) การปฏิบัติตามโครงการ (program implementation) การประเมินผลโครงการ (program evaluation) การวางแผนโครงการใหม่ (program re-planning) รัฐมีบทบาทที่จะต้องให้ การช่วยเหลือและสนับสนุนเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม ก็มีทัศนคติที่แตกต่างกันเกี่ยวกับบทบาทของรัฐ ในกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ว่ามีผลทั้งในทางที่สนับสนุนและเป็นอุปสรรคของการมีส่วนร่วม ของชุมชน แนวคิดแรก เห็นว่า รัฐนอกจากจะเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นแล้วยังเป็นสิ่งที่ไม่พึงประสงค์อีกด้วย แนวคิดที่สอง เห็นว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนยังคงจะต้องได้รับการสนับสนุนจากรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดหาบริหารที่จำเป็นต่าง ๆ (Hakim. 1982 : 140) รวมทั้งเห็นว่า โครงการพัฒนาชนบทจะไร้ประสิทธิภาพหากไม่ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐ (UNICEF. 1982) แนวคิดที่สาม เชื่อว่าการสนับสนุนจากรัฐจะเป็นประโยชน์กับชุมชนก็ต่อเมื่อคนในชุมชนต้องเรียนรู้ที่จะ ต่อรองหรือคานอำนาจรัฐที่พยายามเข้ามาควบคุมเหนือชุมชนซึ่งแนวคิดที่สามนี้เองที่เป็นที่มาของ แนวคิดเรื่องประชาสังคม (civil society) ซึ่งเป็นแนวคิดที่เสนอให้มีการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชน และระหว่างคนในชุมชนอันใหม่

ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์กับอำนาจภายนอกนั้น อาจกล่าว ได้ว่าประชาชนส่วนใหญ่ตกอยู่ในภาวะที่ไร้อำนาจมาโดยตลอด ในอดีตมนุษยค่านิยมที่วัดไปตาม เงื่อนไขของความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเร้นลับเหนือธรรมชาติ ค่อมมาเมื่อเกิดลัทธิความเชื่อทาง ศาสนา มนุษย์ก็มิ่วลี้ชีวิตไปตามโองการของพระผู้เป็นเจ้าและกษัตริย์ และเมื่อความคิดเรื่องรัฐ ถูกสถาปนาขึ้นและเข้ามาควบคุมชี้นำและคุกคามต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ในทุกมิติ ในศตวรรษที่ 17 และ 18 แนวคิดเรื่องประชาสังคมเป็นจินตนาการของนักปรัชญาที่คัดค้านต่อการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ที่อธิบายบทบาทของรัฐไปในลักษณะที่แตกต่างกันตามเงื่อนไขของ วิกฤตการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมือง เทคโนโลยี การพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ความเป็นอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง เป็นต้น (Cohen and

Arato. 1990 : 5) ต่อมาในศตวรรษที่ 19 มีนักสังคมวิทยากลุ่มหนึ่ง ที่มีความตระหนักร่วมกันเกี่ยวกับผลกระทบจากการพัฒนาที่ทำให้ความยากจนแพร่ขยายออกไปในวงกว้าง ความไม่เท่าเทียมกัน การที่เสรีภาพและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ถูกละเมิดและถูกคุกคามจากอำนาจรัฐ (Tester. 1992 : 6) แนวคิดเรื่องประชาสังคม คือข้อเสนอใหม่เกี่ยวกับการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและชุมชน จากเดิมที่รัฐเป็นผู้กำหนด มาสู่เงื่อนไขใหม่ที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดวิถีชีวิตและการพัฒนาต่าง ๆ ที่จะผลทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมกับประชาชน (Bell. 1989 : 56) แนวคิดร่วมสมัยของประชาสังคม คือ ความต้องการที่จะกำหนดแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและภาคประชาชน ที่ไม่ใช่เป็นความต้องการที่จะควบคุมหรือมีอิทธิพลเหนืออำนาจรัฐ หากแต่ต้องการมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจหรือการดำเนินการของรัฐ ดังนั้น ในภาคประชาชนจะต้องมีความสามารถที่จะรักษาไว้ซึ่งความมีอำนาจอิสระ (autonomy) และความสมานฉันท์ (solidarity) ของภาคประชาชนเองในการเผชิญกับรัฐในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม (symetric reciprocity) (Taylor. 1990 ; Waltzer. 1991)

พุกนัม (เนภาภรณ์ หะวานนท์. 2542 : 26 - 31. อ้างจาก Putnam. 1993. Making Democracy Work : Civic Traditions in Modern Italy.) ได้วิจารณ์เปลี่ยนแปลงของชุมชนในประเทศอิตาลี ระหว่าง ค.ศ. 1970-1989 พบว่าศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาการจัดการต่าง ๆ จนสามารถแก้ไขปัญหาร่วมกันของคนในชุมชนได้นั้นเกิดจากการที่คนในชุมชนได้รวมตัวกัน เพราะมีความสนใจร่วมกันในประเด็นสาธารณะที่อาจเป็นปัญหาร่วมกันของคนในชุมชน และมีความเชื่อว่าปัญหาดังกล่าวแก้ไขได้ด้วยชุมชนและเป็นหน้าที่ของชุมชนมากกว่าทำให้เป็นภาระขององค์กรพัฒนาของรัฐ ได้สร้างบรรทัดฐานและแบบแผนของการพึ่งพาสื่อกันอย่างเท่าเทียม (norm of reciprocal) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบระหว่างกันนำกับบุคคลทั่วไป ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนเป็นความสัมพันธ์แบบพันธะสัญญาบนพื้นฐานของความไว้วางใจทางสังคม (social trust) ไม่ใช่ความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ลักษณะดังกล่าวเป็นทุนทางสังคม (social capital) ที่ทำให้ชุมชนมีความสามารถในการแก้ไขปัญหาที่คนในชุมชนต้องเผชิญร่วมกัน เกิดเครือข่ายของความสัมพันธ์กันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชุมชน (network of civic engagement) ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญของชุมชนแบบประชาสังคม (civic community) ภาสได้สังคมทันสมัย ซึ่งแตกต่างไปจากชุมชนในสังคมประเพณีที่ความสมานฉันท์หรือความเป็นปึกแผ่นของชุมชนเกิดจากความสัมพันธ์แบบเครือญาติ หรือความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน เอื้อเฟื้อแบ่งปันกัน จนนำไปสู่ความไว้วางใจส่วนตัว (personal trust) ซึ่งเป็น

เงื่อนไขที่จำกัดการขยายตัวของเครือข่ายความสัมพันธ์ เพราะผู้ที่ไม่ได้ถูกนับว่าเป็นเครือข่ายก็ จะถูกกีดกันออกไปจากความสัมพันธ์ดังกล่าว ดังนั้น ความเป็นประชาสังคมในสังคมที่ผ่าน กระบวนการของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยจึงมีขั้นตอน กลไกและกระบวนการที่มีลักษณะเฉพาะ ซึ่งแตกต่างไปจากสังคมประเพณี และจะต้องส่งเสริมวิถีชีวิตของชุมชนให้สามารถดำรงอยู่ใน สังคมทันสมัย

กรอบความคิดพื้นฐานในการวิจัย

การเปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณีสู่สังคมทันสมัย ทำให้ระบบเศรษฐกิจของชุมชนถูก จำนวนคนจนเชิงโครงสร้าง ปัญหาของระบบเศรษฐกิจชุมชนที่เกิดจากจำนวนคนจนเชิง โครงสร้าง หรือมีการจัดสรรหน้าที่ตามหลักการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการเฉพาะทาง คือ ชุมชนถูกกำหนดให้เป็นผู้ที่มีความชำนาญการเฉพาะทางในการผลิต และชุมชนสูญเสียอำนาจในการ ควบคุมระบบเศรษฐกิจของตนเอง เนื่องจากกลไกในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชนไม่ได้ มีการพัฒนาและปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับวิถีการผลิตเพื่อการค้า การเข้าสู่ระบบ เศรษฐกิจเพื่อการค้า จึงนำชุมชนไปสู่ความสัมพันธ์แบบการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจกับระบบเศรษฐกิจที่ เหนือกว่าทั้งทางการผลิตและการตลาด การที่ชุมชนขาดอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของ ตนเองและขาดอำนาจต่อรอง คือวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจชุมชนซึ่งเป็นภาวะคุกคาม ทางสังคมตามความหมายของ สเมลเซอร์ (Smelser) ที่เกิดขึ้นเนื่องจากความไร้ประสิทธิภาพ ของกลไกในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจนั่นเอง

ชุมชนส่วนหนึ่งพยายามหาทางออกจากปัญหา โดยการตัดวงจรของการพึ่งพิงและหันไป ผลิตแบบพอเพียง แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนาแบบพอเพียงไม่ได้ปฏิเสธการผลิตเพื่อขาย และ เมื่อใดก็ตามที่ชุมชนเข้าสู่วงจรของความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดยวิถีการผลิต แบบเดิมและระดับของการพัฒนาเศรษฐกิจคือครอบครัว วงจรของการพึ่งพิงก็จะกลับมาอีก เพราะ วิถีการผลิตเพื่อการค้าหรือวิถีการผลิตทุนนิยมจะยังเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคม และยังคงมี บทบาทในการกำหนดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอยู่ต่อไป ดังนั้น ชุมชนบางแห่งจึงพยายามที่จะ บูรณาการตนเองเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าหรือทุนนิยม โดยการสร้างกลไกในการ บูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนและทาสระดับของการพัฒนาจากครอบครัวเป็นชุมชน เกิดการรวม ตัวกันเป็นองค์กรเพื่อให้ชุมชนมีอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของตนเองและมีอำนาจต่อรอง

กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า การที่ชุมชนจะมีอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของตนเองได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ชุมชนจะต้องพัฒนาตนเองจากการเป็นผู้ชำนาญการเฉพาะทางการผลิตไปสู่การเป็นเชี่ยวชาญในด้านอื่น ๆ ด้วย เพราะโดยข้อเท็จจริงแล้ว ระบบเศรษฐกิจทั้งในอดีตและปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นสังคมประเพณีหรือสังคมทันสมัย จะประกอบไปด้วยกิจกรรมหลัก 4 ประการ คือ การผลิต การจัดสรร การแลกเปลี่ยน และการบริโภค ดังนั้น อำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของชุมชนจะเกิดขึ้น เมื่อชุมชนสามารถที่จะบูรณาการกิจกรรมต่าง ๆ ในระบบเศรษฐกิจให้อยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของชุมชน ในขณะที่อีกด้านหนึ่งชุมชนตกอยู่ในภาวะพึ่งพิงกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าทั้งในด้านการผลิตและการตลาด ดังนั้น หน้าที่ขององค์กรทางสังคมที่ทำหน้าที่ในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน คือการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า จากความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงซึ่งเป็นความสัมพันธ์แนวตั้งไปสู่ความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนที่ชุมชนมีอำนาจในการต่อรองมากขึ้น

ดังนั้น การวิจัย เรื่อง การวิเคราะห์การอยู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาเกี่ยวกับกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ที่ทำให้ชุมชนสามารถอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า การศึกษาถึงกำเนิดและกระบวนการพัฒนาขององค์กรทางสังคมของชุมชนที่สามารถดึงเอาอำนาจในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของตนกลับคืนมาสู่ชุมชน ทำให้ชุมชนมีอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของตนเอง และสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าอย่างมีอำนาจต่อรอง โดยกำหนดประเด็นปัญหาการวิจัยไว้ดังนี้ คือ 1) การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงมาสู่การผลิตเพื่อการค้า จนถึงระยะเวลาก่อนที่จะมีองค์กรบูรณาการ ระบบเศรษฐกิจชุมชน เป็นอย่างไร 2) กำเนิดและกระบวนการขององค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน เพื่อการสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชน และการสร้างอำนาจต่อรองของชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเป็นอย่างไร 3) ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรการบูรณาการ องค์กรทางสังคมอื่น ๆ ในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นอย่างไร และความสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชนอย่างไร 4) ระบบเศรษฐกิจชุมชนหลังจากที่องค์กรบูรณาการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาแล้ว อำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเป็นอย่างไร

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชน จากวิถีการผลิตแบบพอเพียงสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า จนถึงระยะเวลาก่อนที่จะมีองค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน เป็นการศึกษาโดยมีความคิดพื้นฐานว่า การพัฒนาแบบทันสมัยเป็นเส้นทางหนึ่งของการขยายตัวของระบบ

ทุนนิยม ที่เป็นปัจจัยเร่งรัดให้เกิดเปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณี ที่มีวิถีการผลิตแบบพอเพียงไปสู่สังคมทุนนิยมที่มีวิถีการผลิตเพื่อการค้าและการแสวงหาส่วนเกิน โดยหลักของการแบ่งงานกันทำที่ก่อให้เกิดความชำนาญการเฉพาะทางขึ้นในระบบสังคม ซึ่งในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านนี้เองที่เกิดการปะทะกันระหว่างวิถีการผลิตก่อนทุนนิยมและทุนนิยม ในลักษณะที่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมมีบทบาทขึ้นมาและค่อย ๆ เข้าไปทำลายวิถีการผลิตดั้งเดิม ซึ่งหมายความว่าวิถีการผลิตแบบทุนนิยมไม่ได้เข้าไปแทนที่วิถีการผลิตแบบดั้งเดิมโดยสิ้นเชิง ดังนั้น ในระบบเศรษฐกิจหนึ่งอาจมีวิถีการผลิตมากกว่าวิถีการผลิตเดียว แต่อ่างไรก็ตาม การพัฒนาไปสู่สังคมทุนนิยมทันสมัยที่เน้นหลักของประสิทธิภาพ ได้ก่อให้เกิดการจำแนกงานจนเชิงโครงสร้างตามหลักของความชำนาญการเฉพาะทางขึ้นในระบบเศรษฐกิจของชุมชน เกิดโครงสร้างต่าง ๆ ที่เข้ามามีบทบาทในระบบเศรษฐกิจชุมชน ในขณะที่ชุมชนเป็นเพียงผู้ชำนาญการเฉพาะทางการผลิต ซึ่งเท่ากับว่าได้สูญเสียอำนาจทางเศรษฐกิจส่วนอื่น ๆ ให้กับโครงสร้างใหม่ที่เกิดขึ้น ดังนั้น ในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านของสังคม ชุมชนจึงต้องมีการปรับตัวทั้งในลักษณะที่เป็นการปะทะและประสาน (articulation) กับวิถีการผลิตใหม่ ดังนั้น การศึกษาในประเด็นนี้จะได้นำแนวคิดเรื่องการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ตามแบบอุดมคติของ สเมลเซอร์ (Smelser) และทฤษฎีการปะทะประสานของวิถีการผลิต (theory of articulation modes of production) มาเป็นกรอบในการอธิบายให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วงเวลาดังกล่าว ว่าวิถีการผลิตของชุมชนก่อนที่ทุนนิยมจะแทรกตัวเข้ามาเป็นอย่างไร ทุนนิยมเข้ามามีบทบาทในระบบเศรษฐกิจชุมชนอย่างไร กระบวนการจำแนกงานจนเชิงโครงสร้างในระบบเศรษฐกิจชุมชนเป็นอย่างไร ชุมชนมีการปรับตัวต่อภาวะที่เกิดขึ้นอย่างไร และผลที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร จึงนำไปสู่การรวมตัวกัน เพื่อที่จะผนวกตนเองเข้ากับระบบทุนนิยมในรูปขององค์กรทางสังคมที่ทำหน้าที่บูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน

การศึกษา กำเนิด และ กระบวนการขององค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนในการสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชน และการสร้างอำนาจต่อรองของชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า เป็นการศึกษาโดยมีความคิดพื้นฐานว่า องค์กรบูรณาการเป็นกลไกที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่มีการจำแนกงานจนเชิงโครงสร้าง หรือมีการจัดสรรหน้าที่ตามหลักการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการเฉพาะทาง จะศึกษาโดยนำแนวคิดเรื่ององค์กรทางสังคมหรือการจัดระเบียบทางสังคมมาเป็นกรอบของการอธิบายให้เห็นถึง กำเนิดและกระบวนการบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน ทั้งในแง่ของการบูรณาการเชิงบรรทัดฐานและการบูรณาการเชิงหน้าที่

เพื่อการสร้างอำนาจของชุมชนในการควบคุมระบบเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าในลักษณะที่ชุมชนมีอำนาจต่อรอง การที่ชุมชนชนบทเป็นสิ่งคมที่ทั้งมีแรงเกาะเกี่ยวภายในสูงและยังมีอิทธิพลต่อสมาชิกในชุมชน การบูรณาการเชิงบรรทัดฐานจึงยังคงเป็นแนวทางของการบูรณาการที่มีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนตามแนวทางของการสร้างกลไกในการบูรณาการ เป็นการพัฒนาที่ขยายขอบเขตของระดับการธรรมาภิบาลจากครอบครัวเป็นชุมชน ซึ่งความสำเร็จจะเกิดขึ้นเมื่อคนในชุมชนมีบรรทัดฐานทางการพัฒนาร่วมกัน ในขณะที่เดิวก่อนหมู่บ้านในปัจจุบันเป็นสิ่งคมที่มีการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างสูง ซึ่งจะต้องมีกลไกในการบูรณาการเชิงหน้าที่เพื่อประสานและควบคุมให้ส่วนย่อย ๆ ในระบบเศรษฐกิจทำหน้าที่ได้อย่างสอดคล้องกันและป้องกันไม่ให้เป็นส่วนต่าง ๆ ขึ้นหรือเอาเปรียบซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ องค์การบูรณาการในฐานะที่เป็นองค์กรทางสังคม ก็จำเป็นที่จะต้องมีมาตรการที่จะต้องสร้างความอยู่รอดหรือดำรงไว้ (preserve) ซึ่งความเป็นองค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชน โดยแนวคิดเรื่ององค์กรทางสังคมที่ได้เสนอว่าความอยู่รอดคือเป้าหมายสูงสุดของสังคม ซึ่งความอยู่รอดจะเกิดขึ้นเมื่อสมาชิกในสังคมปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม ดังนั้น สังคมจึงต้องมีมาตรการป้องกันและควบคุมให้สมาชิกมีพฤติกรรมตามความคาดหวังของสังคมและมีการลงโทษเมื่อมีการฝ่าฝืน ซึ่งมาตรการดังกล่าว ได้แก่ การขัดเกลาทางสังคมและการควบคุมทางสังคม ดังนั้น การศึกษาในประเด็นนี้จะได้อธิบายให้เห็นว่า องค์กรทางสังคมที่ทำหน้าที่ในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนเกิดขึ้นอย่างไร และกระบวนการในการพัฒนาขององค์กรดังกล่าวในการที่จะสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชน และสามารถสร้างอำนาจต่อรองของชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าได้อย่างไร

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรบูรณาการและองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ และผลของความสัมพันธ์ดังกล่าวที่มีต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน เป็นการศึกษาที่มีความคิดพื้นฐานว่าชุมชนเป็นพื้นที่เปิดและเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ดังนั้น รัฐจึงยังคงมีบทบาทในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนจึงเป็นกระบวนการทางสังคมที่ประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรของรัฐ และองค์กรบูรณาการ ดังนั้น ในกระบวนการพัฒนาจึงต้องพิจารณาอย่างลึกซึ้งว่าความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรบูรณาการและองค์กรทางสังคมอื่น ๆ เป็นอย่างไร เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวย่อมมีผลต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งแนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมและแนวคิดเรื่องประชาสังคมเสนอว่า การพัฒนาที่แท้จริงจะเกิดขึ้นเมื่อความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนาเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ และเมื่ออำนาจการตัดสินใจในกระบวนการ

พัฒนาเป็นของชุมชน ดังนั้น ในการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรบูรณาการ และ องค์กรอื่น ๆ ของรัฐ จึงได้นำแนวคิดการพัฒนามนุษย์มีส่วนร่วมและแนวคิดเรื่องประชาสังคม มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ว่าในกระบวนการของการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน แต่ละฝ่ายมีบทบาท อย่างไร ฝ่ายใดเป็นผู้ที่ผูกขาดอำนาจในการตัดสินใจ เพราะเหตุใด และมีผลกระทบต่อบระบบ เศรษฐกิจชุมชนอย่างไร

ประเด็นสุดท้าย คือ การศึกษา ลักษณะของระบบเศรษฐกิจชุมชนหลังจากที่องค์กรบูรณาการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาแล้วนั้น อำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เห็นอกว่าเป็นอย่างไร เป็นการศึกษาที่มีความคิดพื้นฐานว่า ความเข้มแข็งของชุมชนในด้านเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นเมื่อชุมชนมีอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของตนเอง ทั้งในด้านการผลิต การจัดสรร การแลกเปลี่ยน และการบริโภค และสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เห็นอกว่าอย่างไรมีอำนาจต่อรอง ในการศึกษาอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของชุมชน จะวิเคราะห์โดยแนวทางของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เสนอว่า กลไกทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจแบบใด ผู้ที่เกี่ยวข้องในระบบเศรษฐกิจล้วนต้องมีหน้าที่ในการตัดสินใจ ดังนั้น อำนาจในทางเศรษฐกิจจึงหมายถึงอำนาจการตัดสินใจในกระบวนการทางเศรษฐกิจนั่นเอง (Dunning, 1987) อำนาจในฐานะผู้ผลิต คือ ความมีอำนาจอิสระในการตัดสินใจเกี่ยวกับชนิดของผลผลิต วิธีการผลิต ขนาดและปริมาณการผลิต และระยะเวลาที่จะผลิต อำนาจในฐานะผู้จัดสรร ได้แก่ อำนาจในการกำหนดหลักการในการจัดสรรผลผลิตตอบแทนให้กับผู้ที่มีส่วนร่วมในระบบเศรษฐกิจในรูปของค่าจ้างของแรงงาน ค่าเช่าที่ดิน ดอกเบี้ยเงินกู้ และกำไรจากการประกอบการ อำนาจในระบบแลกเปลี่ยน คือ อำนาจในการกำหนดหลักการในการซื้อขายว่าจะขายให้ใคร วิธี กำหนดเวลา ปริมาณ ราคาและเงื่อนไขในการชำระเงิน และอำนาจในการบริโภค คือ ความสามารถในการต่อรองเกี่ยวกับชนิด ปริมาณ ราคาของสินค้า เป็นต้น นอกจากนี้ ระบบเศรษฐกิจชุมชนยังมีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เห็นอกว่าในลักษณะที่ไม่เป็นธรรมชาติ เพราะชุมชนขาดอำนาจต่อรอง ดังนั้น การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนสักด้านหนึ่ง จึงหมายถึงการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและระบบเศรษฐกิจที่เห็นอกว่า จากความสัมพันธ์ในแนวดิ่งหรือความสัมพันธ์แบบพียงไปสู่ความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ ซึ่งในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เห็นอกว่า จึงอธิบายด้วยกรอบแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยการอธิบายให้เห็นถึงลักษณะของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนและระบบเศรษฐกิจที่เห็นอกว่าที่ดำรงอยู่ก่อนที่องค์กรบูรณาการจะเข้าไป

มีส่วนร่วมในการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังจากที่องค์กรบูรณาการได้เข้าไป
มีส่วนร่วมในการพัฒนา รวมทั้งกระบวนการต่อรองและผลของการต่อรอง

การตอบคำถามในประเด็นปัญหาการวิจัยที่กล่าวถึงข้างต้น ได้มาจากการศึกษา
ปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาจากชุมชนที่มีบริบทตามวัตถุประสงค์
และปัญหาการวิจัยโดยระเบียนวิถีของการวิจัยเชิงคุณภาพ ตามแนวทางของทฤษฎีฐานราก
วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) เพื่อนำไปสู่การหา
ข้อสรุปเชิงทฤษฎี (theoretical generalization) ต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการศึกษาถึงกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่ทำให้ชุมชนสามารถอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดยอธิบายให้เห็นถึงลักษณะของระบบเศรษฐกิจชุมชนที่ดำรงอยู่ก่อนที่องค์กรบูรณาการจะเข้าไปร่วมพัฒนา กำเนิดและกระบวนการขององค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการสร้างอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของชุมชน และการสร้างอำนาจต่อรองของชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า รวมทั้งการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรบูรณาการและองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ที่ส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนหลังจากที่องค์กรบูรณาการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งนี้โดยศึกษาจากความหมายที่คนในชุมชนมีต่อปรากฏการณ์ดังกล่าว ซึ่งจะเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical data) ที่จะนำไปสู่การสร้างมโนทัศน์ (concept) และข้อสรุปเชิงทฤษฎี (theoretical generalization) ซึ่งเป็นวิถีวิชยาของการวิจัยเชิงคุณภาพ ตามแนวทางของการสร้างทฤษฎีฐานราก (grounded theory) โดยมีแนวทางในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

สนาม (Field)

การเลือกพื้นที่ศึกษา มีความสำคัญต่อการได้มาซึ่งข้อมูลที่ตรงและเพียงพอแก่การอธิบายปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา ลักษณะของพื้นที่ศึกษาจะต้องสอดคล้องและตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ปัญหาการวิจัย และกรอบความคิดในการวิจัย ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดลักษณะของพื้นที่ศึกษาไว้ ดังนี้ คือ พื้นที่ศึกษาเป็นชุมชนชนบทซึ่งหมายถึงหมู่บ้าน 1 แห่งและ/หรือมากกว่า ที่คนในชุมชนรวมตัวกันในการต่อสู้ ปรับตัว เพื่อที่จะดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าและสามารถอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดยการสร้างและพัฒนากลไกในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชนและการเชื่อมโยงชุมชนเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าอย่างมีอำนาจต่อรอง จากการที่ชุมชนสามารถควบคุมระบบเศรษฐกิจของตนได้ จากนั้นผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ที่มีลักษณะดังกล่าวทั้งจากหน่วยงานในระดับกระทรวง คือกองพัฒนาสังคม กระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนโดยตรง การศึกษาจากเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์เบื้องต้นเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และผู้นำชุมชน แม้ว่าในเบื้องต้นจะไม่สามารถค้นหาพื้นที่ที่ตรงตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ได้ เนื่องจาก

การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ มักจะเป็นการพัฒนาในมิติใดมิติหนึ่งหรือเป็นการพัฒนาบางกิจกรรมในระบบเศรษฐกิจเท่านั้น เช่น กลุ่มออมทรัพย์ที่พัฒนาในเรื่องเงินทุน หรือศูนย์สำคัญคือการตลาดที่เน้นในเรื่องการแลกเปลี่ยน เป็นต้น ซึ่งไม่ตรงตามกรอบความคิดพื้นฐานในการวิจัย แต่ผู้วิจัยก็ได้พยายามบอกเล่าถึงงานวิจัย วัตถุประสงค์ของการวิจัยและลักษณะของพื้นที่ที่กำลังค้นหาแก่ผู้นำชุมชนต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยมีโอกาสได้พบ จนในที่สุดก็ค้นพบพื้นที่ที่มีลักษณะตรงตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ จากคำบอกเล่าของผู้นำในเครือข่ายหมู่บ้านที่มีการศึกษาและแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาารพัฒนาาร่วมกัน ได้บอกเล่าถึงชุมชนทุ่งรวงทอง (ชื่อสมมติ) ซึ่งเป็นชุมชนชนบทแห่งหนึ่งในจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่าน่าจะเป็นพื้นที่ที่ตรงกับที่ผู้วิจัยกำลังค้นหา ดังนั้น ในขั้นต่อมาผู้วิจัยจึงได้สัมภาษณ์ข้อมูลเบื้องต้นจากข้าราชการในระดับจังหวัด คือ พาณิชย์จังหวัด ผู้ช่วยเกษตรอำเภอ ผู้ประสานงานโครงการในพื้นที่ซึ่งเป็นนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชน และผู้นำของชุมชน ได้รับข้อมูลที่ทำให้ผู้วิจัยมั่นใจว่าพื้นที่ดังกล่าวจะให้คำอธิบายที่ตรงและเพียงพอแก่ปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา

ชุมชนทุ่งรวงทอง มีลักษณะเช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านชนบททั่วไปที่คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและพึ่งพาอาศัยกันทั้งทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา แต่เนื่องจากที่นาอยู่นอกเขตพื้นที่ชลประทานจึงสามารถเพาะปลูกข้าวได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น และมีความเสี่ยงจากธรรมชาติเพราะเป็นการทำน่าน้ำฝน หากปีใดฝนแล้งข้าวที่ปลูกไว้ก็จะไม่ได้ผลและประสบกับภาวะอดอยาก แต่ถึงกระนั้น ชุมชนก็ยังคงยึดอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก หารายได้ที่ผลิตได้ให้กับพ่อค้าและนำเงินที่ได้มาซื้อหาปัจจัยในการดำรงชีพ ในกระบวนการของการซื้อขายข้าวซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักนั้น ชุมชนได้รับรู้ถึงการเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลางในลักษณะต่าง ๆ เช่น การโกงมาตราซึ่ง-ตวงข้าว การที่ชุมชนไม่สามารถเป็นผู้กำหนดราคาขายได้ เป็นต้น ความเสียเปรียบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่คนในชุมชนรวมตัวกัน เพื่อแสวงหาแนวทางที่จะต่อสู้ให้ชุมชนสามารถอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า แทนการหันหลังให้กับระบบเศรษฐกิจดังกล่าวไปทำการผลิตแบบพอเพียง โดยการสร้างและพัฒนากลไกในการบูรณาการขึ้นในระบบเศรษฐกิจของชุมชน เพื่อที่จะเชื่อมโยงชุมชนเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าได้อย่างมีอำนาจต่อรอง ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างไปจากชุมชนหมู่บ้านชนบททั่วไปที่ยังคงดำรงอยู่ในฐานะผู้จำหน่ายเฉพาะทางในฐานะผู้ผลิต และปล่อยในระบบเศรษฐกิจของตนดำเนินไปภายใต้กลไกของระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า

จากการที่ชุมชนถูกเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลางซึ่งเป็นทั้งเจ้าของโรงสีข้าวด้วย ทำให้ชุมชนเกิดความคิดรวบกันว่าชาวนาจะต้องเป็นเจ้าของโรงสีข้าวจึงจะไม่เสียเปรียบพ่อค้า และจึงจะสามารถควบคุมระบบเศรษฐกิจของชุมชนที่มีข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจได้ เพราะโรงสีจะเป็นกิจกรรมที่เชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชน ทั้งทางด้านการผลิต การจัดสรร การแลกเปลี่ยน และการบริโภค โดยการรับซื้อข้าวจากชุมชนในราคาอุดหนุนและสูงกว่าราคาตลาดข้าวเปลือกในท้องถิ่น หลังจากนั้น นำมาแปรรูปเป็นข้าวสาร และนำมาบรรจุถุงส่งออกไปขายยังตลาดทั่วไป ภายใต้เครื่องหมายการค้า "ข้าวหอมมะลิทุ่งรวงทอง" ข้าวสารที่ผลิตได้จะเป็นข้าวหอมมะลิร้อยเปอร์เซ็นต์ปลอดสารพิษซึ่งมีราคาสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป ซึ่งเป็นข้าวสารอีกชนิดหนึ่งที่โรงสีผลิตได้ ผลกำไรจากการประกอบการส่วนหนึ่งถูกจัดสรรไว้เป็นสวัสดิการของชุมชน และอีกส่วนหนึ่งปันผลให้กับผู้ถือหุ้น

ความพยายามอย่างต่อเนื่องของชุมชน เพื่อเข้าสู่ความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้ำชีพ เริ่มขึ้นตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2533 จนถึงปัจจุบันรวมระยะเวลา 10 ปี มีสมาชิกกระจายอยู่ใน 3 ตำบล 17 หมู่บ้าน มากกว่า 1,000 ครอบครัว พัฒนาการของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนทุ่งรวงทอง ผ่านปัญหาและอุปสรรคนานาประการ ทั้งปัญหาทางการเมืองกับข้อหาการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์จากการที่ชาวบ้านรวมตัวปรึกษาหารือกัน และการเข้าไปตัดไม้จากป่าชุมชนเพื่อก่อสร้างโรงเรียนของโรงสีข้าว การเผชิญปัญหาทางเศรษฐกิจคือการขาดแคลนเงินทุน การขาดความรู้ความชำนาญการทั้งในด้านการผลิตและการตลาด ปัญหาทางสังคมที่คนในชุมชนขาดความเชื่อมั่นว่าชาวนาจะทำโรงสีข้าวได้ รวมทั้งไม่มั่นใจว่าการดำเนินธุรกิจโรงสีข้าวจะมีความซื่อสัตย์และชาวบ้านจะไม่ถูกกดขี่ เป็นต้น จนกระทั่งในปัจจุบันที่ชุมชนทุ่งรวงทองได้รับการกล่าวขานถึงในฐานะที่เป็นชุมชนตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จ ที่สามารถดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้ำชีพได้อย่างมีอำนาจต่อรอง อย่างไรก็ตาม เพื่อเป็นการปกป้องชุมชนและผู้ให้ข้อมูลหลักจากผลกระทบต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นจากการวิจัยครั้งนี้ ชื่อสถานที่และชื่อบุคคลจึงเป็นชื่อสมมติ

การเข้าสู่สนาม

การเข้าสู่สนามเป็นขั้นตอนที่สำคัญ และเป็นหลักประกันว่าผู้วิจัยจะได้รับข้อมูลที่เป็นจริงนั้น ความเข้าใจที่ดีและถูกต้องของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง จะส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง

ผู้ให้ข้อมูล (informant) และผู้วิจัย (Burgess, 1980) โดยก่อนที่ผู้วิจัยจะเข้าสู่พื้นที่ศึกษา ผู้วิจัยได้สร้างแนวคำถาม (guideline) เพื่อเป็นแนวทางการในสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) ซึ่งจะเป็วิธีกาเก็บข้อมูลสำหรับการวิจัยครั้งนี้ แนวคำถามดังกล่าวพัฒนามันขึ้น จากวัตถุประสงค์ ปัญหาและกรอบความคิดในการวิจัย มีลักษณะเป็นแนวคำถามปลายเปิด (unstructure open-ended) หลังจากนั้น ได้นำไปทดลองใช้กับผู้ที่มึคุณลักษณะคล้ายกับ ผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งอยู่นอกพื้นที่ของการวิจัย ทั้งนี้เพื่อเป็นการตรวจสอบว่าแนวคำถามที่สร้างขึ้น ให้ข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่ แล้วนำผลจากการทดลองดังกล่าวไปปรับปรุงแนวคำถาม และการสัมภาษณ์ของผู้วิจัย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมชัดเจน และตรงตามวัตถุประสงค์ของ แนวคำถามในแต่ละประเด็น คือ ข้อคำถามเกี่ยวกับ 1) การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ ชุมชนจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงสู่การผลิตเพื่อการค้า จนถึงระยะเวลาก่อนที่จะมีองค์กร บุรณาการ 2) กำเนิดและกระบวนการขององค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน ในการสร้าง อำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชน และการสร้างอำนาจต่อตรงกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า 3) ความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนาระหว่างองค์กรบูรณาการและองค์กรทางสังคมอื่น ๆ และ ผลของความสัมพันธ์ดังกล่าวที่มีต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน และ 4) ระบบเศรษฐกิจชุมชนหลังจากที่ องค์กรบูรณาการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาแล้ว ซึ่งจะพิจารณาถึงอำนาจทางเศรษฐกิจของ ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า

ขั้นตอนต่อไป คือ การประสานงานกับส่วนราชการในระดับจังหวัด เพื่อแนะนำตัวและ ชี้แจงวัตถุประสงค์และแนวทางของการวิจัย ทั้งนี้เพื่อให้จังหวัดซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ได้รับทราบถึง การเข้าไปเก็บข้อมูลในพื้นที่ และให้ความอนุเคราะห์ในการประสานงานเพื่อแจ้งให้ชุมชนที่เป็น พื้นที่ในการศึกษาได้ทราบอย่างเป็นทางการ เพื่อให้ชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษาเกิดความรู้สึกที่ดีและเกิด ความไว้วางใจ ดังนั้น ระหว่างวันที่ 18 - 21 พฤษภาคม 2542 ผู้วิจัยภาสได้การอนุเคราะห์ ของอาจารย์ที่ปรึกษา ได้กรุณาแนะนำผู้วิจัยทั้งกับหน่วยงานในระดับจังหวัดและกับผู้นำชุมชน รวมทั้งการชี้แจงวัตถุประสงค์และแนวทางของการวิจัย รวมทั้งประโยชน์จากการวิจัยที่จะเกิดขึ้น แก่การพัฒนาบระบบเศรษฐกิจชุมชนของชุมชนทุ่งรวงทองและหมู่บ้านอื่น ๆ การแนะนำตัวกับผู้นำ ชุมชน นอกจากจะก่อให้เกิดความเข้าใจที่ดีต่อผู้วิจัยและการวิจัยแล้ว ข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญที่ได้ จากการสัมภาษณ์เบื้องต้น ยังเป็นประโยชน์สำหรับการวางแผนในการเก็บข้อมูลอีกด้วย

การเก็บข้อมูลในพื้นที่

การเก็บข้อมูลในพื้นที่ ได้กระทำระหว่างวันที่ 6 - 10 กรกฎาคม 2542 ซึ่งผู้วิจัย ก็ได้รับความกรุณาจากอาจารย์ที่ปรึกษา ที่กรุณาให้การสนับสนุนในการเก็บข้อมูล และให้คำปรึกษา ตลอดระยะเวลาของการเก็บข้อมูลในพื้นที่ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ผู้วิจัยได้เรียนรู้ระเบียบวิธีวิจัย และประสบการณ์การวิจัยจากภาคสนาม ทำให้การเก็บข้อมูลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งในแง่ของเวลาและคุณภาพของข้อมูล นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้รับความอนุเคราะห์ข้อมูลในบางส่วนที่เกี่ยวข้อง จากโครงการพัฒนาวิชาชีพในวิชาชีพของชุมชนมาใช้ประกอบในการศึกษาครั้งนี้อีกด้วย เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกการสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) เป็นวิธีในการเก็บข้อมูล โดยมีแนวคำถาม (guideline) ที่สร้างและพัฒนาขึ้น จากวัตถุประสงค์ของการวิจัย ปัญหาการวิจัย กรอบความคิดในการวิจัย และการนำไปทดลองใช้ กับผู้ให้ข้อมูลหลักที่อยู่นอกพื้นที่ของการวิจัย ทั้งนี้เพื่อเป็นการตรวจสอบว่าแนวคำถามที่สร้างขึ้น ให้ข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่ แล้วนำผลจากการทดลองดังกล่าวไปปรับปรุงแนวคำถาม และการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนตรงตามวัตถุประสงค์ของแนวคำถามในแต่ละประเด็น ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นการให้ได้ข้อมูลที่ เป็นประสบการณ์จริง (authentic experiences) มากกว่าจะเป็นข้อมูลที่เป็นความคิดเห็นหรือทัศนคติ ซึ่งเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้ของสำนักปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยม (interactionism) ที่ว่าความหมายต่อโลกทางสังคม (social world) ของมนุษย์เกิดจากประสบการณ์ทางสังคมและความหมายที่มนุษย์มีต่อสิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ (Silverman, 1995)

การใช้แนวคำถามปลายเปิดเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ผู้วิจัยได้คำนึงอยู่เสมอว่า ในการสัมภาษณ์ควรพิจารณาเลือกลำดับของข้อความตามสถานการณ์และบุคคลที่ให้ข้อมูลหลัก รวมทั้งจะเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้เสนอประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องนอกเหนือไปจากแนวคำถามได้ (Denzin, 1970) และผู้วิจัยจะไม่ชี้นำเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลหลักให้ข้อมูลไปในทิศทางที่ผู้วิจัยต้องการ และในการที่จะได้ข้อมูลรายละเอียดที่ครอบคลุมปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา (thick description) ผู้วิจัยได้ให้ความไวในเชิงทฤษฎี (theoretical sensitivity) ที่จะตะล่อมถาม (probe) เพื่อติดตามข้อมูลในแนวคิดเกี่ยวกับปรากฏการณ์ บริบทและเงื่อนไขของปรากฏการณ์ ซึ่งช่วยให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในการตีความปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา (Denzin, 1989; นภาภรณ์ หะวานนท์, 2539) ซึ่งความไวในเชิงทฤษฎีนี้มีความสำคัญในทุกขั้นตอนของการวิจัย

ดังนั้น ผู้วิจัยได้ทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งกับกรอบความคิดในการวิจัย ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน และศึกษาข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แต่ละครั้งอย่างละเอียดจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่ได้มาโดยวิธีการสุ่มตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งเป็นกระบวนการของการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎีทั้งในขั้นตอนการเก็บข้อมูล การสร้างมโนทัศน์เชิงทฤษฎี (theoretical conceptualization) การวิเคราะห์ข้อมูล และตัดสินใจว่าจะเก็บข้อมูลอะไรต่อไปและจะเก็บข้อมูลจากใคร ทั้งนี้เพื่อพัฒนาขอบเขตคำอธิบายของทฤษฎีให้มีความครอบคลุมมากยิ่งขึ้น (Glaser, 1978) การเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎีจึงไม่มีการกำหนดจำนวนหรือคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลหลักไว้ล่วงหน้า

ในขั้นของการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลือจากนิสิตปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์ รุ่นที่ 12 จำนวน 8 ท่าน ซึ่งทำให้การเก็บข้อมูลเสร็จสิ้นในเวลาอันรวดเร็ว และไม่เป็นการรบกวนชุมชนมากนัก ซึ่งการบริหารการเก็บข้อมูลในลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษา ที่ต้องการอธิบายถึงโลกทางสังคม (social world) การให้ความหมายหรือคุณค่าแก่สิ่งต่าง ๆ ที่สะท้อนออกมาเป็นพฤติกรรมทางสังคม ซึ่งสามารถทราบข้อมูลดังกล่าวได้จากการสนทนาพูดคุย โดยไม่จำเป็นที่ผู้วิจัยจะต้องเข้าไปฝังตัวอยู่ในชุมชนเป็นเวลานาน ๆ ซึ่งก่อนที่จะเข้าไปในพื้นที่ ผู้วิจัยและผู้ให้ความช่วยเหลือในการเก็บข้อมูล ได้ทำความเข้าใจร่วมกันถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย ปัญหาของการวิจัย และการทำความเข้าใจที่ตรงกันต่อแนวคำถามที่ใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ระดับลึก ซึ่งการมีผู้ช่วยในการเก็บข้อมูลที่มีศักยภาพ ทำให้ข้อมูลที่ได้มีความหลากหลาย และสามารถค้นหาคำอธิบายต่อปรากฏการณ์ที่ปรึกษาได้อย่างครอบคลุมภายในเวลาที่รวดเร็ว ทั้งนี้ผู้สัมภาษณ์แต่ละคนจะมีความไวเชิงทฤษฎีต่อปรากฏการณ์ที่ศึกษาที่แตกต่างกันออกไป ทำให้มีการติดตามหรือสืบค้น (probe) ข้อมูลในประเด็นต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง ทั้งนี้ภายใต้การแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษา

การเลือกเวลาและสถานที่สัมภาษณ์มีความสำคัญต่อการที่จะได้ข้อมูลที่ดี โดยผู้วิจัยเลือกสถานที่การสัมภาษณ์ตามความสะดวกของผู้ให้ข้อมูลหลัก ทั้งในแง่ของการเดินทางและการให้ข้อมูล โดยที่สถานที่สัมภาษณ์จะต้องไม่มีกลุ่มอ้างอิงใด ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการให้ข้อมูล ส่วนเวลาของการสัมภาษณ์ จะเลือกเวลาที่ผู้ให้ข้อมูลหลักรู้สึกผ่อนคลายและไม่มีภาระในการประกอบอาชีพ โดยจะสัมภาษณ์เบื้องต้นผู้ที่คาดว่าจะเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักรายต่อไป หากข้อมูลที่ได้ยืนยันว่าคุณสมบัติตรงตามที่ต้องการ ผู้วิจัยได้นัดหมายวัน เวลา และสถานที่สัมภาษณ์ต่อไป ซึ่งในการสัมภาษณ์ระดับลึก ผู้วิจัยได้ใช้เทปบันทึกเสียงช่วยในการบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ โดยได้ขึ้นแจ้งเหตุผล

ที่จะต้องบันทึกข้อมูลด้วยวิธีการดังกล่าวและขอความยินยอมจากผู้ให้ข้อมูลหลักทุกครั้ง

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

เพื่อให้ได้คำอธิบายที่ครอบคลุมและครบถ้วนต่อปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา คือ กลไกการพัฒนาที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ได้เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้นำที่มีบทบาทในการก่อตั้งโรงเรียนและมีบทบาทในกระบวนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน กลุ่มผู้นำทางการที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐและชาวบ้านทั่วไปที่มีคุณลักษณะและสถานภาพแตกต่างกัน รวมผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวนทั้งสิ้น 18 ราย ดังปรากฏในตาราง 1 คือ

ตาราง 1 ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ(ปี)	การศึกษา	สถานภาพในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน	อาชีพ	สถานภาพ- ทางเศรษฐกิจ
<u>กลุ่มผู้นำ</u>					
1. เจ้าอาวาส	60	นักธรรมเอก	ที่ปรึกษา	-	-
2. พ่อสาม	52	ป.4	รองประธานกรรมการ ฯ ผู้ใหญ่บ้าน	ทำนา เกษตรอินทรีย์	ฐานะดี มีที่นา 25 ไร่
3. พ่อสูง	54	ม.6	กรรมการบริหารและ ผู้จัดการโรงเรียน	ทำนา ปลอดสารพิษ	ฐานะดี มีที่นามากกว่า 30 ไร่

ตาราง 1 (ต่อ)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ(ปี)	การศึกษา	สถานภาพในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน	อาชีพ	สถานภาพทางเศรษฐกิจ
4. พ่อหวาน	53	ป.4	กรรมการบริหารและรับผิดชอบด้านงานขนส่งอดีตประธานกองทุนร้านค้า	ทำนา ปลูกสารพัด	ปานกลาง มีที่นา 25 ไร่
5. พ่อใส	53	ป.4	กรรมการดำเนินงานรับผิดชอบงานบัญชีและเงินสดออก	ทำนา	ปานกลาง มีที่นา 25 ไร่
<u>องค์กรพัฒนา</u> <u>เอกชน</u>					
6. ชี้อ้วน	35	มศ. 5	ประธานกรรมการบริหาร	นักพัฒนา เอกชน	-
<u>ผู้นำที่ได้รับการ</u> <u>แต่งตั้งจากรัฐ</u>					
7. อ.สุพจน์	57	ปริญญาตรี	ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนประถมศึกษาในชุมชน ผู้ให้เข้าที่นา	รับราชการ	ดี มีที่นา 12 ไร่ และให้เช่าทั้งหมด

ตาราง 1 (ต่อ)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ(ปี)	การศึกษา	สถานภาพในกระบวนการ พัฒนาเศรษฐกิจชุมชน	อาชีพ	สถานภาพ ทางเศรษฐกิจ
10. พ่อบุญ	45	ป.4	สมาชิกผู้ถือหุ้นในโรงสี กรรมการโรงสี	ทำนา ปลอดสารพิษ รับจ้างที่โรงสี	ปานกลาง มีที่นา 16 ไร่
8. สุนัย	30	ปริญญาตรี	สมาชิกสภาองค์การบริหาร ส่วนตำบล	ทำนา ปลอดสารพิษ	ปานกลาง มีที่นา 24 ไร่
<u>ประชาชน</u>					
9. สมหมาย	46	ป.4	สมาชิกผู้ถือหุ้นในโรงสี ผู้ปกครองนักเรียน	ทำนา เกษตรอินทรีย์	ปานกลาง มีที่นา 20 ไร่
11. พ่อปาน	63	ป.4	สมาชิกผู้ถือหุ้นในโรงสี	ทำนา ปลอดสารพิษ	ยากจน มีที่นา 12 ไร่
12. พ่อพล	65	ป.4	สมาชิกผู้ถือหุ้นในโรงสี กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์ ของหมู่บ้านและโรงสี	ทำนา เกษตรอินทรีย์	ฐานะดี มีที่นา 20 ไร่

ตาราง 1 (ต่อ)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ(ปี)	การศึกษา	สถานภาพในกระบวนการ พัฒนาเศรษฐกิจชุมชน	อาชีพ	สถานภาพ ทางเศรษฐกิจ
13. นางมา	31	ป.4	สมาชิกผู้ถือหุ้นในโรงสี	ทำนา เกษตรอินทรีย์	ยากจน มีทุน 10 ไร่
14. พ่อแก้ว	46	ป.4	สมาชิกผู้ถือหุ้นในโรงสี	ทำนา เกษตรอินทรีย์	ปานกลาง มีทุน 30 ไร่
15. แม่บัว	43	ป.4	สมาชิกผู้ถือหุ้นในโรงสี สมาชิกกลุ่มแม่บ้านผลิต น้ำเต้าหู้	ชาวนา เฝ้าอยู่เฝ้ากิน รับจ้างที่โรงสี	ยากจน มีทุน 12 ไร่
16. แม่ดี	42	ป.4	สมาชิกผู้ถือหุ้นในโรงสี	ชาวนา เฝ้าอยู่เฝ้ากิน	ปานกลาง มีทุน 18 ไร่
17. พ่อน้อย	68	ป.4	สมาชิกผู้ถือหุ้นในโรงสี อดีตผู้ใหญ่บ้าน	ทำนา ปลอดสารพิษ	ยากจน มีทุน 10 ไร่
18. พ่อแสวง	50	ป.4	สมาชิกผู้ถือหุ้นในโรงสี	ชาวนา	ปานกลาง
แม่จัน	48	ป.4		เกษตรผสม ผสาน	มีทุน 15 ไร่

ดัชนี ที่บ่งบอกถึงสภาพทางเศรษฐกิจของผู้ให้ข้อมูลหลักตามความหมายของชุมชน
พิจารณาจากลักษณะของที่อยู่อาศัย จำนวนที่ดิน ปริมาณผลผลิตข้าวที่ขาย จำนวนเงินออม จำนวน
แรงงานสัตว์ ฮานพาหนะ เป็นต้น

นอกจากนี้ จะได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะของบุคคลผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่าน ที่มี
บทบาทในกระบวนการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

1. เจ้าอาวาส เป็นผู้ที่เกิดในชุมชน ได้บวชเรียนตั้งแต่เป็นสามเณร เป็นผู้ที่มีบทบาท
ในการพัฒนาของชุมชนมาตลอด และเป็นพี่เลี้ยงหรือที่เคารพศรัทธาของคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง
เมื่อบวชเป็นพระได้ไปจำพรรษาที่วัดแห่งหนึ่งในจังหวัดภาคกลางเพื่อเรียนธรรมะ ทำให้เห็น
บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนและเกิดแนวคิดที่จะนำประสบการณ์ต่าง ๆ มาพัฒนาชุมชน
และท่านได้เป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการพัฒนามานับตั้งแต่ที่กลับมาจำพรรษาที่วัดในชุมชน

2. พ่อสาม ได้รับการเลือกตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน เมื่อ ปี พ.ศ. 2534 เป็นผู้นำทั้งทาง
ด้านความคิดและการปฏิบัติ ได้เข้าร่วมในการพัฒนาของชุมชนมาอย่างเข้มแข็งและเสียสละทั้ง
เวลาและทรัพย์สิน ดังที่พ่อหวานซึ่งเป็นกรรมการบริหารและเป็นผู้ดูแลงานขนส่งของโรงสี ได้เล่า
ถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่เริ่มปลูกสร้างโรงเรือนของโรงสีให้ฟังว่า "ค่าแรงก็ช่วยกันเอง ไม่คิดตั้งค้
ค่ากินก็ไม่ได้เรียกร้องอะไรกัน ก็แล้วแต่มีอยู่มีกิน ผู้ใหญ่สามเขามีปลาวอยู่ 2 บ่อนั้นแหละ"
นอกจากนี้ ท่านยังได้ใช้แปลงนาของตนเองเป็นแปลงทดลองและสาธิตเพื่อให้เห็นถึงแนวทางและ
ความเป็นไปได้ของการทำเกษตรแบบธรรมชาติซึ่งมีผลต่อความคิดและการเข้าร่วมของคนในชุมชน
ในระยะต่อมา นอกจากนี้ ยังได้อุทิศที่ดินจำนวน 9 ไร่ เพื่อก่อสร้างโรงสี การเสียสละของ
ผู้ใหญ่บ้านท่านนี้ เพื่อต้องการผลักดันให้แนวคิดการพัฒนาเกิดผลที่เป็นรูปธรรม เป็นผู้ที่ได้รับการ
ยอมรับจากชุมชนว่าเป็นผู้นำที่มีความซื่อสัตย์ การลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านในครั้งนั้น
เพราะต้องการอำนาจที่ได้รับการรับรองโดยรัฐเพื่อหวังประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับการพัฒนาระบบ
เศรษฐกิจของชุมชน

3. พ่อสูง กรรมการบริหารและผู้จัดการโรงสี เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในธุรกิจข้าว
มากกว่าผู้นำคนอื่น เคยเป็นผู้รับซื้อข้าวให้กับโรงสี เป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี เข้ามาอยู่ใน
ชุมชนเนื่องจากการสมรส แม้ว่าจะไม่ใช่คนที่เกิดในชุมชน แต่ก็สามารถทำงานร่วมกับผู้นำคนอื่น ๆ
ได้อย่างดี และเป็นผู้นำในทางความคิดและการปฏิบัติ มีลักษณะการตัดสินใจที่เด็ดขาดและมุ่งมั่น

4. พ่อหวาน กรรมการบริหารและรับผิดชอบงานขนส่งของโรงสี เป็นผู้ที่มีประสบการณ์
ด้านความมั่นคง จากการเข้าร่วมเป็นอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อปพ.) ทำหน้าที่ใน

การสอดคล้อง ติดตามความเคลื่อนไหวของผู้ที่มีแนวคิดที่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ และปัจจุบันยังดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายรักษาความสงบเรียบร้อย เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องในการพัฒนามาพร้อมกับผู้นำคนอื่น ๆ และในอดีตเคยได้รับเลือกเป็นประธานดำเนินงานในกิจกรรมร้านค้าชุมชน และมีส่วนอย่างสำคัญต่อความสำเร็จของงานร้านค้าชุมชน

5. พอลไซ เคยเข้าร่วมกับขบวนการประชาธิปไตยเพื่อต่อต้านอำนาจเผด็จการ ปัจจุบันเป็นกรรมการดำเนินงาน ที่รับผิดชอบงานด้านบัญชีและดูแลสำนักงานของโรงสีและเป็นผู้นำเพียงคนเดียวที่ทำงานแบบเต็มเวลาในโรงสี เป็นผู้ที่มีลักษณะสุ่ม ใจเย็น รอบคอบ และได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้ดูแลเงินสดที่ใช้เป็นทุนหมุนเวียนขององค์กร เป็นผู้ที่มีความเสียสละและมีจิตใจให้กับงานพัฒนาของชุมชน แม้ว่าตนเองจะอยู่ในสถานภาพทางเศรษฐกิจที่ไม่ต่างจากชาวบ้านคนอื่น ๆ ดังที่ทำได้เล่าให้ฟังเมื่อครั้งที่เริ่มโครงการฟื้นฟูเรื่องสมุนไพรวัว

... ก็ถือว่าต่อชานกับพวกพ่อเนี้ย คือจากนี้ไปกลุ่ม ผ่าน 6 - 7 หมู่บ้าน ผ่านไปทำงานกิจกรรมร่วมกับโรงพยาบาล กับหมอบุ ไปทำเรือนเพาะชำ สมัยนั้นทางก็เป็นดินคล้ายเป็นดินทราย ซึ่งจักรสานไป บางหมู่บ้านก็ว่าพวกพ่อเนี้ยมีเงินเดือนกิน ทั้ง ๆ ที่ชื่อนี้พ่อช้าวใส่กระติบ กับช้าวก็ไม่มี มีแต่จอบแต่เสียมไป ก็พ่อทำจักรสานไป บางบ้านก็ว่าพวกพ่อเนี้ยบ้า กับช้าวก็ไปกินกับหมอบ ไม่มีเงินชื้อ...

6. ชัยวัฒน์ นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน เริ่มเข้ามาในชุมชนในฐานะของวิทยากรจากชมรมสมุนไพรรเพื่อการพึ่งตนเอง ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2527 และมีบทบาทในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน เป็นผู้ที่มีส่วนอย่างสำคัญในการเชื่อมโยงชุมชนกับสังคมภายนอกทั้งในแง่ของแนวคิด การประสานงาน การระดมทรัพยากรเพื่อการพัฒนา และในปัจจุบันเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ทางการตลาดให้กับระบบเศรษฐกิจของชุมชน

7. สุนัย สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นผู้ที่มีภูมิฐานะในชุมชน จบการศึกษาในระดับปริญญาตรี หลังจากจบการศึกษาได้เข้าไปทำงานในสภาดำบลขณะนั้น ในฐานะเลขานุการสภาดำบลและได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์กับนักการเมืองในระดับจังหวัด ความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนในแง่ที่ทำให้รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาได้เร็วกว่าและมีโอกาสที่จะได้รับการสนับสนุนในด้านงบประมาณทั้งจากการจัดสรรโดยรัฐ หรืออบ.ส.ศ.

8. อาจารย์สุพจน์ ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนประถมศึกษาในชุมชน เป็นผู้ที่มีภูมิความรู้ในชุมชนและมาจากครอบครัวชาวนาเช่นเดียวกับชาวบ้านทั่วไป หลังจากรับราชการครูอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ และภายหลังได้ย้ายมาทำงานในโรงเรียนของชุมชนแห่งนี้ และเป็นเจ้าของที่นาที่ให้เช่า

10. พ่อพล ชาวนาที่มีฐานะดี เป็นผู้ที่ศึกษาและพยายามที่จะบันทึกประวัติและพัฒนาของหมู่บ้าน นอกจากนี้ ในปัจจุบันท่านทำหน้าที่ในการประชาสัมพันธ์ให้กับชุมชนและโรงเรียน และเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนามาตั้งแต่แรก

การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

แนวคิดของทฤษฎีฐานราก คือ ความพยายามที่จะสร้างและพัฒนาข้อมูล (data) ไปสู่ มโนทัศน์ (concept) จัดข้อมูลเข้าสู่หมวดหมู่ (categories) และพยายามพัฒนาให้หมวดหมู่ของข้อมูลมีความอิ่มตัว (saturation) โดยการหากรณีศึกษาที่จะให้คำอธิบายที่แตกต่างไปจากข้อมูลและมโนทัศน์เดิมที่มีอยู่ (negative case) และพัฒนามโนทัศน์ไปสู่ข้อเสนองเชิงทฤษฎี (propositions) (Glaser and Strauss. 1967) ซึ่งเป็นกระบวนการที่เป็นการสร้างและทดสอบทฤษฎีในเวลาเดียวกัน (Strauss. 1987) ดังนั้น ในการประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล จึงได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้ คือ เมื่อการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรายแรกสิ้นสุดลง ผู้วิจัยได้เริ่มการวิเคราะห์ข้อมูลในเบื้องต้น โดยการนำเทปบันทึกการสัมภาษณ์มาถอดแบบคำต่อคำ (transcript) อ่านอย่างวิเคราะห์เพื่อสร้างมโนทัศน์ (concept) จากข้อมูลที่ได้ และจัดหมวดหมู่ของมโนทัศน์ (categories) สร้างเป็นสมมติฐานชั่วคราว จากนั้นผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรายต่อไปที่คาดว่าจะให้ข้อมูลที่แตกต่างไปจากมิติ (dimensions) และคุณสมบัติ (properties) ของกลุ่มมโนทัศน์ที่พบจากการสัมภาษณ์ครั้งที่ผ่านมา (negative case) การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลจะดำเนินไปในลักษณะดังกล่าวจนกว่าจะไม่พบข้อมูลที่ให้คำอธิบายที่เพิ่มขึ้นหรือแตกต่างออกไปจากข้อมูลที่มีอยู่ (theoretical saturation) จึงจะยุติการสัมภาษณ์ นำข้อมูลที่ได้อาจจัดหมวดหมู่ด้วยโปรแกรมสำเร็จรูป "The Ethnograph" โดยอาศัยความไวเชิงทฤษฎีที่เกิดจากการศึกษาแนวคิด งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและประสบการณ์จากพื้นที่ เพื่อให้คำอธิบายแก่ข้อมูลแล้วเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลไปสู่ข้อเสนอง (proposition) เพื่อนำไปสู่การสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎี (theoretical generalization) ที่จะทำให้เกิด

ความเข้าใจเกี่ยวกับกลไกการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชน ที่ทำให้ชุมชนอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

การนำเสนอผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์การอยู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า เป็นการศึกษาที่มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการวิเคราะห์ถึงกลไกการพัฒนาของชุมชน ที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าอย่างมีอำนาจต่อรอง และเพื่อตอบปัญหาการวิจัย จึงนำเสนอผลการวิจัย ตามลำดับ ดังนี้

บทที่ 1	บทนำ
บทที่ 2	เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบความคิดในการวิจัย
บทที่ 3	วิธีดำเนินการวิจัย
บทที่ 4	ชุมชนและบริบทที่เกี่ยวข้อง
บทที่ 5	ระบบเศรษฐกิจชุมชน : การเปลี่ยนแปลงจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงสู่การผลิตเพื่อขาย
บทที่ 6	การปรับตัวและการต่อสู้ของชุมชนเพื่อเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าอย่างมีอำนาจต่อรอง
บทที่ 7	สรุปผลการศึกษา ข้อเสนอเชิงทฤษฎี และข้อเสนอแนะ

ชุมชนและบริบทที่เกี่ยวข้อง

แม้ว่าภาวะวิกฤตจะเป็นภาวะที่ไม่น่าพึงประสงค์ แต่ก็มักจะเป็นจุดที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับอุดมการณ์ บรรทัดฐาน และแนวทางการพัฒนาเสมอ เช่นเดียวกับสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนชานานาแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เป็นจุดกำเนิดของความพยายามที่จะฝ่าวิกฤตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในชุมชนมาโดยตลอด นับตั้งแต่ที่ชุมชนถูกบูรณาการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่เน้นการผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยน การศึกษาเพื่ออธิบายถึงกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนแห่งนี้ ที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ในวิถีการผลิตเพื่อการค้า โดยการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของตนเองเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าได้อย่างมีอำนาจต่อรองนั้น ในลำดับแรกได้ศึกษาถึงประวัติ พัฒนาการของชุมชนและบริบทที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ที่มีส่วนในการสร้างและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมและคุณลักษณะของความเป็นชุมชนที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อที่จะเป็นข้อมูลพื้นฐานในการทำความเข้าใจต่อประเด็นที่สำคัญยิ่ง คือ การศึกษาเพื่ออธิบายให้เห็นถึงกระบวนการในการสร้างและพัฒนาโลกการพัฒนาในระบบเศรษฐกิจของชุมชน

ประวัติของชุมชน

ชุมชนทุ่งรวงทอง เป็นชุมชนชานานาแห่งหนึ่งในจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่ห่างจากที่ตั้งจังหวัดไปทางทิศเหนือประมาณ 38 กิโลเมตร และห่างจากที่ตั้งอำเภอ 9 กิโลเมตร ประวัติของชุมชนแห่งนี้ แม้ว่าจะไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ความเป็นมาของชุมชนถูกเล่าขานต่อ ๆ กันมาระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ ไม่มีผู้ใดทราบแน่นอนว่าชุมชนแห่งนี้มีอายุกี่ปี การศึกษาประวัติของชุมชนมักจะมีการเทียบเคียงกับเหตุการณ์หรือสถานที่สำคัญในชุมชนนั้น ที่อาจมีการบันทึกข้อมูลในบางส่วนไว้ เช่นในการสืบค้นอายุของชุมชนนั้น ท่านเจ้าอาวาสได้ให้ข้อมูลไว้ในการสัมภาษณ์ระดับลึกคนหนึ่งว่า "... ธรรมดาตั้งบ้านนั้นมันก็คงจะเป็นสมบุรณ์แบบหรือไม่สมบุรณ์แบบก็ยังไม่รู้ละ ก็พอเข้าใจ ก็ศึกษาจากคนเฒ่าคนแก่ วัดนี้ตั้งมาแต่เวลาช่วงไหน ก็ว่าวัดนี้ตั้งมาตั้งแต่ 2462 ธรรมดาตั้งบ้านก็ตั้งมาอย่างน้อย 5 ปี หรือ 10 ปีจึงจะตั้งวัดหรือว่าบางทีก็แล้วแต่นะ..." การเทียบเคียงกับอายุของวัด ทำให้สันนิษฐานได้ว่าชุมชนแห่งนี้มีอายุมากกว่า 80 ปี และข้อมูลจากผู้นำที่ได้พยายามบันทึกประวัติของชุมชนท่านหนึ่งท่านได้เล่าว่า ชุมชนแห่งนี้มีอายุมากกว่า 100

ปี "... ถ้าผมสืบถามจากผู้เฒ่าผู้แก่นี้ ก็ประมาณ 100 กว่าปี ..." ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางในการประมาณอายุของชุมชนโดยการเทียบเคียงกับจำนวนรุ่นของคน (generation) ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งปัจจุบันอายุ 52 ปี และมีลูกคนแรก ซึ่งปัจจุบันอายุ 24 ปี ได้ให้ข้อมูลว่าเป็นคนรุ่นที่ 5 แล้วที่อาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้ ซึ่งในการคำนวณรุ่นของคนตามหลักประชากรศาสตร์ ระยะเวลาของคนรุ่นหนึ่งหากคำนวณจากการฝ่ายชาย (male generation) จะมีระยะเวลา 23 ปีโดยเฉลี่ย ซึ่งเป็นการคำนวณจากอายุที่ผู้ชายจะมีบุตรคนแรก ทั้งนี้เพราะประเพณีนิยมของชุมชน ผู้ชายจะบวชเรียนเมื่ออายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ และปีต่อมาก็มักจะแต่งงานและสร้างครอบครัวของตนเอง และจะมีบุตรคนแรกเมื่ออายุประมาณ 23 ปี ดังนั้น การคำนวณตามหลักการดังกล่าว ชุมชนนี้จึงน่าจะมีอายุประมาณ 139 ปี

ชุมชนทุ่งรวงทอง แยกตัวมาจากชุมชนเดิมซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 4 กิโลเมตร เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากรตามภาวะการเจริญพันธุ์ตามภาวะธรรมชาติ เพราะยังไม่มีความรู้เรื่องการวางแผนครอบครัวและการคุมกำเนิด นอกจากนี้ ความล้าหลังของระบบการแพทย์และสาธารณสุข ทำให้อัตราตายของประชากรวัยทารกสูง ชาวบ้านจึงต้องมีลูกไว้จำนวนมาก เพื่อให้มีอัตราการรอดสูงขึ้น เพราะในเวลานั้นแรงงานคือปัจจัยการผลิตที่สำคัญ การมีลูกหลายคนจึงเป็นหลักประกันด้านแรงงานของครัวเรือน จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อสัดส่วนของประชากรต่อที่ดินในระยะต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินทำกิน เพราะในชุมชนเกษตรกรรมนั้น ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ทำให้ผู้คนส่วนหนึ่งต้องออกมาแสวงหาที่ดินแห่งใหม่ ซึ่งไม่ปรากฏว่าในชุมชนเดิมมีภาวะภัยพิบัติจากธรรมชาติ โรคระบาด หรืออื่น ๆ ที่เป็นสาเหตุให้มีการอพยพมาก่อตั้งชุมชนแห่งใหม่ ดังนั้น ความหนาแน่นของประชากรจึงเป็นเพียงปัจจัยเดียวเท่านั้นที่ผลักดันให้เกิดการสำรวจหาที่ทำกินแห่งใหม่ และด้วยเหตุผลเดียวกัน ทำให้มีชุมชนแห่งใหม่ที่แยกออกมาจากชุมชนเดิมเกิดขึ้นถึง 3 ชุมชน

การสำรวจหาที่ดินแห่งใหม่ ชาวบ้านจะชักชวนกันมาเป็นกลุ่ม โดยการเดินเท้าผ่านพื้นที่ว่างที่ปกคลุมไปด้วยต้นไม้ม เมื่อพบพื้นที่ที่มีต้นไม้เบาบาง ก็จะตัดโค่นต้นไม้มลงด้วยแรงงานของคนในครอบครัว ซึ่งลักษณะทางสภาพของชุมชนในระยะแรกนั้นเป็นป่าที่สมบูรณ์มากและจะมีที่ว่างกลางป่าที่พอจะแผ้วถางเป็นที่ไร่นาได้ นอกจากนี้ยังมีสัตว์ป่าชุกชุม ทั้งสัตว์ป่าที่เป็นอาหารและเป็นอันตราย การบุกเบิกที่ดิน ในระยะแรกนั้น ผู้ที่มาบุกเบิกคือสมาชิกของครอบครัวใหม่ ซึ่งได้แก่ครอบครัวของเขยหรือสะใภ้ เพราะพ่อแม่ทั้งของฝ่ายชายและฝ่ายหญิงไม่มีที่ดินพอที่จะแบ่งให้ลูก ๆ ทำการผลิตได้เพียงพอแก่การบริโภค คนกลุ่มดังกล่าวก็จะมาบุกเบิกที่ดินใหม่

โดยการตัดถางต้นไม้ลง เพื่อทำเป็นที่ไร่ที่นา การบุกเบิกที่ดินนี้เป็นกิจกรรมในระดับครอบครัว ซึ่งแรงงานในครอบครัวมีความสำคัญมาก เพราะไม่มีเครื่องมือหรือเครื่องทุ่นแรงในการบุกเบิกที่ดิน ซึ่งจะมักแต่มีด หว่า หรือจอบเท่านั้น ดังนั้น การบุกเบิกที่ดินทำกินจึงทำได้ไม่มากนัก และในสมัยนั้นก็ไม่มีเวลาจำเป็นที่จะต้องปลูกข้าวมาก ๆ เพราะการปลูกข้าวเพียงครอบครัวละ 5-8 ไร่ ก็เพียงพอแก่การบริโภค และไม่มีมีการปลูกข้าวเพื่อวัตถุประสงค์อื่น นอกจากนี้ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ทำให้ผลผลิตข้าวมีมากพอเพียงแก่การบริโภคแม้ว่าจะทำนาเพียงเล็กน้อย ดังที่ผู้ใหญ่บ้านได้ถ่ายทอดข้อมูลที่ได้ฟังจากคนรุ่นชยาว่า "... แม่ใหญ่เล่าให้ฟังว่าจะเป็นที่นา คนทำนาแค่น้อย ๆ เต็มก็พอกิน ทำครอบครัวละ 8 ไร่ ครอบครัวละ 5 ไร่ เพราะว่าคนมีน้อย แล้วป่าดงก็สมบูรณ์ มีอินทรียี่หวัด ภูเขา ปลูกอะไรก็ขึ้น ปลูกแตงตามป่า หนานี้ก็จะปลูกตามไร่

ในระยะแรกนั้น ที่ตั้งชุมชนในปัจจุบันเป็นเพียงที่ไร่ที่นาเท่านั้น ส่วนที่อยู่อาศัยและครอบครัวยังคงอยู่ที่ชุมชนเดิม ตอนเช้าชาวบ้านจะเดินเท้ามาทำไร่ทำนากันเป็นกลุ่ม ๆ และจะกลับไปยังชุมชนเดิมในตอนเย็น และจะปลูกพืชผักชั่วคราวไว้ที่ไร่ และอาจพักค้างคืนที่ไร่ นานหากจะต้องทำงานจนไม่สามารถเดินทางกลับไปชุมชนเดิมได้ในตอนเย็น เนื่องจากกลัวภัยจากสัตว์ป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงฤดูกาลที่จำเป็นต้องใช้เวลาทำงานในไร่ นานมาก เช่น ในฤดูเก็บเกี่ยว ต่อมาจนกระทั่งรวบรวมกันได้ประมาณ 15 ครอบครัว จึงพากันมาตั้งเป็นหมู่บ้าน ปลูกสร้างบ้านเรือนที่มีลักษณะถาวรกว่าพืชผักชั่วคราว แต่อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านที่ก่อตั้งขึ้นก็ร้างลงเมื่อคนอพยพกลับไปยังหมู่บ้านเดิม เนื่องจากปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินจากโจรผู้ร้าย จนกระทั่งต่อมามีผู้นำที่มีความกล้าหาญ มีบุคลิกน่าเกรงขาม และมีวิชาคาถาอาคมเป็นที่เชื่อมั่นของชาวบ้าน ได้ชักชวนเพื่อนบ้านให้กลับมาอยู่ที่ชุมชนแห่งนี้อีกครั้ง โดยได้ชวนนำเสื่อปูตามาจากชุมชนเดิม ซึ่งเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจมาตั้งไว้ในชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นทั้งในตัวผู้นำและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และรวมตัวกันมาก่อตั้งขึ้นเป็นชุมชนขึ้นจนถึงปัจจุบัน ชุมชนทุ่งรวงทองมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 525 คน จาก 100 ครัวเรือน

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนทุ่งรวงทองจะมีลักษณะเป็นชุมชนหมู่บ้าน (the village form of settlement) ซึ่งเป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบทที่มักพบโดยทั่วไป คือจะมีลักษณะของการตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่ม ซึ่งในปัจจุบันมีมากกว่า 80 ครัวเรือน ลักษณะทางกายภาพของชุมชน เมื่อพิจารณาจากการตั้งบ้านเรือนของคนในชุมชนจะเป็นรูปกลม (round village) คือ พื้นที่ส่วนกลางจะเป็นเขตที่อยู่อาศัยที่ปลูกอยู่ใกล้ชิดกัน ในอดีตจะไม่มีรั้วกัน แต่รั้วที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันเกิดจากนโยบายการพัฒนาที่ต้องการทำให้ชนบทกลายเป็นเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

การประกวดหมู่บ้านของกระทรวงที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีหลักเกณฑ์ว่าจะต้องพัฒนาลักษณะทางกายภาพของชุมชนให้มีความเป็นเมืองมากที่สุด เช่น การมีรั้ว เป็นต้น ส่วนเขตที่อยู่ถัดออกไปจะเป็นต้นไม้ยืนต้น ซึ่งอาจเป็นไม้ผลของชาวบ้านที่อยู่รอบนอก หรือเป็นพื้นที่ป่าชุมชน และส่วนที่อยู่รอบนอกสุด คือ พื้นที่เพาะปลูกของชุมชน เมื่อถึงฤดูแล้งพื้นที่เพาะปลูกดังกล่าวก็จะกลายเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน เป็นเงื่อนไขที่กำหนดลักษณะขององค์กรและกระบวนการทางสังคม และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม สมิต (Smith, 1947:210,219) ได้วิเคราะห์ว่า การตั้งถิ่นฐานตามรูปแบบดังกล่าว หากพิจารณาในเชิงเศรษฐศาสตร์แล้ว จะมีปัญหาในเรื่องเวลาและความลำบากกับการจัดการงานในไร่นา การเดินทางไปกลับทุกวัน ระหว่างบ้านกับพื้นที่เพาะปลูก การไถด้อนสัตว์เลี้ยงไปยังทุ่งหญ้าและการทิ้งสัตว์เลี้ยงอีกส่วนหนึ่งไว้ที่บ้าน แต่สำหรับชุมชนทุ่งรวงทองซึ่งเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นในขณะที่ชุมชนมีวิถีการผลิตแบบพอเพียง รูปแบบการตั้งถิ่นฐานดังกล่าว ทำให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ความต้องการด้านแรงงานทำให้ผู้คนปลูกสร้างบ้านเรือนกันเป็นกลุ่ม รวมทั้งเพื่อความปลอดภัยจากสัตว์ป่าและโจรผู้ร้าย และแก้ปัญหาเรื่องการเดินทางและการจัดการไร่นา โดยการปลูกเตียงไว้ตามที่นาเพื่อเป็นที่พักในช่วงที่ต้องดูแลและใช้เวลาในการเพาะปลูกมากเป็นพิเศษ แม้ในปัจจุบันการก่อสร้างบ้านเรือนใหม่ก็ยังเป็นแบบเดิม คือไม่มีการแยกบ้านออกไปปลูกสร้างที่ไร่นาของตน (single farmsteads) ซึ่งอาจเป็นเพราะความจำเป็นด้านโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ที่ไม่กระจายออกไปตามพื้นที่เพาะปลูก แต่จะพัฒนาขึ้นเฉพาะในเขตชุมชนที่เป็นที่อยู่อาศัยเท่านั้น

การจับจองที่ดิน เกิดขึ้นในระยะเวลาที่ชุมชนยังเป็นอิสระจากอำนาจรัฐส่วนกลาง วิธีการจับจองที่ดิน จึงเกิดในลักษณะที่เป็นการสร้างสัญญาลักษณะที่เป็นการรับรู้ระหว่างคนในชุมชนเท่านั้น เมื่อพบพื้นที่ที่ต้องการ ชาวบ้านก็จะฟันต้นไม้เพื่อทำสัญญาลักษณะเอาไว้ว่าที่ดินบริเวณดังกล่าวมีผู้จับจองแล้ว เพื่อไม่ให้มีการจับจองซ้ำซ้อนเกิดขึ้น ดังที่พ่อพล ซึ่งเป็นเขาวานที่มีฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคงได้เล่าว่า

... ใครจะเอาถั่วครอบครวหนึ่งอย่างครอบครวของพ่อเนือ ได้ยินบรรพบุรุษเล่าให้ฟังว่าเดินทางมาจากบ้านไผ่ มาอยู่ที่จุด ๆ หนึ่งก็ดูทำเลไว้ แล้วก็ตรงไหนควรเป็นนา ตรงไหนควรเป็นอะไร จับจองไว้ ช่วงนั้นไม่ต้องพูดถึงเจ้านาย จับจองเอาถั่วให้มันเตียน

เป็นเขตไว้ เขตนี้ของเรา เขตนี้ของเขา ...

ในระยะต่อมา การที่ชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ทำให้กรรมสิทธิ์ที่ดินจำเป็นที่จะต้องได้รับการรับรองจากรัฐในรูปของเอกสารแสดงสิทธิ์ต่าง ๆ ซึ่งแต่ละครัวเรือนจะมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง การพิจารณาขนาดการถือครอง อาจทำได้ใน 2 แนวทาง คือ การพิจารณาจากจำนวนที่ดินที่แต่ละครัวเรือนครอบครอง และลักษณะของการใช้แรงงานในการผลิต (Black, 1962 : 584) ในอดีต ขนาดการถือครองที่ดินไม่ใหญ่นัก และสามารถผลิตได้ด้วยแรงงานภายในครัวเรือนและการช่วยเหลือแรงงานซึ่งกันและกัน ในปัจจุบัน ขนาดการถือครองที่ดินน้อยที่สุด คือ 1 ไร่ และมากที่สุด คือ 40 ไร่ ส่วนลักษณะของการใช้แรงงานในการผลิตนั้น ด้วยขนาดการถือครองดังกล่าว โดยข้อเท็จจริงแล้ว สามารถผลิตได้ด้วยแรงงานภายในครัวเรือนและการช่วยเหลือแรงงานเช่นในอดีต แต่เนื่องจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากอิทธิพลของทุนนิยมจึงมีการจ้างงานในไร่นาเกิดขึ้น ในขณะที่การช่วยเหลือแรงงานเริ่มเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป ความแตกต่างของขนาดการถือครองที่ดินที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เกิดจากปัจจัยหลายประการ คือ ความสามารถในการบุกเบิกของแต่ละครอบครัว และหลังจากที่มีการบุกเบิกเต็มพื้นที่แล้ว การมีที่ดินเพิ่มขึ้นหรือลดลงยังมาจากการซื้อขายที่ดินของคนในชุมชน นอกจากนี้ ยังเกิดจากวัฒนธรรมการแบ่งมรดกที่ดิน หากครอบครัวใดมีลูกมาก ที่ดินก็จะถูกจัดสรรออกเป็นแปลงเล็ก ๆ ให้กับลูก ๆ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน

ชุมชนทุ่งรวงทอง เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นจากการอพยพมาตั้งถิ่นฐานจากคนหมู่บ้านเดียวกันที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนถูกกำกับไว้ด้วยความเป็นเครือญาติหรือการสืบสายเลือดเดียวกัน และในระยะต่อมาก็มีคนจากหมู่บ้านใกล้เคียงย้ายเข้ามาอยู่ เนื่องจากสมรสกับคนในชุมชน ดังที่ พ่อใส กรรมการบริหารที่ดูแลงานด้านบัญชีได้เล่าว่า "... ความจริงเป็นเครือญาติกัน แต่เป็นคนละหมู่บ้าน แต่มีความคิดคล้ายกัน คิดคล้ายนะอาจารย์ อย่างผมเนี่ยก็อยู่ที่นี้ อย่างพ่อสูงเนี่ยก็อยู่ข้างเดียวโน้น..." นอกจากนี้ ในการนับญาติหรือการถือว่าเป็นพวกเดียวกันยังพิจารณาจากการมีภูมิลำเนาอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันหรือใช้ลุ่มน้ำร่วมกัน ดังที่ พ่อสูง กรรมการ

บริหารและผู้จัดการโรงสีเล่าว่า "... ก็อยู่ในยโสธรเนี่ย อยู่บ้านใกล้ ๆ กันเนี่ย อยู่ลุ่มน้ำเดียวกัน แล้วเป็นพวกเดียวกัน ก็คนละหมู่บ้าน แต่เป็นคนลุ่มน้ำเดียวกัน (คือลุ่มน้ำ) ล้ำโพง มันมีวัฒนธรรมเหมือนกันหมด ..." วัฒนธรรมที่ผู้นำได้กล่าวถึง คือวัฒนธรรมแบบไทยอีสาน ซึ่งจะต่างจากชุมชนอื่น ๆ ที่อาจประกอบด้วยคนไทยหลายเชื้อชาติ เช่น เขมร กูย หรือลาว เป็นต้น ดังนั้น ชุมชนทุ่งรวงทอง จึงไม่มีปัญหาในการปรับปรนทางสังคม (accomodation) การผสมกลมกลืนทางสังคม (assimilation) และการผสมผสานทางวัฒนธรรม (acculturation) ดังที่พ่อพล ได้เล่าว่า "... ส่วนมากจะเข้าใจกันง่าย เพราะว่าเป็นคนถิ่นเดียวกันมา ไม่ได้ผสมกันเหมือนบ้านอื่น อยู่หมู่เดียวกันผสมกันก็แตกต่างกัน เข้ามาอยู่ร่วมกัน หมู่บ้านนั้นจะพูดภาษา ... ปกครองกันแบบภาษาถิ่น สมมติว่าบ้านอื่นนะบ้านเราไม่มีอย่างนั้น ..." ดังนั้น ด้วยพื้นฐานดังกล่าว ทำให้ชุมชนทุ่งรวงทองเป็นชุมชนที่มีการร่วมมือกันอยู่ดีตั้งแต่ในอดีต และผู้นำได้ใช้พื้นฐานของความสัมพันธ์ดังกล่าว ระดมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ดังที่ พ่อสามได้เล่าว่า

... อันนี้ ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับถนนขาด ซ่อมถนน เรามาซ่อมถนนจากโน้นไปโน้นนะ ก็ยังทำอยู่เหมือนแต่เดิม แต่ก่อนไม่มีถนนก็ช่วยกันขุด ขึ้นอยู่กับการประชาสัมพันธ์ พ่อพล เนี่ยประชาสัมพันธ์เก่ง อย่างถนนขาด ที่นี้ก็คุยกันอยู่นะ ... คนประชาสัมพันธ์ก็ว่านึกถึงสมัยก่อนใหญ่ก้านไสย หรือพ่อใหญ่จอม ในช่วงนั้นยังไม่มีอะไรเลย ก็พากันไปขุดกินข้าวป่า คุณพระคุณเจ้าก็ไปด้วย ก็ดี สมัยเรามาถึงลูกถึงหลานก็ยังทำได้อยู่ วันพุงขึ้นเรามากินข้าวป่ากันดีไหม ขุดหิน ขุดอะไร ทำทาง ...

ส่วนในด้านการแบ่งชั้นทางสังคม (social stratification) ในชุมชน โดยพิจารณาจากความมั่งคั่งหรือการได้รับการยกย่องจากคนในชุมชน (reputation approach) นั้นพบว่า ในเชิงเศรษฐกิจ ความแตกต่างของสถานภาพทางเศรษฐกิจพิจารณาได้จาก ลักษณะบ้านเรือน จำนวนที่ดิน จำนวนข้าวที่ขาย เงินออม ปัจจัยการผลิต เช่น การมีวัวมีความมาก แต่สังคมชนบท ไม่ใช่สังคมของชนชั้น แม้ว่าในปัจจุบันจะมีระบบค่าจ้างแรงงานเกิดขึ้น แต่คนที่มารับจ้างเป็นแรงงานก็ยังทำการผลิตบนที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง และนิยามว่าตนเองเป็นชาวนามากกว่าเป็นแรงงานรับจ้าง และให้ความสำคัญกับงานในไร่่นามากกว่างานรับจ้าง ซึ่งข้อสรุปดังกล่าว สามารถยืนยันได้จากกรณีของการรวมตัวของกลุ่มแม่บ้านที่มารับจ้างงานในองค์กร

บูรณาการ การที่มีจำนวนแม่บ้านหลายกลุ่ม นอกจากจะเป็นการกระจายผลประโยชน์ในแง่ของ รายได้แล้ว ยังเป็นเพราะการที่ชุมชนยังให้ความสำคัญกับงานในไร่นา และชนชั้นแรงงานยังไม่ได้ เกิดขึ้นและแบ่งตัวออกมาอย่างสมบูรณ์ จึงต้องจัดให้กลุ่มแม่บ้านได้มีเวลาหมุนเวียนกันไปทำงาน ในไร่นามากกว่าจะพึงพึงรายได้จากค่าแรงงานเท่านั้น และในลักษณะที่เป็นนายทุนเจ้าของที่ดิน ก็พบว่าไม่มีคนกลุ่มใดที่ที่ดินมากกว่าคนอื่น ๆ จนสามารถหาประโยชน์จากที่ดินและดำรงชีพอยู่ได้ ด้วยผลประโยชน์ในรูปของค่าเช่า เพราะแต่ละครัวเรือนจะมีขนาดการถือครองที่ดินใกล้เคียง และทำการผลิตบนที่ดินของตนเอง ดังนั้น ในชุมชนจึงไม่มีชนชั้นนายทุนเจ้าของที่ดิน และ ชนชั้น นายทุนเงินกู้ ก็เช่นเดียวกัน ด้วยวิถีการผลิตแบบเดียวกันและมีปัจจัยการผลิตที่ไม่แตกต่างกัน ทำให้การสะสมทุนของคนในชุมชนแตกต่างกัน และแม้ว่าจะมีชาวบ้านบางคนที่จะสะสมทุนได้มากกว่า ผู้อื่น แต่ชาวบ้านก็มักจะไม่นิยมที่จะกั๊กกัน เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้กู้และผู้ให้กู้ เป็น ความสัมพันธ์ที่ผูกมัดกับไว้ด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมแบบอื่น เช่น ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบนายทุนเงินกู้กับผู้ที่มีผลประโยชน์เกิดขึ้นในรูปของดอกเบี้ย ชาวบ้านจึง เกรงใจที่จะหนีบกัน เพราะคนที่ให้ยืมก็ไม่ได้มีเงินทองมากมายไปกว่าชาวบ้านคนอื่น ๆ ดังนั้น เมื่อชุมชนต้องการผลิตเพื่อขยายขนาดส่วนเกิน จึงจำเป็นต้องพึ่งพียงแหล่งเงินกู้จากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แหล่งเงินกู้ของรัฐ ในทางสังคม ชุมชนชนบทเป็นชุมชนที่มีการจัดสถานภาพ ทางสังคมโดยยึดหลักคุณธรรมและวิสุทธิ โดยที่คนในชุมชนจะให้ความเคารพเชื่อฟังแก่ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ ประพฤติปฏิบัติดีตามหลักคุณธรรม ในอดีตผู้เฒ่าผู้แก่จะมีบทบาทในการแก้ไขและยุติปัญหาความ ถัดแย้งในชุมชน โดยการเจรจาให้คู่กรณีประนีประนอมกัน ดังที่ท่านเจ้าอาวาสได้เล่าถึงบทบาท ของผู้สูงอายุในอดีตว่า

... ใครเป็นคนตีวัวชก คนนี้บดอีกคนใช้ไหม ก็เลอะแล้ว ความไปกินข้าวของคนนี้ละ
 พ่อเถิด ! ความไปกินข้าวจะกินผักนะ เขาก็จะไปดูกัน เขาก็จะไปดูข้าว มันกินกันยังงี้
 ก็ไปคุยกัน ความมันกินข้าวยังงั้นยังงั้น... หรือบางที่เป็นหนุ่มเป็นอะไร เขาก็กินใช้ไหม
 เอาคนเฒ่าคนแก่มาคุยกัน ...

อย่างไรก็ตาม บทบาทของผู้เฒ่าผู้แก่เริ่มลดลง เมื่อมีผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐ
 เข้ามาทำหน้าที่แทน

สถาบันทางสังคมในชุมชน

1. ครอบครัว

ลักษณะของครอบครัวในชุมชนทุ่งรวงทอง มีทั้งลักษณะที่เป็นครอบครัวขยายเดี่ยว และครอบครัวขยาย ครอบครัวเดี่ยว ได้แก่ ครอบครัวที่แยกออกมาตั้งครอบครัวใหม่หลังจากสมรสหรือสมรสมาแล้วระยะหนึ่ง ส่วนครอบครัวขยายจะเป็นครอบครัวเดิมของพ่อแม่ และมีลูกที่มีคู่สมรสแล้วอาศัยอยู่ด้วย ซึ่งคู่สมรสดังกล่าวอาจรอเวลาแยกครอบครัวออกมา หรือเป็นลูกที่ได้รับการมอบหมายให้เป็นผู้เลี้ยงดูพ่อแม่

ลักษณะของครอบครัวขยาย คือ การที่มีหลายครอบครัวอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน และประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนร่วมกันนั้น เพราะแรงงานในครัวเรือนยังเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญหลังการสมรส คู่สมรสอาจจะย้ายเข้าไปอยู่ในครอบครัวของฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง ทั้งนี้ตามความจำเป็นและความเหมาะสม ตามการตกลงกันของทั้งครอบครัวฝ่ายชายและฝ่ายหญิง และเข้าร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นหน่วยเดียวกับครัวเรือนที่ย้ายเข้าไปอยู่ไประยะหนึ่ง จนกว่าสมาชิกในครัวเรือนนั้นจะมีครอบครัว หากคู่สมรสคู่ก่อนไม่ได้รับฉันทามติให้เป็นผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา จึงจะแยกครอบครัวและมาตั้งบ้านเรือนของตนเอง และจะได้รับที่ดินส่วนหนึ่งให้ไปประกอบอาชีพ และอาจได้รับกรรมสิทธิ์ในที่ดินหรือไม่นั้นเป็นไปตามการพิจารณาของบิดามารดา ซึ่งมรดกที่ดินนั้นจะได้รับทั้งจากครอบครัวของฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย หากลูกที่รับหน้าที่เลี้ยงดูพ่อแม่จะได้รับที่ดินมากกว่าคนอื่น ๆ ซึ่งคนรุ่นพ่อแม่จะกันที่ดินส่วนหนึ่งไว้ และจะมอบให้กับลูกคนที่เลี้ยงดูพ่อแม่จนวาระสุดท้าย ซึ่งเรียกว่า นาคาส ซึ่งการกระทำดังกล่าวก็เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงของคนรุ่นพ่อแม่ ทั้งในเชิงสังคมและเศรษฐกิจ

หน้าที่ของครอบครัว ยังมีบทบาทอย่างสำคัญในการอบรมและขัดเกลาทางสังคมแก่สมาชิก ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดระบบวิถีคิดและวิถีชีวิต รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ สิทธิหน้าที่ไปตามความเหมาะสมกับเพศและวัยของสมาชิกในครอบครัว ดังที่พ่อสาม ผู้ใหญ่บ้าน ได้เล่าถึงกระบวนการขัดเกลาในครอบครัวว่า

... อย่างที่บ้านผมเนี่ย พ่อเคยเล่าให้ฟัง พ่อสอนลูกเนี่ย จะยกตัวอย่างครอบครัวที่ดีมาสอน ก็อย่างเวลากินข้าวเนี่ย พ่อก็จะเล่า พ่อกับแม่จะคุยกัน อย่างผมไปเล่นกับเพื่อนเล่นน้ำเนี่ย พ่อแม่ก็จะคุยกันว่าลูกบ้านนั้นนะน่ารักดี ไม่ชอบไปเล่นให้พ่อแม่ต้องลำบาก

ไม่ต้องไปตาม ถึงเวลากินข้าวก็มากินข้าว ถึงเวลาทำงานก็มาทำงาน ก็คุยให้เราฟัง ให้ลูกฟัง เราก็เริ่มมีความรู้สึกแล้ว เอ้อ ! พ่อเนี่ยคงไม่อยากจะให้ไปเล่นไปชน อยากจะให้ทำงานด้วย เวลาช่วงหน้าไหนเนี่ยเขาก็จะสอนหน้านั้น หน้าก่าบอย่างเนี่ย เขาก็จะบอกว่า โอ๊ย ลูกบ้านนั้นช่วยกันทำนา ช่วยกันคันนา แล้วก็ช่วยกันถนบกกล้า ปักดำ เขาก็สอนไป แต่ลูกบ้านนั้นไม่ดี เขาก็มีเปรียบเทียบ สอนกันแบบเปรียบเทียบ...

นอกจากนี้ ครอบครัวยังเป็นหน่วยงานเศรษฐกิจที่สำคัญ การตัดสินใจทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นในระดับครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การตัดสินใจที่จะเข้าร่วมในแนวทางการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนที่เสนอโดยผู้นำชุมชน

2. การศึกษา

การศึกษาแต่เดิมจะอยู่ที่วัด มีพระเป็นผู้สอน ดังนั้น จึงเกิดการจำกัดกลุ่มผู้เรียนว่า จะต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น ต่อมารัฐมนตรีทบายนโยบายที่ต้องการขยายการศึกษาภาคบังคับให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ การศึกษาแบบสมัยใหม่จึงเกิดขึ้น แต่ยังคงใช้อาคารและสถานที่ของวัดก่อนในระยะแรก แต่ผู้ที่ทำหน้าที่ในการสอนคือครู จนกระทั่งต่อมาในปี พ.ศ. 2482 มีการก่อตั้งโรงเรียนประถมศึกษาขึ้นในชุมชน ดำรงบประมาณของรัฐ และชาวบ้านร่วมมือกับคณะนักศึกษาจากค่ายอาสาพัฒนาชนบทจากมหาวิทยาลัยขอนแก่น ก่อให้เกิดการศึกษาในระดับภาคบังคับ ประถมศึกษาปีที่ 1 - 4 จนกระทั่งปี พ.ศ. 2515 ได้ขยายไปจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 ตามนโยบายขยายการศึกษาภาคบังคับ และมีการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายในปี พ.ศ. 2519 และมีผลมาจนถึงปัจจุบันที่มีกำหนดการศึกษาภาคบังคับไว้ที่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

คำนิยามต่อการศึกษาของคนในชุมชนนั้น ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษามาแต่ในอดีต โดยเข้ารับการศึกษาภาคบังคับกันมาตั้งแต่ที่มีการก่อตั้งโรงเรียน ดังที่กรรมการโรงเรียนคือพ่อบุดู ได้เล่าถึงการเข้าเรียนของเด็ก ๆ ในรุ่นเดียวกันเมื่อประมาณ 50 ปีที่ผ่านมาว่า "... รุ่นผมเนี่ย เรียนกันหมดทุกคน ..." และมีคนรุ่นเดียวกันที่เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น และเมื่อจบมาก็ออกมารับราชการ ส่วนการศึกษาของเด็กในปัจจุบันพบว่ามีการศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาทั้งหมด ชุมชนให้ความสำคัญกับการศึกษา ในฐานะที่เป็นช่องทางที่จะช่วยเหลือขึ้นทางสังคมของคนรุ่นลูกให้สูงขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน มักเป็นไปตามแบบแผนของรัฐเป็นผู้กำหนด เช่น การเข้าร่วมของชุมชนในลักษณะของการเป็นกรรมการโรงเรียน หรือมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นการให้ความช่วยเหลือในด้านแรงงานและงบประมาณ มากกว่าจะได้มีส่วนร่วมในกระบวนการของการจัดการศึกษา ดังที่ผู้ใหญ่บ้านเล่าว่า " คือบทบาทของทางโรงเรียนเนี่ย ชาวบ้านเนี่ยยังสู้สู้ไม่ได้ คล้าย ๆ กับอย่างนั้นะ คือชาวบ้านเนี่ยก็ไปนั่งฟัง แล้วก็ไม่ค่อยมีบทบาทเท่าไรหรอกอย่างนั้นก็ไปทำกิจกรรมล้อมรั้วโรงเรียน อย่างจะยกถึงน้ำเนี่ยก็จะเชิญไป ไม่ได้มีบทบาทในการศึกษาหรอกครับ " ในขณะที่ โรงเรียนก็ไม่ได้มีบทบาทในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งผู้ใหญ่บ้านได้เล่าต่อไปว่า

... ในการประชุมแต่ละครั้งเนี่ยผมก็เคยเสนอเขาอยู่นะ คือทางโรงเรียนเนี่ยจะไปเอาเรื่องเงิน ก็จะได้เก็บรวมมาเลย ถ้าไปทุกครั้งจะต้องเก็บอย่างน้อยคนละร้อยบาท มันก็ทำให้กรรมการเนี่ยคงจะเบื่อ แล้วไอ้เรื่องสุดท้ายเนี่ยก็เรื่องอื่น ๆ เรื่องค่าน้ำค่าน้ำ ... อันนี้ก็คุยกันอยู่ครับ เอ๊ะ ! ทำอย่างไรดีนะ ถ้าเรื่องกิจกรรมที่ทางชาวบ้านทำ พวกผมเนี่ยก็อยากให้ทางโรงเรียนเนี่ยรับบ้าง แต่ในช่วงที่เข้ามาเนี่ยก็ไม่ค่อยมีเท่าไร พวกผมก็เชิญไปในวันงานเท่านั้นเอง ...

ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน จึงเป็นไปในลักษณะที่ชุมชนเป็นผู้ให้การสนับสนุนโรงเรียน ในขณะที่โรงเรียนไม่ได้มีบทบาทหรือมีส่วนร่วมหรือสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน

3. วัด

วัด คือสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญกับชุมชนมาตั้งแต่อดีต เป็นที่พึ่งพิงทั้งทางด้านจิตใจเป็นสถานที่ที่ให้การศึกษาก็เป็นที่ยิ่งเมื่อสามเฝ้าบวช โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนาชุมชน ดังที่ ท่านเจ้าอาวาส ได้เล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชนว่า

... คือบ้านนั้นมันเป็นอย่างนี้ คือแต่ก่อนเนี่ยสมุนไพรเนี่ยมีไหม สมุนไพร ลูกเป็นถึงงู นอนไม่หลับก็เอาผ้าผูกผูกแขวนให้ พระก็เป็นที่ยิ่งให้ หรือมียาไหม ยาอาคมบางก็ก็หาหา สมุนไพรมาไว้ ยาต้มยาอะไรต่าง ๆ แต่ก่อนก็หามาไว้ คือได้คำรับบางสิ่งบางอย่าง

จากหมอนบ้านไร่ไหมแล้วก็พอดีเราทำกันมาอย่างนั้น ก็เก็บเอาสมุนไพรมานำไว้ ชาวไร่ใหม่
มานะ ชาวบวคหาย ชาวทมิฬ ชาวอริโหมยจีน ชาวอะไรต่าง ๆ หลายอย่างนะแต่ก่อน ...
คือเขายังไม่ซื้อฮานะแต่ก่อน เขามาซื้อก็แจกเขา ก็เลขมาเอาพิศพระ ... ช้างนอกพัฒนา
ถนนหนทาง ก็พระเนยแหละพากันทำ คัดถนนจากนี้ไปนั้น ทำถนนซอชไปนั้นไปตรงนั้น
เหมืองฝายมันขาดแล้วนะ หรือถนนขาดนะ ... พระก็ร่วมช่วยเหลือ พึ่งซึ่งกันและกัน
เขาก็ถือว่าเราเป็นพระของเขา เราก็มองว่าเขาเป็นโยมของเราอย่างนั้นะ ต้อง
รับผิดชอบด้วย เพราะเป็นส่วนรวม ...

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านเจ้าอาวาส ที่นับว่าเป็นผู้ที่มีส่วนอย่างสำคัญต่อความสำเร็จใน
การพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนในปัจจุัน เป็นผู้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่
ที่ดีของชุมชน มากกว่าการสร้างความสำเร็จทางวัตถุ ดังที่ท่านได้เล่าถึงการทอดผ้าป่าพันธุ์ไหม
ซึ่งเป็นโครงการสืบต่อจากโครงการสมุนไพรวัว

... คือเราจะทำแต่ฮากินหรืออย่างไร เราจะมีพิธีไหม้ผลอะไรต่าง ๆ ไหม ก็เลขจัด
ผ้าป่า สมรมหมอลาจนบ้านก็เลขจัดผ้าป่าพันธุ์ไหมขึ้น ก็ทำพิธีใหญ่ขึ้นนะทั่วลาดมา ทั่ว
ทั่วลาด ถ้าเป็นทั่วคลื่น เขาจะเอาไปสร้างศาลาอะไรต่าง ๆ ที่น้อคมาไม่เอาพรอก
ลาดมาจะให้พวกญาติโยมเนี่ยเขาไปทำเป็นกองทุน ...

วัดจึงเป็นสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4. การเมืองการปกครอง

ชุมชนทุ่งรวงทอง อยู่ภายใต้การปกครองท้องถิ่นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2437 ซึ่งเป็นปี
แรกที่มีการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งผู้ใหญ่บ้านในอดีตเป็นการแต่งตั้ง โดยไม่มีการแข่งขัน ชาวบ้าน
เห็นว่าผู้ใดเหมาะสมที่จะเป็นผู้นำก็เป็นฉันทามติ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำและชาวบ้านในอดีต
ก็มีทั้งในแง่ที่ความสัมพันธ์เป็นไปด้วยดี และมีบางช่วงเวลาที่บ้านถูกเอาเปรียบ ดังที่พ่อพล
ได้เล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำและชาวบ้านในอดีตว่า "... ส่วนมากผู้ใหญ่บ้านสมัยก่อน สมัย
พ่อเป็นเด็กเนี่ย จะเอาเปรียบชาวบ้าน เอาเปรียบมากที่สุดเลย ... สมมติว่าเป็นคนเล็ก ๆ
น้อย ๆ เขาจะคว่ำคนไหนมีฐานะดี เขาจะไปอ้างคนนั้น แล้วคนนั้นก็ให้เงินเขา เขาก็จะตัดสิน

ไปทางผู้มีฐานะดี ..."

ปัจจุบัน การเข้าสู่ตำแหน่งผู้นำท้องถิ่นพบว่าการแข่งขันสูง ทั้งในตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ดังที่ พ่อใส กรรมการบริหารโรงสี เล่าว่า

... มันก็เป็นแบบนี้แหละมันมีประเพณีวัฒนธรรมของเขา จะเป็นเลือกผู้ใหญ่บ้านก็ดี กำหนดก็ดี การซื้อเสียงมันเยอะ ห้ามชาวบ้านไม่ได้หยอก เขาต้องการเงิน แล้วก็กลัวเป็นหนี้บุญคุณ สมมติว่าพวกผมเนี่ยแหละเป็นหัวคะแนนของ ส.ส. ก็ต้องไปหาพี่น้องหาญาติของตัวเอง ไม่เอาก็เสียหน้า จำเป็นต้องเอาคนด้วย ปัญหา มันก็เป็นอย่างนั้นแหละ มันเป็นวัฒนธรรมมานาน ...

เมื่อรัฐกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นให้กับองค์กรท้องถิ่น โดยยกกระดับสภาตำบลขึ้นเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่มีอำนาจอิสระทั้งในด้านการบริหารและการคลัง ซึ่งเป็นองค์กรที่พัฒนาและจัดสรรผลประโยชน์ของพื้นที่ในระดับตำบล การเข้าสู่ตำแหน่งต่าง ๆ ในองค์กรดังกล่าว จึงเต็มไปด้วยการแข่งขัน

ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรปกครองท้องถิ่นกับชุมชน ในปัจจุบันถึงระยะแรกของการก่อตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล งานส่วนใหญ่จึงได้แก่การพัฒนาองค์กรและบุคคลากรในองค์กรเอง มากกว่าจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ การเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลขึ้น 3 ซึ่งมีจำนวนงบประมาณแต่ละปีไม่มากนัก ทำให้ไม่สามารถจัดสรรงบประมาณให้เกิดผลที่เป็นรูปธรรมได้ และโครงการพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบล มักเน้นไปที่การสร้างถนนหนทาง ระบบสาธารณูปโภคต่างๆ มากกว่าจะเป็นการพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดรายได้แก่ประชาชนโดยตรง ดังนั้น องค์การบริหารส่วนตำบลหรือสภาตำบลในอดีต จึงไม่ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจร่วมกับองค์กรบูรณาการอย่างมีนัย แต่ในขณะเดียวกัน องค์การบริหารส่วนตำบลจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจชุมชนส่วนหนึ่ง เพื่อสนับสนุนงบประมาณการพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบล

ระบบเศรษฐกิจชุมชน

๖ การเปลี่ยนแปลงจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงสู่การผลิตเพื่อการค้า

ระบบเศรษฐกิจชุมชนในอดีต ภาววิถีการผลิตที่ถูกนิยามในภายหลังว่าเป็นวิถีการผลิตแบบพอเพียงนั้น น่าจะเริ่มต้นกันเมื่อมนุษย์เริ่มรู้จักที่จะผลิตปัจจัยในการดำรงชีพขึ้นเอง แทนการพึ่งพิงธรรมชาติโดยสิ้นเชิง เช่น รู้จักการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ หรือสร้างที่อยู่อาศัยขึ้นแทนการอาศัยอยู่ตามถ้ำและรู้จักที่จะผลิตเครื่องนุ่งห่มอย่างง่าย ๆ ขึ้น เป็นต้น ดังนั้น มนุษย์จึงอยู่ในวิถีการผลิตแบบพอเพียงมาอย่างยาวนานก่อนที่จะถูกผนวกเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งการเข้าร่วมในวิถีการผลิตเพื่อการค้า มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบเศรษฐกิจชุมชนในมิติต่าง ๆ

แต่อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็ไม่ได้เป็นการแทนที่วิถีการผลิตเดิมด้วยวิถีการผลิตใหม่อย่างสิ้นเชิงในทันที (absolutely and radical change) หากแต่ได้เกิดการปะทะประสาน (articulation) ของวิถีการผลิตเดิมกับวิถีการผลิตใหม่ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เป็นไปในลักษณะที่กลไกของวิถีการผลิตแบบใหม่ที่เน้นการผลิตเพื่อการค้าและการสร้างส่วนเกิน ได้แทรกซึมเข้ามาในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดำรงอยู่ก่อน ให้ความโน้มเอียงไปสู่ความเป็นสังคมทุนนิยมมากยิ่งขึ้น

ดังนั้น การนำเสนอผลการวิจัยในประเด็น ระบบเศรษฐกิจชุมชน : การเปลี่ยนแปลงจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงสู่การผลิตเพื่อการค้า จะแบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ระยะ ตามปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้น คือ 1) ระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีการผลิตแบบพอเพียง ซึ่งอยู่ในช่วงเวลา ก่อนปี พ.ศ. 2483 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชุมชนดำรงอยู่ได้ด้วยความสามารถในการผลิตและการจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในระบบเศรษฐกิจของชุมชน และเป็นอิสระจากสังคมที่เหนือกว่าระดับชุมชน 2) ระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่าน (พ.ศ. 2483 - 2500) ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่แม้ว่าจะมีการนำผลผลิตส่วนที่เหลือจากการบริโภคไปแลกเปลี่ยนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า แต่วัตถุประสงค์ของการผลิตก็ยังคงเป็นไปเพื่อการบริโภค ระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วงนี้เริ่มได้รับอิทธิพลของตลาด (market force) ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ชุมชนเริ่มนำผลผลิตคือข้าวเหนียว ซึ่งเป็นปัจจัยการดำรงชีพไปแลกกับเงินผ่านระบบตลาดแบบทุนนิยม เพราะต้องการปัจจัยในการดำรงชีพจากภายนอก แต่ชุมชนยังคงให้ความสำคัญกับความพอเพียงในการบริโภคมากกว่าการผลิตเพื่อแลกเปลี่ยน 3) ระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีการ

ผลิตเพื่อการค้า (พ.ศ. 2501-2520) เป็นระยะเวลาที่ชุมชนถูกผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า และตกอยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจที่เสียเปรียบและอยู่ภายใต้การควบคุมและการชี้นำของระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ก่อนที่จะแนวคิดในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนขึ้นหลังปี พ.ศ. 2521 ดังนั้น จึงได้นำเสนอผลการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนจากวิธีการผลิตแบบพอเพียงสู่การผลิตเพื่อการค้า โดยลำดับ ดังนี้

ระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิธีการผลิตแบบพอเพียง (ก่อน พ.ศ. 2483)

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้เกิดขึ้นกับชาวนาไทยเป็นครั้งแรก เมื่อมีการลงนามในสนธิสัญญาบาวริงระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลอังกฤษ เมื่อ ปี พ.ศ. 2398 เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้การผูกขาดการส่งออกข้าวไปต่างประเทศโดยพระคลังข้างที่ยุติลง และมีผลทำให้ชาวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของไทยนับแต่นั้นเป็นต้นมา ในครั้งนั้นรัฐบาลได้สร้างมาตรการจูงใจและสนับสนุนให้ชาวนาเข้าร่วมในกระบวนการผลิตข้าวเพื่อส่งออก ทำให้พื้นที่เพาะปลูกข้าวของไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้น มีนัยต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริเวณที่ราบภาคกลางเท่านั้น เพราะหลัง ปี พ.ศ. 2398 หมู่บ้านในภาคอีสานยังไม่ได้เข้าร่วมในการผลิตเพื่อขาย หากแต่วิถีชีวิตของชุมชนยังคงเป็นวิถีชีวิตของการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพ

1. ปัจจัยในการดำรงชีพ : ผลผลิตของระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิธีการผลิตแบบพอเพียง ชุมชนในสังคมประเพณี ภายใต้วิธีการผลิตแบบพอเพียง เป็นช่วงเวลาชุมชนจะต้องพึ่งพิงตนเองโดยสิ้นเชิง โดยที่ชุมชนจะต้องผลิตปัจจัยในการดำรงชีพขึ้นเองทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นอาหาร ที่อยู่อาศัย ผ้าและเครื่องนุ่งห่ม รวมทั้งสมุนไพรที่ใช้ในการดูแลและรักษาความเจ็บป่วยในรอบปีเริ่มตั้งแต่ช่วงต้นของฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคมจนถึงปลายฤดูหนาว เป็นช่วงเวลาที่บ้านจะต้องใช้เวลาเกือบทั้งหมดไปกับการปลูกข้าว หลังจากนั้น ตลอดฤดูแล้งชาวบ้านจะต้องผลิตปัจจัยในการดำรงชีพอย่างอื่น เช่น ทอผ้า จักสาน ผลิตเครื่องมือในการหาอาหารหรือเครื่องมือในการทำนา ซ่อมแซมหรือปลูกสร้างบ้าน และการหาอาหารสะสมไว้บริโภค ท่านเจ้าอาวาส ปัจจุบันอายุ 59 ปีเป็นผู้ที่เกิดและจำพรรษาอยู่ในวัดในชุมชนมาโดยตลอด ได้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ระดับลึกถึงวิถีชีวิตของชุมชนในช่วงเวลานี้ว่า

... คือสมัยก่อนมันอย่างนั้นนะ คนมาบ้านอาดมาไม่เหมือนอย่างนี้หรอก คือว่าเราจะมอง
ไปบ้านนี้ ตามหลังคาเรือนแต่ละคน มันจะมีคนเออะแอะกว่านั้นนะ ฤดูล้งเขาจะนั่งเห็น
ผ้าส เขาจะนั่งทอผ้า เขาจะนั่งทำอะไรเนี่ย ทอเสื้อทออะไร จักสานอะไรต่าง ๆ คือ
มันมีร่มไม้ใช้ไหม คนนั้นก็สานแห คนนั้นไปสานสวิง คนนั้นไปสานตระกร้า คนนั้นไปสาน
กระติบ พวกนั้นก็ปั่นด้าย ปั่นด้ายอะไรต่าง ๆ ทำกันอย่างนั้นละตอนกลางวัน พอได้न्हแล้ว
ก็ไปทอดแห ไปหาปลา แล้วก็นั่งกินกัน ...

2. เชื้ออยู่เชื้อดิน หายอยู่หากิน : ลักษณะการผลิตของชุมชนในระบบเศรษฐกิจแบบ พอเพียง

ในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง ปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นแก่การดำรงชีพทั้งหมดมาจาก
ลักษณะการผลิตที่ชุมชนเรียกว่าเป็นการผลิตแบบ เชื้ออยู่เชื้อดิน และ หายอยู่หากิน

การผลิตเชื้ออยู่เชื้อดิน หมายถึง ลักษณะการผลิตที่ชุมชนจะต้องมีการพึ่งพิงตนเองสูง
ในการผลิตปัจจัยการดำรงชีพขึ้นมาจากปัจจัยการผลิต และจากการปฏิบัติการ (operate)
กระบวนการผลิต เพราะปัจจัยในการดำรงชีพเหล่านั้นไม่มีอยู่ในธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น การ
เพาะปลูกข้าว พืชผักสวนครัว การทอผ้า เป็นต้น ซึ่งปัจจัยในการดำรงชีพในส่วนนี้ชุมชนจะต้อง
ผลิตขึ้นเอง ส่วนการหาอยู่หากิน หมายถึง ลักษณะการผลิตที่พึ่งพิงธรรมชาติหรือการหาปัจจัย
ในการดำรงชีพจากธรรมชาติ โดยไม่ต้องจัดกระทำกระบวนการผลิต เช่น การหาปลาจาก
แหล่งน้ำ การหาผักจากป่า การจับสัตว์ที่มีอยู่ในป่า เป็นต้น ดังเช่นที่พ่อสามผู้ใหญ่บ้านได้เล่า
ถึงวิถีชีวิตของชุมชนเอาไว้ว่า " พวกอาหารเนื้อ คือในช่วงที่ขึ้นมาอยู่บ้านเนื้อ หลังจากที่เก็บ
เกี่ยวข้าวแล้วเนื้อ นอกจากทำที่อยู่อาศัยแล้ว ถ้าเป็นหน้าร้อน ๆ เข้าไปถึงเดือนมีนา เมษา เขา
จะหาอาหารที่ล่าห้วยแสนลิก หาปลา กินข้าวป่ากัน "

3. ความพอเพียงในการบริโภค : วัตถุประสงค์และเป้าหมายของระบบเศรษฐกิจแบบ พอเพียง

การที่ระบบเศรษฐกิจชุมชนในสังคมประเพณี ซึ่งถูกนิยามในภายหลังว่าเป็นระบบ
เศรษฐกิจแบบพอเพียงนั้น เป็นการนิยามขึ้นจากวัตถุประสงค์และเป้าหมายของระบบเศรษฐกิจ ซึ่ง
ความพอเพียงในที่นี้แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ความพอเพียงเชิงปริมาณ หรือจำนวน
ที่เพียงพอแก่การบริโภค และความพอเพียงเชิงคุณภาพ ที่การผลิตของชุมชนจะมีการหลากหลาย

และครอบคลุมปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ ซึ่งนอกจากอาหารแล้ว ชุมชนจะต้องผลิตอย่างอื่นด้วย เช่น ผ้า ที่อยู่อาศัย และสมุนไพร ดังนั้น ความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนจึงเป็นตัวกำหนดขนาดหรือปริมาณการผลิต ดังที่ ท่านเจ้าอาวาส ได้ให้ข้อมูลไว้ในการสัมภาษณ์ระดับลึกตอนหนึ่งว่า

... ผู้ให้ข้อมูลฟังคุณไม่เชื่อนะ บางคนนะ ข้าวเหนียวจะลากจากนาไปที่บ้านเหนียว เขาเอาเกลือไปรู้ใหม่ไปบ้านเหนียว มันได้เออะเทมันทั้งก็ได้ จะเอาไปทำอะไร จะเอาไปขายที่ไหนละ ... ข้าวเขาเอาไปเก็บไว้เฉย ๆ นะ ไม่ได้ขายนะ เราพูดว่าไปขายข้าวสโสรเหนียว ไปขายที่หลังนะ แต่ก่อนเหนียวไม่ได้ขายเสียเลย ...

ข้อมูลดังกล่าว ยังสะท้อนให้เห็นว่าระดับความพอเพียงไม่ได้ถูกจำกัดด้วยเทคโนโลยีการผลิตที่แม้ว่าจะมีความก้าวหน้าขึ้นน้อย แต่ก็นำมาซึ่งผลผลิตที่มากจนเกินระดับความต้องการในการบริโภค แต่เป็นเพราะไม่มีอุปทานจากตลาด. แม้ว่าเศรษฐกิจในระดับมหภาคในขณะนั้นจะมีการส่งออกข้าวไปต่างประเทศแล้วก็ตาม แต่ความล่าช้าหลังของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การคมนาคมขนส่งระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และระหว่างหมู่บ้านกับหัวเมือง ทำให้ชุมชนถูกแยกออก (isolated) จากสังคมในระดับที่เหนือกว่าในด้านต่าง ๆ รวมทั้งในด้านเศรษฐกิจด้วย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2498 มีการสร้างถนนมิตรภาพเชื่อมระหว่างกรุงเทพมหานครกับนครราชสีมา โดยความช่วยเหลือด้านการเงินของรัฐบาลสหรัฐ เพื่อเป็นเส้นทางลำเลียงอาวุธยุทโธปกรณ์ในสงครามต่อต้านคอมมิวนิสต์ที่แผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในแถบอินโดจีน และอีก 4 ปีต่อมา ก็ได้มีการสร้างถนนดังกล่าวเชื่อมต่อไปจากนครราชสีมาจนถึงจังหวัดหนองคายด้วยเหตุผลเดียวกัน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. 2539) ซึ่งสาเหตุเบื้องหลังที่รัฐไม่ลงทุนในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานก่อนหน้านั้น นอกจากข้อจำกัดด้านงบประมาณแล้ว ยังเกิดจากการที่รัฐเห็นว่ายังไม่มีความจำเป็นที่จะผนวกชุมชนเข้าสู่ส่วนกลาง ไม่ว่าจะเป็ผลด้านความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม หรือการเมือง ในขณะที่เดียวกัน ชุมชนเองก็ดูเหมือนว่าจะไม่ได้หาประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า และไม่ได้พยายามที่จะเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าแต่อย่างใด ดังนั้น ระบบเศรษฐกิจชุมชน ก่อน พ.ศ. 2483 จึงเป็นอิสระโดยสิ้นเชิงจากระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าทั้งในระดับหัวเมืองและเมืองหลวง แต่ชุมชนก็สามารถดำรงอยู่ได้อย่างพอเพียงด้วยตนเอง

4. ปัจจัยและเงื่อนไขที่นำมาซึ่งความพอเพียง

ความพอเพียง หรือความพอเพียงในตนเอง (self-sufficient) ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ชุมชนจะต้องผลิตปัจจัยในการดำรงชีพขึ้นด้วยตนเอง จากการศึกษาพบว่าเกิดจากปัจจัยและเงื่อนไขที่สำคัญหลายประการ คือ ความสามารถในการผลิตของชุมชน ในขณะที่เดียวกัน ชุมชนก็จะมีการจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในระบบเศรษฐกิจชุมชนในด้านการผลิต เพื่อเป็นกลไกที่จะสร้างหลักประกันว่าทุกครัวเรือนสามารถผลิตได้พอเพียงแก่การบริโภค นอกจากนี้ ความพอเพียงยังเกิดจากการที่แต่ละครัวเรือนมีอำนาจเหนือปัจจัยการผลิต ซึ่งหมายถึงการที่ผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจชุมชน ยังไม่ได้ถูกกระจายออกไปตามแนวคิดเรื่องการจัดสรร รวมทั้ง รูปแบบของการแลกเปลี่ยนแบบต่างตอบแทน (reciprocal) แบบแผนการบริโภค ที่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิต และความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ที่ได้ให้ปัจจัยในการดำรงชีพโดยตรงและให้ปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพ และเงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือการที่ ระบบเศรษฐกิจของชุมชนเป็นอิสระจากระบบเศรษฐกิจในระดับที่เหนือกว่า ทำให้ชุมชนมีอำนาจเหนือระบบเศรษฐกิจของตนเอง ซึ่งจะได้นำเสนอในแต่ละประเด็น ดังนี้

4.1 ความสามารถในการผลิต

ความพอเพียงในอดีต เกิดจากครัวเรือนมีความสามารถในการผลิต (ability to produce) ซึ่งหมายถึง ความรู้ ทักษะ ความเฉลียวฉลาดและภูมิปัญญา (intelligence) ของชุมชน ทั้งในด้านการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพและการผลิตเครื่องมือในการผลิต รวมทั้ง กระบวนการเรียนรู้และการสืบทอดลักษณะของการผลิตแบบพอเพียง ดังที่ท่านเจ้าอาวาสได้เล่าถึงภูมิปัญญาในการผลิตเครื่องมือที่ใช้ในการผลิตของชุมชนเอาไว้ในการสัมภาษณ์ครั้งหนึ่งว่า

... เขาก็ทำได้หมดแหละ สานแห สานอะไร สานตระกร้าก็ทำเอง สานครุ๊กก็ทำเอง ครุกระเบียงก็ทำเอง อย่างทุกวันนี้ครุสังกะสีครุอะไรไม่มีหรอก เขาสานเอาเอง อะไรละ คุณรู้จักไหมล่ะช่างไม้เนาะ เอน้ำมันยางเหนียวมาเป็นครุไม้ คุณเคยเห็นไหมเขาเอาครุนั้นแหละมาตีกันน้ำ ทุกสิ่งทุกอย่างเขาไม่ได้ซื้อ ผานไถก็ได้ซื้ออยู่แต่ว่า ผานไถเท่านั้นที่ได้ซื้อคือมันทำเองไม่ได้ เป็นเหล็กใช้ไหม สบไถที่เป็นผานไถที่เอามาไถนา เป็นเหล็กนะ กับจอบ กับมีด กับเสียม เท่านั้นที่ได้ซื้อ ...

การผลิตเครื่องมือที่ใช้ในการผลิต ชุมชนสามารถผลิตขึ้นเองได้ แม้ว่าจะมีความก้าวหน้า น้อย แต่ก็สามารถให้ผลผลิตที่เพียงพอแก่ความต้องการในการบริโภค เครื่องมือเกือบทั้งหมดที่ ชุมชนผลิตขึ้นเองนั้น ทำจากวัสดุที่มีอยู่ในธรรมชาติ ในส่วนที่ซื้อคือสิ่งที่ไม่สามารถผลิตเองได้ โดยเฉพาะเครื่องมือที่ทำด้วยโลหะ ซึ่งทั้งความรู้ในการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพและความรู้ในการ ผลิตเครื่องมือในการผลิตจะถูกถ่ายทอดระหว่างคนรุ่น (generations) ต่าง ๆ ทำให้เกิดการ สืบทอดลักษณะของวิถีการผลิตแบบพอเพียง ที่ทำให้คนรุ่นหลัง ๆ สามารถดำรงอยู่ได้อย่างพอเพียง เช่นเดียวกับคนรุ่นก่อน โดยกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดได้เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของชุมชน ดังเช่นที่ อาจารย์สุพจน์ ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนประถมศึกษาในชุมชนได้เล่าให้ฟังว่า "... อย่างบ้านที่सानตระกร้าได้ ลูกหลานก็จะสานตระกร้าได้ สานแหได้ก็จะสานแหได้ ทอผ้า ทอเสื่อเนี่ยก็จะเป็นทุกบ้าน แล้วก็ทอผ้า ราชที่ทำสอยก็มีคนเอามาทำหมอน มันก็สืบทอดกันมาตั้งแต่ บรรพบุรุษแล้วละ คือว่ามีลูกมีหลานสืบไปเรื่อย ๆ สืบทอดกันมา ..."

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง ชุมชนจะมีกระบวนการผลิตซ้ำ ทางสังคม (social reproduction) ซึ่งเป็นผลลัพธ์ของความสัมพันธ์ในการผลิตของคนใน สังคม ที่จะทำให้งิจกรรมในระบบเศรษฐกิจในทุกมิติเกิดขึ้นเป็นวงจรรอบอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในระบบ เศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการดำรงชีพ จะมีกลไกการผลิตซ้ำพื้นฐาน (simple reproduction) ทำ หน้าที่ในการรักษานะดำรงไว้ซึ่งวิถีการผลิต (means of production) ที่ดำรงอยู่ (Ellis, 1988) นั่นคือกระบวนการสืบทอดความรู้และความสามารถในการผลิตเพื่อความพอเพียง เป็น กลไกในการสืบทอดวิถีชีวิตระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ เป็นกระบวนการที่มีความสำคัญในการที่จะดำรง ชีวิตอยู่ได้ในภาวะที่ต้องพึ่งพิงตนเองสูง เพราะแม้ว่าธรรมชาติจะช่วยให้ปัจจัยในการดำรงชีพต่างๆ เป็นส่วนมาก แต่ความรู้ความสามารถในการผลิตของครัวเรือน ก็ยังเป็นหลักประกันอีกประการ หนึ่งของวิถีชีวิตแบบพอเพียง ที่ไม่สามารถหาซื้อปัจจัยที่จำเป็นแก่การดำรงชีพได้จากที่ใด

4.2 การจัดการเบียดความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการผลิต

ในระยะเวลาที่ชุมชนเป็นอิสระ (isolated) จากระบบเศรษฐกิจภายนอก การผลิตจึงเป็นกิจกรรมที่ถือได้ว่ามีมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะการผลิตเป็นจุดเริ่มต้นของ กระบวนการของระบบเศรษฐกิจ และเป็นกิจกรรมพื้นฐานที่จะก่อให้เกิดความพอเพียงโดยตรง ซึ่ง เป็นความพอเพียงที่เกิดจากการจัดการเบียดความสัมพันธ์ในการผลิต ที่ประกอบไปด้วยกลไกทั้งใน ระดับชุมชนและระดับครัวเรือน ดังนี้

1) การช่วยเหลือแรงงาน : การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการผลิต

ในระดับชุมชน

ความสัมพันธ์ในการผลิตของคนในชุมชนในสังคมประเพณี ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ต้องมีการพึ่งพิงตนเองสูงในการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพทุกอย่างขึ้นเองทั้งหมด ในขณะที่เครื่องมือและเทคโนโลยีในการผลิตยังไม่มีมีความก้าวหน้า และแรงงานจึงเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญมาก ทำให้เกิดวัฒนธรรมของการช่วยเหลือแรงงานขึ้น ซึ่งวัฒนธรรมดังกล่าวสามารถเติบโตได้ดีในชุมชนที่มีพื้นฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ซึ่งคำว่า ญาติ มีความหมายกว้างมาก ญาติ หมายถึงทั้งคนที่สืบสายเลือดเดียวกัน การสมรสที่ทำให้ทั้งญาติของฝ่ายหญิงและฝ่ายชายเป็นญาติกัน และญาติที่เป็นญาติของญาติก็ถือว่าเป็นญาติกัน บนพื้นฐานดังกล่าวทำให้วงของการช่วยเหลือแรงงานขยายกว้างมากขึ้น แม้แต่คนในชุมชนที่รักใคร่ชอบพอกันก็จะให้การช่วยเหลือแรงงานกัน กระบวนการของการช่วยเหลือแรงงาน จะเริ่มต้นขึ้นเมื่อผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือแรงงาน ออกปากขอแรงจากคนในชุมชนไว้ล่วงหน้า ซึ่งอาจเป็นญาติ เพื่อนบ้าน คนที่รักใคร่ชอบพอกัน วงของการช่วยเหลือแรงงานขึ้นอยู่กับปริมาณงานในแต่ละครั้ง ผู้ที่ได้รับการร้องขอให้ไปช่วยเหลือแรงงาน ก็จะไปรับภาระงานของตนเพื่อที่จะได้ไปช่วยแรงงาน การไปช่วยเหลือแรงงานดังกล่าว ผู้ที่ได้รับการร้องขอจะไปพร้อมกันนำเครื่องมือในการผลิตไปด้วย เช่น หากเป็นการเก็บเกี่ยว ก็จะนำเคียวติดตัวไป หรือหากเป็นการปลูกบ้านก็จะไปพร้อมกับเครื่องมือในการปลูกบ้าน เช่น อาจเป็นมีดขว้า ฆ้อน ขวาน หรืออื่น ๆ เป็นต้น ระยะเวลาของการช่วยเหลือแรงงาน จะไม่แตกต่างกันไปจากการทำงานของผู้นั้นเอง คือไม่ได้มีการกำหนดว่าจะเริ่มงานเวลาใดและเลิกงานกันเวลาใด แต่จะนับเอาเวลาจากแสงสว่างของดวงอาทิตย์เป็นเวลาในการเริ่มงานและเลิกงาน ในการช่วยเหลือแรงงานแบบดั้งเดิมนั้นจะไม่มีมีการเรียกไร่ใด ๆ จากผู้ช่วยเหลือแรงงาน ไม่ว่าจะ เป็นค่าตอบแทน หรือการเลี้ยงดูที่ต้องมีความพิเศษ แต่ถือเป็นหน้าที่ของผู้ที่ร้องขอแรงงานว่าจะต้องเลี้ยงสุรา ข้าวปลาอาหารคาวหวานให้ครบมือตามระยะเวลาของการลงแรง ดังที่พ่อพล ได้เล่าถึงกระบวนการของการช่วยเหลือแรงงานว่า

... วานี้ สมมติว่าพรุ่งนี้ ช่วงกลางคืนก็ต้องไปเก็บขอแรง ขอแรงไปช่วยเหลือเกี่ยวข้าวสัก 1 มื้อ (วัน) จำเป็นเพราะว่าเราไม่ทันแล้ว ก็ไปบอกเขา พอตื่นเช้าขึ้นมาช่วง 2 โมงเช้าก็จะไปแล้ว เตรียมอุปกรณ์เอาอุปกรณ์ไปพร้อม สมมติว่าเวลาเกี่ยวข้าวเนี่ยก็ต้องเอาเคียวไปคนละอันคนละอัน กินข้าวกินปลา กิน มีการกินเหล้าเมาสา สนุกสนานกันไป

ชุมชนจะรับรู้และถือปฏิบัติว่าการช่วยเหลือแรงงานเป็นประเพณี คำว่า ประเพณี ในที่นี้ หมายถึง รูปแบบของความสัมพันธ์ที่มีการสืบทอดกันมา มีแนวทางปฏิบัติที่มีความแน่นอนและชัดเจน ระหว่างผู้ร้องขอแรงงานและผู้ช่วยเหลือแรงงาน และจะมีมาตรการทางสังคมในการลงโทษ ในกรณีที่มีการฝ่าฝืนบรรทัดฐานของการช่วยเหลือแรงงาน เช่น การข่มขืน การเล่าขานแบบปากต่อปาก เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมที่มีการช่วยเหลือแรงงาน จะเป็นกิจกรรมที่ไม่สามารถทำได้ลำพัง เฉพาะแรงงานในครัวเรือน หรือเป็นงานที่ต้องการเครื่องมือหรือความรู้พิเศษ หรือเป็นกิจกรรมที่จะต้องเร่งรีบให้เสร็จทันเวลาเพื่อไม่ให้เกิดความเสียหาย ซึ่งพบว่ากิจกรรมที่มีการช่วยเหลือแรงงานในการผลิตระหว่างคนในชุมชน คือ การผลิตอาหาร และ การปลูกสร้างบ้านเรือน

1.1) การผลิตอาหาร

ข้าว คืออาหารหลักของชุมชนและเป็นสิ่งที่ชุมชนจะต้องผลิตขึ้นเอง พัฒนาการของการปลูกข้าว สามารถสืบย้อนหลังไปถึงตั้งแต่ระยะเริ่มแรกที่บรรพบุรุษได้มาบุกเบิกที่ดินใหม่ ๆ ซึ่งในระบอบนั้นเครื่องมือที่ใช้ในการผลิตยังไม่มี ความก้าวหน้าของที่จะปรับพื้นที่ให้เหมาะแก่การปลูกข้าวนาปีได้ เนื่องจากในการปลูกข้าวนาปีนั้นจะต้องมีการไถพรวนที่ดินและมีการทำคันนาขึ้นเพื่อเก็บกักน้ำ ซึ่งสภาพพื้นที่ที่บุกเบิกใหม่ เป็นพื้นที่ว่างกลางป่า ซึ่งชาวบ้านจะตัดต้นไม้ขึ้นต้นขนาดใหญ่ แต่ยังมีรากไม้ลึกลงในดินและเป็นอุปสรรคต่อการทำนาปี ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องเริ่มต้นการทำงานด้วยการปลูกข้าวไร่ก่อนในปีแรก ลักษณะของการปลูกข้าวไร่ ชาวบ้านจะใช้จอบหรือมีดขุดดินให้เป็นหลุมเท่าที่จะสามารถทำได้ด้วยแรงงานคน หลังจากนั้นจะหว่านเมล็ดข้าวลงไปแล้วกลบด้วยดิน เพื่อป้องกันสัตว์ที่จะมาเก็บกินเมล็ดข้าว และเพื่อให้ข้าวเจริญงอกงามได้ดี การเจริญเติบโตของข้าวในช่วงนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของปริมาณน้ำฝน และธาตุอาหารที่มีอยู่ในดิน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการเจริญเติบโตของข้าว ในปีต่อมา ชาวบ้านจึงจะสามารถปลูกข้าวนาปีได้ เพราะที่ดินที่ผ่านการทำนามาหนึ่งปีจะมีความร่วนซุยที่จะไถด้วยแรงงานสัตว์ได้และมีความนุ่มพอที่จะปักต้นดินหรือต้นนาได้ด้วยมือ

ลักษณะของการปลูกข้าวนาปี ของชุมชนแห่งนี้ ต้องพึ่งพิงธรรมชาติหรือเป็นการทำน่าน้ำฝน และเป็นลักษณะของการทำนาค้ำมาตลอด เนื่องจากสภาพพื้นที่ที่สูง ๆ ต่ำ ๆ ไม่เป็นระนาบเดียวกัน จึงไม่เหมาะแก่การทำนาหว่าน ลักษณะสภาพพื้นที่ดังกล่าว หากทำนาหว่านจะให้ผลผลิตน้อย เพราะการเจริญเติบโตของต้นข้าวจะไม่เสมอกัน และเนื่องจากขนาดการถือครองที่ดินของแต่ละครัวเรือนมีไม่มากนักจึงมีแรงงานพอที่จะทำนาค้ำได้ และการทำ

น่าจะจะให้ผลผลิตสูงกว่า พันธุ์ข้าวที่ปลูก มีความหลากหลาย และส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว แต่ก็มีการปลูกข้าวเจ้าบ้างเพียงเล็กน้อย เพื่อที่จะนำมาใช้ในการทำขนมจีนในประเพณีงานบุญเท่านั้น ข้าวเหนียวพันธุ์พื้นเมืองมีหลายพันธุ์ มีทั้งที่เป็นข้าวหนักและข้าวเบา เช่น พันธุ์ดอด้ง ลีดอ ป็องแก้ว ข้าวขาวใหญ่ ข้าวนางนวล เป็นต้น ความแตกต่างระหว่างข้าวหนักกับข้าวเบา คือ ระยะเวลาที่ใช้ในการปลูกซึ่งข้าวหนักจะเหมาะสำหรับที่จะปลูกในนาที่เป็นที่ลุ่ม ส่วนข้าวเบาจะเหมาะสำหรับที่นาที่เป็นที่ดอน เพราะไม่ต้องการน้ำมากเหมือนข้าวหนัก การคัดสรรพันธุ์ข้าวของชาวนาจึงเป็นไปตามเงื่อนไขของธรรมชาติ ความหลากหลายของพันธุ์ข้าว ทำให้ชาวนาสามารถเลือกปลูกข้าวได้ตามความเหมาะสมของพื้นที่ หรือสอดคล้องกับการคาดคะเนเกี่ยวกับปริมาณน้ำฝน ความแตกต่างกันของระยะเวลาในการเพาะปลูกนั่นเอง ที่ทำให้ชาวนามีเวลาที่จะเวียนกันไปเพื่อช่วยเหลือแรงงานในไร่ นาซึ่งกันและกัน ซึ่งแต่ละครัวเรือนจะปลูกข้าวในขนาดการผลิตที่ทำให้เกิดความพอเพียงในพื้นที่ไม่ใหญ่นัก คือ ทำการเพาะปลูกในพื้นที่ประมาณ 5-8 ไร่เท่านั้น เพราะที่ดินมีธนทรัพย์วัตถุที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่ชาวนาไม่ต้องการลงทุน ทำให้ผลผลิตข้าวได้มากแม้ว่าจะเพาะปลูกในพื้นที่เล็ก ๆ และในขณะนี้ ไม่มีแรงจูงใจอื่นที่ทำให้ชาวนาขยายขนาดการผลิต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องตลาด ราคา หรือความต้องการสินค้าจากระบบตลาด ดังนั้น สภาพภาพของชาวจึงเป็นเพียงปัจจัยการในการดำรงชีพอย่างหนึ่งเท่านั้น ในระยะเวลาที่เครื่องมือการผลิตที่ยังไม่มีความก้าวหน้าและไม่ช่วยผ่อนแรงงานในการผลิต ดังนั้น ปัจจัยในการผลิตที่สำคัญในช่วงนี้ คือ แรงงานคนในครัวเรือน ซึ่งเป็นหลักประกันของความพอเพียงที่สำคัญมาก ดังที่เจ้าอาวาสได้ให้ข้อมูลไว้ในคนหนึ่งว่า "... ตอนที่ผมมาสนใจเรื่องข้าวว่าทำไมถึงพอกิน เพราะว่ามันน้อยแล้วก็ปรับที่นาไม่ได้ แต่ว่าส่วนคนที่ได้เฮอะมันก็จะมืออยู่ถ้าใครทำมันกว้างแล้วมีลูกหลายคนก็มาช่วยกัน ..." นอกจากนี้ ยังมีแรงงานสัตว์ ซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญมาก ดังที่ พ่อสาม ผู้ใหญ่บ้านได้เล่าถึงความสำคัญแรงงานสัตว์ในการเพาะปลูกว่า

... ถ้าไม่มีวัวควาย ก็ทำนาไม่ได้ ต้องใช้จอบเนี้ยล่ำบากมาก ต้องใช้ควาย มันก็แปลกนะไปจับเอาสัตว์มาใช้งานได้ ใช้แรงงานลากเกวียนลากข้าว ดันเข้ามาก็ได้ยินเสียงกระดิ่งวัว เสียงเกวียนแล้ว แล้วก็แปลงนาไหนที่งามเน้อ ตอนเฮ้นต้องลากปุ๋ยคอกไปใส่ตอนหลัง ๆ มาต้องใส่ปุ๋ยคอก ...

ซึ่งแรงงานสัตว์ก็มีความสำคัญอยู่ แม้ว่าชุมชนจะเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้าแล้วก็ตาม และนอกจากข้าวแล้ว ชุมชนยังจะต้องผลิตและหาอาหารอย่างอื่นด้วย ซึ่งได้แก่อาหารประเภทเนื้อสัตว์และอาหารประเภทพืชผักต่าง ๆ

อาหารประเภทเนื้อสัตว์ เกือบทั้งหมดได้จากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นจากป่าหรือจากแหล่งน้ำ การหาอาหารประเภทเนื้อสัตว์ในอดีตก็ยังมีสัตว์ป่าขนาดใหญ่ขึ้น ชาวบ้านจะต้องออกไปเป็นกลุ่มเพื่อช่วยกันในการจับสัตว์มาเป็นอาหาร ทั้งนี้เพราะเครื่องมือในการจับสัตว์ยังไม่มีมีความก้าวหน้าเช่นเดียวกับเครื่องมือในการผลิตปัจจัยดำรงชีพอื่น ๆ เมื่อได้เนื้อสัตว์มาก็จะมานั่งปันกัน แต่ในระยะต่อมา สัตว์ป่าขนาดใหญ่ในชนที่ได้อลดลงจนกระทั่งหมดไปเป็นที่สุด เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว ทำให้มีความต้องการขึ้นทั้งในการเพาะปลูกเพิ่มมากขึ้น การบุกเบิกที่ดินที่รุกเข้าไปในพื้นที่ป่า ทำให้สัตว์ป่าต้องถอยร่นเข้าไปอยู่ในบริเวณป่าลึกมากขึ้น ดังนั้น อาหารที่ได้จากธรรมชาติจึงเหลือเพียงสัตว์ขนาดเล็ก เช่น กระต่าย ไก่ป่า หมูป่า นก เป็นต้น และมีกบ เขียด ปลาชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในแหล่งน้ำธรรมชาติ กอปรกับการจับสัตว์ของชาวบ้านก็เพื่อนำมาบริโภคเท่านั้น ทำให้มีการทดแทนโดยธรรมชาติ ธรรมชาติจึงสามารถตอบสนองหรือรองรับความต้องการด้านอาหารของชุมชนได้อย่างพอเพียง การหาอาหารนอกจากจะเป็นกิจกรรมประจำวันแล้ว ในช่วงฤดูแล้งหลังจากเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะพากันทำเครื่องมือในการจับสัตว์ เช่น แห สวิง ลอบ ไซ แร้ว เป็นต้น และเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านหาอาหารไว้ให้ได้จำนวนมาก ๆ สะสมหรือถนอมอาหารเอาไว้บริโภคภายในครัวเรือน เครื่องมือในการล่าสัตว์ที่ชาวบ้านผลิตขึ้นเป็นเครื่องมือพื้นฐานที่มีความสามารถในการล่าสัตว์ ดังนั้น ในการจับสัตว์ชาวบ้านจึงต้องช่วยเหลือกัน

ส่วนอาหารประเภทพืชผัก มาจาก 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งได้มาจากป่า เป็นพืชผักตามฤดูกาลที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่ชาวบ้านไม่ต้องเพาะปลูกหรือดูแล เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักพื้นเมืองต่าง ๆ พืชผักประเภทนี้จะเกิดขึ้นในป่าและเติบโตไปตามธรรมชาติ ชาวบ้านจะทราบดีว่าแต่ละฤดูกาลจะไปหาเก็บผักชนิดใดในบริเวณใด อาหารส่วนนี้ได้มาจากการหาอยู่หากินสมาชิกของแต่ละครัวเรือนจะเข้าไปเก็บผักจากป่า การเข้าป่าแต่ละครั้งอาจเข้าไปเป็นกลุ่มในกรณีที่มีเพื่อนบ้านบางคนไม่สามารถหาอาหารจากป่าได้ ก็จะได้รับแบ่งปันจากเพื่อนบ้านที่เข้าไปหาอาหารด้วยกันและได้อาหารมากกว่าการบริโภคของครัวเรือน เพราะเป้าหมายในการหาอาหารก็เพื่อการบริโภคเท่านั้น ดังนั้น ส่วนเกินที่มากกว่าความต้องการบริโภคจึงถูกนำมาแบ่งปันกัน และไม่มีมีความจำเป็นที่จะต้องสะสมอาหารส่วนเกินนี้ไว้บริโภค เนื่องจากธรรมชาติ

มีความอุดมสมบูรณ์และมีอาหารให้บริโภคทุกฤดูกาลตลอดปี นอกจากนี้ ความพอเพียงด้านอาหาร อีกส่วนหนึ่งได้มาจากการเพาะปลูกขึ้นเองของชาวบ้าน ในแต่ละครัวเรือนจะมีพื้นที่ส่วนหนึ่ง สำหรับเพาะปลูกพืชอาหารที่ไม่สามารถหาได้จากธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ พืชผักสวนครัวต่าง ๆ เช่น พริก หอม กระเทียม ข้าวโพด งาม ลูกเดือย เป็นต้น พื้นที่ดังกล่าวอาจเป็นบริเวณหัวไร่ปลายนา ซึ่งนอกจากจะให้พื้นที่ปลูกพืชอาหารแล้ว ยังมีแปลงหม่อนที่ปลูกไว้เลี้ยงตัวไหมที่ให้เส้นใยที่จะ นำมาทอเป็นผ้าและเครื่องนุ่งห่มอีกด้วย

1.2) ท่อสู้อาศัย

ในอดีตชาวบ้านมักนิยมที่จะปลูกบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกัน เพื่อ ความปลอดภัยทางสังคม วัสดุในการปลูกสร้าง ส่วนใหญ่คือไม้ แม้แต่ในส่วนที่เป็นหลังคา ซึ่งใน ปัจจุบันยังมีบ้านเรือนที่ก่อสร้างแบบโบราณปรากฏให้เห็น ไม้ที่นำมาปลูกสร้างได้มาจากหัวไร่ ปลายนาหรือป่าไม้ที่ชุมชนยังมีสิทธิในการให้สอยร่วมกัน และสิทธิดังกล่าวยังไม่ถูกจำกัดจาก กฎหมายที่กำหนดโดยรัฐ ลักษณะของบ้านเรือนในอดีตจะเป็นบ้านชั้นเดียวใต้ถุนสูง ซึ่งการ ยกใต้ถุนสูงก็เพื่อให้มีพื้นที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นการหุงหาอาหาร ทอผ้า เป็นต้น และอาจมีการกันชนที่บางส่วนไว้เป็นคอกสัตว์ การที่ทำการคอกสัตว์ไว้ใต้ถุนบ้านนั้น หากพิจารณาใน แง่สุขอนามัยอาจพบว่าจะเป็นที่แหล่งเพาะหรือแพร่เชื้อโรค แต่สำหรับชุมชนแล้วการทำคอกสัตว์ ไว้ใต้ถุนบ้านก็เพื่อความสะดวกในการดูแลและป้องกัน ปัญหาโจรผู้ร้ายที่จะมาลักขโมยวัวควาย ในเวลากลางคืน เพราะว่าวัวควายเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญมากดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนพื้นที่ ชั้นบนของบ้านจะเป็นที่พักผ่อนหลับนอนและเก็บสิ่งของมีค่า

การปลูกสร้างท่อสู้อาศัย แม้ว่าจะต้องอาศัยความรู้เฉพาะทางจาก ผู้ที่มีความชำนาญการในทางช่างและต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก แต่ความสัมพันธ์ในการผลิต ยังคงอยู่บนพื้นฐานของการช่วยเหลือกันในด้านแรงงาน ดังที่ปรากฏจากการสัมภาษณ์ พ่อสาม ถึง การปลูกสร้างบ้านเรือนในอดีต ตอนหนึ่งว่า "ก็ช่วยกัน ไม้ที่ก่อสร้าง ส่วนใหญ่ไม้ก็ไม่ต้องซื้อหา สนิทก่อนเนี่ยพ่อผมเป็นช่างไม้ คิดว่าปลูกบ้านทุกหลังคาเรือนเนี่ย ในบ้านเนี่ย พ่อผมคงได้ไปร่วม ทุกหลังคาเลย แบบว่าชอแรง" ซึ่งเครื่องมือในการก่อสร้างบ้านเรือน ยังไม่มีความก้าวหน้า หรืออาจกล่าวได้ว่าเครื่องมือในการผลิตจะเป็นเครื่องมือเอนกประสงค์ คือเครื่องมือในการ เพาะปลูกและการก่อสร้างบ้านจะเป็นเครื่องมือเดียวกัน ดังที่ ท่านเจ้าอาวาสได้เล่าให้ฟังถึง การปลูกสร้างบ้านเรือนในอดีตว่า

จะนำความอับจนคลมาสู่ชีวิต ดังนั้น เมื่อหน้าที่ในการผลิตเครื่องนุ่งห่มถูกกำหนดให้เป็นหน้าที่ของผู้หญิง หลังจากฤดูเก็บเกี่ยว ผู้หญิงจะมีหน้าที่ในการทอผ้า ซึ่งในอดีตนั้นหญิงชาวบ้านจะต้องทำชิ้นเองทั้งหมดในทุกขั้นตอนของการผลิต เช่น ในกรณีของการทอผ้าไหมก็จะเริ่มตั้งแต่การปลูกหม่อน การดูแล บำรุง รักษาแปลงหม่อน การอนุบาลและเลี้ยงตัวไหม การสาวไหม การทอเป็นผืนผ้า และการตัดเย็บอย่างง่าย เช่น เย็บเป็นผ้านุ่งสำหรับผู้หญิง และการเย็บโสร่งสำหรับผู้ชาย ซึ่งการแบ่งงานระหว่างเพศดังกล่าว ผู้หญิงไม่ได้ให้ความหมายว่าเป็นเอาเปรียบของผู้ชาย แต่ถือว่าเป็นบรรทัดฐานของชุมชนและปฏิบัติตามบรรทัดฐานนั้น ทั้งนี้เพื่อความพอเพียงในครัวเรือน ในขณะที่งานของผู้ชายอาจจะเน้นไปในการหาอาหาร การเตรียมเครื่องมือในการทำนา หรือการซ่อมสร้างบ้านเรือน เป็นต้น ซึ่งคุณสมบัติและความสามารถของหญิงและชายจะถูกกำหนดไว้ในระบบการสมรสของสังคมประเพณี ซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ก่อให้เกิดการผลิตซ้ำของวิถีการผลิตแบบพอเพียง ดังที่ นอสาม ได้เล่าว่า

... แต่ก่อนจะบอกเลยว่าทำอะไรไม่เป็นเนี่ยจะไม่ให้แต่งงาน ไอ้ฮึ ! แต่งกับมันทำไม ทำอะไรก็ไม่เป็น ผู้หญิงก็ต้องนั่งข้าว ทำกับข้าว แล้วก็ทอผ้าเป็น เย็นฝ้ายเป็น รู้จักทำอะไรหลาย ๆ อย่าง ตักน้ำ ผู้ชายก็ต้องรู้จักทำไร่ ทำคราด ในการที่ไปบ้าน ขึ้นบ้านจะไปแต่งงานเนี่ย เขาจะเอาปลา เอากางปอมมาให้เลย ให้บิดให้ตุ้ ให้เจ้าบ่าวบิดปอให้ตุ้ แล้วก็ฝันเป็นเชือก ...

3) การมีอำนาจเหนือปัจจัยการผลิต

ความพอเพียงของชุมชนในสังคมประเพณีเกิดขึ้น เพราะผลประโยชน์จากการผลิตยังไม่ถูกกระจายออกไปตามหลักของการจัดสรร การจัดสรร (distribution) เป็นแนวคิดที่อธิบายถึงสัดส่วนของผลประโยชน์ที่กระจายไปสู่ผู้ที่มีส่วนร่วมในการผลิตในฐานะที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งได้แก่ การจัดสรรค่าเช่าให้แก่เจ้าของที่ดิน ค่าจ้างของแรงงาน ดอกเบี้ยของเจ้าของเงินทุน และผลกำไรของผู้ประกอบการ การศึกษาถึงการจัดสรรนี้จะทำให้มองเห็นภาพว่า ผลประโยชน์ที่เกิดจากการผลิตถูกจัดสรรออกไปในสัดส่วนอย่างไร อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาที่พบว่าความพอเพียงของชุมชนในสังคมประเพณี เป็นเพราะยังไม่เกิดการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างขึ้นในมิติการจัดสรรนั้น หมายความว่าผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการผลิตจะเป็นของชาวบ้านซึ่งเป็นเจ้าของปัจจัยในการผลิตทั้งหมด และทำการผลิตโดยใช้ปัจจัยเท่าที่มีอยู่

เพียงเพื่อให้เกิดผลผลิตในระดับที่พอเพียงแก่การบริโภคเท่านั้น ดังนั้น ในช่วงนี้ ชาวนาจึงไม่มีความต้องการปัจจัยการผลิตไปมากกว่าที่มีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการจ้างแรงงาน เงินทุน หรือที่ดิน

ในด้านที่ดิน นั้นพบว่า เจ้าของที่ดินไม่มีความต้องการที่จะหาประโยชน์จากที่ดินในรูปของค่าเช่า ทั้งนี้เพราะทศกร์วเรือนในชุมชนคือชาวนาที่ทำการผลิตบนที่ดินของตนเอง ดังนั้น ที่ดินจึงเป็นปัจจัยการผลิตพื้นฐานที่สำคัญของทศกร์วเรือน เนื่องจากมีการถือครองที่ดินในขนาดที่สามารถทำการผลิตได้ด้วยแรงงานของคนในทศกร์วเรือน รวมทั้งในชุมชนเองก็มีการจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการผลิตในรูปของการช่วยเหลือแรงงาน ทำให้ทศกร์วเรือนที่แม้ว่าจะมีแรงงานไม่พอก็สามารถทำการผลิตได้ด้วยระบบของการช่วยเหลือและตอบแทนด้านแรงงาน ความเข้มแข็งของวัฒนธรรมการช่วยเหลือแรงงานที่ปรากฏในระยะนี้ จึงมีผลทำให้ระบบค่าจ้างแรงงาน จึงยังไม่เกิดขึ้น นอกจากนี้ อุปทานต่อการเช่าที่ดินและการจ้างแรงงานยังถูกจำกัดด้วยเป้าหมายของการผลิตแบบพอเพียง เช่นเดียวกับความต้องการในด้านเงินทุน ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงวัตถุประสงค์โดยทั่วไปของการกู้ยืมเงินนั้น จะมาจากความต้องการที่สำคัญ 2 ประการคือ การกู้เพื่อการบริโภคและการกู้เพื่อการลงทุน ดังนั้น ในระยะเวลาที่แบบแผนการบริโภคของชุมชนเป็นการบริโภคแบบยังชีพ และในระยะเวลาที่แบบแผนการผลิตของชุมชนเป็นการผลิตพึ่งพิงธรรมชาติและแรงงานในทศกร์วเรือน และมีเป้าหมายอยู่ที่ระดับของความพอเพียงในการบริโภคเท่านั้น จึงไม่มีความจำเป็นที่ชุมชนจะต้องกู้ยืมเงิน ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลในด้านการบริโภคหรือการลงทุนเพื่อการผลิต ดังนั้น ความพอเพียงจึงเกิดขึ้นเพราะทศกร์วเรือนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และสามารถควบคุมการผลิตได้ ส่วนเกินจึงไม่ถูกดูดซับออกไปไม่ว่าจะในรูปของค่าเช่า ค่าจ้าง หรือดอกเบี้ย ส่วนในด้านกำไรนั้นจะเกิดขึ้นในการผลิตแบบไร่ขนาดใหญ่ (plantation) เช่นในยุโรปในศตวรรษที่ 17 หรือเกิดขึ้นในดินแดนอาณานิคม ซึ่งเป็นการผลิตบนที่ดินหรือที่ดินเช่าขนาดใหญ่ภายใต้การดูแลจัดการงานในไร่ของผู้ประกอบการ แต่ลักษณะการผลิตของชุมชนชาวนาไทยจะเป็นการผลิตของชาวนารายเล็กรายน้อย (petty peasantry) ที่ทำการผลิตบนที่ดินของตนเอง

4) การแลกเปลี่ยนแบบต่างตอบแทน : การแลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียง

ความพอเพียงของชุมชนในอดีต นอกจากจะเกิดจากความสามารถในการผลิต และการจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการผลิตภายในทศกร์วเรือนด้วยหลักของการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ หรือการช่วยเหลือแรงงานซึ่งเป็นกลไกในระดับชุมชนแล้ว ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่น่ามาซึ่งความพอเพียง ซึ่งการแลกเปลี่ยนในระยะนี้สามารถ

จำแนกได้เป็น 2 รูปแบบ คือ การแลกเปลี่ยนภายในชุมชน และการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน ซึ่งหากพิจารณาอย่างผิวเผินแล้วอาจพบว่ารูปแบบทั้งสองเหมือนกันหรือมีความคล้ายคลึงกัน แต่โดยสาระแล้วพบว่ามีความแตกต่างปรากฏอยู่ ดังนี้

4.1) การแลกเปลี่ยนภายในชุมชน

ภายในชุมชน ที่แต่ละครัวเรือนต่างทำการผลิตเพื่อความต้องการของตนเองนั้น ไม่ได้หมายความว่าแต่ละครัวเรือนจะมีความสามารถในการผลิตเท่ากัน หรือสามารถผลิตได้พอเพียงตลอดเวลา ในครัวเรือนที่มีความสามารถในการผลิตต่ำกว่าก็สามารถได้รับความพอเพียง ด้วยลักษณะของความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนแบบต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งหมายถึงแลกเปลี่ยนแบ่งปัน หรือเป็นการหยิบยื่นสิ่งของ ผลผลิต หรือปัจจัยในการดำรงชีพให้แก่กัน วงของความสัมพันธ์ เกิดขึ้นได้ทั้งในลักษณะที่แคบที่สุดคือจะอยู่ในวงของเครือญาติ และวงของการแลกเปลี่ยนนี้ จะขยายไปจนกว้างที่สุดได้ถึงการแลกเปลี่ยนระหว่างครัวเรือนที่เป็นเพื่อนบ้านกันหรือกับคนที่รักใคร่ชอบพอกัน เป็นการแลกเปลี่ยนที่มีเป้าหมายแน่นอนว่าจะให้ผลผลิตใด แก่ใคร จำนวนเท่าใด ทั้งนี้โดยมี เป้าหมายของการแลกเปลี่ยน คือเพื่อความพอเพียงของครัวเรือนอื่น ๆ ในปัจจุบัน และเพื่อความพอเพียงของครัวเรือนตนเองในอนาคต สิ่งของที่นำมาแลกเปลี่ยนกันในภาวะปกติ ได้แก่ ผลผลิต สิ่งของอย่างอื่นที่ไม่ใช่ข้าว เพราะข้าวคือปัจจัยการดำรงชีพที่แต่ละครัวเรือนต่างก็ผลิตขึ้นเอง เช่น ปลา ผัก ผลไม้ หรือแม้แต่อาหารที่ปรุงสุกแล้ว ก็จะไปส่งให้กันอีก หรืออาจเรียกว่า วัฒนธรรมของการส่งแกลงข้ามครัว และลักษณะของการแลกเปลี่ยน จะเป็นไปในลักษณะที่เมื่อครัวเรือนหนึ่งนำผลผลิตหรือสิ่งของไปให้อีกครัวเรือนหนึ่ง หากครัวเรือนนั้นมีผลผลิตหรือสิ่งของที่มากกว่าการบริโภคอยู่ ก็สามารถแบ่งปันตอบแทนกลับคืนมาได้ทันที แต่หากยังไม่มีผลผลิตที่จะแบ่งปันหรือตอบแทนได้ในทันที ก็จะนำไปให้ในภายหลังในลักษณะของการแลกเปลี่ยนแบบ *หุ่ยไป-ไก่อมา* ซึ่งหลักเกณฑ์ของการแลกเปลี่ยนเป็นไปตามหลักของวัฒนธรรมพื้นบ้าน (culturally defined) เช่น ตามหลักของน้ำใจ หรือขึ้นอยู่กับปริมาณของผลผลิตที่สามารถแบ่งปันหรือตอบแทนกันได้ ดังนั้น การแลกเปลี่ยนในลักษณะดังกล่าว จึงไม่ต้องมีสถานที่กลางในการแลกเปลี่ยนในรูปของลานค้าหรือตลาด แต่ชาวบ้านจะนำผลผลิตไปให้กันและกันที่บ้าน ซึ่งเป็นลักษณะของการแลกเปลี่ยนแบบเจาะจงบุคคล ดังที่ พ่อน้อย ชาวนาที่ปลูกข้าวปลอดสารพิษ ได้เล่าถึงการแบ่งปันของคนในชุมชนไว้ว่า

... สัมผัสก่อนมันต่างคนต่างหา แล้วถ้าได้เธอก็ไม่รู้ว่าจะเอาไปขายที่ไหน ก็เอาแค่พอกินก็เหลือกินบ้างนิด ๆ หน่อย ๆ ก็แบ่งให้ญาติพวกที่เขาไม่ได้มาเก็บ แบ่งกันไป ถ้าเขาไม่ได้มาเก็บ เราก็ส่งฝากไปให้กิน มันไม่เหมือนทุกวันนี้หรอก มันก็ได้เฮอะอยู่หรอก คนมันก็ชอกกินกินได้ สัมผัสก่อนเนี่ยนะ มันไม่ชากเหมือนทุกวันนี้หรอก ...

นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการแลกเปลี่ยนภายในชุมชนอีกลักษณะหนึ่งซึ่งชุมชนนิยามว่าชอกกินกินเป็นการแบ่งปันอีกแบบหนึ่งที่แตกต่างไปจากการแบ่งปันแบบหมู่ไป-ไปมาได้ คือ ความต้องการแบบหมู่ไป-ไปมาได้ เป็นความสัมพันธ์ที่เริ่มต้นขึ้นจากความต้องการของฝ่ายที่ต้องการให้ ส่วนการแบ่งปันแบบชอกกินกินจะเริ่มต้นจากฝ่ายที่ต้องการสิ่งของหรือผลผลิตที่ผู้นั้นเห็นว่าอีกฝ่ายหนึ่ง มีอยู่มากเกินความต้องการในการบริโภค เช่น พืชผักที่ปลูกไว้ในสวนครัวต่าง ๆ ซึ่งขนาดของความต้องการหรือการร้องขอก็เป็นไปในระดับของการบริโภคเท่านั้น และความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวปรากฏอยู่ตลอดทั่วทั้งหมู่บ้าน โดสไม่ถือว่าเป็นการเอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่น เพราะในวันนี้ อาจเป็นผู้ร้องขอแต่ในวันหน้าก็สามารถเป็นผู้ถูกร้องขอได้ในลักษณะเดียวกัน โดสที่วางของความสัมพันธ์เป็นไปในลักษณะเดียวกันแบบแบ่งปันแบบหมู่ไป-ไปมาได้

4.2) การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน

ในสังคมประเพณี นอกจากพบว่ามีการแลกเปลี่ยนภายในชุมชนแล้ว ความพอเพียงอีกส่วนหนึ่งยังมาจากการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนที่อยู่ในวิถีการผลิตเดียวกัน และเป็นชุมชนที่มีผลผลิตที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น เป็นชุมชนที่มีบ่อเกลือ หรือปูนที่กินกับหมาก เป็นต้น ซึ่งความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนจะเป็นแบบแบ่งปัน เช่นเดียวกับแลกเปลี่ยนภายในชุมชน แต่จะแตกต่างกันตรงที่ลักษณะของการแลกเปลี่ยน จะเป็นแบบ *ยื่นหมู-ยื่นแมว* ซึ่งเป็นลักษณะของการแลกเปลี่ยนที่คู่แลกเปลี่ยนจะต้องมีนำผลผลิตที่มีอยู่มาแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันในทันที เช่น หากต้องการเกลือจากบ่อเกลือของคนอีกชุมชนหนึ่ง ผู้ที่ต้องการเกลือก็จะต้องนำผลผลิตที่ตนเองมีอยู่ อาจได้แก่ ปลา กบ มะละกอ เป็นต้น ไปแลกเปลี่ยนมา โดสมีหลักเกณฑ์ในการแลกเปลี่ยนตามแบบสังคมประเพณี ซึ่งอาจพิจารณาจากความสัมพันธ์ส่วนตัว หรือความเป็นเครือญาติ ซึ่งคำว่าญาติมีขอบเขตกว้างขวางมาก ญาติ อาจได้แก่บุคคลที่สืบสายเลือดหรือบรรพบุรุษเดียวกัน เป็นคนลุ่มน้ำเดียวกัน หรือญาติของญาติก็จะถือว่าเป็นญาติ เป็นต้น แต่โดสเป้าหมายแล้ว ยังเป็นไปเพื่อความพอเพียงของคู่แลกเปลี่ยนมากกว่าการคำนึงถึงมูลค่าในผลผลิตที่

นำมาแลกเปลี่ยนตามหลักเศรษฐศาสตร์ ดังนั้น บรรทัดฐานของการตอบแทน (norms of reciprocal) จึงเป็นเรื่องที่เกี่วข้องกับการแบ่งปัน (sharing) และจัดสรรความพอเพียงขึ้นใหม่ (redistribution) เพื่อให้ทุกคนในชุมชนอยู่ในรอดได้ ดังที่ ฟอนนีล ชวานาที่ปลูกข้าวแบบปลอดสารพิษ ได้เล่าถึงการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนในอดีตว่า

ถาม : สมมติว่าเวลาแลกเปลี่ยนกันเนี่ย กำหนดกันยังไง สมมติว่าพ่อจะเอาเกลือ
เท่านี้ ต้องเอาอะไรไปแลกเปลี่ยน

ตอบ : คือ อันนี้มันก็แล้วแต่ คือก็เป็นญาติๆ กันด้วย เราถึงจะหาได้ สมมติว่าญาติเรา
ไม่มีเกลือ เราก็ไปหาญาติคนนั้น ให้เขาพาเราไป มันก็ได้สมดุลกันหน่อย

ถาม : สมดุลเนี่ยคู่ยังไง

ตอบ : ก็ประเมินกันง่าย ๆ แหะว่าค่าไหนก็ได้ อย่างสมมติว่าเรามีมะละกอเนี่ย
เราเอามะละกอลูกสองลูกไปแลกเปลี่ยน เราก็ให้ญาติที่เป็นพี่เป็นน้องของเรา
ให้เขาพาไปวางนั้นแหละ พอรู้จักว่าญาติเรา เขาก็ให้เราเออะหน่อย ถึงแม้ว่า
ของเรานิดเดียว หรือว่าให้เราเกินคาดอย่างนั้นแหละ

อย่างไรก็ตาม ในวิถีการผลิตแบบพอเพียง ไม่ได้หมายความว่าชุมชนในสังคมประเพณี
จะไม่มี ความขาดแคลน ท่านเจ้าอาวาสได้เล่าถึงภาวะวิกฤตของคนในชุมชนในช่วงเวลาที่
ขาดแคลน มีข้าวไม่พอกแก่การบริโภคตลอดปี ซึ่งภาวะวิกฤตดังกล่าวเกิดขึ้นเป็นช่วง ๆ นับ
เนื่องมาตลอดจนถึงช่วงที่ชุมชนเริ่มติดต่อสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอก หลวงพ่อได้เล่าว่า

... คนมาสัมภาษณ์อาตมาก็สับสน บางคนไม่เข้าใจนะคือแต่ก่อนคนอดข้าวมีนะ ... ข้าว
เขาเนี่ยทุกวันเนี่ยข้าวเขาพอกินหมดทุกครอบครัวใช้ไหม อาตมามาบวชเป็นพระก็ดี เป็น
สามเณรก็ดี เขามาขอข้าวกิน ช่วงนั้นมาขอข้าวกิน เอาตระกร้าเนี่ยมาขอข้าวกิน พอ
พระไปบิณฑบาตมา เขาก็มาขอข้าวกิน ไม่พอกิน เอ๊ะ ! คุณจะแปลกใจนะ จะว่ามันส่วน
น้อย สมมติอย่างนั้นะ มีอยู่ 60 หลังคาเรือนอย่างนี้ใช้ไหม คนภายใน 10 หลังคาเรือน
เนี่ยไม่พอกิน มันไปอยู่ช่วงเดือนมกรา กุมภาพันธ์ มีนาคม เมษายน พฤษภาคม จะกินธำ จวนจะถึง
ข้าวใหม่เข้ามาเนี่ย มันไม่พอกินแล้ว มาขอข้าว ...

ความไม่พอใจดังกล่าว มีสาเหตุมาจากเครื่องมือที่ใช้ในการผลิตที่ไม่มีคุณภาพ และไม่ช่วยผ่อนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการบุกเบิกที่ดินทำได้น้อยมากและไม่สามารปรับสภาพที่นาให้เหมาะกับการปลูกข้าวได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรณีที่เกิดความผิดปกติของธรรมชาติ เช่น การทิ้งช่วงของฝน ปริมาณน้ำฝนมากเกินไปจนความต้องการ เป็นต้น ทำให้ได้ผลผลิตน้อย สภาพพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมอยู่แล้วก็จะยิ่งให้ผลผลิตน้อยลงอีก และหากครอบครัวใดมีสมาชิกมาก ข้าวที่ผลิตได้ก็จะไม่เพียงพอแก่การบริโภคตลอดปี ทางออกของชุมชนในเรื่องนี้ คือจะมีการยืมข้าวไปบริโภคหรืออาจยืมพันธุ์ข้าวด้วย เมื่อถึงการเพาะปลูกในฤดูกาลใหม่ หลังจากที่เก็บเกี่ยวแล้ว ผู้ที่ขอยืมก็จะนำข้าวมาใช้คืน โดยที่ผู้ยืมไม่ได้คิดดอกเบี้ยจากการยืมนั้น เพราะถือว่าเป็นการช่วยเหลือกันระหว่างคนในชุมชนที่เป็นญาติหรือเป็นเพื่อนบ้านกัน ปรากฏการณ์ความไม่พอใจเรื่องข้าวได้เกิดขึ้นในหมู่บ้านทั่วไป ที่อยู่ในวิถีการผลิตและระดับของเทคโนโลยีการผลิตระดับเดียวกัน เพราะปรากฏว่ามีชาวบ้านจากต่างหมู่บ้านที่นำผลผลิตอย่างอื่นมาแลกกับข้าว เช่น พริก เกลือ หอม หรือ ผ้า เป็นต้น ซึ่งการแลกเปลี่ยนเป็นไปบนพื้นฐานของความเห็นอกเห็นใจ ความศรัทธาและตามความสามารถที่จะให้การช่วยเหลือกันได้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ขอและผู้ให้ที่นั้น ชาวบ้านเห็นว่า เป็นความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านจะต้องช่วยเหลือกันมากกว่าจะเป็นความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนที่คำนึงถึงมูลค่าของสิ่งของที่นำมาแลกเปลี่ยนกัน ดังนั้น ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนแบบแบ่งปันที่เกิดขึ้นภายในชุมชนและระหว่างชุมชน ได้ช่วยทำให้ความรุนแรงจากภาวะวิกฤตลดลง ส่วนการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่านั้นยังไม่ปรากฏในช่วงนี้

5) การบริโภคตามความสามารถในการผลิต :

แบบแผนการบริโภคแบบพอเพียง

ระดับการบริโภคของชุมชนในสังคมประเพณี เป็นการบริโภคเพื่อการยังชีพ ซึ่งถือว่าเป็นการบริโภคในระดับพื้นฐานที่ยังไม่มีการบริโภคเพื่อความสะดวกสบายหรือความฟุ่มเฟือย และขนาดการบริโภคขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิต สิ่งของที่บริโภคจึงมาจากการผลิตขึ้นเองและการแลกเปลี่ยนภายในชุมชนและระหว่างชุมชน ดังนั้น ในระยะดังกล่าวจึงไม่มีการหนี้สิน และแม้ว่า หน่วยการบริโภค คือ ครอบครัว แต่ในการผลิตของแต่ละครัวเรือนนอกจากจะคำนึงถึงความพอใจในครัวเรือนของตนเองแล้ว ยังคำนึงถึงความพอใจของครัวเรือนอื่น ซึ่งอาจเป็นครัวเรือนของเครือญาติใกล้ชิด หากเกิดกรณีผิดปกติขึ้นในครัวเรือนดังกล่าวทำให้ผลผลิตที่ได้ไม่พอเพียง ด้วยความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว ทำให้ทุกครัวเรือน

ในชุมชนมีความพอใจเพียงเกิดขึ้นได้แม้ในภาวะวิกฤต ซึ่งเป็นการผลิตบนพื้นฐานที่คำนึงถึงความมั่นคงด้านอาหาร และหลักการดังกล่าวได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะทำให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อชားก็ตาม ดังที่ แม่บัว ชาวนาที่ประกอบอาชีพรับจ้างเป็นอาชีพรองได้เล่าว่า

... เราปลูก เราไม่ได้หวังจะขาย เหลือกินเราก็ขาย เราไม่ได้หวังว่า ปีนี้ปลูกจะต้องได้ขายเท่านั้น เราไม่ได้หวังอย่างนั้น มีเท่าไรเราก็ขายเท่านั้น เราต้องเอาข้าวเหนียวไว้ก่อน เพราะว่าบางปีญาติพี่น้องเรากำนามันเลี้ยงใช้ไหมล่ะ ข้าวไม่มีกินก็มาหาเรา เราก็ช่วยเหลือเขาไป ...

ส่วนการบริโภคเพื่อการลงทุนในการผลิต พบว่าเป็นการลงทุนในระดับครัวเรือน ซึ่งมีการลงทุนเกี่ยวกับเครื่องมือในการผลิตเฉพาะในส่วนที่ชุมชนไม่สามารถผลิตเองได้ ส่วนปัจจัยในการผลิตอื่นนอกจากแรงงานของคนแล้วยังคงพึ่งพิงธรรมชาติโดยสมบูรณ์ ซึ่งนอกจากธรรมชาติจะให้ปัจจัยการผลิตแล้ว ยังให้ปัจจัยในการดำรงชีพอีกด้วย

6) ความพอใจอันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ในสังคมประเพณีนั้น ถือได้ว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดความพอใจ คือ ทั้งในลักษณะการผลิตแบบยึดอยู่กับที่ดิน และการหาอยู่หากิน ธรรมชาติได้ให้ปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพเกือบทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหาร และได้ให้ปัจจัยในการผลิตที่สำคัญ สภาพของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากการบุกเบิกที่ดินบริเวณป่าแล้ว ชุมชนแทบจะไม่ได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของสิ่งแวดล้อมเลย ความสมบูรณ์ของป่าไม้ นอกจากจะเป็นที่อยู่ของสัตว์ป่าและพืชผักซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านแล้ว ยังเป็นแหล่งกักเก็บน้ำที่สำคัญ ทั้งในลักษณะที่เป็นน้ำผิวดินและเส้นทางของน้ำใต้ดิน นอกจากนี้ ป่าได้ให้ไม้ที่เป็นวัสดุในการปลูกสร้างบ้านเรือน ในขณะที่แหล่งน้ำเป็นที่อยู่และที่ขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ เช่น กบ เขียด และปลานานาชนิด ที่สามารถหาจากแหล่งน้ำได้ตลอดเวลา และเป็นน้ำแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก และเป็นแหล่งระบายน้ำในฤดูน้ำหลาก เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำท่วมผลผลิต ดังที่ท่านเจ้าอาวาส ได้เล่าถึงการหาอยู่หากินในอดีตว่า

... ให้คุณคิดอย่างนั้นนะ เขาถือว่าเขามีแล้วนะ เขามีนา เขามีป่า เขามีปลา เขามีไร่ เขามีนา มีวัวมีควายต่าง ๆ เนี่ย เขาถือว่าเป็นทรัพย์สินของเขาแล้ว เขาถือว่าเป็นทรัพย์สินของเขาแล้ว ไม่จำเป็นต้องมีเงิน เขาถือว่าเป็นคุณค่าของเขาแล้ว อย่างป่าเนี่ย มันจะมีเห็ดเอง มันจะมีนก มีปลา มีอะไรต่าง ๆ เอง มีน้ำมีปลาเอง ถ้ามีน้ำ ทำปลาแล้วก็เอามาจากนี้ ผักต่าง ๆ ก็มาจากนี้ เขาเรียกว่ามีคุณค่าทุกอย่าง ...

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นไปในลักษณะที่วิถีชีวิตของชุมชนดำเนินไปตามเงื่อนไขของธรรมชาติ ซึ่งจะเห็นได้จากการผลิตในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวในการเพาะปลูก จะพบว่าชุมชนไม่ได้พยายามที่จะเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในการเพาะปลูกให้เข้ากับพันธุ์ข้าว แต่จะเลือกพันธุ์ข้าวที่มีอยู่อย่างหลากหลายนั้นตามความเหมาะสมในแต่ละพื้นที่ การคงสภาพทางนิเวศของสิ่งแวดล้อมเอาไว้ ทำให้สิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศเดิรพากันดำรงอยู่ได้อย่างสอดคล้องกัน นอกจากนี้ การที่ทรัพยากรธรรมชาติสามารถตอบสนองความพอใจเพียงของคนได้ เนื่องจากลักษณะของการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเป็นไปในระดับการบริโภคเท่านั้น ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่สามารถทดแทนตัวเองและรองรับความต้องการของชุมชนได้ และเงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การที่สิทธิการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ยังไม่ถูกจำกัดด้วยกฎหมายของรัฐ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และเป็นสมบัติที่คนในชุมชนดูแลและใช้ประโยชน์ร่วมกัน ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้ชุมชนในอดีตสามารถดำรงอยู่ในวิถีการผลิตแบบพอเพียงได้ แต่สำหรับแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่เป็นกระแสการเคลื่อนไหวอีกกระแสหนึ่งในปัจจุบัน ความพอเพียงที่จะเกิดขึ้นนั้นไม่สามารถที่จะซึงซึงพียงพียงธรรมชาติได้เช่นในอดีต ทั้งนี้เพราะความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติได้เปลี่ยนแปลงไปมาก และไม่สามารถให้ปัจจัยในการดำรงชีพเช่นในอดีต รวมทั้งแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบัน ที่มีฐานคิดว่าชุมชนคือตัวการที่ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ทำให้มีความพยายามต่าง ๆ ที่จะกันชุมชนออกจากแหล่งทรัพยากร เช่น ป่าไม้ หรือแหล่งต้นน้ำต่าง ๆ การกันชุมชนออกจากแหล่งทรัพยากร เกิดขึ้นทั้งในเชิงกายภาพคือการอพยพชุมชนออกจากแหล่งทรัพยากร และในแง่กฎหมายที่เป็นการควบคุมและจำกัดสิทธิของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น คำว่า "พอเพียง" ในแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชนแบบพอเพียงในปัจจุบัน จึงเป็นความพอเพียงที่เกิดจากความสามารถในการผลิตภายใต้ปัจจัยการผลิตที่เป็นกรรมสิทธิ์ของแต่ละครัวเรือนเป็นหลัก

7) ความเป็นอิสระของระบบเศรษฐกิจชุมชน

จะเห็นได้ว่า ระบบเศรษฐกิจชุมชนในสังคมประเพณีดำเนินไปตามกลไกที่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อให้ทุกคนอยู่รอดได้อย่างพอเพียง เป็นกลไกที่ถูกสร้างขึ้นเป็นเครือข่าย ในภาวะที่ปราศจากอิทธิพลภายนอกไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือระบบเศรษฐกิจภายนอก ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนเคลื่อนไปอย่างมีดุลยภาพ ด้วยกลไกต่าง ๆ ที่ชุมชนสร้างขึ้น ทำให้ชุมชนมีอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของตนเอง มีอำนาจในการตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมายและแนวทางของระบบเศรษฐกิจ และการมีอำนาจอิสระในการกำหนดความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะ เป็นในด้านการผลิต การแลกเปลี่ยน หรือการบริโภค และความเป็นอิสระของระบบเศรษฐกิจชุมชนนี้เองที่ทำให้กลไกต่าง ๆ ทำงานไปอย่างสอดคล้องประสานกัน ดังที่ ท่านเจ้าอาวาสได้วิเคราะห์ไว้ว่า

- ตอบ : วัฒนธรรมแต่ก่อนมันเอื้อกันหมด หลายสิ่งหลายอย่าง น้ำก็ดี สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ มันเอื้อกันหมด คนก็เอื้อกันหมด อะไรละ พริกอยู่บ้านเหนือ เชื้ออยู่บ้านใต้ คือว่าใครมีอะไรก็มาแบ่งสรรกัน
- ถาม : มันเป็นเพราะอะไรละ เวลาที่คนเอื้อเอื้อกันเนี่ยละ เพราะว่าวัด หรือว่าพ่อแม่เขาสั่งสอน หรือว่าเป็นเพราะอะไรละ
- ตอบ : เพราะว่าสมัยนั้นมันมีวัฒนธรรม วัฒนธรรมตัวนั้นมันยังเหลืออยู่ คนสมัยก่อนมันเอื้อเอื้อกันเพราะอะไร เพราะคนสมัยก่อนมันอยู่ด้วยกัน ไม่มีคนภายนอกอย่างทุกวันนี้ สังคมภายนอกไม่ได้เข้ามา สังคมในเมืองไม่ได้มาครอบงำเขา เศรษฐกิจไม่ได้มาครอบงำเขา ธุรกิจไม่ได้มาครอบงำเขา มันก็อยู่แต่เขา

อย่างไรก็ตาม ระบบเศรษฐกิจชุมชนก็ไม่สามารถดำเนินต่อไปอย่างเป็นอิสระได้เมื่อการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาคเริ่มก่อตัวขึ้นจากอิทธิพลของกระแสทุนนิยมโลก ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนเริ่มถูกดึงเข้าสู่ความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า เนื่องจากชุมชนเป็นพื้นที่ที่มีผลประโยชน์ที่ระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าต้องการดึง (extract) ออกมาเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น การแทรกตัวเข้ามาของทุนนิยม ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนเกิดการเปลี่ยนผ่านจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงโดยมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนไปสู่ลักษณะของชุมชนที่ผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น

ระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่าน (พ.ศ. 2483 - 2500)

1. ข้อเสนอจากแนวคิดเรื่องการปะทะประสานของวิถีการผลิต : ความเข้าใจพื้นฐานในการศึกษาระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่าน

โดยแนวคิดเรื่องการปะทะประสานของวิถีการผลิต สะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริงที่ว่าระดับของวิวัฒนาการ (evolution) ในสังคมต่าง ๆ ณ เวลาหนึ่ง มีความแตกต่างกัน และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมที่มีระดับของการวิวัฒนาการแตกต่างกัน มักเป็นไปในลักษณะที่สังคมที่มีระดับของการวิวัฒนาการสูงกว่าพยายามที่จะครอบงำและชี้นำ (hegemony and domination) สังคมที่มีชั้นของการวิวัฒนาการน้อยกว่า จนนำไปสู่การก่อรูปของสังคมแบบใหม่ (new social formation) ขึ้นในที่สุด (Bradby. 1980) ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ของสังคมที่มีวิวัฒนาการสูงกว่าเอง

ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้เกิดขึ้นในชุมชนเกษตรกรรมชนบทของไทยเช่นเดียวกัน ก่อน พ.ศ. 2483 ระบบเศรษฐกิจชุมชนภายใต้วิถีการผลิตแบบพอเพียง ซึ่งเป็นวิถีการผลิตก่อนทุนนิยม (pre-capitalist mode of production) ได้ดำเนินไปตามกลไกต่าง ๆ ที่ชุมชนสร้างขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันว่าสมาชิกทุกคนในชุมชนจะดำรงชีพได้อย่างพอเพียง จนกระทั่งประมาณ พ.ศ. 2483 การเปลี่ยนแปลงได้เริ่มขึ้นจากอิทธิพลภายนอก (external force) หรือจากระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ที่ต้องการผนวกระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยม การแทรกตัวเข้ามาของระบบทุนนิยม ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดำเนินอยู่ก่อน ส่วนอิทธิพลของทุนนิยมจะเข้ามาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในมิติใดก่อนนั้น ขึ้นอยู่กับความต้องการหรือความจำเป็นในการพัฒนาของระบบทุนนิยมเอง (Dupre and Rey. 1968)

2. การแทรกซึมของทุนนิยมเข้าไปในมิติการแลกเปลี่ยน :

จุดเริ่มต้นของกระบวนการเปลี่ยนผ่านในระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนผ่านของระบบเศรษฐกิจชุมชนจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า ได้เริ่มต้นขึ้นในมิติของการแลกเปลี่ยน ซึ่งถือได้ว่าเป็นเงื่อนไขเบื้องต้น (prerequisite) ของการผนวกระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้าสู่ระบบทุนนิยม การที่ระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในมิติของการแลกเปลี่ยน ก็เพราะต้องการส่วนเกิน

จากระบบเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งเมื่อพิจารณาต่อไปอีกว่าส่วนเกินที่ระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ต้องการนั้นมาจากผลผลิตชนิดใดของชุมชน ซึ่งคำตอบ คือ ข้าว เพราะในระบอบเวลานั้น ข้าว เป็นผลผลิตที่จะก่อให้เกิดส่วนเกินมากที่สุดในบรรดาผลผลิตของชุมชนทั้งหมด ซึ่งตลาดข้าวมีการ ขยายตัวกว้างมาก เพราะเป็นสินค้าที่กำลังเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ ในขณะนั้น (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์.2539) ดังนั้น เมื่อต้องการส่วนเกินจาก ระบบเศรษฐกิจชุมชน ก็จะต้องเข้าไปเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนที่ดำรงอยู่ก่อน

กระบวนการผนวกระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ที่เริ่มต้นขึ้นใน มิติของการแลกเปลี่ยน คือทำให้ผลผลิตส่วนเกินมีมูลค่า (value) เมื่อชุมชนนำผลผลิตมา แลกเปลี่ยนผ่านระบบตลาดแบบทุนนิยม ซึ่งการที่จะทำให้ชุมชนนำผลผลิตมาแลกเปลี่ยนผ่านระบบ ตลาดแบบทุนนิยมดังกล่าว เริ่มต้นด้วยการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความต้องการที่จะดำรงชีพในระดับ ที่สูงกว่าการยังชีพ ซึ่งหมายถึง การทำให้ชุมชนเกิดอุปสงค์ (demand) ต่อสินค้าอุตสาหกรรม เพราะความต้องการสินค้าจากภายนอกจะเป็นสิ่งจูงใจให้ชุมชนนำข้าวส่วนเกินออกมาขายในระบบ ตลาดเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงิน แล้วนำไปซื้อหาสิ่งของที่ต้องการ ซึ่งสินค้าดังกล่าวได้แก่สิ่งของที่ ชุมชนไม่สามารถผลิตได้ เช่น น้ำตาล ปลาทุ และอาหารกระป๋อง เป็นต้น นอกจากนี้ สินค้า อีกส่วนหนึ่งได้แก่สินค้าที่เป็นวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพเช่น เส้นด้ายที่นำมาทอผ้า เป็นต้น ดังที่ท่านเจ้าอาวาส ได้เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงในระบอบนี้ว่า

ถาม : เริ่มขายข้าวมาซักเมื่อไหร่คะหลวงพ่

ตอบ : โอ๊ย ! มันเริ่มขายมา อาตมาเห็น...เกิดขึ้นมาก็เห็นเขาขายอยู่แล้ว

ถาม : เขาเอาไปขายเฮอะไหมคะ เขาเอาไปขายทำไมคะ

ตอบ : เขาทำแล้ว คนนั้นมีข้าว เขาก็เอาไปขายให้กัน ใ้ส่เกี่ยวไปโสธรเนี่ยสนอน 2 คั้นนะ ไปขายในเมือง แล้วก็ซื้ออะไรสมัยก่อน ขนมแห้ง คนทำขนมไม่เป็น หรอกสมัยก่อน ทำแต่ข้าวแห้งเท่านั้นแหละ ก็ซื้อปลากระป๋อง กระป๋องปลา ปลาทุอย่างนั้นะ ก็เริ่มกินปลาทุ ก็มีคนเอาปลาทุมาให้ว่าไปขายข้าวมา ซื้อ ปลาทุมาให้มาฝาก

จากกระบวนการดังกล่าวนี้ นอกจากจะทำให้ระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าได้ประโยชน์ จากการดูดซับส่วนเกินในรูปของกำไรจากกระบวนการแลกเปลี่ยนแล้ว ยังได้ประโยชน์ในรูป

ของกำไรจากการระบายสินค้าอุตสาหกรรมสู่ชุมชนอีกด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบทุนนิยมที่สามารถสะสมทุน (accumulation of capital) ได้มากขึ้น ในขณะที่ความพอเพียงในตนเองของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เริ่มมีการพึ่งพิงปัจจัยในการดำรงชีพจากภายนอก ดังนั้น ความพอเพียงจะเกิดขึ้นเมื่อชุมชนยอมรับและเข้าไปสัมพันธ์กับระบบทุนนิยม ซึ่งจุดเริ่มต้นนี้ได้เริ่มขึ้นเมื่อประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา

3. ความร่วมมือและเต็มใจของชุมชน : ปัจจัยสนับสนุนให้ทุนนิยมประสบความสำเร็จ

แม้ว่าในทัศนะของนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องเศรษฐกิจชุมชน อาจเห็นว่าการเข้าร่วมในกระบวนการแลกเปลี่ยนกับระบบตลาด ทำให้เกิดการชนกันบางส่วนเกินออกจากชุมชน เนื่องจากโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นธรรม ดังนั้น เมื่อมีส่วนเกินเกิดขึ้น กระบวนการชุดรีดก็เริ่มต้นขึ้น แต่สำหรับชุมชนในระยะเวลาที่เห็นว่าการเข้าไปสัมพันธ์กับระบบตลาดเป็นประโยชน์กับชุมชน เพราะทำให้ข้าวส่วนเกินซึ่งไม่เคยมีมูลค่า กลายเป็นสินค้าที่สามารถนำไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินได้ แล้วนำเงินที่ได้ไปซื้อสิ่งของหรือสินค้าที่ต้องการได้ ชุมชนเพียงแต่ลงทุนนำข้าวส่วนเกินที่เหลือจากการบริโภคใส่เกวียนบรรทุกไปขายให้กับเจ้าของโรงสีหรือพ่อค้าข้าวเท่านั้น เพราะในระยะเวลาที่ชุมชนยังคงผลิตบนพื้นฐานของวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมเช่นเดียวกับในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา โดยไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านปัจจัยในการผลิตและเครื่องมือในการผลิตในลักษณะที่เป็นการลงทุนเพิ่มขึ้น ดังที่ พ่อพล ชาวนาที่มีฐานะมั่นคงได้เล่าถึงการปลูกข้าวในช่วงนี้ว่า " ดินเหนียว อ่างนาผมเหนียว ตอนที่ผมมาอยู่แรก ๆ เป็นนาใหม่ ๆ ดินมันยังคืออยู่ ไม่ได้ใส่ปุ๋ยหมักปุ๋ยคอก ปุ๋ยเคมีอะไรลงไป ก็เพิ่งมาใส่ตอนข้าวพันธุ์ใหม่เข้ามาเหนียวแหละ แต่ก่อนไม่ได้ใช้อะไรหรอก หว่านกล้าหว่านอะไรมันก็งาม มีเยอะแอะ ข้าวท่วมหัวเข้าโน้น " ดังนั้น ชุมชนจึงประเมินว่าการเข้าร่วมในระบบตลาดเป็นประโยชน์ เพราะนอกจากจะทำให้ชุมชนได้บริโภคสินค้าใหม่ ๆ และได้บริโภคสินค้าหลากหลายกว่าเดิมแล้ว ยังทำให้ภาวะในการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพของชุมชนลดลง เนื่องจากไม่ต้องทำการผลิตเองทุกขั้นตอน เช่น ในการทอผ้าก็สามารถซื้อหาเส้นด้ายที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรม โดยที่ไม่ต้องผลิตเองทุกขั้นตอนเช่นในอดีต ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นว่าเมื่อมีทางเลือกชุมชนก็พร้อมที่จะเปลี่ยนแปลง และการที่ชุมชนประเมินว่าชุมชนเองก็ได้รับประโยชน์จากความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นแรงจูงใจให้ชุมชนรักษา (retain) ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าไว้อย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกับความพยายามของระบบเศรษฐกิจเหนือกว่าที่ต้องการดึงชุมชนเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ดังนั้น ความ

สำเร็จของระบบทุนนิยม ที่สามารถผนวกเอาระบบเศรษฐกิจชุมชนในมิติการแลกเปลี่ยนของชุมชน เข้ากับระบบทุนนิยมได้ จึงเกิดจากความร่วมมือของชุมชนเองด้วยส่วนหนึ่ง

4. ผลสืบเนื่องจากการเข้าร่วมในการแลกเปลี่ยนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า

การแลกเปลี่ยนผ่านระบบตลาด ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่านั้นเป็นไปตามหลักการสากลของอุดมการณ์ทุนนิยม เช่น ถ้าใคร มูลค่าในการแลกเปลี่ยน ส่วนเกิน อุปสงค์ อุปทาน เป็นต้น ซึ่งเป็นบรรทัดฐานของความสัมพันธ์แบบใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชน และกำลังเข้ามาแทนที่บรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนแบบแบ่งปันเพื่อความพอเพียงของทั้งสองฝ่าย แต่อย่างไรก็ตาม ในระยะของการเปลี่ยนผ่านนี้ ชุมชนยังไม่รู้สึกรู้ว่าถูกเอาเปรียบหรือถูกขูดรีด จากกระบวนการแลกเปลี่ยน เพราะในอีกด้านหนึ่งชุมชนยังมีความพอเพียงจากการผลิตที่พึ่งพิงธรรมชาติ การหาอยู่หากินและใช้คืออยู่ใช้คือกิน นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลไกหลัก ๆ เช่นวัฒนธรรมของการช่วยเหลือแรงงานซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในการผลิตที่ยังเข้มแข็งและดำเนินต่อไป เนื่องจากยังไม่ได้รับผลกระทบจากอิทธิพลของระบบทุนนิยม หรือความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนภายในชุมชนที่ยังคงมีการแบ่งปันกัน เอื้อเฟื้อกัน แม้ว่า การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกับชุมชนจะเริ่มลดความสำคัญลง เนื่องจากระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าได้เข้ามาควบคุมอำนาจและกลไกของการแลกเปลี่ยน ทำให้รูปแบบของการแลกเปลี่ยนเริ่มมีแนวโน้มที่เปลี่ยนแปลงไปสู่การแลกเปลี่ยนผ่านระบบตลาดมากขึ้น และชุมชนเองก็มีความต้องการสินค้าจากตลาดมากกว่าผลผลิตจากชุมชนอื่น

แม้ว่าในระยะนี้อิทธิพลของระบบทุนนิยม จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในมิติของการแลกเปลี่ยน แต่ชุมชนยังคงยึดวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่สำคัญคือความพอเพียงในการบริโภคเป็นสำคัญ แต่อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็เป็นจุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลงที่มีนัยที่สำคัญยิ่งต่อการผนวกชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า เพราะตลอดระยะเวลาเกือบ 20 ปี จิตสำนึกของทุนนิยมได้เริ่มก่อตัวขึ้นในมิติต่าง ๆ และเริ่มมีความเข้มแข็งมากขึ้นเรื่อย ๆ และเป็นปัจจัยให้ชุมชนยอมรับและเข้าร่วมในวิถีการผลิตเพื่อการค้าในเวลาต่อมา

ระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีการผลิตเพื่อการค้า ภายใต้การควบคุมและชี้นำของระบบเศรษฐกิจ
ที่เหนือกว่า (พ.ศ. 2501 - 2520)

ปัจจัยที่เร่งเร้าให้ชุมชนเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้าซึ่งเป็นวิถีการผลิตแบบทุนนิยม คือ การเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาของรัฐที่จะนำพาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากประเทศเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม ซึ่งต้องการงบประมาณจำนวนมาก นโยบายที่ให้ความสำคัญกับการที่จะสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจตามแนวทางอุตสาหกรรมนิยม ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจขึ้นในระดับมหภาค คือการที่ภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรมแยกตัวออกจากกันอย่างชัดเจน และการส่งเสริมหรือการพัฒนาภาคเกษตรกรรมนั้น โดยข้อเท็จจริงแล้วก็ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาภาคอุตสาหกรรม

ในระยะของการเปลี่ยนผ่านนั้น ขนาดของส่วนเกินจากระบบเศรษฐกิจชุมชนมีไม่มากนัก เพราะเป็นส่วนเกินที่เกิดจากวิถีการผลิตแบบดั้งเดิม ชาวบ้านไม่ได้มุ่งเน้นการผลิตส่วนเกินเนื่องจากวัตถุประสงค์ของการผลิตยังคงเป็นไปเพื่อความพอเพียง ดังนั้น เมื่อมีความต้องการที่จะขยายขนาดส่วนเกินนี้ให้ใหญ่ขึ้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าไปเปลี่ยนแปลงในมิติของการผลิตโดยตรง จากการผลิตแบบพอเพียงเป็นการผลิตเพื่อสร้างส่วนเกิน จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงในด้านการผลิตของชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2508 ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในมิติของการผลิตนี้ ไม่ได้เกิดจากอิทธิพลของตลาดเท่านั้น หากแต่เป็นความร่วมมือกันระหว่างภาคการเมืองคือรัฐและภาคเศรษฐกิจ ในขณะที่รัฐต้องการส่วนเกินจากภาคเกษตรกรรมมาเป็นทุนในการพัฒนาเมืองและอุตสาหกรรม ภาคเศรษฐกิจก็ได้รับผลประโยชน์จากนโยบายดังกล่าว ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการขยายตัวเศรษฐกิจข้าวโดยตรง หรือในส่วนที่เป็นธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการผลิตในภาคเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นเครื่องจักรกลการเกษตร ปุ๋ย เคมีภัณฑ์ต่าง ๆ ดังนั้น ชุมชนซึ่งอยู่ในภาคเกษตรกรรมก็ได้รับผลกระทบจากนโยบายดังกล่าว ในลักษณะของโครงการส่งเสริมการเกษตรของรัฐ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อดึงชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้า ซึ่งเงื่อนไขที่สำคัญในการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้าในฐานะผู้ผลิต คือ การผลิตสินค้าหรือผลผลิตที่ตรงตามความต้องการตลาด

1. เจอนไขของการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

1.1 การเปลี่ยนพันธุ์ข้าว: เจอนไขเบื้องต้นของการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

การเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อผลิตเพื่อการค้า มีเจอนไขหลายประการ ที่ชุมชนต้องปฏิบัติตาม เริ่มต้นจากการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวที่ปลูก จากข้าวพันธุ์พื้นเมืองเป็นข้าวพันธุ์ส่งเสริมที่เป็นที่ต้องการของตลาด การเข้ามาแทนที่ของข้าวพันธุ์ใหม่ได้ทำให้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่มีอยู่หลากหลายได้สูญหายไปที่สุด ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้เกิดขึ้นกับชุมชนชาวนาทุกแห่งที่ต้องการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า และที่เห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีของชุมชนซึ่งแต่เดิมปลูกข้าวเหนียวไว้เพื่อการบริโภคของครัวเรือน ซึ่งแม้ว่าการเปลี่ยนแปลงด้านเมล็ดพันธุ์จะเกิดขึ้นในระบะที่มีการบุกเบิกและครอบครองที่ดินสมบูรณ์แล้วก็ตาม แต่การให้ความสำคัญต่อการปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริม ทำให้สัดส่วนระหว่างพื้นที่ปลูกข้าวเหนียวลดลงในขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวเจ้ากลับเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันว่าในระบะนี้วัตถุประสงค์และเป้าหมายของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตส่วนเกิน ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของวิถีการผลิตเพื่อการค้า ดังที่ แม่มา ชาวนาที่ผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ได้เล่าให้ฟังว่า " บางคนที่ใส่มะลิเยอะ แทบจะไม่ได้กินเลขข้าวเหนียว ข้าวเหนียวก็ไม่ได้ใส่ (ไม่ได้ปลูก) เลข บางคนก็ซื้อข้าวเหนียวกินเลข ... "

ข้าวหอมมะลิ 105 คือข้าวพันธุ์ใหม่ที่เข้ามาแทนที่ข้าวพันธุ์พื้นเมือง โดยการส่งเสริมของรัฐ ผ่านหน่วยซึ่งมีหน้าที่โดยตรง คือ กรมส่งเสริมการเกษตรที่ใช้ราคาและปริมาณผลผลิตที่สูงกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมืองเป็นเครื่องจูงใจ พ่อสาม ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน ได้เล่าให้ฟังถึงการเปลี่ยนแปลงด้านเมล็ดพันธุ์ข้าวว่า " คือในช่วงที่ข้าวหอมมะลิเข้ามาเนี่ย ก็ทำให้ข้าวเหนียวกลายเป็นหมดเลย คือข้าวหอมมะลิราคาดี ชาวบ้านก็เห่อไปปลูกข้าวหอมมะลิกัน " นอกจากนี้ ข้อมูลเกี่ยวกับข้าวหอมมะลิยังผ่านมาทางผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งมีฐานะเป็นทั้งตัวแทนของรัฐและเป็นผู้นำของชุมชน ทำให้ข้าวพันธุ์ส่งเสริมได้รับการยอมรับจากชุมชนมากขึ้น แม้ว่าในระบะแรกการยอมรับในเรื่องการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวจะจำกัดอยู่ในกลุ่มผู้นำและเครือญาติเท่านั้น แต่การยอมรับก็ขยายตัวออกไปกว้างมากขึ้น เนื่องจากได้เห็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมจากความสำเร็จของชาวนารุ่นแรก ดังที่ พ่อสูง ผู้จัดการโรงสีได้เล่าให้ฟังถึงการยอมรับและการเข้าร่วมในวิถีการผลิตแผนใหม่ว่า " ... (ชาวบ้าน) เชื่อ ทำแล้วมันได้จริง ๆ นะ ผลผลิตมันเพิ่ม คนที่ข้าวไม่พอกินมันก็เริ่มพอกิน ... " นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตที่มีการพึ่งพิงปัจจัยในการ

ดำรงชีวิตจากภายนอกมากขึ้น ทำให้ทุกครัวเรือนยอมรับและหันมาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่แทนข้าวพันธุ์พื้นเมืองในที่สุด ดังที่ พ่อพล ชาวนาที่มีฐานะมั่นคงได้เล่าให้ฟังว่า " ก็เป็นบรรพบุรุษมานะนำว่า ถ้าเราปลูกแต่ข้าวเหนียวอย่างเดียว จะไปซื้อเครื่องนุ่งห่มซื้ออะไรมาใส่ครอบครัวเนี่ย ถ้าขาดแต่ข้าวเหนียวมันก็ไม่เหมือนกับข้าวเจ้า ก็เปลี่ยนเป็นข้าวเจ้าบ้าง ..." แม้ว่าในระยะแรก จะมีการปลูกทั้งข้าวพันธุ์พื้นเมืองและข้าวหอมมะลิ แต่เนื่องจากข้าวพันธุ์พื้นเมืองเมื่อขายจะได้ราคาถูกกว่า และเนื่องจากความยุ่งยากในการจัดการไถนาและซังฉาง ทำให้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองค่อย ๆ หายไปในที่สุด ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนได้ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตามเงื่อนไขของระบบตลาด เช่น การให้ความสำคัญกับคุณภาพของข้าวตามเงื่อนไขของตลาด เช่น ความบริสุทธิ์ของข้าวที่จะต้องไม่มีการปลอมปนกับข้าวพันธุ์อื่น เป็นต้น

1.2 ข้าวพันธุ์ใหม่กับวิธีการผลิตแบบใหม่

กรมส่งเสริมการเกษตร คือ หน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตของภาคเกษตรกรรม กิจกรรมที่ส่งเสริมและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีลักษณะของการให้ความรู้ สร้างความเชื่อและเป็นผู้จัดหา (provider) เพื่อผลักดันและอำนวยความสะดวกให้ชุมชนเข้าร่วมในการผลิตข้าวเพื่อขาย โดยการเปลี่ยนแปลงแบบแผนและวิธีการผลิตที่เน้นการใช้ปัจจัยการผลิตแบบเข้มข้น ดังที่ พ่อสูง กรรมการบริหารและผู้จัดการโรงสีเล่าถึงการเข้ามาของปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ ว่า

... มันมาด้วยทางเกษตรกับทางพ่อค้า มาด้วยกัน ก็มาบอกวิธีการเพิ่มผลผลิต มีการฝึกอบรมให้ความรู้ชาวบ้าน เป็นความรู้สมัยใหม่ คือการเพิ่มผลผลิตต้องทำอย่างนี้ละ พี่มันต้องการอะไร เขาก็อธิบาย มันก็ถูกหมด แล้วในนาเราในพื้นที่มันมีอะไรไม่มีอะไร ต้องเอามาเสริม เอาปุ๋ยเคมีมาให้เสร็จ พอเสริมมาหน่อยก็มีศัตรูนา เห็นไหมมันกินใบหมดเลย อย่างหนอนเขาก็ชี้ให้ดู ก็เห็นจริง มันต้องเอามาฆ่ามัน ...

ความจำเป็นที่จะต้องการใช้ปัจจัยการผลิตดังกล่าว เนื่องจากข้าวหอมมะลิเป็นพันธุ์ข้าวที่พัฒนาและคิดสรรพันธุ์โดยการค้นคว้าวิจัยตามหลักวิทยาศาสตร์ ซึ่งแตกต่างกับข้าวพันธุ์พื้นเมืองซึ่งมีความหลากหลายและมีการคิดสรรพันธุ์ตามเงื่อนไขของธรรมชาติ ซึ่งความหลากหลายของข้าวพันธุ์พื้นเมือง ทำให้ชาวนาสามารถเลือกปลูกข้าวได้ตามเงื่อนไขทางธรรมชาติ แต่การปลูก

ข้าวพันธุ์ใหม่นั้นสิ่งที่ติดตามมาคือเงื่อนไขของการผลิตและวิธีการผลิตแบบใหม่ นับตั้งแต่การปรับที่นาให้เป็นระนาบเดียวกัน เพื่อให้ต้นข้าวเติบโตและให้ผลผลิตเสมอกัน การควบคุมระดับน้ำ การป้องกันและกำจัดแมลงและวัชพืช การบำรุงต้นข้าวด้วยปุ๋ยเคมี เป็นต้น พ่อพล ชำนาญที่มีฐานะมั่นคง ได้เล่าให้ฟังถึงบทบาทขององค์กรของรัฐทำหน้าที่ในการส่งเสริมและผลักดันให้ชุมชนเข้าร่วมในการผลิตข้าวเพื่อขายว่า

- ตอบ : ช่วงพ่อทำนาเนี่ยประมาณ 2508-09 มีพวกทางการเกษตรมาแนะนำวิธีการปลูก ส่วนมากพ่อค้าจะไม่มาแนะนำ รอรับซื้อผลผลิตจากเราอย่างเดียว
- ถาม : มาแนะนำเรื่องการปลูกข้าว แล้วมาแนะนำเรื่องอื่น ๆ อีกไหมคะ
- ตอบ : แนะนำเรื่องปลูกข้าว ใส่ปุ๋ยสูตร บอกสูตรด้วย ฮาปราบศัตรูพืช ใช้ยี่ห้อหนึ่งยี่ห้อนี้ เขาก็บอกก็แนะนำเรา

การเพาะปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ด้วยวิธีการผลิตแบบใหม่ทำให้ผลผลิตตอบแทนสูงกว่าและขายได้ในราคาสูงกว่าข้าวพื้นเมือง ทำให้การยอมรับวิธีการผลิตแบบเกษตรแผนใหม่ก้าวหน้าอย่างรวดเร็วกว้างขวางมากยิ่งขึ้น เพราะโดยธรรมชาติแล้วชาวนามีแนวโน้มที่จะแข่งขันกันในการพัฒนาการผลิตของตนเอง (Ellis.1988) และที่สำคัญคือในขณะนั้น การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวเป็นแนวทางการพัฒนากระแสหลักและเป็นเพียงกระแสเดียวและไม่มีทางเลือกอื่นสำหรับชุมชน ซึ่งเป็นลักษณะของการพัฒนาที่ผ่านมา การให้ข้อมูลเพียงด้านเดียว ทำให้ชุมชนถูกดึงเข้าไปในกระแสได้โดยง่าย ดังที่ พ่อพล ได้เล่าถึง การเปลี่ยนแปลงจากการผลิตแบบพื้นบ้านมาเป็นการผลิตแผนใหม่ว่า "ตอนที่เปลี่ยนมานะก็ยังไม่มียศทางอะไร ยังไม่มีคนมาประสานงาน ยังไม่มีใครมาส่งเสริมเรื่องทำปลอดสารปลอดอะไร ช่วงนั้นยังไม่มีใคร ไม่รู้วิธีทางไป ก็เลยทำกับเขาเรื่อย ๆ ไป "

3) ข้าวพันธุ์ใหม่ วิธีการผลิตแบบใหม่ และการเข้าสู่ตลาดทุน

ความต้องการในการดำรงชีพในระดับที่สูงกว่าการยังชีพ ก่อให้เกิดความต้องการในการขยายขนาดของส่วนเกิน ซึ่งขนาดของส่วนเกินจะเพิ่มขึ้นเมื่อมีการปรับปรุงไร่นาและวิธีการผลิต มีการใช้ปัจจัยในการผลิตและเทคโนโลยีการผลิตแบบเข้มข้นมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมีภัณฑ์ต่าง ๆ ความต้องการในการลงทุนเพื่อปรับปรุงไร่นาและการผลิต ทำให้ชุมชนต้องเข้าสู่

ตลาดทุน ทั้งนี้เนื่องจากตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ตั้งแต่ที่ชุมชนผลิตแบบพอเพียงจนถึงระยะเวลาที่ชุมชนเริ่มนำข้าวส่วนเกินออกสู่ตลาดนั้น ชุมชนไม่สามารถสะสมทุนได้ เพราะในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงนั้น ชุมชนผลิตแค่ระดับของการยังชีพ แม้ว่าในช่วงของการเปลี่ยนผ่านจะมีส่วนเกินจากการนำข้าวไปขายให้พ่อค้าหรือเจ้าของโรงสี แต่ขนาดของส่วนเกินก็ไม่มากนัก ทั้งนี้เนื่องจากส่วนเกินดังกล่าวเกิดขึ้นจากวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมดังที่ได้มาแล้ว นอกจากนี้ เงินที่ได้จากส่วนเกินดังกล่าว ก็ถูกนำไปใช้ในการซื้อหาปัจจัยในการดำรงชีพจากภายนอก แม้ว่าจะมีเงินบางส่วนที่ออมไว้ แต่ก็ไม่เพียงพอที่จะนำมาเป็นทุนในการปรับปรุงการผลิต ดังนั้น การเข้าสู่ระบบสินเชื่อจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) คือตลาดทุนที่รัฐจัดตั้งขึ้นเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของภาคเกษตรกรรม การทำงานของ ธกส. มีกลไกที่คล้ายคลึงกับกรมส่งเสริมการเกษตร คือการแบ่งภารกิจออกเป็น 2 ภาค คือ ภาคหนึ่ง การมุ่งเน้นการสร้างหรือส่งเสริมความเข้าใจ เพื่อให้เกษตรกรเข้าร่วมในการผลิตแบบก้าวหน้า ซึ่งความรู้ดังกล่าวได้แก่ ความรู้ในการผลิตและความรู้ในการบริหารเงินทุน เป็นต้น ภาคที่สอง คือการทำหน้าที่ในการจัดสรรเงินทุนให้กับเกษตรกรที่ปฏิบัติตามเงื่อนไขคือการกู้ยืมเพื่อนำไปผลิตแผนใหม่ ซึ่งทุนที่จัดสรรให้ นอกจากจะเป็นในรูปของตัวเงินแล้ว ยังได้แก่ปัจจัยและเครื่องมือในการผลิต เช่น ปุ๋ย หรือรถไถนาแบบเดินตาม เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ธกส. เป็นกลไกของรัฐอีกลักษณะหนึ่งที่ผลักดันและอำนวยความสะดวกให้ชุมชนสามารถเข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้าได้

อย่างไรก็ตาม มาตรการของรัฐที่กำหนดขึ้นนี้มุ่งส่งเสริมและพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนในด้านการผลิตเท่านั้น โดยละเลยที่จะพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนในมิติอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิติการแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญในระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อขาย ความพยายามของรัฐจึงเป็นการส่งเสริมและผลักดันให้ชุมชนพัฒนาไปสู่ความเป็นผู้ที่มีความชำนาญการในการผลิต

2. การเปลี่ยนแปลงเมื่อชุมชนเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้า

1) ชุมชนกับการพัฒนาไปสู่ความเป็นผู้ชำนาญการในการผลิต

ความเป็นผู้ชำนาญการในการผลิตของชุมชน มีความหมายใน 2 นัย คือ ในความหมายแรก คือ การทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตโดยเฉพาะ โดยปล่อยให้กิจกรรมอื่น ๆ ในระบบเศรษฐกิจเป็นหน้าที่ของคนกลุ่มอื่น เช่น การปล่อยให้ผู้ที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าควบคุม

กระบวนการแลกเปลี่ยนหรือการบริโภค เป็นต้น โดยนัยนี้ ชุมชนจึงได้รับการพัฒนาและส่งเสริมความรู้ ความสามารถ และความเชี่ยวชาญในการผลิต และ ความหมายที่สอง คือ การผลิตเฉพาะผลผลิตที่เป็นสินค้าเป็นหลัก และหันไปพึ่งพิงปัจจัยในการดำรงชีพอื่น ๆ จากระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า

1.1) ความชำนาญการของชุมชนที่ถูกกำหนดให้เป็นเพียงผู้ผลิต

เมื่อชุมชนเริ่มเข้าสู่ความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าในมิติการแลกเปลี่ยน จนถึงระยะเวลาก่อนที่จะมีองค์การบูรณาการ ลักษณะความสัมพันธ์ในกระบวนการแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นในลักษณะที่ผู้ที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจเหนือกว่า เป็นผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดเงื่อนไขของความสัมพันธ์ เช่น คุณภาพของข้าว ราคา ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าว เป็นเงื่อนไขที่ชุมชนไม่สามารถต่อรองได้ เพราะเมื่อพิจารณาถึงลักษณะของตลาดข้าวแล้วก็จะพบว่า มีลักษณะที่ผูกขาด คือมีผู้ผลิตหรือชาวนาจำนวนมาก ในขณะที่มีผู้รับซื้อเพียงไม่กี่ราย นอกจากนี้ การแลกเปลี่ยนที่กระทำโดยลำพังเฉพาะแต่ละครัวเรือน ซึ่งมีผลผลิตไม่มากนัก ทำให้สถานภาพของครัวเรือนในฐานะผู้ขาย เป็นรองผู้รับซื้อ แต่รัฐก็ได้พยายามแก้ไขปัญหานี้โดยการพัฒนาให้ชุมชนกลายเป็นผู้ผลิตที่มีความชำนาญมากขึ้น เพราะเชื่อว่าชุมชนจะได้ประโยชน์จากการเป็นผู้ผลิตที่เก่งและสามารถผลิตข้าวได้ในปริมาณและคุณภาพสูงขึ้น ซึ่งหมายถึงรายได้ที่เพิ่มขึ้นของรัฐจากภาษีการส่งออกข้าวด้วย กลไกที่นับได้ว่ามีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้ชุมชนเป็นเพียงผู้ผลิต คือ กรมส่งเสริมการเกษตร ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการผลิตแผนใหม่ และจัดหาปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ให้กับชุมชน นอกจากนี้ ยังมีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรที่ให้ความรู้เรื่องการผลิตและการบริหารเงินทุน และกำหนดเงื่อนไขของการกู้ยืมในลักษณะที่เป็นการผลิตขั้นให้ชุมชนเข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้า โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ ทักษะหรือความชำนาญการในด้านอื่น ๆ ให้กับชาวนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มิติอื่น ๆ ของระบบเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับข้าว เช่น การแลกเปลี่ยน ซึ่งชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจและประสบการณ์ที่จำกัด และไม่มีโอกาสในการเข้าถึงข้อมูลทางการตลาด ทำให้ชุมชนตกอยู่ความเสียเปรียบดังที่ พ่อพล ชาวนาที่มีฐานะมั่นคงได้เล่าถึงการขายข้าวในอดีตว่า

... เอาข้าวเปลือกไปขายเต้าแก่ที่โน้นที่เฮ็ดเฮ็ดนั้น ต้องเสี้อค่ารถบรรทุกเขาไป ไป
ถึงแล้ว เขาจะบอกว่าหม่นละ (12 กิโลกรัม) เท่าไหร่ก็ขายเขาหมด บางทีเขาก็โกง

เห็นได้ชัด ๆ เลย ช่วงที่มีโรงสีมาเนี่ย ลองทดสอบดู คือคนที่ไม่รู้จักตาชั่งนะแต่ก่อน ก็โลกันไม่รู้ คนรู้เรื่องตาชั่งไม่มี เขาก็เลขโงงเรื่องตาชั่ง อย่างเมื่อก่อนชั่งของเราได้ 76 ก็บอกเราว่า 67 ตาชั่งมันก็ให้ดู แต่เวลาเข็มนมันเข็สนกลับกัน เข็สนไม่ตรง ...

คำถามต่อมา คือ เพราะเหตุใดชุมชนจึงไม่ได้รับการพัฒนาไปสู่ความเป็นผู้ที่มีความชำนาญการในการแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นพื้นฐานของชุมชนมาตั้งแต่สังคมประเพณี เมื่อพิจารณาในระดับกระบวนทัศน์ จะได้คำตอบว่า เพราะเป็นคุณลักษณะของสังคมทันสมัยที่คำนึงถึงประสิทธิภาพ โดยพยายามสร้างมาตรการหรือกลไกต่าง ๆ ที่จะนำมาซึ่งประสิทธิภาพสูงสุด รวมทั้งหลักการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการเฉพาะทาง ซึ่งความเชื่อดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดการจําแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างขึ้นในระบบสังคมต่าง ๆ รวมทั้งในระบบเศรษฐกิจด้วย แต่คำว่าประสิทธิภาพสูงสุดในที่นี้ไม่ได้มีความหมายรวมถึงประสิทธิภาพสูงสุดในการกระจายผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจไปยังผู้ที่อยู่ในส่วนต่าง ๆ อย่างเป็นธรรม เพราะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ จะมีวาทกรรมอีกชุดหนึ่งที่เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจ เช่น คำว่าการแข่งขัน ส่วนเกิน มูลค่าส่วนเกิน กำไร หรือการสะสมทุน เป็นต้น และเมื่อพิจารณาในระดับปรากฏการณ์ คำตอบคือ แม้ว่าชุมชนจะมีทักษะและประสบการณ์ในการแลกเปลี่ยนมาแต่สังคมประเพณี แต่ความรู้และประสบการณ์ดังกล่าวจะเป็นคนละชุดกับการแลกเปลี่ยนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทั้งในแง่ของเป้าหมาย วิธีการ และความสัมพันธ์ในกระบวนการแลกเปลี่ยน เป็นต้น ความรู้ ทักษะชุดเดิมจึงไม่สามารถทำให้ชุมชนเป็นผู้ที่มีความชำนาญการในการแลกเปลี่ยนในระบบเศรษฐกิจทันสมัยได้ ในขณะที่ชุมชนเองก็มุ่งเน้นที่จะพัฒนาการผลิตของตนเองเท่านั้น การที่รัฐมุ่งเน้นที่จะพัฒนาความสามารถในการผลิตของชุมชน มีผลสืบเนื่องให้ชุมชนเกิดความเชื่อว่า ชุมชนจะมีมาตรฐานการดำรงชีพที่สูงขึ้นได้ด้วยความสามารถในการผลิตของตนเอง

นอกจากนี้ พื้นฐานของระบบเศรษฐกิจของไทย เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีการผูกขาดอำนาจในนิติการแลกเปลี่ยนมาตั้งแต่อดีต นับตั้งแต่การผูกขาดการค้ากับต่างประเทศของรัฐโดยพระคลังข้างที่ แม้ว่าบทบาทดังกล่าวยุติลงเมื่อการทำสนธิสัญญาบาวริง เมื่อปี พ.ศ. 2398 หลังจากนั้น ผู้ที่มีบทบาทในนิติการแลกเปลี่ยนต่อมา ได้แก่ ขุนนางและพ่อค้าชาวจีนหรือชาวต่างชาติ ซึ่งการที่คนกลุ่มดังกล่าว สามารถควบคุมอำนาจในกิจกรรมการแลกเปลี่ยนได้เนื่องจากมีความสัมพันธ์ต่างตอบแทนกับรัฐ ก็ได้รับการจัดสรรเพื่อตอบแทนกับการปฏิบัติหน้าที่บางประการให้กับรัฐ เช่น การมอบหมายให้ขุนนางไปปกครองหัวเมือง ทำให้อำนาจของขุนนาง

ขยายออกไปพื้นที่หัวเมืองในด้านเศรษฐกิจด้วย สำหรับพ่อค้าชาวจีน มักเป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นเจ้าภาษีนาอากกร ที่เข้าไปเก็บรวบรวมภาษีจากชุมชนต่าง ๆ นำส่งให้กับรัฐ ความเป็นผู้กว้างขวางในพื้นที่และเป็นผู้ที่สามารถสะสมทุนได้จากค่านายหน้าจากอากกร ทำให้คนกลุ่มนี้สามารถสะสมทุนได้มากและเข้ามามีอิทธิพลในการแลกเปลี่ยน นอกจากนี้ การที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับอำนาจรัฐ ทำให้คนกลุ่มนี้มีบทบาทในการแลกเปลี่ยนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในธุรกิจข้าว ซึ่งเป็นธุรกิจที่มีเครือข่ายทั้งในด้านเศรษฐกิจและอำนาจ ทั้งในระดับชุมชนจนถึงระดับประเทศ (ผาสัก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, 2539) ดังนั้น จึงเป็นเรื่องยากที่ชุมชนจะพัฒนาตนเองขึ้นมาเป็นผู้ที่มีอำนาจในกิจกรรมการแลกเปลี่ยน นอกจากนี้ การที่ธุรกิจข้าวเป็นธุรกิจที่มีการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างสูงด้วยเช่นกัน คือจะมีผู้ที่มีความชำนาญเฉพาะในด้านต่าง ๆ จำนวนมาก คือ ชาวนาผู้ผลิต นายหน้าท้องถิ่น ที่ทำหน้าที่ในการรวบรวมข้าวให้พ่อค้าหรือเจ้าของโรงสี คนกลุ่มนี้จะมีรายได้จากค่านายหน้าที่คำนวณตามสัดส่วนของมูลค่าข้าวหรือค่านายหน้า นอกจากนี้ ยังมีพ่อค้าท้องถิ่น ที่รับซื้อข้าวแล้วไปขายต่อให้กับเจ้าของโรงสี รายได้ของคนกลุ่มนี้ คือ ผลต่างระหว่างราคาซื้อและราคาขาย เจ้าของโรงสี ซึ่งเป็นผู้ที่แปรรูปข้าวสารให้เป็นข้าวเปลือกเพื่อส่งไปขายยังตลาดข้าวสาร หรือในบางกรณีก็ส่งข้าวเปลือกที่รับซื้อไว้ไปขายให้โรงสีในพื้นที่ต่าง ๆ ข้าวสารจากโรงสี อาจถูกส่งไปยังผู้ค้าข้าวสารก่อนไปถึงผู้บริโภค หรืออาจถูกส่งเป็นยังหอย ซึ่งเป็นคนกลางในตลาดข้าวสาร ซึ่งข้าวสารจากหอยจะถูกส่งไปยังผู้ค้าข้าวสารหรือผู้ส่งออก และความชำนาญการดังกล่าว เป็นความชำนาญการที่ถูกผูกขาดทั้งในแง่ของชั้นชั้น เชื้อชาติ อำนาจ และผลประโยชน์ ทั้งในทางเศรษฐกิจและการเมือง ดังนั้น ชุมชนจึงถูกจำกัดหน้าที่ให้เป็นเพียงผู้ผลิตเพราะความซับซ้อนของระบบเศรษฐกิจ

1.2) ชุมชนกับการทำหน้าที่ในการผลิตเฉพาะผลผลิตที่เป็นสินค้าเป็นหลัก

และหันไปพึ่งพิงปัจจัยในการดำรงชีวิตรอื่น ๆ จากระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า การนำพาประเทศไปสู่ความทันสมัย ผ่านการพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นกระบวนการพัฒนาที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศแบ่งตัวออกเป็น 2 ภาคอย่างชัดเจนระหว่างเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม การมุ่งเน้นที่จะสร้างความเติบโตให้ภาคอุตสาหกรรมทำให้เกิดการทุ่มงบประมาณจำนวนมากมหาศาลเพื่อรองรับและพัฒนาภาคอุตสาหกรรม ภายในระยะเวลาไม่นานนัก ภาคอุตสาหกรรมของประเทศก็ขยายตัวมากขึ้น จึงก่อให้เกิดความต้องการแรงงานจำนวนมากและต้องเป็นแรงงานราคาถูก เพื่อให้อุตสาหกรรมของประเทศสามารถ

แข่งขันได้ ซึ่งแรงงานในภาคเกษตรกรรมจำนวนหนึ่งถูกตั้งข้อสงสัยว่าจะเป็นแรงงานแอบแฝง และจะเกิดประสิทธิภาพมากขึ้นหากสามารถดูดซับแรงงานจากภาคเกษตรกรรมเข้าสู่อุตสาหกรรม กระบวนการดึง(extract) แรงงานออกจากภาคเกษตรกรรมนี้เอง ที่เป็นปัจจัยผลักดันให้ชุมชนเข้าสู่ความเป็นผู้ชำนาญการเฉพาะในการผลิต เพราะแรงงานของคนในครัวเรือน เป็นปัจจัยการผลิตที่ก่อให้เกิดความพอเพียงในตนเอง แต่เมื่อแรงงานส่วนหนึ่งถูกดึงเข้าสู่ภาคเมืองหรืออุตสาหกรรม ซึ่งมักจะเป็นแรงงานที่มีศักยภาพสูงกว่าสมาชิกคนอื่น ๆ ในครัวเรือน ซึ่งได้แก่แรงงานวัยหนุ่ม-สาว ทำให้คนที่ต้องอยู่ภาคเกษตรกรรมไม่สามารถผลิตปัจจัยในการดำรงชีพได้อย่างพอเพียงเช่นที่ผ่านมา และต้องแก้ปัญหาด้วยการซื้อสินค้าที่ผลิตจากภาคอุตสาหกรรม เช่น การเปลี่ยนจากการผลิตเครื่องจักรจากไม้ไผ่เป็นภาชนะพลาสติก หรือการเลิกทอผ้ามาซื้อเสื้อผ้าจากตลาดหรือเปลี่ยนจากการหาอาหารจากธรรมชาติ เป็นการพึ่งพิงอาหารจากตลาดเคลื่อนที่ เป็นต้น กระบวนการดึงแรงงานจากภาคเกษตรกรรมนี้ นอกจากจะเป็นการผลักดันให้ชุมชนเข้าสู่ความชำนาญการเฉพาะทางตามความหมายที่สองแล้ว ยังได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบเศรษฐกิจชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเกิดระบบการจ้างแรงงาน

2) การเปลี่ยนแปลงในมิติของการจัดสรร

การเข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้า - ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเฉพาะในมิติการผลิตเท่านั้น เพราะจิตสำนึกทุนนิยมที่ก่อตัวขึ้นได้แทรกซึมเข้ามาในความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดำรงอยู่เดิม และได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในมิติอื่น ๆ ในลักษณะ ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความต้องการดำรงชีพในระดับที่สูงกว่าการยังชีพ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้แรงงานจากภาคเกษตรกรรมเข้าสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ในขณะที่แรงงานก็ยังคงเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญสำหรับงานในไร่ นา การดึงแรงงานออกจากเกษตรกรรม ก่อให้เกิดระบบค่าจ้างแรงงานขึ้นในระบบเศรษฐกิจชุมชน เพราะแม้ว่าเมื่อเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้า ชุมชนจะมีการลงทุนในการปรับปรุงวิธีการผลิต แต่การลงทุนดังกล่าวจำกัดอยู่กับการลงทุนในปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย ธาตุอาหารและเวชภัณฑ์ การปรับที่นา เป็นต้น มากกว่าเครื่องมือการผลิต ซึ่งการลงทุนในด้านเครื่องมือเครื่องจักรกลการผลิตนับว่ายังมีน้อยมาก และเริ่มมีการลงทุนเพิ่มขึ้นเมื่อประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมา แต่ถึงแม้ว่าจะมีการลงทุนในด้านเครื่องจักรกลการเกษตร แต่แรงงานคนก็ยังมีความสำคัญสำหรับงานในไร่ นา เพราะเครื่องมือเครื่องจักรกลดังกล่าว ซึ่งได้แก่ รถไถเดินตาม ซึ่ง

เมื่อพิจารณาจากลักษณะของการใช้งานแล้วจะเป็นเครื่องมือการผลิตที่ทดแทนแรงงานสัตว์ ในขณะที่งานในไร่ส่วนใหญ่ยังต้องอาศัยแรงงานคนเป็นสำคัญ เช่น การปักดำ การเก็บเกี่ยว เป็นต้น อุปสงค์ต่อแรงงานรับจ้างเริ่มเกิดขึ้นในครัวเรือนที่ได้ผลผลิตมาก แต่มีสมาชิกวัยแรงงานน้อย เนื่องจากการที่แรงงานส่วนหนึ่งเข้าสู่การผลิตในภาคอุตสาหกรรม และอีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะสมาชิกในครัวเรือนที่อยู่ในวัยแรงงานไม่ได้อยู่ในภาคเกษตรกรรมทั้งหมดเช่นในอดีต แต่จะมีคนส่วนหนึ่งที่อยู่ในระบบการศึกษา ซึ่งเป็นค่านิยมของชุมชนที่เห็นว่าจะจะเป็นแนวทางในการเลื่อนชั้นทางสังคมของคนรุ่นลูกให้สูงกว่าคนรุ่นพ่อแม่ซึ่งเป็นชาวนาได้ ด้วยภาระงานในการศึกษาทำให้ครัวเรือนไม่ได้อาศัยแรงงานจากคนกลุ่มนี้ ดังที่ แม่บัว ชาวนาที่ประกอบอาชีพรับจ้างเป็นอาชีพรองและได้จ้างแรงงานช่วยงานในไร่มา ได้เล่าว่า

... พี่เองโตคนเดียวก็เหนื่อย ทำงานคนเดียว ทั้งไถทั้งคราด แล้วก็มาดำ ... ลูกชายต้นมาก็แต่งตัวไปโรงเรียน 7 โมงเช้าเขาก็ไปแล้ว ไปเรียนที่อำเภอ ที่กุดชุม ... เลิกเรียนมาเขาก็บอกว่าเขาเสร็จ (เหนื่อย) ถ้าวันไหนเขาบอกมีบอลมีตระกร้อก็ไปเสาร์ อาทิตย์ก็พอมิ บางวันก็ไปซ้อมกีฬา เรียนหนังสือแล้วไม่ค่อยทำอะไร ...

การศึกษามีส่วนทำให้คนกลุ่มนี้มีความแปลกแยกไปจากวิถีชีวิตของชุมชน ดังที่ พ่อไส กรรมการบริหาร ได้เล่าให้ฟังในเรื่องเดียวกันนี้ว่า " มีขอมไม่ค่อยจะเอา เด็กประถมมันคลุกคลีอยู่กับท้องไร่ท้องนา แต่เด็กมัธยมยาก ... อย่างนั้นแหละ ร้อยทั้งร้อยแหละ ... ไม่รู้เป็นไยระบบมันสอนให้คนเป็นเจ้าเป็นนาย ..." อย่างไรก็ตาม ด้วยปัจจัยดังกล่าวยังไม่ได้ทำให้ระบบค่าจ้างแรงงานแพร่หลายมากนัก แต่การจ้างแรงงานในระยะต่อมา ที่มีการขยายตัวอย่างกว้างขวางและมีแนวโน้มว่าจะเข้ามาแทนที่การช่วยเหลือแรงงาน เกิดขึ้นเมื่อสมาชิกในชุมชนเข้าสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้น ด้วยเงื่อนไขของการจ้างงานของภาคอุตสาหกรรม ทำให้ไม่สามารถกลับมาช่วยงานในไร่มาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงที่ต้องการแรงงานมาก หรือแม้ว่าจะกลับมาช่วยงานในไร่มาได้ก็เป็นช่วงเวลาสั้น ๆ ครัวเรือนดังกล่าวจึงหาทางออกด้วยการจ้างแรงงาน เพราะหากจะขอแรงงานจากเพื่อนบ้าน คนเองก็ไม่สามารถตอบแทนแรงงานของเพื่อนบ้านได้ เพราะต้องกลับเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม และระบบค่าจ้างแรงงานได้ขยายวงกว้างออกไปอีก เมื่อคนในชุมชนประเมินว่าการจ้างแรงงานเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพกว่าการช่วยเหลือแรงงาน ทั้งในแง่ของจำนวนแรงงานต่อวันทำงาน (man/day)

หรือในแง่ของการบริหารจัดการ ดังที่ พ่อสาม ผู้ใหญ่บ้านเล่าให้ฟังถึงระบบค่าจ้างที่ชยาสตัวมาก
ขึ้นว่า

... การจ้างเหมาเออะ การจ้างเออะเกิดขึ้นในช่วงที่คนไปทำงานกรุงเทพ แล้วก็กลับ
มาทำนา ตัวเองมีรายได้นิด อยู่กรุงเทพทำงานก็บอกเฝ้าแก้วว่าจะขอลางานได้ 10 วัน
กลับมาบ้านก็จะมาจ้าง เสร็จแล้วก็ไปทำงานกรุงเทพ คนที่อยู่บ้านก็ว่า ก็ตื่นมาทำแค่
10 วันก็เสร็จ เราต้องทำเป็นเดือน ก็น่าจะไปจ้างบ้าง ชั่วแรง เกิดการจ้างขึ้นมา
ก็เลยจ้างเป็นประเพณีกันมา มันก็มีความสำคัญนะ เอ๊ะ ! เราไปวานเขาเฉย ๆ เนื้อ
น่าเห็นใจเขาอะ ราชจำฮลูกเขาก็มี ต้นเข้าลูกก็ไปโรงเรือน จะแบ่งห่อข้าวเด็กอนุบาล
เด็กประถมบ้าง เด็ก ม. บ้าง อันนี้ก็รู้สึกว่ามันลำบาก น่าจะจ้างกัน ...

จากคำบอกเล่าดังกล่าว ยิ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แบบแผนการบริโภคเพื่อการลงทุน ซึ่งนอกจากจะมีการลงทุนทางเศรษฐกิจแล้วยังพบว่าแต่ละครัวเรือนต้องมีการระดมทุนทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านการศึกษาของลูก ซึ่งเป็นค่านิยมของชุมชนที่มีกนิยมส่งลูกเรียน ทำให้การศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาของเด็กในชุมชนสูงถึง 100 เปอร์เซ็นต์ การมีภาระมากขึ้น ทำให้คนในชุมชนมีความเห็นอกเห็นใจ และเกิดความเกรงใจที่จะไปขอร้องกันเช่นที่ผ่าน วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เงินมีความสำคัญมากขึ้น เป็นปัจจัยให้คนในชุมชนเข้าร่วมเป็นแรงงานรับจ้างทำงานในไร่นา ซึ่งแรงงานดังกล่าวก็คือชาวนาเพื่อนบ้านที่ยังว่างเว้นจากงานในไร่นาของตนเอง จากการศึกษาพบว่า ระบบค่าจ้างแรงงานที่เกิดขึ้น ไม่ได้ก่อให้เกิดการแบ่งตัวทางชนชั้นในด้านแรงงาน เพราะชุมชนถือว่าความสัมพันธ์ในระบบการจ้างงาน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน ไม่ใช่ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและแรงงานรับจ้าง และคน ๆ หนึ่งอาจมีสถานภาพของการเป็นนายจ้างและแรงงานรับจ้างได้ในเวลาต่างกัน นอกจากนี้ การที่ทุกครัวเรือนมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง และทำการผลิตบนที่ดินของตนเอง จึงนิยามว่าตนเองเป็นชาวนามากกว่าเป็นแรงงานรับจ้าง และความสัมพันธ์ในระบบการจ้างงานที่เกิดขึ้นในระยะแรกนั้น ชุมชนเห็นว่าเป็นความสัมพันธ์ของการช่วยเหลือกัน ระหว่างฝ่ายที่ต้องการแรงงานกับฝ่ายที่ต้องการค่าจ้าง แต่ความสัมพันธ์ดังกล่าวเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นลักษณะของทุนนิยมมากยิ่งขึ้น ดังที่ท่านเจ้าอาวาส ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจต่างกันไว้ในการสัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า

... คนรายแต่ก่อนกับคนจนมันฟังกันนะ เขาไม่ได้รวยมาซูดรีดกัน ไม่เหมือนอย่างทุกวันนี้ คือเวลาที่เขารวย คนรวยจะออกไปหาแรงงานจากคนจน เอามาไถนา ปีกค่านา อะไรต่าง ๆ ก็เอามาช้อใช้ใหม่ ก็ให้ค่าตอบแทนเขา เขากำกันอย่างนั้น เขาไม่ซูดรีดกัน เอาเปรียบกันเหมือนทุกวันนี้ คนจนก็ฟังคนรวยได้ คนมีแล้วก็ฟังกันได้ มันอย่างนั้นนะ มันเอื้อ มันไม่เหมือนอย่างทุกวันนี้ ...

ในปัจจุบัน ความสัมพันธ์ในระบบการจ้างแรงงานเป็นไปบนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบพันธะสัญญา (contractual relationship) มากขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในสังคมทุนนิยม เช่น การกำหนดระยะเวลาการทำงาน จากเดิมจะเริ่มทำงานตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นพักกลางวัน และทำงานต่อไปจนกระทั่งพระอาทิตย์ตกดินเหมือนกับที่ทำงานในไร่นาจของตนเอง แต่ในปัจจุบัน เวลาในการทำงานถูกกำหนดขึ้นบนพื้นฐานเดียวกับเวลาในระบบอุตสาหกรรม คือมีการกำหนดชั่วโมงการทำงานที่แน่นอน ดังที่ พ่อสาม ผู้ใหญ่บ้านเล่าถึงความสัมพันธ์ในการจ้างงานที่เปลี่ยนแปลงไปว่า " ผมจ้างมานานแล้วนะเพราะว่ามีคนน้อย จ้างคนช้อมานานแล้ว ตั้งแต่ 6 บาท ... 6 บาทเนี่ยก็ทั้งวันเลขครบ ทำนา ไปปีกค่า ต้นเข้ามา ไม่เหมือนทุกวันนี้ ทุกวันนี้ตั้งแต่ 2 โมงเช้า เลิก 5 โมงเย็น แต่ก่อนตั้งแต่เช้ามีคไปถึงเย็นค่า ได้ 6 บาท ..."

นอกจากนี้ ในกรณีของการกำหนดค่าจ้างแรงงาน ซึ่งในปัจจุบันจะเป็นไปตามหลักเศรษฐศาสตร์ โดฮออัตราค่าจ้างแรงงานจะขึ้นอยู่กับอุปสงค์-อุปทานของแรงงาน ดังเช่นที่ พ่อน้อย ชาวนาที่ปลูกข้าวปลอดสารพิษเล่าว่า " ตอนแรก (ต้นฤดูการเพาะปลูก) คนยังไม่ได้ทำ คนมันไม่เยอะ ยังไม่มีงานทำ 100 หรือ 90 บาท ต่อมาคนก็ไม่ค่อยมีมันก็ขึ้นเป็น 120 หรือ 140" ระบบการจ้างงานได้ขยายตัวมากขึ้น เพราะวัฒนธรรมของการช่วยเหลือแรงงานเอง เริ่มเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่ชุมชนเห็นว่ามีเงื่อนไขเพิ่มขึ้นจากอดีต และเงื่อนไขดังกล่าวได้กลายเป็นภาระและเป็นต้นทุนในการผลิต และไม่ตอบสนองต่อความต้องการแรงงานเช่นในอดีต ดังที่ท่านเจ้าอาวาสได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงของการช่วยเหลือด้านแรงงานว่า

... แต่ก่อนเขาเรียกว่าลงแขก ลงแขกก็ไม่เหมือนอย่างทุกวันนี้ แต่เขาไม่ช้อกลงแล้ว มันไม่เหมือนแต่ก่อนลงแขกกันจริง ๆ จัง ๆ เลข ไปช้อกันจริง ๆ ไม่ได้คิดว่าจะไปกินนั้นกินนี้ ไม่ได้คิดอะไรเลย ต้องไปช้อกันจริง ๆ เขามาวานก็ต้องไป ลงแขกทำนา ลงแขกทำไร่ ลงแขกปลูกบ้านก็มี เลื่อยไม้ก็มี หลายนอย่าง วันหนึ่งลงแขกเลื่อยไม้ นะ วันหนึ่ง

ปลูกบ้านนะ วันหนึ่งแขกค่านานะ เกี้ยวข้าวนะ นวดข้าวนะ หลาย ๆ อย่าง ... ทำกันจริง ๆ ทุกวันนี้ไม่เหมือนแต่ก่อนแล้ว ไปเนื้อไปกินอาหารอะไร มีอาหารค้ำใหม่ มียาสูบคี้ ๆ ไหม มีเหล้าใหม่มีหวานใหม่ คล้ายๆ กับว่าเรียกห้องเอาเลย อย่างนั้นไม่อยากจะเดี๋ยวนี้ไปลงแขกไปลงได้ แต่ว่ามันจะตามว่าตามชานกัน คือว่าคนนั้นเลี้ยงไม่คั้นก็ว่า มันก็สิ้นเปลืองอีก แต่ก่อนมีอะไรก็กินกันไป ...

นอกจากนี้ การที่ทุกครัวเรือนในชุมชนปลูกข้าวพันธุ์เดียวกันทั้งหมดคือข้าวหอมมะลิ ซึ่งมีระยะเวลาของเพาะปลูกใกล้เคียงกัน ทำให้ไม่มีเวลาที่จะไปช่วยเหลือแรงงานกัน เพื่อให้งานในไร่นาเสร็จตามกำหนดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเก็บเกี่ยว เพราะจะมีผลสืบเนื่องไปถึงคุณภาพและราคาของข้าว ชุมชนจะต้องหาทางออกที่มีประสิทธิภาพ คือ การจ้างแรงงานในระยะต่อมา ระบบค่าจ้างก็เกิดขึ้นในงานอื่น ๆ ด้วย เช่นในการสร้างบ้านเรือน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจภายในชุมชน ได้เปลี่ยนแปลงไปจากการช่วยเหลือแรงงานไปสู่การจ้างงาน ทำให้ผู้ที่มีทักษะและความชำนาญการเฉพาะทางได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากความชำนาญการของตน ดังที่พ่อบ้านเล่าว่า

... สมัยก่อนเนื้อ พ่อผมเป็นช่างไม้ คิดว่าปลูกบ้านทุกหลังคาเรือนเนื้อ ในบ้านนี้ พ่อผมคงได้ไปร่วมทุกหลังคาเรือน แบบว่าขอแรง ในช่วงหลัง ๆ มาเนื้อ คนไปเที่ยวกรุงเทพฯ ก็รู้สึกจะไปทำงานเป็นช่างก่อสร้าง ก็ได้เครื่องมือกลับมา มีกบไสไม้มีอะไรอย่างเนื้อ กลับมาบ้านก็เป็นช่าง เดี่ยวนี้ช่างเออะเลย ช่างก็จะใช้วิถีการจ้างเกิดขึ้นคือจ้างก็สะดวก คือไม่ได้หาข้าวให้เออะ ช่างเขาก็ไปตกลงราคา ไม่กินข้าวบ้านก็มี กินข้าวบ้านก็มี แล้วแต่ตกลงกัน ...

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจภายในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ ได้ส่งผลให้ชุมชนจำเป็นต้องพัฒนาความเป็นผู้ชำนาญการในการผลิตมากยิ่งขึ้น เพราะมาตรฐานหรือชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีภายใต้ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า จะเกิดจากความสามารถในการผลิตส่วนเกินเป็นสำคัญ เพราะจิตสำนึกทุนนิยมได้เข้ามาทำลายวัฒนธรรมของการช่วยเหลือแบ่งปันของคนในชุมชน ดังนั้น การเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ทำให้ชุมชนต้องการเงินทุนมากขึ้น จึงนำไปสู่การเกิดระบบการกู้เงิน เพราะความต้องการขยายขนาดส่วนเกิน โดยการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจ

ที่ผลิตเพื่อขาย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าเงื่อนไขของการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า คือการผลิตสินค้าที่ตรงตามความต้องการของตลาด ซึ่งมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านพันธุ์ข้าว ข้าวพันธุ์ใหม่มาพร้อมกับวิธีการผลิตแบบใหม่ซึ่งต้องการทุนเพื่อการผลิตมากขึ้น ในขณะที่ผลผลิตที่ได้ไม่แตกต่างไปจากการผลิตด้วยวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม แม้ว่าราคาขายของข้าวพันธุ์ใหม่จะ สูงกว่าราคาของข้าวพันธุ์พื้นเมือง แต่ชุมชนก็ไม่สามารถหึงหิงราคาของผลผลิตได้ เนื่องจากความไม่แน่นอนของภาวะการตลาด รวมทั้งความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบจากความไม่รู้และการขาดอำนาจต่อรองของชุมชน ดังนั้น การใช้เงินกู้จึงเป็นภาระหนักของชาวนา แม้แต่ พ่อพล ชาวนาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ยังให้ข้อมูลว่า "... ช่วงก่อนเนี่ยก็ใช้ทั้งปุ๋ยเคมี ที่ใส่มากที่สุด พอใส่ประมาณ 10 สอบ นา 22 ไร่ ประมาณสอบละ 200 กว่า ๆ คือเป็นลูกค้า ชกส. ไปยืม ชกส. ทำสัญญาเอาปุ๋ยแต่ที่ใช้เป็นเงิน ปรากฏว่าได้ขายข้าวถึง 2 ครั้ง(ปี) ถึงพอราคาปุ๋ยเขา"

ดังนั้น การจำแนกแรงกดดันที่เกิดขึ้นในมิติของการจัดสรร เพราะชาวนาต้องการเพิ่มขนาดของส่วนเกิน ทำให้เกิดความต้องการปัจจัยการผลิตมากกว่าที่ตนเองเป็นเจ้าของอยู่ เช่น ต้องการแรงงานของคนอื่น ก็ก่อให้เกิดระบบการจ้างงาน ความต้องการเงินทุน ก็ก่อให้เกิดระบบดอกเบี้ยเงินกู้ ดังนั้น เมื่อมีผลประโยชน์เกิดขึ้นจากปัจจัยการผลิตของผู้อื่น ผลประโยชน์ดังกล่าวจึงถูกจัดสรรออกไปในรูปของค่าจ้างแรงงาน และดอกเบี้ยเงินกู้ ซึ่งปัจจัยดังกล่าว เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนืออำนาจการควบคุมของชาวนา ไม่ว่าจะเป็นค่าจ้างแรงงานที่ขึ้น-ลงตามหลักอุปสงค์-อุปทานดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และอัตราดอกเบี้ยที่องค์กรภายนอกเป็นผู้กำหนด ดังนั้น ในระบบเศรษฐกิจของชุมชนในวิธีการผลิตเพื่อการค้า ส่วนเกินที่เกิดจากการผลิตของชาวนา นอกจากจะถูกดูดซับออกไปในรูปของกำไรแล้ว ยังถูกดึงออกไปในรูปค่าจ้างแรงงาน และดอกเบี้ยเงินกู้อีกด้วย ส่วนในด้านค่าเช่าที่ดิน นั้น พบว่า การเช่าที่ดินเกิดขึ้นอย่างจำกัดมาก คือ มีเพียงชาวนา 3 รายเท่านั้น ที่ไม่ได้ทำการผลิตบนที่ดินของตนเองเพราะว่าไม่มีแรงงานเพียงพอ เนื่องจากสมาชิกในครอบครัวไปทำงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม และอีกรายหนึ่งเป็นครอบครัวข้าราชการ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เช่าและผู้ให้เช่าซึ่งเป็นเครือญาติกันจึงเป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน ในลักษณะที่เป็นการแบ่งปันผลผลิตกัน (sharecropper) ตามสัดส่วนของปัจจัยการผลิตที่แต่ละฝ่ายลงทุน ดังนั้น การดูดซับส่วนเกินในรูปของค่าเช่าจึงไม่รุนแรงเหมือนกับค่าจ้างแรงงานและดอกเบี้ยเงินกู้

3) การเปลี่ยนแปลงในมิติของการแลกเปลี่ยน

จิตสำนึกทุนนิยมในเรื่องการของการผลิตส่วนเกิน เป็นแนวคิด (concept) ที่มีอิทธิพลมาก เพราะได้ทำให้ชุมชนขยายการแสวงหาส่วนเกินจากผลผลิตอื่น ๆ นอกจากข้าว ผลผลิตดังกล่าวที่ครั้งหนึ่งเป็นเพียงปัจจัยในการดำรงชีพเท่านั้น เมื่อเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ผลผลิตหลายอย่างได้กลายเป็นสินค้าที่มีมูลค่า ดังที่ท่านเจ้าอาวาสเล่าให้ฟังถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวว่า

... ตอนนั้นอาตมาณะ พอเริ่มเป็นหนุ่มมานะ จะไปขายข้าวสาร ข้าวตำครกกระเดื่อง แต่ก่อนเขาเอาไปขายยโสธร หรือเอาข้าวเปลือกขึ้นเกวียนไป ต้องนอน 2 คืนนะ สมัยนั้น เอาเกวียนไป นอกนั้นไม่ได้ขายอะไรหรอก ปู ปลา กบ เขียดอะไรมีเฮอะ ไม่ได้ขายหรอก เขาไม่ได้ไปหาเหมือนอย่างทุกวันนี้ เขาไปเอามากินเขาแล้วก็พอ ทุกวันนี้เอาแล้วไปขายตลาดหมด บางทีก็โค่นก็ตัด เขาเรียกลูกอีตดลูกอีตด อะไรละเขา เรียกแพนะ ใหญ่ ๆ เนื่อเป็นแพเขี้ยว ๆ เขาก็กวาดไปเลย ไปขายหมด แต่ก่อนปู ปลา กบ เขียดอะไรต่าง ๆ เฮอะ ไม่เป็นแบบนี้ ทุกวันนี้หากบเขียดเล็ก ๆ ยังไม่เจอ แต่ก่อนเฮอะแยะ หน่อไม้อะไรเฮอะแยะ ไม่เหมือนเดี๋ยวนี้ ...

การให้ความสำคัญการสร้างส่วนเกินที่ขยายตัวออกไปนี้ ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนภายในชุมชน ซึ่งเมื่อครั้งในอดีตเป็นหลักประกันอีกประการหนึ่งที่นำมาซึ่งความพอเพียง แต่ในช่วงนี้ความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทนและการแบ่งปันกันได้เปลี่ยนไปสู่การแลกเปลี่ยน (exchange) ดังนั้น ความพอเพียงในระยะนี้จึงขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิตส่วนเกินของแต่ละครัวเรือนเป็นหลัก ดังที่ท่านเจ้าอาวาส ได้เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนภายในชุมชนว่า

... คือภูมิปัญญาของคนแต่ก่อน พุคก็คือว่าเขาพึ่งตนเองได้ อาตมาว่าทุกวันนี้ หนึ่ง คนไม่ອາກพึ่งตนเอง สอง ไม่มีความสัมพันธ์กัน สมมติว่าลูกของคุณเชื้อสาของคุณ ปู่ย่าตายาย อะไรต่าง ๆ น้า อา อะไรต่าง ๆ อยู่ที่ไหน เขาจะไปเยี่ยมไปเยือนกัน เขาเอื้อเฟื้อกัน เขาไปเยี่ยมกัน ไปมาหาสู่กัน มีอะไรก็ไปช่วยกัน เลือยไม้ช่วยกัน ทำนาทำอะไรต่าง ๆ แต่งงานอยู่ที่ไหน ก็ไปเอื้อไปพากัน เดิวนั้นไม่อย่างนั้น พ่อจะไปซื้อปลา พี่จะไปซื้อปลา

อ้าว ! มาซื้อขายให้กัน แต่ก่อนเขาไม่ได้ซื้อขายกันหรอก เอ้าพ่อเอาไปกิน เอ้าน้องเอาไปกิน พี่เอาไปกิน อ่าเอาไปกิน เขาแบ่งกันอย่างนี้ ทุกวันนี้ พี่กับน้องไปเก็บเห็ดเห็ญ ไปหาปลาเห็ญ มันก็ต้องซื้อกัน ถ้าคนนี้ไม่ได้ก็ต้องซื้อกัน ...

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เกิดจากจิตสำนักทุนนิยมที่ได้เข้ามาทำลายความสัมพันธ์ในวิถีการผลิตแบบพอเพียง แม้แต่ในระดับเครือญาติ เพราะผลผลิตทุกอย่างกลายเป็นสินค้าที่มีมูลค่า เมื่อนำมาแลกเปลี่ยนในระบบทุนนิยม แม้แต่ผลผลิตที่ได้มาจากลักษณะของการหาอยู่หากิน เช่น ปลาจากแหล่งน้ำ หรือผักจากป่า เป็นต้น นอกจากนี้ เมื่อระดับของการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เปลี่ยนไปจากระดับของการหาอยู่หากินไปสู่การหาไปขาย ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ลดลง การทดแทนโดยธรรมชาติไม่ทันกับความต้องการของชุมชน ทำให้ผลผลิตที่มีอยู่ในจำนวนจำกัดนั้นมีมูลค่า นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงในด้านนิเวศวิทยาของสิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐที่คำนึงถึงผลประโยชน์ในการเพาะปลูก แต่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ด้านอาหาร หลวงพ่อเล่าว่า

... เรื่องพัฒนาทุกวันนี้ มาพัฒนาทรัพยากรตัวนี้ ทำให้เสียหาย ถ้าอาตมาพูดนะ มันเสียหายหมด คือเขามาลอกคลองใช้ใหม่ เดี่ยวนี้หนอง คลอง ไร่ต่าง ๆ ถ้าเขามาลอกคลอง ปลา มันก็ไม่ได้กินนะ แต่ก่อนมันมีเรียกว่าล่าห้วยนะ แต่ก่อนมันจะเป็นอย่างนั้นนะ สมมติว่า ไร่ต่าง ๆ อย่างนี้ใช้ใหม่ มีเหง้าไม้ มันมีที่เพาะพันธุ์ปลา มันมีหนอง เขาเรียกว่าวัง วัง แปลว่าที่มันลึก ๆ อยู่ เป็นแอ่งอยู่ ตรงนั้นก็จะมีลูกอะไรต่าง ๆ ที่นี้เมื่อมาลอกคลอง ลอกอะไร แต่ก่อนมันมีกอไผ่กออะไรเออะแยะ มันก็อาศัยอยู่ตรงนั้น ที่นี้เขามาลอกที่เดิมมันคด เขาก็ตัดเอามาถมตรงนี้ มันไม่มีแล้วที่อาศัยของปลา กอไผ่ก็เอาออกหมด มีแต่น้ำไหลเฉย ๆ ...

ดังนั้น เมื่อทรัพยากรและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติลดลง ในขณะที่ความต้องการกลับขยายตัวมากขึ้น ทำให้สิ่งที่ไม่เคยมีมูลค่ากลับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ นอกจากนี้ จิตสำนักทุนนิยมได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงระบบวิถีคิดและการให้คุณค่าของชุมชน ให้มีความโน้มเอียงไปสู่ลักษณะแบบทุนนิยมมากขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเวลาที่เงื่อนไขของธรรมชาติได้เปลี่ยนแปลงไป ทำให้คนเริ่มคิดถึงมูลค่าของปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีการผลิตต่าง ๆ ที่ล้วนแล้วแต่ต้องมาจาก

การลงทุน เช่น การคิดถึงมูลค่าของน้ำที่นำมารดพืชผักต่าง ๆ หรือการให้ความสำคัญกับมูลค่าของแรงงานและเวลาที่ใช้ในการเพาะปลูก เป็นต้น ระบบวิถีชีวิตดังกล่าว ได้ทำให้ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนแบบ การชอกกันกินเปลี่ยนมาเป็นขอซื้อ ดังที่ พ่อพล ชำวนาที่มีฐานะมั่นคงได้เล่าถึงประเด็นนี้ว่า

... แต่ก่อนคนจะชอกกันได้ เป็นญาติอย่างเนี้ยก็ชอกกันได้ เป็นน้ำ เป็นลูกกัน สมมติบ้านนี้มีบักแตง บักเขือ ก็ชอกกันได้ แต่เดี๋ยวนี้จะไม่ชอกกัน ถ้าชอกก็จะขอซื้อ ไม่ได้ชอกกันเฉย ๆ เหมือนแต่ก่อน ... ถ้าขอเนี้ยก็ให้ครับ ขอเฉย ๆ ก็ให้ แต่ว่าผู้ที่เราจะไปอ้าปากขอเขาเนี้ยจะเกรงใจเขาใจ เขาปลูกก็ใส่ปุ๋ยใส่อะไร เขาก็ต้องใช้แรงของเขาปลูกกว่าจะมีจะไปขอเขาเนี้ย เป็นเราก็จะเขินนะ จะไปขอเฉยๆ เนี้ยก็กระไรอยู่ก็เลยขอซื้อกัน ...

นอกจากนี้ การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนก็ค่อย ๆ หดความสำคัญลงและสูญหายไป ในที่สุด ชุมชนนิยมที่จะแลกเปลี่ยนผ่านระบบตลาด เพราะสิ่งที่ชุมชนต้องการคือปัจจัยในการดำรงชีวิตซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่สินค้าอุตสาหกรรมมากกว่าจะเป็นผลผลิตจากชุมชนอื่น นอกจากนี้ การที่ชุมชนให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อขาย ทำให้ชุมชนใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับงานในไร่นา และไม่มีเวลาที่จะนำผลผลิตมาแลกเปลี่ยนกัน นอกจากนี้ ผลผลิตของชุมชนต่าง ๆ ก็เหมือนกันและไม่มีควมหลากหลายที่จะนำมาแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งจะต่างกับการแลกเปลี่ยนผ่านระบบตลาด เพราะมีสถานที่แลกเปลี่ยนที่แน่นอนและสะดวกกว่า เพราะเมื่อชุมชนให้ความสำคัญกับการผลิตข้าวเพื่อขาย จะไม่ปรากฏว่ามีการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนอีกเลย ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าเมื่อมีการสร้างถนน ทำให้ตลาดเคลื่อนที่รุกเข้าถึงชุมชน จึงไม่จำเป็นที่ชุมชนจะต้องแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ซึ่งการพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ได้ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านการบริโภค

4) การเปลี่ยนแปลงด้านการบริโภค

การบริโภคของชุมชน ในระยะที่แต่ละครัวเรือนให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อขายนี้ ความพอเพียงในการบริโภค จะขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิตส่วนเกินของครัวเรือนเป็นสำคัญ เพราะกลไกต่าง ๆ ที่เคยเป็นหลักประกันของความพอเพียงในอดีตได้เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งจิตสำนึกแบบทุนนิยมได้รุกเข้ามาในชุมชนในทุกมิติ ทำให้การบริโภคของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกันคือ

การบริโภคเพื่อการผลิตซ้ำทางชีวภาพ ซึ่งหมายถึงการบริโภคอาหารและความสะอาด
 สบายต่าง ๆ ด้านอาหาร พบว่ามีการพึ่งพิงตลาดมากกว่าจะเป็นการผลิตขึ้นเองหรือหาจาก
 ธรรมชาติเช่นแต่ก่อน การพึ่งพิงปัจจัยในการดำรงชีพจากภายนอก มีความเข้มข้นมากขึ้นตาม
 ลำดับ และเป็นสาเหตุหนึ่งที่น่าไปสู่การมีภาระหนี้สิน ดังเช่นที่ พ่อบุญ กรรมการโรงเรียนเล่าว่า
 "... ยืมมาใช้อะไร ใช้ในครัวเรือน บางคนก็มาซื้อรถ บางคนก็มาทำนา บางคนก็เลี้ยงไก่ ก็
 สมัยก่อนก็ไม่มีอะไรมาหรือเราหาอยู่หากินไป ทุกวันนี้ตื่นเช้ามาก็ซื้อ ตอนบ่ายเราก็ตซื้อ ตอนเย็น
 ก็ต้องซื้อ สมัยก่อนไม่ต้องซื้อ " ดังที่ได้กล่าวมาแล้วส่วนหนึ่งว่าทรัพยากรอาหารหมดความอุดม
 สมบูรณ์ลง ทำให้การหาอาหารจากธรรมชาติทำได้ลำบากและต้องใช้เวลานานขึ้น ในขณะที่ชุมชน
 ประเมินและให้ค่ากับเวลาที่ใช้การผลิตเพื่อขาย มากกว่าจะผลิตหรือหาปัจจัยในการดำรงชีพ
 ทุกอย่างด้วยตนเอง ดังที่พ่อน้อย ชาวนาปลอดสารพิษและมีฐานะค่อนข้างยากจน ได้สะท้อนว่า
 "... ปลายันก็พอหาได้กิน แต่ว่ามันอยู่ที่เวลา เวลาไปหา คือ คนเราทุกวันนี้เนะ มันเร่งทางหา
 เงินมากกว่าจะเอาเวลาไปหากินเหมือนแต่ก่อนนะไม่มีเวลาแล้ว ... "

นอกจากนี้ การแลกเปลี่ยนภายในชุมชนที่เป็นการแลกเปลี่ยนแบบต่างตอบแทนนั้นก็
 เปลี่ยนแปลงไป เพราะต่างคนต่างผลิตเพื่อเพิ่มขนาดของส่วนเกินจากผลผลิตที่ตนเองมีอยู่ ซึ่ง
 แต่เดิมจะนำมาแบ่งปันกัน แต่ปัจจุบันได้มาขายให้กัน ดังนั้น จึงไม่สามารถพึ่งพิงความสัมพันธ์
 จากการแบ่งปันได้ แม้มว่า ชาวนาที่ผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ ได้เล่าว่า "... ทุกวันนี้มีตลาดทุก
 หมู่บ้านเลย ถ้าเรามีอะไรก็ไปขาย ... หมู่บ้านก็ขายได้ ไม่ถึงตลาดก็ขายได้ ในหมู่บ้าน ก็ทุก
 บ้านล่ะคะ เราไปขายจะเอาไหม เดินขายไปเรื่อย ๆ ใครเอาก็ขายให้ มีอะไรก็ขายได้ ... "

ส่วนการบริโภคความสะอาดสบาย เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานใน
 ชุมชนซึ่งมีการพัฒนามาเป็นลำดับ คือ ปี พ.ศ. 2518 เกิดถนนที่เชื่อมระหว่างหมู่บ้านต่างๆ เกิดขึ้น
 โดยงบประมาณในโครงการสร้างงานในชนบท (กสช.) หรือชาวบ้านเรียกว่าโครงการเงินผันปี
 พ.ศ. 2527 ชุมชนมีไฟฟ้าใช้ และมีประปาหมู่บ้าน ในปี พ.ศ. 2537 การพัฒนาโครงสร้าง
 พื้นฐานซึ่งวัตถุประสงค์ที่แท้จริง เป็นการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพด้านการผลิตของชุมชน เพื่อให้
 ชุมชนมีระดับการดำรงชีวิตสูงขึ้น จากการศึกษาพบว่า ระบบสาธารณสุขโรคต่าง ๆ ถูกใช้ประโยชน์
 ไปเพื่อการบริโภคมากกว่าเพื่อการผลิต ดังที่ พ่อปาน ชาวนาเกษตรปลอดสารได้เล่าว่า
 " จะว่าสะดวกขึ้นก็ได้ ยากจนลงก็ได้ คือว่ามันต้องวิ่งเต้นทำงาน เพื่อมาจ่ายค่าน้ำประปา ค่าไฟ
 ค่าน้ำ ในภาวะจำเป็น ต้องพยายามหาจ่าย "

ดังนั้น แต่ละครัวเรือนจึงมีการเพิ่มขึ้นจากการบริโภคความสะดวกสบายดังกล่าว และ
ได้ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนห่างออกไป ลดการไปมาหาสู่กันไม่มีโอกาสสื่อสารกันเช่น
แต่ก่อน แต่จะมีการสื่อสารกับโลกภายนอกผ่านจอโทรทัศน์มากขึ้น ทำให้มีการรับรู้โลกภายนอก
มากขึ้น ในขณะที่การรับรู้เรื่องของชุมชนลดลง ดังที่ อาจารย์สุพจน์ ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ ได้เล่า
ถึงความเปลี่ยนแปลงของชุมชนว่า

... เดิมนี่สังคมชนบทจะกลายเป็นสังคมเมือง คือสมัยก่อนใช้ตะเกียง ใช้ได้จุดไปเล่น
ไปคบค้าสมาคมกัน ส่วนปัจจุบันนี่พอมีไฟฟ้าเข้ามา ใช้เครื่องมือเทคโนโลยี มีเครื่องใช้
ไฟฟ้ามากมาย ทุกคนก็จะอยู่บ้านของตน ไม่ไปเยี่ยมคบค้าสมาคมกัน พูดคุยกันมีน้อยมาก
กำลังจะกลายเป็นสังคมเมืองไปแล้ว ตั้งแต่ก่อนนั้น คนก็นอนเล่นพูดคุยกันไป 4 กุ่ม
5 กุ่ม เดี่ยวนี้ค่ามาก็เข้าบ้าน เข้าบ้านก็ดูข่าวก็ดูกันไป โอกาสที่จะคบหาสมาคมกัน
น้อยลง ...

นอกจากนี้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถนน นั้น นอกจากจะ
เกิดความสะดวกสบายในการคมนาคมขนส่งแล้ว ยังเป็นตัวเชื่อมชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือ
กว่าและก่อให้เกิดการเร่งขนถ่ายส่วนเกินออกจากชุมชน อันเนื่องมาจากความต้องการด้านการ
บริโภคของชุมชนอีกด้วย ดังที่ พ่อพล ชาวนาที่มีฐานะมั่นคง ได้เล่าว่า

ตอบ : ชายกับข้าวตอนเช้าเป็นพวกมอเตอร์ไซค์ ตอนบ่ายเป็นรถปิคอัพ เครื่องนุ่งห่ม
เขาจะเร่ขายเป็นหมู่บ้าน ๆ ไป อาทิตย์นี้ขายที่นี้ อาทิตย์หน้าขายที่อื่น

ถาม : แล้วมันเข้ามาได้ยังไงล่ะ

ตอบ : เขามาได้ก็เพราะมีถนน ส่วนมากจะขายข้าวสาลี แล้วซื้อค้ายามาปั่นเอา
ช่วงที่สร้างถนน ก็มีพ่อค่านำเครื่องนุ่งห่มมาขาย ชาวบ้านก็รู้สึกว่าจะสะดวกดี
ไม่ยุ่งยาก

ส่วนการบริโภคเพื่อการลงทุน ในระยะที่ชุมชนผลิตเพื่อการค้า การลงทุนส่วนใหญ่ ได้แก่
การลงทุนในปัจจุบันการผลิตต่าง ๆ เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เป็นต้น ซึ่งระดับของการบริโภคไม่ได้
ขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิตเช่นที่ผ่านมา แต่จะเกิดรูปแบบการบริโภคแบบใหม่ ซึ่งเป็นการ

บริโกล่วงหน้าโดยการกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินทุนมาทำการผลิตและลงทุนทางสังคมอื่น ๆ เพิ่มขึ้น
ภาวะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการบริโกลในขณะนี้ และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน
ที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งเงื่อนไขของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีความอุดมสมบูรณ์เช่นในอดีต
และนโยบายการพัฒนาของรัฐ เป็นต้น เป็นปัจจัยที่ตรึงชุมชนไว้การผลิตส่วนเกินเพื่อขาย

การปรับตัวและการต่อสู้ของชุมชน
เพื่อการดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าอย่างมีอำนาจต่อรอง

แม้ว่า ภายใต้อำนาจระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า จะทำให้มาตรฐานในการดำรงชีพของชุมชน
สูงขึ้น มีการบริโภคที่หลากหลายและเข้าถึงโอกาสทางเศรษฐกิจมากขึ้น ในขณะที่เดียวกัน โอกาส
ทางเศรษฐกิจก็เป็นภาวะกดดันที่ชุมชนจะต้องเผชิญกับความเสี่ยง อันเนื่องมาจากแนวโน้มของ
ราคาและโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจที่ไม่สมดุลระหว่างครัวเรือนในฐานะผู้ผลิต กับผู้ที่ควบคุม
การแลกเปลี่ยน ซึ่งถือว่าเป็นกลไกที่มีความสำคัญยิ่งในระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อขาย ดังนั้น
แม้ว่าการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง ตามหลักของการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการ
เฉพาะทาง จะทำให้ระบบเศรษฐกิจโดยรวมเติบโต แต่สำหรับชุมชนในฐานะที่เป็นผู้ผลิตแล้ว
ผลประโยชน์ไม่ได้ตกอยู่กับชุมชนตามข้อเสนอของนักคิดในกลุ่มการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย เพราะมี
ผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องที่ชี้ให้เห็นว่า ชื่อนาคือผู้ที่รับภาระในการพัฒนาตลาดระยะเวลาของ
ความพยายามที่จะนำพาประเทศไปสู่ความเป็นสังคมอุตสาหกรรมทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นภาวะในรูป
ของภาษีส่งออกข้าวหรือทวีเทียมข้าว ที่ผู้ส่งออกผลักดันให้ไปให้ผู้ผลิต หรือภาระภาษี
จากการนำเข้าสินค้าที่เป็นปัจจัยในการผลิตและเครื่องมือในการผลิต เช่น ปู่ ฮาฆ่าแมลง
เครื่องมือเครื่องจักรกลต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังเกิดจากนโยบายการควบคุมราคาข้าวสารของ
ตลาดภายในประเทศให้อยู่ในราคาต่ำ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองของรัฐบาลในการ
สร้างการสนับสนุนและการยอมรับของประชาชน นอกจากนี้ การควบคุมราคาข้าวสาร เพื่อ
ให้ภาคอุตสาหกรรมสามารถจ้างแรงงานได้ในราคาถูกและสามารถแข่งขันได้นั้น เป็นนโยบาย
ที่ส่งผลกระทบต่อโดยตรงต่อราคาข้าวเปลือกจากกึ่งกลางของชาวนา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการถูกขูดรีดและความเสี่ยงเปรียบที่ที่เกิดจากนโยบายของรัฐจะมี
ความรุนแรงเพียงใดก็ตาม แต่ก็ยังเป็นข้อเท็จจริงที่อยู่เหนือการรับรู้ของชุมชน แต่สิ่งที่ชุมชนรับรู้
คือผลในชั้นปลายของนโยบายดังกล่าว ที่สะท้อนออกมาในรูปของความสัมพันธ์ที่ชุมชนเสี่ยงเปรียบ
จากกระบวนการซื้อขายข้าวกับผู้ที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ซึ่งได้แก่พ่อค้าและเจ้าของ
โรงสี ดังที่พ่อพลชาวนาที่มีฐานะมั่นคงได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์ของชาวนาในกระบวนการ
ของการซื้อขายข้าวว่า " ราคาก็กางพ่อค้าเป็นผู้กำหนดเอง พ่อค้าเป็นผู้กำหนดว่ารับซื้อเท่านี้ ก็
ต้องขาย ... เราไม่ได้รู้ว่าในเรื่องอะไรเลย ในเรื่องราคาขึ้น ๆ ลง ๆ สมมติว่าวันนี้ที่ฮอโ

หมั้นละ 50 ถ้าเราชนไปแล้ว ชื้อ 48 ก็ต้อง 48 ไม่มีใครเอาคืนมาเลย ก็ต้องขายให้เขา "

ความสัมพันธ์ในกระบวนการแลกเปลี่ยนที่ชุมชนต้องเสียเปรียบและขาดอำนาจต่อรอง ซึ่งชาวบ้านจะเปรียบเทียบสถานการณ์ดังกล่าวข้างต้นว่า "ห้ามผักป่าช้า" ซึ่งหมายถึงภาวะจำยอม ปัญหาดังกล่าวที่มีรากฐานมาจากแนวทางการพัฒนาของรัฐ ที่พยายามมุ่งเน้นความเป็นผู้ที่มีความชำนาญการเฉพาะทางในการผลิตให้เกิดขึ้นในชุมชน โดยไม่ได้คำนึงถึงความจำเป็นในการพัฒนาทักษะ ความรู้ ความเชี่ยวชาญในมิติอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแลกเปลี่ยน ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อขาย แม้แต่ความรู้ในเชิงเทคนิคพื้นฐานเกี่ยวกับมาตราชั่ง ชุมชนก็ถูกเอาเปรียบได้จากสาเหตุนี้ แม้ว่าชุมชนจะรู้ว่าการเอาเปรียบเกิดขึ้นซึ่งหน้าก็ไม่กล้าโต้แย้งหรือแสดงปฏิกริยาใด ๆ เพราะนอกจากพ่อค้าหรือเจ้าของโรงสีที่ชุมชนนำข้าวไปขายให้ นั้นจะมีอำนาจทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่าชุมชนแล้ว ก็มักเป็นผู้ที่มีอำนาจและอิทธิพลที่ชุมชนเห็นว่าอาจก่อให้เกิดความไม่ปลอดภัยแก่ชีวิตได้ ดังที่ พ่อสี ได้เล่าถึงการขายข้าวของชาวบ้านในอดีตและลักษณะของผู้ซื้อว่า

ตอบ : ส่วนมากจะเป็นแม่บ้านไปขาย เขาจะรวมกันไปขายข้าว บ้านโน้นบ้านนี้ไป 4 - 5 คน เขาได้เงินเขาก็จะซื้อด้ายมาทอผ้า คนบางคนก็ถือตะกร้าหมาก เลี้ยวหมากไปในรถ ไปถึงก็บอกได้ว่าข้าวเหนียวเต็ม 20 สอบ ไม่รู้ว่าเขา ซึ่งยังงั้น สมมติว่ากระสอบ 2 ลูก มันซึ่งได้ 167 กิโล เวลาเข็นเป็น 161 จาก 167 เป็น 161 ตาซึ่งบางครั้งมันก็ตรงอยู่ ถ้าเขาไม่ทำให้ตาซึ่งมัน เสียหาย แต่ปากกับปากกาของเขามันไม่ตรงกัน เอาของเราทุกอย่าง

ถาม : รุ้ออย่างนี้แล้วเราบอกเขาไม่ได้หรือคะ

ตอบ : ไม่ได้ ... ถ้าเราพูดไปอย่างนั้นไม่ได้ กลัวไม่ได้แยกจากบริเวณที่เขา มีนออย่างนั้นแหละพ่อค่านี่ โกงทั้งปากกาและความคิด

ความสัมพันธ์ในกระบวนการแลกเปลี่ยนในระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อขาย เป็นความสัมพันธ์บนพื้นฐานที่แตกต่างไปจากการแลกเปลี่ยนที่แต่ละครัวเรือนในชุมชนมีบทบาทในระยะสังคมน ประเพณี ทั้งในด้านวิธีการ เป้าหมาย และหลักเกณฑ์ของการแลกเปลี่ยน ความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า เป็นความสัมพันธ์ที่แต่ละฝ่ายมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างส่วนเกิน ซึ่งส่วนเกินสำหรับผู้ผลิต คือส่วนต่างระหว่างการลงทุนและมูลค่าของผลผลิตที่ผลิตได้ แต่สำหรับ

ข้อค้าคนกลาง ส่วนเกินคือส่วนต่างระหว่างราคาซื้อและราคาขายผลผลิต การซื้อข้าวในราคาต่ำ ก็จะทำให้ขนาดของส่วนเกินในรูปของกำไรนั้นมีเพิ่มมากขึ้น

นอกจากนี้ ชุมชนยังขาดอำนาจต่อรอง เนื่องจากรูปแบบของการขายข้าวในชุมชนที่แต่ละครัวเรือนจะนำข้าวของตนออกไปขายให้พ่อค้า และข้าวที่นำไปขายเป็นข้าวในจำนวนที่ไม่มากนัก เพราะนอกจากชาวบ้านจะต้องแบ่งข้าวส่วนหนึ่งไว้บริโภคแล้ว ข้าวส่วนที่เหลือชาวบ้านจะนำออกมาทอขายตามความจำเป็นหรือภาระที่ต้องการเงิน นอกจากนี้ ลักษณะของตลาดข้าวที่ชุมชนอีสาน จึงมีลักษณะของตลาดแบบผูกขาด ดังนั้น ในระบบเศรษฐกิจที่มีผู้ผลิตมากกว่าผู้ซื้อ ทำให้โอกาสทางการตลาดเป็นของผู้ซื้อซึ่งจะมีอำนาจในการต่อรองสูงกว่า โครงสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว เกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อชุมชนเริ่มนำข้าวส่วนเกินออกไปขายตั้งแต่ระยะการเปลี่ยนผ่าน

ภาวะกดดันจากประสบการณ์ที่เสียเปรียบในกระบวนการของการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้น และสิ่งสมมาตรลดระยะเวลาอันยาวนาน เป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้แนวความคิดพัฒนาที่ต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าก่อตัวขึ้น นอกจากนี้ ยังมีปัจจัย เงื่อนไข ชันลอนและกระบวนการที่สำคัญอีกหลายประการ ที่นำชุมชนไปสู่จุดเปลี่ยน รวมทั้งการปรับตัว และการต่อสู้ของชุมชน ผลการศึกษาในบทนี้เป็นการศึกษาการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน ระหว่าง พ.ศ. 2521 - 2542 ซึ่งแบ่งการนำเสนอผลการศึกษาดังกล่าวออกเป็น 3 ระยะ คือ 1) จุดเปลี่ยนของชุมชน (พ.ศ. 2521-2525) 2) ชุมชนในระยะปรับตัว (พ.ศ. 2526-2532) และ 3) การต่อสู้ของชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า (พ.ศ. 2533-2542)

จุดเปลี่ยนของชุมชน (พ.ศ. 2521 - 2525)

ความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบจากระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าที่เกิดขึ้นกับชุมชนทุ่งรวงทอง ไม่ได้มีความแตกต่างไปจากประสบการณ์ของชุมชนอื่น ๆ ระหว่างปี พ.ศ. 2521-2525 ถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่มีการรับรู้ของชุมชนถึงความเสียเปรียบจากกระบวนการทางเศรษฐกิจรุนแรงมาก และเป็นจุดเริ่มต้น ที่นำไปสู่ความพยายามที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า และเป็นความพยายามโดยลำพังที่เกิดขึ้นจากการรับรู้การวิเคราะห์ปัญหาและการหาทางออกของผู้นำทางความคิดและชาวบ้าน ซึ่งมีปัจจัยหลายประการ

ที่ก่อให้เกิดเป็นผลรวมของชุมชนในระยะนี้

1. ปัจจัยและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดจุดเปลี่ยนในชุมชน

1.1 ปัจจัยด้านวัฒนธรรมชุมชน

แม้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนหลายประการได้เปลี่ยนแปลงไปเมื่อชุมชนเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า แต่วัฒนธรรมบางประการยังคงดำรงอยู่และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นกลไกสำคัญที่นำชุมชนไปสู่จุดเปลี่ยน คือ การโศกเศร้า ซึ่งเป็นกระบวนการสื่อสารปัญหา กระบวนการเรียนรู้ปัญหาและความคิดของคนในชุมชน ดังที่พ่อสาม ได้เล่าถึงกระบวนการโศกเศร้าว่า

... คือชาวบ้านเนือไม่มีงานทำ พุดตามตรงนะ ไม่มีงานอะไรรัดตัว ตื่นเช้ามาก็ทำกิจกรรมส่วนตัว ดูแลวัวควาย เสร็จแล้วก็ไปนั่งคุยกัน บางครั้งก็ไปกินข้าวป่า มีหม้ออะไรไปสะตั้ง ผู้หญิงผู้ชายเนือก็ไปด้วยกัน เวลากินข้าวเนือก็คุยกัน เรื่องบ้านเรื่องเมืองว่าจะทำอย่างไรถึงจะดีขึ้นบ้าง มันก็เกิดขบวนการคุยกัน ...

ประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบจากกระบวนการซื้อขายข้าว ก็เป็นประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งในวงโศกเศร้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีผู้นำทางความคิดร่วมอยู่ในวงสนทนา

... คือเวลาเราอยู่บ้านเนือ ชาวบ้านมีเวลาคุยกัน เวลาใครทำอะไรเนือ เขาจะมากูกันหมดเลย คนที่เขามีข้าวจะขายเนือ เขาก็ต้องมากูว่า เออ ! พ่อค้าข้าวเขามาเนือ เราจะได้ขายบ้าง ไปดูเขาหน่อย มาช่วยกันดู ... แล้วก็มาคิดว่า ขายข้าวป็นนี้ทำไมถึงได้น้อยกว่าปีที่แล้ว ข้าวเราก็ได้เท่าเก่า หรือไม่ได้มากกว่าเก่าด้วยซ้ำไป เราก็มากูมากูกัน จุดชนวนคนแรก คนที่สองก็ว่าผมก็คิดเหมือนกันนะ ข้าวปีที่แล้วไม่มันท่วมช้อนะ ปีนี้มันท่วมช้อน ปีที่แล้วราคามันต่ำ ปีนี้ราคามันสูงกว่า ถ้าไม่มันได้น้อย ก็ทำให้เกิดกระบวนการคิดเพิ่มขึ้น ...

ด้วยกระบวนการของการสื่อสารทางความคิดดังกล่าว ทำให้ปัญหาทางเศรษฐกิจถูกพัฒนา จากปัญหาของครัวเรือนกลายเป็นปัญหาของชุมชน ดังที่พ่อสาม ได้สะท้อนว่า " พ่อคำมาทำเป็นตัว เป็นตัวปัญหา พ่อคำมาทำเป็นโจทย์ให้เราคิด เจอปัญหาอั่งงี้เหมือนกัน ก็เลยมาช่วยกันคิด " นอกจากนี้ ยังเกิดจากการที่วัฒนธรรมของการต่อสู้ในระดับชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานของชุมชนในอดีตและ สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้แนวทางของการแก้ปัญหาเป็นไปบนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า การต่อสู้ จะต้องเกิดขึ้นในระดับชุมชน ดังที่ พ่อใส เล่าถึงแนวทางเบื้องต้นในการแก้ปัญหาของชุมชนว่า " ก็ไม่รู้อั่งงี้ พวกผมคิด คิดที่จะเลือกการเอาคนมาโสม(รวม) กัน ก็ไม่รู้ว่าจะพวกพ่อเนี้ยคิดอั่งงี้ ถ้ามารวมกันมันก็ดี พวกพ่อคิดอย่างนั้น " จากข้อมูลดังกล่าว ยังสะท้อนว่า ผู้นำมีส่วนอย่างสำคัญ ต่อการนำชุมชนไปสู่การเปลี่ยนแปลง ซึ่งผู้นำในที่นี้หมายถึงผู้นำทางคิดและการปฏิบัติ เป็นผู้ที่มีความตระหนักต่อชุมชน และไม่ได้หมายรวมถึง ผู้นำท้องถิ่นที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐ เพราะ นอกจากจะไม่ได้สนับสนุนแล้วยังเป็นอุปสรรคที่สำคัญในการพัฒนาอีกด้วย

2) เจอนไขทางการเมืองในชุมชน

ระหว่างปี พ.ศ. 2519-2525 ในอีกด้านหนึ่ง ชุมชนคือพื้นที่การต่อสู้ของกลุ่มที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองต่างกัน ระหว่างรัฐบาลประชาธิปไตยภายใต้การปกครองของเผด็จการทางทหาร และกลุ่มบุคคลที่เคลื่อนไหวเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ในลักษณะที่เป็นการต่อต้านรัฐบาลและทุนนิยม ซึ่งชุมชนมีทัศนคติต่อคนกลุ่มหลังนี้ว่าเป็นการรณรงค์ประชาธิปไตย การกระตุ้นให้ประชาชนรู้จักสิทธิ หน้าที่ ดังที่ พ่อสาม เล่าว่า

... พกค. มันก็ไม่ใช้ใครหรอกครับ ก็คนบ้านเราเนี่ยแหละ อบรมเรื่องประชาธิปไตย ที่จริงไม่ได้เกี่ยวข้องกับอย่างอื่นนะครับ เป็นการเผยแพร่ประชาธิปไตยนี้เอง ก็กลุ่มพวก อาจารย์พิมพ์ ทองน้อย อุดร ทองน้อย เนี่ยแหละ อาจจะให้ประชาชนเนี่ยรู้จักอะไรบ้าง ประเทศชาติเนี่ยควรจะมีการเลือกตั้ง ไม่ได้เป็นเรื่องอื่นหรอกครับ ... ไม่ได้ว่าจะมาฆ่ามาแกงอะไร แต่เป็นเรื่องหนึ่งก็เป็นเรื่องดำรัฐบาล พวกประภาส พวกถนนเนี่ยแหละ ครับ กลุ่มนี้ไปฟังกันหมด เจ้าหน้าที่ทางอำเภอก็มาฟัง เขามานัดที่วัดทุ่งรวงทองเนี่ยแหละ ก็มีพวกชาวบ้านมารุม มารุมเขาเฮอะเลย ... พอสามให้ชาวบ้านรู้จักการรวมกันขึ้นมา

ดังนั้น การเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนอย่างสำคัญ ในการสร้างจิตสำนึกของการต่อสู้และการไม่สยบยอมต่ออำนาจการครอบงำและการเอาตัวเอาเปรียบให้เกิดขึ้นทั้งในกลุ่มผู้นำทางความคิดอีกกลุ่มหนึ่งและชาวบ้านทั่วไป อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของผู้มีอุดมการณ์แบบคอมมิวนิสต์ก็ยุติลงเมื่อรัฐใช้นโยบายกวาดล้างแบบเข้มข้น

3) ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐในกระบวนการพัฒนา

หลังจากรัฐได้ประกาศนโยบายกวาดล้างผู้ที่มีแนวคิดที่นิยมคอมมิวนิสต์ ตามคำสั่งที่ 66/2523 โดยยุทธศาสตร์ "เมืองล้อมป่า" ซึ่งยุทธศาสตร์ดังกล่าวประสบความสำเร็จมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเขตพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พาสัก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. 2539) นโยบายของรัฐในระยะต่อมา จึงเน้นที่จะให้ความสำคัญกับมิติการพัฒนาและการมีส่วนร่วม โดยที่แนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมได้ถูกกำหนดให้เป็นแนวทางการพัฒนาของกระทรวงหลักที่สำคัญ ซึ่งกิจกรรมการพัฒนาเป็นไปในรูปของการประกวดหมู่บ้าน แนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมได้ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ คือ การทำงานร่วมกันระหว่างชาวบ้านและข้าราชการในฐานะตัวแทนของรัฐ ซึ่งจะมีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปทำงานประสานกับชุมชน แม้ว่าผลการพัฒนาจะทำให้ชุมชนทุ่งรวงทองชนะการประกวดจากกิจกรรมการพัฒนาทางด้านสาธารณสุข มีการสร้างโถงน้ำขนาดใหญ่ การสร้างส้วมซึมที่ถูกสุขลักษณะ แต่ปัญหาที่แท้จริงของชุมชนยังดำรงอยู่ เช่น ความยากจน ปัญหาหนี้สิน และความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีแนวโน้มของความเป็นสังคมทุนนิยมที่คนเริ่มลดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ประสบการณ์การพัฒนาในครั้งนั้น ได้ทำให้กลุ่มชาวบ้านที่มีบทบาททางความคิดและการพัฒนาได้นำมาคิดทบทวน และได้สรุปร่วมกันว่าหากมุ่งเน้นการพัฒนาหมู่บ้านแบบประกวดหรือตามแนวทางของรัฐจะไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่แท้จริงของชุมชนได้ และพฤติกรรมของเจ้าหน้าที่ของรัฐโดยการประเมินของคนในชุมชนเห็นว่าไม่น่าศรัทธา เอาเปรียบประชาชน ขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ และที่สำคัญคือการทำที่ชุมชนเห็นว่าขาดความจริงใจที่จะแก้ไขปัญหาของชุมชน กรณีดังกล่าวเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่นำไปสู่จุดเปลี่ยนที่สำคัญของชุมชน ทำให้ชุมชนต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์กับรัฐ โดยการปลดปล่อยชุมชนออกไปจากการพัฒนาที่ต้องตกอยู่ในภาวะที่ถูกเอาเปรียบและถูกชี้นำจากรัฐ และหันมาพึ่งพิงตนเองและกำหนดแนวทางการพัฒนาด้วยตนเอง ซึ่งท่านเจ้าอาวาสได้เล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและชุมชนว่า

... เอล่า บางทีเจ้าหน้าที่ออกมาแล้วเมาแล้วให้อาตมาเป็นคนสอนเขาเอง แล้วก็เอาเงินมาเขาก็กินกันเอง เป็นแบบนี้ไม่ได้ ชาวบ้านจะเป็นหนี้เป็นสิน อาตมาจึงเปลี่ยนมาทำสมุนไพรมานะ ... คือว่าเจ้าหน้าที่เนี่ยมันไม่จริงใจ คือคล้าย ๆ กับว่าเอาเราเป็นเครื่องมือ เอาพระเป็นเครื่องมือ เอาชาวบ้านเป็นเครื่องมือ เอาเปรียบชาวบ้าน แล้วชาวบ้านก็ยิ่งยากจนอยู่เหมือนเดิม ...

2. การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนในระยะเริ่มต้น

การพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนในระยะเริ่มต้นนี้ พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชน ผลรวมของบริบทของชุมชนทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน ได้พัฒนาชุมชนทั้งวางทองไปสู่การเป็นชุมชนที่มีลักษณะพึ่งตนเอง และมีการต่อรองกับอำนาจรัฐสูง การพัฒนาในระยะนี้เป็นกรริเริ่มโดยผู้นำทางความคิดของชุมชน กิจกรรมทางเศรษฐกิจดำเนินไปภายใต้ความพยายามโดยลำพังของผู้นำชุมชน โดยที่ยังไม่มีองค์การการพัฒนาจากภายนอกเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา อย่างไรก็ตาม กิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นในระยะนี้ ได้สะท้อนถึงปัญหาหลักการพื้นฐานของแนวทางการต่อสู้ของชุมชน และความต้องการในการพัฒนาที่แท้จริงของชุมชนคือ

1) รวมตัวกันขายข้าว : การทดสอบสมมติฐานเบื้องต้นของการต่อสู้ระดับชุมชน แนวคิดการพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่ก่อตัวขึ้น เป็นแนวคิดที่เชื่อว่าการต่อสู้จะต้องยกระดับจากการต่อสู้ในระดับครัวเรือนเป็นการต่อสู้ในระดับชุมชน ดังนั้น ชาวบ้านจึงได้รวบรวมตัวเลขปริมาณข้าวจากถังฉางของแต่ละครัวเรือนที่ผลิตได้ แล้วนำข้าวจำนวนดังกล่าวไปเสนอขายให้กับผู้รับซื้อหลายราย เพื่อเจรจาต่อรองให้ได้ราคาที่ดีที่สุด จากประสบการณ์ในครั้งนั้นได้พิสูจน์ว่าการต่อสู้ในระดับชุมชนเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพ ทำให้ชุมชนมีอำนาจต่อรองและเป็นการเจรจาต่อรองครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่ชุมชนประสบความสำเร็จ ดังที่ พ่อผล ชาวนาที่มีฐานะมั่นคงได้เล่าถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า

... คือ ช่วงก่อนที่จะตั้งโรงสีเนี่ย มีเทคนิคอย่างหนึ่งเป็นของผู้ใหญ่เขากับ อปพ. เนี่ย ร่วมกัน ช่วงนั้นต่างคนต่างก็ไปขาย บัดเดี๋ยวนี้ก็มาคิดรวมกันว่า สมมติว่าเราออกกับเค้าแต่เค้าว่าเรามีข้าวอยู่ 4-5 ตัน เขาจะให้ราคาเราเท่าไรเราก็ไปต่อรองกับเขา

ที่แรกเราก็ไปติดต่ออำนาจ ถ้ามีข้าวขนาดนั้นจะให้ 50 พอรู้ว่าทางอำนาจให้ 50 ก็ลองไปติดต่อที่ธวัชว่ามีข้าวอยู่เท่าไร ทางธวัชจะซื้อเท่าไร ทางอำนาจเขาให้ผมมาแล้ว 50 ถ้าได้ 51 หรือ 52 เนี่ยจะพอได้ไหม เขาก็บอกว่าถ้ามีถึงขนาดนั้นเขาจะให้ถึง 51 ก็ไปเอาทางนี้ทางธวัช ก็เลขชาย พอเขาเข้ามาให้เอาถั่วลิสงเข้ามา ก็เจ้านี่มีอยู่ 20 สอบ 30 สอบ เอามารวมกัน ก็เลขเกิดความคิดว่า เออ ! ถ้าเรารวมตัวกันต่อรอง คงจะได้ ก็เลขคิดสร้างโรงสีขึ้น เนี่ยคือการต่อรอง เป็นทางออกในทางกลุ่ม ...

อย่างไรก็ตาม แนวคิดที่จะตั้งโรงสีของชุมชน เมื่อปี 2524 ก็มีอันต้องยุติลงด้วยเงื่อนไขหลายประการ คือ การขาดความรู้และข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินการโรงสี เงินทุน และอุปสรรคที่สำคัญ คือ รัฐ เพราะแนวคิดการก่อตั้งโรงสีครั้งแรกเกิดขึ้นในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชนภายใต้เงื่อนไขทางการเมืองในขณะนั้น ทำให้ชุมชนทั้งรวงทองและชุมชนใกล้เคียงถูกรัฐประกาศให้เป็นพื้นที่สีชมพู เนื่องจากเป็นเขตที่มีอิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์ มีผลทำให้รัฐกำหนดความสัมพันธ์กับชุมชนโดยเน้นมิติด้านความมั่นคงมากกว่ามิติด้านการพัฒนา แม้ว่าจะมีเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้ามาประสานงานพัฒนาในชุมชน แต่โดยวัตถุประสงค์ที่แท้จริงแล้วก็เข้าไปเพื่อการควบคุม กำกับ และตรวจสอบการเคลื่อนไหวของชุมชน และมีการแต่งตั้งชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งเข้าร่วมในกระบวนการดังกล่าวในฐานะอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน เพื่อรายงานความเคลื่อนไหวภายในชุมชนไปยังหน่วยงานกลาง ซึ่งการรวมตัวของชุมชนเพื่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจในระยะนี้ ก็ได้รับการตีความว่าเป็นความเคลื่อนไหวที่อาจเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ ดังที่ พ๋อสาม ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้ทรงคุณวุฒิในสภาตำบลขณะนั้นเล่าว่า " แค่คุยกัน 5 คน ก็ไม่ได้ระแแต่ก่อน เขาหาว่ามีการรวมกลุ่มที่ไม่ดี ไม่มี ความมั่นคงต่อประเทศชาติ เขาคิดอย่างนั้นมากกว่า ... " ดังนั้น บทบาทของรัฐในระบอบเวลานี้ จึงเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชน ดังที่ พ๋อสาม ได้เล่าต่อไปว่า

... อหากได้โรงสี ก็ไม่มีใครรู้เลขนะขึ้นตอน ไม่มีใครปรึกษาหารือ ช่วยกันทำโครงสร้างขึ้นมา เลือยไม้ในนาตัวเอง ในน้ำในอะไร ขอนไม้ในน้ำก็ลากขึ้นมาเลือย เอาไปทำโครงสร้างโรงเรือนโรงสี พอได้ประมาณพอแล้วละ ก็ยังขาดแต่เงิน ที่นี้ทางฝ่ายปกครองเนี่ยเขามีการรายงานขึ้นไป กลุ่มไหนมีการทำก้าวหน้าขึ้นไป ก็มี การรายงาน ที่จริงคนที่รายงานก็อยู่กลุ่มผมเดี๋ยวนี้นแหละ (หัวเราะ)

2) ร้านค้าชุมชน : การลดความเสี่ยงเปรียบทางเศรษฐกิจในมิติการบริหาร

ร้านค้าชุมชน ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 2523 และดำเนินการมาจนถึงปัจจุบันเป็นเวลา กว่า 19 ปี เป็นงานพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการรับรู้ของผู้นำทางความคิด ถึงความเสี่ยงเปรียบของชาวบ้านกับร้านค้าที่ขายสินค้าอุปโภคบริโภคในชุมชน พ่อสาม เล่าถึงที่มาของแนวความคิดที่ต้องการก่อตั้งร้านค้าชุมชน ว่า

... มันคล้าย ๆ กับว่าถ้าเรารวมกันทำเนื่อ คือร้านค้าในแต่ละหมู่บ้านเนื่อ จะมีร้านค้า 2 - 3 ที่นะ แต่ละบ้านเนื่อ ผมเนื่อแหละเอาเวียนไปแก (บรรทุก) สินค้าของเขาเข้ามาในบ้าน จากที่อำเภอ ได้ค่าลากเที่ยวหนึ่ง 15 บาทบ้าง 20 บาทบ้าง เราก็ไปได้รู้ เขาก็คุยให้ฟัง ข้าวกระสอบนั้นะ 460 บาท เขามาขาย 600 บาท เขาก็เอากำไร ผมว่าเขาเอากำไรเยอะเกินไป ทั้ง ๆ ที่ 3 กระสอบ แล้วก็สินค้าเต็มเนื่อให้ 20 บาท แต่ก่อนเงิน 20 บาทก็เยอะอยู่หรอกครับ ผมก็คิดว่ามันมีกำไรเยอะขึ้นมา คนค้าขายก็ ร่ำรวยไป ชาวบ้านก็ไม่มีควมร่ำรวยมีแต่ความจน แล้วก็บ้านอื่น ๆ ก็มาซื้อ ก็เลยมาคิดว่ามันน่าจะมีการรวมกันซื้อ แล้วก็รวมกันขายด้วย คือ เหตุผลก็คืออยากให้คนมารวมกัน

ในฐานะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ พ่อสาม ได้นำความคิดดังกล่าวไปเสนอในที่ประชุมสภาตำบล และในขณะเดียวกัน ก็ได้้นำความคิดดังกล่าวมาเสนอในที่ประชุมหมู่บ้าน ซึ่งพ่อสามเล่าต่อไปถึงท่าทีของชาวบ้านว่า "...ในหมู่บ้านก็ยอมรับว่า เออ มันน่าจะเป็น ก็คุยกันไปใหญ่เลย เขาจะมีการประชุมประจำเดือน ผมก็เสนอในที่ประชุมในหมู่บ้านของเรา ... " ซึ่งร้านค้าชุมชนเป็นกิจกรรมที่เกิดจากนโยบายก ารพัฒนาของกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น แต่ชุมชนทุ่งรวงทองไม่ใช้พื้นที่เป้าหมายของนโยบายดังกล่าว การได้ยินได้ฟังเรื่องราวการก่อตั้งร้านค้าชุมชนในหมู่บ้านใกล้เคียง มีส่วนกระตุ้นความต้องการของชาวบ้านที่จะมีร้านค้าชุมชนเกิดขึ้นในหมู่บ้านของตนเอง

ร้านค้าชุมชน ก่อตั้งขึ้นจากความช่วยเหลือด้านความรู้และแนวทางในการบริหารจัดการ จากวิทยากรภายนอก และเงินทุนบางส่วน ทุนอีกส่วนหนึ่งมาจากการระดมทุนที่กระจายอยู่ในครัวเรือนต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ครัวเรือนละไม่มากนัก แต่เมื่อนำมารวมกันในรูปแบบหนึ่งทำให้เกิดการลงทุนในขนาดทางเศรษฐกิจที่ใหญ่ขึ้น ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่การลงทุนเกิดขึ้นในระดับชุมชน (collective investment) และเป็นการลงทุนแบบใหม่ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ในระยะแรก

ร้านค้าชุมชนบริหารงานในรูปของคณะกรรมการที่หมุนเวียนกันเข้ามาบริหารงาน ซึ่งในทางธุรกิจ แนวทางการบริหารดังกล่าวไม่ใช่แนวทางการบริหารที่มีประสิทธิภาพ ตามหลักของความเป็น ผู้นำานาญการหรือความเป็นมืออาชีพ แต่การบริหารดังกล่าวเป็นไปตามพื้นฐานวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อเป็นหลักประกันในเรื่องของความซื่อสัตย์ ความโปร่งใส และเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญที่นำมาซึ่งความรู้ ความเข้าใจ และเป็นการพัฒนาศักยภาพของผู้นำและคน ในชุมชน ดังที่พ่อสาม เล่าว่า

ปี 22 ปี 23 ที่เสนออยากจะให้ร้านค้าในหมู่บ้านเนี่ย เป็นร้านค้าสวัสดิการชุมชน ร้านค้า สวัสดิการหมู่บ้าน โดยจะมีธารักหาโรค จะมีสินค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ มาสวัสดิการชาวบ้าน ก็มีมติในที่ประชุม ก็เสนอกัน ก็มีสินค้ามาที่ขายไป มีกล้วยมีอะไรก็เอามาขาย เป็นหมู่บ้าน แรกในอำเภออุตุชุม ทำในรูปสหกรณ์ แต่ในช่วงแรก ๆ เนี่ยขายหมดทุกคนเลย วันละ 2 คน สดวกสินค้าวันละ 4 คน ทำทุกคน ให้มาทำทุกคน ให้มีประสบการณ์ ก็ต่อมาก็มีการ เลือกตั้งกรรมการขึ้นมา 15 คน มาตั้งแต่บัดนั้น เคียงนี้ก็ยังมีย 15 คนอยู่

ทั้งนี้โดยมีกฎระเบียบ ข้อบังคับ เป็นข้อกำหนดแนวทางการทำงาน และการควบคุม ตรวจสอบ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นเงื่อนไขของความสัมพันธ์แบบใหม่ซึ่งเป็นไปบนพื้นฐานความ สัมพันธ์แบบพันธะสัญญาซึ่งเป็นการสร้างระบบเพื่อก่อให้เกิดความไว้วางใจทางสังคม (social trust) มากกว่าการเชื่อถือเพราะยึดถือหรือศรัทธาต่อบุคคล (personal trust) ตามพื้นฐาน ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการกำหนดข้อบังคับหรือแนวทางการปฏิบัติในด้านต่างๆ ตาม หลักการสากลของการสหกรณ์แล้วก็ตาม แต่ในระยะเริ่มต้นของโครงการ มีประชาชนเพียง ส่วนหนึ่งเท่านั้นที่เข้าร่วมกับโครงการ ซึ่งการเข้าร่วมของประชาชนกลุ่มแรกไม่ได้หมายความว่า ความเป็น การเข้าร่วมอย่างปราศจากข้อสงสัย เพราะเงื่อนไขของโครงการและความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนได้ส่ง ผลต่อความรู้ ความเข้าใจและความไว้วางใจของชุมชน ดังนั้น ในรอบปีแรกของการดำเนินงาน ผู้ที่อยู่ในส่วนของการปฏิบัติจึงต้องทำงานหนัก อดทนและเสียสละเป็นอย่างมาก เพราะผลของ การดำเนินงานของโครงการในรอบปีแรก จะเป็นเครื่องชี้ว่าโครงการพัฒนาจะดำเนินต่อเนื่อง ไปได้หรือไม่ หากประสบความสำเร็จ ประชาชนส่วนที่เหลือที่กำลังเฝ้ามองหรือรอพิสูจน์ จะยอมรับและเข้าร่วมในการพัฒนามากขึ้น ดังที่ พ่อหวาน กรรมการบริหารโรงสีและอดีต

ประธานกองทุนร้านค้าชุมชน ได้เล่าถึงประสบการณ์ในงานร้านค้าชุมชนว่า

คนมันมากปากมากคน คนลงความคิดมันก็ไม่เหมือนกัน บางคนว่าดี บางคนว่าไม่ดี ทำใจ
เย็น ๆ คล้าย ๆ กับว่า ทำใจเย็น เอาหูทวนลม ก็แล้วแต่ใครจะพูด ก็มีหน้าที่ทำก็ต้อง
ทำไป ... อย่างคนที่เขามั่นใจกับคณะกรรมการเนี่ย คือ แสดงความซื่อสัตย์ โดยไม่
คิดถึงค่าตอบแทน มีหรือไม่มีทำไปเรื่อย ๆ ... ทุกวันนี้รู้สึกว่าการเข้าใจกันได้ดี เลือง
โจมตีก็ไม่ค่อยมี

โดยหลักการทั่วไป ร้านค้าชุมชนเป็นกิจกรรมที่ต้องการลดความเสียหายเปรียบจากระบบ
เศรษฐกิจที่เหนือกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแลกเปลี่ยนสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคบริโภค ซึ่ง
โครงสร้างของความสัมพันธ์ในกระบวนการแลกเปลี่ยน จะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ชุมชนจะได้รับ
ประโยชน์ เมื่อระดับของการบริโภคเปลี่ยนจากครัวเรือนเป็นชุมชน (collective consump-
tion) เพราะร้านค้าชุมชนจะเป็นศูนย์กลางในการจัดหาสินค้ามาจำหน่ายแก่ชุมชน การซื้อ
สินค้าจำนวนมากก็จะสามารถซื้อได้ในราคาต่ำกว่าที่แต่ละครัวเรือนต่างซื้อจากตลาด นอกจากนี้
ถ้าไรที่เกิดขึ้นยังติดอยู่กับคนในชุมชนในรูปของการปันหุ้นอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ในภาวะทาง
การเมืองที่ยังไม่ปกติ ทำให้การก่อตั้งร้านค้าชุมชนเป็นไปด้วยความยากลำบาก และไม่ได้รับการ
สนับสนุนจากรัฐ ในขณะเดียวกัน ผู้นำทางการของชุมชนที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐ เป็นอุปสรรค
ที่สำคัญของการทำงานพัฒนา ซึ่งพอสามได้สะท้อนว่า

เขาไม่สนใจเรื่องกลุ่ม เขาจะทำลายเรื่องการรวมกลุ่ม เขาไม่ได้สนับสนุน แค่วางกันทำ
เรื่องกองทุนร้านค้าเนี่ยก็ โธษ ! จะพังไปหลายครั้ง โชคดีที่พวกผมเป็นคนก่อตั้ง และไม่
ยอมให้พัง คือเขาไม่ได้สนับสนุนการรวมกลุ่ม คือเขาเชื่อทางอำเภอ ... พวกผมพยายาม
รวมกันแล้วก็สลาย รวมกันแล้วก็สลายมาหลายครั้ง ตั้งแต่ 22, 23 ปี 24 ว่าจะทำโรงสี
ก็สลายไปครึ่งหนึ่ง เพราะว่าทางการไม่สนับสนุน ...

ผลการดำเนินงานกองทุนร้านค้าในชุมชนทุ่งรวงทอง ได้รับการกล่าวขานถึงความสำเร็จ
ไปยังชุมชนใกล้เคียงจากการบอกเล่าของผู้ที่ได้เดินทางไปมาติดต่อค้าขายในหมู่บ้าน ทำให้ชุมชน
ใกล้เคียงซึ่งมีวัตถุประสงค์ต้องการจะก่อตั้งร้านค้าชุมชนขึ้นในหมู่บ้านของตน ได้มาขอให้กลุ่มผู้นำ

ในชุมชนทุ่งรวงทองไปเล่าประสบการณ์และความรู้ในการก่อตั้งร้านค้าชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชนที่มีสถานภาพและเงื่อนไข รวมทั้งข้อจำกัดทางการพัฒนาที่ใกล้เคียงกัน (technical cooperation among developing villages - TCDV) ทำให้ชุมชนอื่นได้เรียนรู้ประสบการณ์จริงของการพัฒนา สามารถประเมินและวางแผนการพัฒนาได้สอดคล้องกับสถานภาพทางการพัฒนาที่แท้จริงของชุมชน และสำหรับชุมชนทุ่งรวงทองเอง นับว่าเป็นโอกาสที่ให้ผู้ทางความคิดได้ทำงานพัฒนาร่วมกัน ซึ่งมีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบวิถีคิด และมีโอกาสในการพัฒนาความสัมพันธ์ในกระบวนการทางการพัฒนาในกลุ่มผู้นำ นอกจากนี้ ยังเป็นการสร้างเครือข่ายผู้นำ ซึ่งเป็นผลดีต่อการพัฒนาในระยะต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงของการก่อตั้งโรงสีชุมชน

ชุมชนในระยะปรับตัว (พ.ศ. 2526 - 2532)

ในระยะนี้ เป็นช่วงเวลาที่องค์การพัฒนจากภายนอกเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ทั้งจากหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งกิจกรรมและกระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นนอกจากจะก่อให้เกิดผลตามวัตถุประสงค์ของแต่ละกิจกรรมแล้ว ผลของการพัฒนาในระยะนี้ยังเป็น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมของชุมชน (social infra-structure development) ทั้งในส่วนของผู้นำ ช่างบ้าน และบรรทัดฐานการพัฒนาของชุมชน ซึ่งเป็นการเตรียมความพร้อมพื้นฐานที่สำคัญของชุมชนเพื่อการพัฒนาในระยะต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระบวนการพัฒนา ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับเงื่อนไขและแบบแผนของความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจทันสมัย ซึ่งจะได้นำเสนอโดยลำดับ คือ

1. การฟื้นฟูเรื่องสมุนไพร : แนวทางการพัฒนาแบบพึ่งตนเองด้านสุขภาพ

ปี พ.ศ. 2526 ชุมชนทุ่งรวงทอง เป็นพื้นที่เป้าหมายแห่งหนึ่งของโรงพยาบาลอำเภออุตุชุม ในโครงการกองทุนสหประชาชาติหมู่บ้าน ตามนโยบายของกระทรวงสาธารณสุข ผลการดำเนินงานเมื่อสิ้นปีพบว่า การใช้ยาของชุมชนทุ่งรวงทองและชุมชนเป้าหมายอื่น ๆ เป็นไปในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ มีการใช้ยาบางประเภทในอัตราที่สูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรในหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สาบักปวด กิจกรรมการพัฒนารั้งนี้มีส่วนกระตุ้นให้ชุมชนตระหนักต่อปัญหาสุขภาพและเริ่มตั้งคำถามกับประสิทธิภาพของยาและการรักษาแผนปัจจุบัน

รวมทั้งการวิเคราะห์ว่าแบบแผนการผลิตการเกษตรแบบทันสมัย เป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความเจ็บป่วย ไม่ว่าจะเป็นพิษจากสารกำจัดแมลงและวัชพืชที่ชาวนาใช้ในไร่นา การบริโภคพืชผักที่มีสารพิษ เป็นต้น ดังนั้น ในระยะต่อมา จึงได้มีการก่อตั้งชมรมหมอนบ้านและผู้สนใจสมุนไพร อำเภอกุศุม โดยมีโรงพยาบาลอำเภอกุศุม เป็นผู้รับผิดชอบและประสานงานโครงการ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์สุขภาพทางออกไปจากความสัมพันธ์ทางการพัฒนาแบบพึ่งพิงรัฐ ผู้นำและชาวบ้านในชุมชนทุ่งรวงทองส่วนหนึ่งได้เข้าเป็นสมาชิกของชมรมดังกล่าว กิจกรรมการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนจึงได้เริ่มต้นขึ้นในมิติด้านสุขภาพ โดยการฟื้นฟูเรื่องสมุนไพร ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการพัฒนาจากสภาพภายในของชุมชนเอง

กระบวนการฟื้นฟูเรื่องสมุนไพร เกิดขึ้นหลังจากชุมชนละทิ้งการรักษาการเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรมาเป็นเวลานาน แม้ว่า การรักษาด้วยสมุนไพรจะเคยเป็นแบบแผนของการรักษาภาวะความเจ็บป่วยในอดีต แต่เมื่อมีการพัฒนาด้านการแพทย์และสาธารณสุข ทำให้แบบแผนของการรักษาพยาบาลของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เพราะการรักษาแบบพื้นบ้านไม่ได้รับการรับรองจากรัฐ และชุมชนก็หันมารักษาภาวะความเจ็บป่วยตามแนวทางการพัฒนาทางด้านทางการแพทย์และสาธารณสุขแผนใหม่ ดังนั้น การฟื้นฟูเรื่องสมุนไพร จึงนับได้ว่าเป็นเรื่องทวนกระแส เพราะการเปลี่ยนแปลงแบบแผนของการรักษา ต้องเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในระดับความคิดความเชื่อของชุมชน แม้ว่าสมุนไพรจะเคยเป็นแนวทางการรักษาของพื้นบ้านมาก่อนก็ตาม แต่อย่างไรก็ตาม การฟื้นฟูเรื่องสมุนไพรเป็นกิจกรรมที่ผู้นำและชาวบ้านได้ทำงานร่วมกันอย่างแท้จริง และเป็นกิจกรรมที่ได้ขยายเครือข่ายความร่วมมือระหว่างผู้นำและชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ ในหลายตำบล นับตั้งแต่การสืบหาหมอชา ผู้ที่สืบทอดตำรับยา การรวบรวมความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร การศึกษาและการเก็บพันธุ์พืชสมุนไพรจากป่าหรือการเสาะหาจากชุมชนอื่น ๆ ทั้งนี้โดยมีนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน คือ ชมรมสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง ชีววัฒน์ (ชื่อสมมติ) ได้เข้ามาร่วมในกระบวนการฟื้นฟูสมุนไพรในฐานะวิทยากร ใน ปี พ.ศ. 2527 และเป็นผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในระยะต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ผลของการฟื้นฟูเรื่องสมุนไพร ซึ่งนอกจากจะเป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพของชุมชนแล้ว ผลสืบเนื่องจากกิจกรรมดังกล่าว ยังเป็นการเปิดประตูของชุมชนออกสู่เวทีความคิดทางการพัฒนาที่กว้างขวางขึ้น ทั้งที่เป็นแนวความคิดการพัฒนาทั้งจากภาครัฐจากองค์กรพัฒนาเอกชน และเป็นประสบการณ์ในการพัฒนาของชุมชนที่มีบทบาทในฐานะเป็นภาคีหนึ่ง (partner) ในกระบวนการพัฒนา ในขณะเดียวกัน กิจกรรมดังกล่าว ได้พัฒนาสุขภาพขององค์กรของชาวบ้านที่ก่อตัวขึ้นอย่าง

กลาง ๆ เป็นองค์กรที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติโดยไม่มีการจัดตั้งจากรัฐ คนกลุ่มดังกล่าวเป็นผู้ที่ทำงานหนัก เสียสละ และเป็นผู้นำทางความคิดของชุมชน ในขณะที่เดียวกัน ความคิดเห็นของชุมชนก็ไม่ได้เป็นกระแสเดียวกัน หรือเป็นไปในทางที่เห็นพ้องกันหรือเป็นไปอย่างปราศจากข้อคำถามต่อบทบาทของกลุ่มแกนนำที่มุ่งมั่นเพื่อให้การพัฒนาเกิดผลตามที่คาดหวังไว้ ความเข้มแข็งของผู้นำในการทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาอื่น ๆ ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ทำให้สามารถสานต่องานในโครงการสมุนไพรมายาได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งในปัจจุบันนอกจากจะเป็นแนวทางใหม่ของการรักษาสุขภาพของชุมชนแล้ว ยังมีการพัฒนาไปเป็นศูนย์ผลิตวัตถุดิบสมุนไพรมายาให้แก่โรงพยาบาลชุมชนในพื้นที่และสถาบันแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข รวมทั้งมีการผลิตยาสมุนไพรมายาในรูปแบบที่ทันสมัยอีกด้วย

2. กองทุนผ้าป่าพันธุไม้ : การแก้ไขปัญหาเงินทุนเพื่อการผลิต

แนวคิดการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองยังมีพัฒนาการต่อมาจากภาวะวิเคราะห์ของชุมชนที่ว่านอกจากยาแล้ว อาหารก็เป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญมาก เพราะเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพ ซึ่งการมีสุขภาพที่ดีต้องเริ่มต้นจากการบริโภค และเพื่อเป็นการลดการพึ่งพิงอาหารจากตลาด ดังนั้น จึงเกิดแนวคิดที่จะสร้างความพอเพียงในตนเองด้านอาหาร โดยการเพาะปลูกพืชและไม้ผลตามหัวไร่ปลายนา ซึ่งจะต้องมีการปรับปรุงที่นาและต้องทำคั้นนาให้มีขนาดใหญ่ขึ้นเป็นต้น การแก้ไขปัญหาเรื่องทุนเพื่อการผลิตจากเดิมที่เป็นการพึ่งพิงแหล่งเงินกู้จากรัฐมาสู่การพึ่งตนเอง จึงเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2528 เริ่มต้นด้วยการระดมทุนภายในชุมชนและองค์กรทางสังคมภายนอกในรูปแบบกองทุนผ้าป่าพันธุไม้ โดยมี ชีววัฒน์ เป็นผู้ประสานงานระหว่างชุมชนและชมรมเพื่อนธรรมชาติซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่อยู่ในกรุงเทพมหานคร เพื่อนำเงินที่ได้จากกองทุนผ้าป่าพันธุไม้มาให้สมาชิกของโครงการสมุนไพรมายาได้กู้ยืมไปในวงเงินที่กำหนด เพื่อนำไปใช้ในการเพาะปลูกพืชอาหารอื่น ๆ ในขนาดที่พอเพียงแก่การบริโภคก่อนเป็นเบื้องต้น ส่วนการบริหารกองทุนนั้นได้ดำเนินการเป็นไปในรูปของคณะกรรมการ มีการกำหนดเงื่อนไขของการกู้ยืม การบริหารเงินทุน การติดตาม ตรวจสอบและประเมินผล ซึ่งเป็นมาตรการในการดูแลและควบคุมให้มีการนำเงินกู้ยืมจากกองทุนไปปรับปรุงการผลิตตามวัตถุประสงค์

แม้ว่า โครงการกองทุนผ้าป่าพันธุไม้จะเป็นการแก้ปัญหาเรื่องทุนเพื่อการผลิตในรูปของกองทุนกู้ยืมที่เกิดจากการระดมทุนของชุมชนก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงการเปลี่ยนแหล่งเงินกู้จากรัฐมาเป็นกองทุนของชุมชน ซึ่งก็นำชาวบ้านไปสู่ภาวะหนี้สินเช่นเดิม อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในปัจจุบัน

โครงการดังกล่าวต้องยุติลง เนื่องจากสมาชิกไม่สามารถชำระคืนเงินกู้ตามกำหนดเงื่อนไขของกองทุน ทำให้การดำเนินงานกองทุนผ้าป่าพันธุ์ไม้ต้องเปลี่ยนรูปแบบ โดยคณะกรรมการได้นำเงินกองทุนไปฝากไว้ในธนาคารหมู่บ้านในรูปกองทุนพัฒนา เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในทางที่เหมาะสม

3. เกษตรกรรมชาติ : การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตของชุมชน

ความตระหนักต่อภาวะสุขภาพ นับว่าเป็นลักษณะที่สำคัญของชุมชนทุ่งรวงทอง ดังนั้นแนวคิดการพัฒนาของชุมชนจึงถูกพัฒนาขึ้นมาบนพื้นฐานดังกล่าว ซึ่งนอกจากจะสร้างทางเลือกใหม่ในการดูแลและรักษาสุขภาพด้วยสมุนไพรแล้ว ชุมชนยังได้วิเคราะห์ว่าแบบแผนของการเพาะปลูกของชาวนาที่ดำรงอยู่ในขณะนั้น ยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพ เพราะชาวนาต้องสัมผัสกับสารพิษที่ใช้ในไร่นา ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ย ธาตุกำจัดแมลงและวัชพืชต่างๆ นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น เกิดการตกค้างของสารพิษในดินและน้ำ เป็นต้น ซึ่งในที่สุดก็จะส่งผลกระทบต่อชีวิตของชาวนาและผู้บริโภค นอกจากนี้ ชุมชนยังพบว่าในการเพาะปลูกแบบทันสมัย หากชุมชนต้องการรักษาระดับหรือปริมาณของผลผลิต ก็จะต้องเพิ่มขนาดการลงทุนในปัจจัยการผลิตขั้นเรื่อย ๆ ซึ่งปัจจัยการผลิตมีราคาแพงขึ้น ในขณะที่ราคาข้าวไม่มีความแน่นอน ชาวนาจึงคงขาดหลักประกันและขาดอำนาจต่อรอง ดังนั้นใน ปี พ.ศ. 2528 จึงมีการส่งเสริมให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตจากการผลิตแบบทันสมัยมาเป็นการผลิตแบบเกษตรกรรมชาติ ซึ่งนอกจากจะเป็นผลดีต่อสุขภาพแล้ว ยังเป็นการลดการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากระบบตลาดอีกด้วย

แนวคิดดังกล่าว เกิดขึ้นในระยะเวลาที่แนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบยั่งยืนเริ่มเป็นทางเลือกใหม่ในสังคมไทย เริ่มมีการวิพากษ์วิจารณ์วิธีการผลิตแบบเกษตรทันสมัย โดยได้นำข้อเสนอตามวิธีการผลิตตามแนวปฏิบัติของ ฟูกูโอกะ มากล่าวสนับสนุนแนวคิดที่ต้องการเห็นการปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิต เมื่อฟูกูโอกะ เดินทางมายังประเทศไทยและได้ลงไปในพื้นที่ภาคอีสาน พร้อมกับคณะผู้ติดตามคนไทยที่เป็นผู้สนใจแนวทางเกษตรกรรมชาติ ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่สมาชิกในชมรมเพื่อนธรรมชาติ ในโอกาสนี้ กลุ่มแกนนำและชาวบ้านได้เดินทางไปฟังแนวคิดและข้อเสนอของ ฟูกูโอกะ โดยมี ศิววัฒน์ นักพัฒนาเอกชนจากชมรมสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง เป็นผู้ประสานงาน เพื่อให้กลุ่มแกนนำและชาวบ้านที่สนใจเข้าร่วมในการสัมมนาในครั้งนั้น และชุมชนได้นำข้อมูลและความคิดที่ได้จากการสัมมนาในครั้งนั้น มาประยุกต์ตามความเหมาะสม ซึ่งในระยะต่อมา ชุมชนเรียกแบบแผนการเพาะปลูกข้าวแบบใหม่นี้ว่า เกษตรกรรมชาติ คือการผลิตที่ไม่ใช้สารพิษและสารเคมี ดังนั้น นอกจากแนวคิดของชุมชนจะมีการสื่อสารกันระหว่างกลุ่ม

แกนนำของชุมชนแล้ว ชุมชนยังมีโอกาสได้เรียนรู้และรับข้อมูลการพัฒนาจากเวทีการพัฒนาต่าง ๆ โดยมีนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ประสานงานเพื่อให้เกิดโอกาสดังกล่าว ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาระบบวิถีการคิด การเกิดเครือข่ายของการสนับสนุนและความร่วมมือระหว่างชุมชนและองค์กรทางสังคมภายนอกในระยะต่อมา

การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตของชุมชนในระลอกนี้ เหมือนการจลาจลย้ายไปในอดีต เมื่อครั้งที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงด้านเมล็ดพันธุ์ข้าวจากข้าวพื้นเมืองมาเป็นข้าวพันธุ์ส่งเสริม คือ ข้าวหอมมะลิ และมีการส่งเสริมเพื่อให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตแบบดั้งเดิมมาสู่วิถีการผลิตแบบทันสมัย คือชาวบ้านโดยทั่วไปยังไม่มั่นใจที่จะเข้าร่วมในการผลิตแบบเกษตรกรรมชาติ แต่อย่างไรก็ตาม การปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์ก็ได้เกิดขึ้นในแปลงนาของพ่อสาม ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนนับเนื่องมาตลอดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงของชุมชน แปลงนาดังกล่าวกลายเป็นแปลงนาสาธิตของชุมชนตลอดระยะเวลา 3-4 ปีของการพิสูจน์ความเป็นไปได้ของการผลิตตามแบบแผนดังกล่าว ในขณะที่มีภาพเปรียบเทียบของวิถีการผลิตแบบทันสมัยจากแปลงนาของเพื่อนบ้านที่อยู่ติดกัน ซึ่งจะมีการไปศึกษาการเปลี่ยนแปลงในแปลงนาดังกล่าวเป็นระยะ ๆ แม้ว่าจะได้ผลผลิตต่างไปจากเดิม แต่ผู้นำท่านนี้ก็ยังเชื่อมั่นและได้พิสูจน์ให้เห็นว่า หากมีการปรับปรุงโครงสร้างดินด้วยปุ๋ยอินทรีย์อย่าง ต่อเนื่องผลผลิตก็จะไม่แตกต่างไปจากการผลิตแบบทันสมัยมากนัก ซึ่งพ่อหวาน กรรมการบริหาร ที่ดูแลงานด้านการขนส่งของโรงสี ได้เล่าถึงแปลงนาของพ่อสามว่า " ก็ต้องเหมือนอย่างพ่อสามแต่ก่อน เวลาเขาหว่าน เวลาเขาปักเขาดำ ไม่ได้ใส่ปุ๋ยใส่อะไร ก็ต้องมาบอกให้ไปดู ... เขาบอกว่ามันไม่ทันใจเหมือนปุ๋ยเคมี มันไม่เขี้ยวพริบพริบขึ้นไปเลยก็ได้เฮว เพราะมันมีเปรี๊ยะเทียบ กับนาข้าง นาข้างที่ใช้ปุ๋ยเคมี ... "

ผลในทางปฏิบัติที่เกิดขึ้นในแปลงนาดังกล่าว เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้มีชาวบ้านกลุ่มแรก เข้าร่วมในการเพาะปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์นี้ โดยในระยะแรกจะมีการแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งเพื่อปลูกข้าวอินทรีย์ และอีกส่วนหนึ่งยังคงผลิตแบบทันสมัย เนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องสร้างหลักประกันความมั่นคงด้านอาหารและรายได้ ดังที่ แม่สี ชาวาคคนหนึ่งปัจจุบันเป็นสมาชิกที่ปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ได้ให้ข้อมูลว่า " กลัวไม่สวย กลัวไม่ได้ข้าวเยอะ ไม่มีใครกล้า เพราะว่าใส่ปุ๋ยมันจะขึ้นดีกว่าใส่ไก่ เขายังงั้น ส่วนมากก็ไม่กล้าใส่ ... คิดว่ามันจะได้กินไหม หรือยังไหนหนอ กลัวไม่ได้กิน ... " แต่ในระยะต่อมา แปลงนาของพ่อสาม ได้เป็นกรณีตัวอย่าง และเป็นบุคคลอ้างอิงที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจมากขึ้น นอกจากนี้ กลุ่มแกนนำได้เริ่มกิจกรรม

ในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน ด้วยการรับซื้อข้าวที่ผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ในราคาที่สูงกว่าข้าวทั่วไป ดังนั้น กลไกด้านราคาจึงเป็นสิ่งจูงใจให้ชุมชนเข้าร่วมในการผลิตแบบเกษตรธรรมชาติมากขึ้น

ข้าวเปลือกที่กลุ่มรับซื้อก็จะจำหน่ายต่อไปยังตลาดข้าวเปลือกทั่วไป รวมทั้งการจำหน่ายภายใต้โครงการพุงราคาของรัฐ ซึ่งการจำหน่ายข้าวเปลือกในโครงการพุงราคาดังกล่าว กลุ่มเกษตรกรหรือผู้ที่ต้องการขาย จะต้องนำข้าวไปยังโรงสีเพื่อให้ผู้รับซื้อเป็นผู้กำหนดราคา โดยรัฐจัดเงินสนับสนุนอีก 100 บาทต่อเกวียน ทั้งนี้โดยมีเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้ตรวจสอบคุณภาพของข้าว ซึ่งพฤติกรรมของเจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากรัฐ เป็นไปในลักษณะที่หาผลประโยชน์ส่วนตัวจากโครงการพุงราคา ดังนั้น นอกจากกลุ่มจะถูกเอาเปรียบจากการถูกพ่อค้ากดราคาล้าง ยังจะต้องมีค่าใช้จ่ายนอกระบบที่ชุมชนต้องถูกรีดไถ ทั้งในลักษณะที่เป็นค่าคิวและค่าคุณภาพข้าว ดังที่พ่อสาม ได้เล่าประสบการณ์ด้วยสีหน้าที่บ่งบอกถึงความเจ็บปวดเมื่อผู้วิจัยถามว่าเพราะอะไรจึงเกิดแนวคิดที่จะตั้งโรงสีขึ้นมาอีกครั้งว่า

... ก็มีการพุงราคาข้าว เจ้าหน้าที่ทางอำเภอแต่ละอำเภอ เกษตรแต่ละอำเภอเนี่ย จะไปอยู่ที่โรงสีต่าง ๆ อยู่ที่พ่อค้าต่าง ๆ ที่จะรับซื้อข้าว ผมก็ชวนเพื่อน ๆ ไปขายข้าวที่จังหวัด ก็ไปทำนองนี้ ก็รู้สึกว่ามีปัญหา คือไม่ยอมลงไม่ยอมเข้าคิว ... รถจะไปนอนอยู่ที่นั่นแหละ ถ้าให้คิวคนละร้อยถึงจะลงให้ ก็เจอปัญหาเรื่องนี้อีก คือราคาที่จะซื้อเนี่ย พ่อค้าเป็นกำหนด ราคาเท่านั้นนะ ข้าวที่ดีก็จะบวกขึ้นไปให้อีก คนที่ได้รับเงินก็คือคนที่เป็นเจ้าหน้าที่เกษตร ชาวนาชาวเปอร์เซ็นต์ข้าว ถ้าข้าวดีก็ 10 เปอร์เซ็นต์ ถ้าได้ 10 เปอร์เซ็นต์ก็ราคาสูงขึ้นหน่อย ไม่ได้ตรวจก็จะทำท่าไปตรวจ ถ้าเอาเงินไป 100 บาท อย่างเนี่ย ข้าวมันจะได้ 10 เปอร์เซ็นต์ ก็จะขายได้เงิน ถ้าไม่ไปติดต่อก็ไม่ได้ลงหรอกครับ ก็เกษตรเนี่ยก็ทำให้เป็นตัวแทนมานาน ก็เลยทำให้ชาวบ้านคิดขึ้นมาอีกว่า เอ๊ะ ! ทำไมถึงเป็นแบบนี้ คนของรัฐบาลเป็นเครื่องมือให้พ่อค้า อื้อ ! พวกผมก็ว่าไม่มีทางเลือก

นอกจากนี้ ในขณะเดียวกันข่าวสารของชุมชนที่ผลิตข้าวปลอดสารพิษได้สื่อสารไปถึงชมรมเพื่อนธรรมชาติ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับชุมชนในลักษณะที่ได้ให้การช่วยเหลือและสนับสนุนชุมชนมาตั้งแต่โครงการกองทุนผ้าป่าพันธุ์ไม้ ได้ให้ความสนใจที่จะได้บริโภคปลอดสารพิษจากชุมชน ดังนั้น

ชุมชนจึงได้ดำเนินการเพื่อสี่ข้าวส่งไปยังผู้บริโภครวมกลุ่มดังกล่าว โดยการติดต่อโรงสีข้าวของเอกชน เป็นผู้ดำเนินการแปรรูป ซึ่งมีความยุ่งยากเพราะในกระบวนการของการสีข้าวจะต้องไม่มีข้าวชนิดอื่นปนและปริมาณของข้าวที่ไปจ้างสีก็ไม่มากนัก เพราะตลาดยังจำกัดอยู่กับผู้บริโภคเพียงกลุ่มเดียว ทำให้ต้นทุนในการผลิตต่อหน่วยสูง เพราะโรงสีจะต้องล้างข้าวอื่น ๆ ที่ตกค้างอยู่จากการสีข้าว ครั้งก่อนจึงจะสีได้ การเจรจาต่อรองกับเจ้าของโรงสีในครั้งนั้น ได้เข้าประสพการณ์เดิมที่ชุมชนตกอยู่ในภาวะที่เสียเปรียบและขาดอำนาจต่อรอง ดังนั้น แนวคิดที่จะตั้งโรงสีข้าวที่เป็นของชาวนา จึงทวนกลับมาอีกครั้ง ความคิดที่จะตั้งโรงสีจึงกลับมาอีกครั้ง ด้วยแรงผลักดันจากผลรวมของความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบ ในขณะที่อีกด้านหนึ่งความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนาระหว่างกลุ่มผู้นำ และนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนก็พัฒนาก้าวหน้าไป และกลุ่มผู้นำได้เรียนรู้และมีประสบการณ์ในการพัฒนามากขึ้นโดยการประสานงานของนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน

การต่อสู้ของชุมชนเพื่อดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า (หลัง พ.ศ 2533)

แม้ว่าในระยะปรับตัว ชุมชนจะมีความพยายามอย่างต่อเนื่องที่ต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกมาสู่ความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม (bilateral relation-ship) แต่กิจกรรมการพัฒนาก้าวหน้า ยังไม่อาจให้หลักประกันว่าชุมชนจะดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้ ปรากฏว่ายังไม่มี การเปลี่ยนหรือพัฒนาในระบบเศรษฐกิจหลักของชุมชน เพราะระบบเศรษฐกิจหลักเป็นที่มาของรายได้ที่สำคัญในการบริโภคของครัวเรือนตลอดทั้งปี และในระบบเศรษฐกิจหลักนี้เองที่ส่วนเกินของชุมชนถูกดูดซับออกไปมากที่สุด ดังนั้น การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนที่จะสามารถทำให้ชุมชนดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้นั้น จะต้องเกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจข้าว ซึ่งสะท้อนจากคำสัมภาษณ์พ่อบุญว่า

... คือพวกผมทำเป็นกลุ่มมานานแล้วนะ ทำกลุ่มอาสาสมัคร ทำกลุ่มร้านค้า ทำมานานแล้ว ทำมาแล้วก็ได้มารู้ค้นปราชญ์ว่า การรวมกลุ่มนี่มันดี แต่กลุ่มที่ช่วยเหลือเราได้ ช่วยแก้ปัญหาเราได้ ช่วยแก้ปัญหาที่เราไม่อยู่จริง ๆ ได้เนี่ย ไม่ใช่เรื่องสมมุติแล้ว ไม่ใช่ร้านค้าแล้ว มันน่าจะเป็นเรื่องข้าว เรื่องข้าวเนี่ยเป็นตัวหลัก ทำกินทุกคนเลย ... ข้าวเนี่ย หนึ่ง มันไม่เน่าง่าย ข้าวเนี่ยมันมีปัญหา ทำแล้วมีปัญหา เราไม่มีวงจรที่ทำผลสืบเนื่องออกมาอย่างการแปรรูปเนี่ยไม่มี ถ้าทำกลุ่มแล้วน่าจะทำเรื่องแปรรูป ผลพวงจากการแปรรูปมันจะตามมา

อันนี้คือความคิด ถ้าทำอะไรแล้วพวกมันก็สิ่งเกิดอยู่นะว่า คนทำเนื้อไม่ได้ดีขึ้น มีแต่ขาดทุน คนทำเนื้อนะ นอกจะसानตะกร้าใช้เอง ปลุกแล้วก็กินเอง ถ้าปลุกแล้วเนื้อ ส่วนที่เหลือก็จะเอาไปขาย ขายทำยังไง คือ เอาไปแปรรูป ... บังเอิญหมู่บ้านผมอยู่ในพื้นที่ข้าวหอมมะลิด้วย นี่คือตัวสำคัญอีกตัวหนึ่ง คิดว่าเป็นการน่าจะทำโรงสีเป็นการแปรรูป

ซึ่งแนวคิดดังกล่าวเป็นรูปธรรมขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2533 ซึ่งจะได้นำเสนอผลการศึกษาคตามลำดับ ดังนี้ คือ

1. กำเนิดและพัฒนาการของโรงสีชุมชนในฐานะองค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน

1) กำเนิดขององค์กรโรงสี

ผลการศึกษาพบว่า ตลอดระยะเวลาของความพยายามที่จะหลุดพ้นออกจากปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน จะมีคนกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทนำทั้งในด้านความคิดและการปฏิบัติ เป็นผู้ที่มีความไว (sensitivity) ต่อสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน มีความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ การรู้เท่าทัน (sophisticated) เกี่ยวกับความเป็นไปที่จะเกิดกับชุมชน และเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อการโน้มน้าวความคิดของชาวบ้าน ซึ่งคนกลุ่มนี้ประกอบไปด้วยพระสงฆ์และชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่ง ที่มารวมตัวกันเนื่องจากความสนใจที่มีต่อประเด็นปัญหาของชุมชนร่วมกัน และมักมีการนำเสนอประเด็นปัญหาและมีการคิดวิเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้นร่วมกัน และมีการสื่อสารความคิดเห็นซึ่งกันและกัน รวมทั้งได้มีการสื่อสารความคิดเห็นต่าง ๆ นั้นออกไปยังชาวบ้านทั่วไป จนก่อให้เกิดโครงการพัฒนาต่าง ๆ ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นโครงการสมุนไพรรักษาโรค การปรับปรุงการผลิต เกษตรอินทรีย์ ร้านค้าชุมชน มีที่มาจากกระบวนการของกลุ่มแกนนำที่เข้าร่วมในโครงการพัฒนาต่าง ๆ อย่างเข้มแข็งและต่อเนื่อง ซึ่งเป็นโอกาสให้กลุ่มแกนนำได้พัฒนาความรู้ ทักษะของการทำงานที่อยู่บนพื้นฐานของกฎ ระเบียบ และข้อบังคับต่าง ๆ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบสังคมทันสมัย (modern society) กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นเท่ากับเป็นการพัฒนาองค์กรชาวบ้านซึ่งความสัมพันธ์แต่เดิมนั้นเป็นไปพื้นฐานทางวัฒนธรรมมาสู่เป็นองค์กรทันสมัย ซึ่งต่อมาได้ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเองในการที่จะเข้าไปมีความสัมพันธ์กับองค์กรทางสังคมภายนอก ไม่ว่าจะเป็นองค์กรของรัฐหรือองค์กรทางสังคมอื่น ๆ นอกจากนี้ องค์กรชาวบ้านยังได้เรียนรู้การทำงานร่วมกับองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ซึ่งนอกจากจะเป็นผู้นำทางความคิดแล้ว

คนกลุ่มนี้ยังเป็นผู้นำในทางปฏิบัติ มีความอดทนและเสียสละอย่างสูง ซึ่งนอกจากจะต้องใช้เวลาการทำงานในไร่นา เพราะคนกลุ่มนี้ก็คือชาวนาซึ่งต้องมีภาระงานในไร่นาเช่นเดียวกับชาวบ้านทั่วไป และรวมถึงทวิษากรอื่น ๆ

2) องค์ประกอบทางประชากร

โรงสีชุมชน ก่อตั้งขึ้นจากกลุ่มผู้นำที่เป็นชายทั้งหมด และในปัจจุบันทุกคนมีอายุมากกว่า 50 ปี เป็นกลุ่มคนที่มียุทธศาสตร์ในการพัฒนาชุมชนมาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2520 ซึ่งเป็นระยะปรับตัวของชุมชน เมื่อพิจารณาจากโครงสร้างและองค์ประกอบทางประชากรภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงที่ภาคอุตสาหกรรมขยายตัว ทำให้แรงงานวัยหนุ่ม-สาวส่วนหนึ่งจากชุมชนเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม และอีกส่วนหนึ่งยังคงอยู่ในภาคเกษตรกรรม และมีบทบาทในไร่นา ในขณะที่งานพัฒนาซึ่งเป็นงานสาธารณประโยชน์ จะเป็นบทบาทของผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจภายในครอบครัว เนื่องจากงานพัฒนาเป็นงานที่ต้องเสียสละทั้งเวลาและทรัพยากร และต้องทำด้วยจิตใจที่คำนึงถึงส่วนรวม ซึ่งผู้ที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่ถึงผู้ใหญ่ตอนปลาย มักเป็นผู้ที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจในระดับหนึ่ง หรืออาจมีลูก ๆ ที่สามารถรับภาระงานในไร่นาแทนได้ ทำให้คนกลุ่มนี้มีเวลาที่จะอุทิศให้กับงานพัฒนาของชุมชน ส่วนในด้านการศึกษา พบว่าผู้นำเกือบทั้งหมดจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น คือชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนประถมศึกษาในชุมชน และมีประสบการณ์ทางสังคมที่ค่อนข้างจำกัด ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการเชื่อมโยงชุมชนกับระบบสังคมที่เหนือกว่า ไม่ว่าจะเป็นรัฐ องค์กรทางสังคมอื่น ๆ รวมทั้งระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ซึ่งเป็นทักษะความชำนาญการที่ชุมชนต้องพึ่งพิงบุคคลและองค์กรภายนอก

3) ศักยภาพของกลุ่มผู้นำ

ด้วยศักยภาพของกลุ่มผู้นำ ซึ่งเป็นคุณลักษณะเฉพาะของกลุ่มแกนนำที่แตกต่างกันจากชาวบ้านทั่วไป ที่จะได้กล่าวถึงต่อไปนี้ ได้มาจากการสังเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์ทั้งหมด พบว่าเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้ผู้นำกลุ่มนี้เป็นองค์กรที่มีศักยภาพในการพัฒนา คือ

3.1) การมีจิตสำนึกต่อชุมชน

กลุ่มแกนนำ เป็นผู้ที่มีศรัทธาที่มั่นคงต่อการพัฒนาชุมชนแม้ว่าตนเองจะอยู่ในสภาพเช่นเดียวกับชาวบ้านทั่วไป แต่ด้วยจิตสำนึกต่อชุมชน ทำให้เกิดความตระหนักต่อ

ปัญหาที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนและพหุสาธการแก้ไขเพื่อให้ชุมชนโดยรวมทั้งคนและสัตว์จากปัญหาต่างๆ ซึ่งเป็นจินตนาการที่สูงกว่าการมองปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง และพหุสาธการแก้ไขปัญหาเฉพาะเพียงเพื่อให้ตนเองหลุดพ้นจากปัญหาที่ประสบอยู่เท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากวอนธรรมชุมชนของการต่อสู้ในระดับกลุ่มได้พัฒนาต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

3.2) ความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา

กลุ่มแกนนำ เป็นกลุ่มบุคคลที่มีความสามารถในการวิเคราะห์และประเมินสถานการณ์ของปัญหาและการหาทางออกอย่างรู้เท่าทัน เช่นกรณีของการรวมตัวกันเพื่อเสนอขายข้าวให้กับพ่อค้า ซึ่งแต่เดิมเป็นการขายของแต่ละครัวเรือน ทำให้ชุมชนต้องตกอยู่ในภาวะที่เสียเปรียบ ดังนั้น เพื่อเป็นการสร้างอำนาจต่อรองกับผู้รับซื้อ ในครั้งนั้น ผู้นำได้เรียนรู้ว่าอำนาจต่อรองเกิดจากการมีข้าวจำนวนมาก ความสามารถในการประเมินภาวะที่ราคาข้าวสูงสุดในรอบปี การเก็บข้าวไว้รอราคา และการมีข้าวคุณภาพดี แม้ว่าจะยังเป็นการกำหนดราคาโดยผู้รับซื้อ แต่ก็เป็นราคาที่ชุมชนพอใจและมีโอกาสได้เจรจาต่อรอง ซึ่งนับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนที่เริ่มขึ้นในมิติของการแลกเปลี่ยน หรือในกรณีการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในกระบวนการชื้อนาระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและชุมชน และผลสืบเนื่องที่จะเกิดขึ้นหากปล่อยให้การพัฒนาชุมชนเป็นไปตามกระแส

3.3) ความสามารถในการสื่อสารปัญหา

แม้ว่าชาวบ้านที่เป็นกลุ่มแกนนำจะมารวมตัวกัน เพราะความสนใจที่มีต่อประเด็นปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชน แต่ความรู้และความเข้าใจหรือมุมมองต่อปัญหามีความหลากหลายตามระบบวิถีคิด ประสบการณ์ทางสังคมและความสามารถในการคิดวิเคราะห์ของแต่ละคน แต่การรวมตัวเป็นองค์กรทางสังคม จะต้องมีเป้าหมายและแนวทางที่เป็นที่รับรู้และเข้าใจร่วมกัน ซึ่งจะต้องเกิดจากกระบวนการสื่อสารภายในกลุ่มแกนนำ ซึ่งเป็นจุดแข็งของชุมชนทุ่งรวงทองที่กลุ่มแกนนำกลุ่มนี้ได้มีบทบาทร่วมกันมามากกว่า 10 ปี ก่อนที่จะรวมตัวกันในรูปขององค์กรโรงสี ทำให้มีการปรับระบบวิถีคิดของแต่ละคนจากการเรียนรู้ปัญหาของชุมชนร่วมกันและก่อให้เกิดเป็นบรรทัดฐานของการพัฒนาของกลุ่มขึ้น

3.4) ความเป็นนักสู้

คุณลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่พบในกลุ่มแกนนำ คือ ความเป็นนักสู้ ซึ่งต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งโอกาสและความเป็นไปได้ การแสวงหาแนวทางในการพัฒนาที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน แม้ว่ากลุ่มแกนนำจะอยู่ในสภาวะปัญหาเดียวกับชาวบ้านทั่วไปที่ต้องต่อสู้เพื่อการดำรงชีพ และเสียเปรียบจากความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่ ความมีจิตใจที่เป็นนักสู้ ทำให้ผลการพัฒนาที่ผ่านมาบรรลุวัตถุประสงค์เกิดผลสำเร็จที่เป็นรูปธรรม แม้ว่าจะมีข้อจำกัดทั้งในด้านทรัพยากร ทักษะและประสบการณ์ในการพัฒนา แต่ความเป็นนักสู้ทำให้เกิดการปฏิบัติที่ต่อเนื่องไม่ล้มเลิกไปเพราะปัญหาทางการพัฒนาที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ส่งผลให้การพัฒนาประสบความสำเร็จ ซึ่งเท่ากับเป็นการรับรอง (accredit) ศักยภาพและความน่าเชื่อถือขององค์กรผู้นำ ซึ่งมีผลทำให้เกิดการยอมรับจากชุมชนและเข้าร่วมกับแนวทางการพัฒนาของโรงเรียน

3.5) การแสวงหา การเปิดรับ และความสามารถในการเรียนรู้

แม้ว่ากลุ่มผู้นำจะมีความรู้และประสบการณ์ในระบบเศรษฐกิจและสังคมทันสมัยค่อนข้างจำกัด แต่ด้วยลักษณะที่เป็นผู้ที่เปิดรับความรู้ ข้อมูลและประสบการณ์การพัฒนาจากองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ที่อาจเข้ามาในชุมชนด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ แต่ก็ยังเป็นโอกาสของกลุ่มผู้นำที่จะได้แลกเปลี่ยนข้อมูลที่จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเองและชุมชน และเมื่อตัดสินใจที่จะทำธุรกิจโรงเรียนชุมชน เพราะเชื่อว่าจะจะเป็นเครื่องมือที่ทำให้ชุมชนมีอำนาจในการควบคุมระบบเศรษฐกิจของตน และมีอำนาจต่อรองกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า เพื่อทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ในวิถีการผลิตเพื่อการค้าได้อย่างยั่งยืน จึงจำเป็นต้องแสวงหาความรู้ในเชิงเทคนิคเกี่ยวกับการก่อสร้างโรงเรียนทั่วทั้งภายในจังหวัดและจังหวัดต่างๆ ในภาคกลาง โดยมีนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ที่มีบทบาทในการประสานงานเพื่อทำให้กลุ่มผู้นำเกิดแนวคิดและได้เรียนรู้ข้อมูลและประสบการณ์การบริหารจากผู้ประกอบการ ในการศึกษาเกี่ยวกับโรงเรียนหรือการศึกษาชุมชนในเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ กลุ่มแกนนำเกือบทุกคนที่ได้เดินทางไปด้วยกัน ทำให้ผู้นำแต่ละคนจะมีประสบการณ์ตรงและมีข้อมูลในการคิด วิเคราะห์และตัดสินใจเท่าเทียมกันและไม่มีกระแสแนวคิดที่ต่อต้านจากผู้นำที่ไม่มีข้อมูล ซึ่งในวัฒนธรรมพื้นบ้านแล้ว กระแสคัดค้าน หรือการวิพากษ์วิจารณ์นับว่ามีผลต่อการริเริ่มหรือการตัดสินใจเป็นอย่างยิ่ง และในหลายชุมชนไม่สามารถนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาชุมชนไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เพราะเกิดกระแสต่อต้านจากคนกลุ่มใหญ่ที่ขาด

ข้อมูล และผู้ที่เป็นตัวแทนของชุมชนไปศึกษาดูงานมักเป็นผู้ที่ไม่มีอำนาจในการตัดสินใจหรือไม่มีอิทธิพลในการโน้มน้าวความคิดของชุมชน

4) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมภายในองค์กรโรงสี

การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในด้านบทบาทหน้าที่ภายในองค์กรโรงสี กลุ่มผู้นำได้ร่วมกันศึกษาโครงสร้างการบริหารในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เป็นประสบการณ์การพัฒนาชุมชนในอดีต นำมาสู่การประชุม ปรึกษาและหาข้อสรุปร่วมกันเพื่อหาโครงสร้างองค์กรที่เหมาะสมโดยนิรนัย องค์กรโรงสี มีการจัดระเบียบความสัมพันธ์ตามลักษณะขององค์กร (bureaucracy) ซึ่งลักษณะขององค์กรในสังคมทันสมัย มีการกำหนดขอบเขตภาระหน้าที่และความรับผิดชอบไว้อย่างชัดเจน คือ ระดับนโยบาย จะประกอบไปด้วยคณะกรรมการบริหาร จำนวน 11 คน ที่มาจากชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชนและข้าราชการท้องถิ่น ระดับอำนวยการ จะประกอบไปด้วยคณะกรรมการดำเนินงาน ที่มาจากการพิจารณาแต่งตั้งของคณะกรรมการบริหาร ซึ่งลักษณะการทำงานของคณะกรรมการบริหารและคณะกรรมการอำนวยการจะเป็นแบบกึ่งอาสาสมัคร คือ จะมีความยืดหยุ่นในเวลากการทำงาน เพราะในการกำหนดค่าจ้างค่าตอบแทนไม่ได้เป็นไปตามหลักการทางธุรกิจ ทำให้ผู้ที่อยู่ในโครงสร้างดังกล่าว ไม่สามารถดำรงชีพได้ด้วยค่าตอบแทนปีที่ได้รับ และคนที่อยู่ในองค์กรโรงสี "ยังมองว่าตัวเองเป็นชาวนา ไม่ใช่เจ้าแก้วโรงสี" เพราะเป็นโรงสีของชุมชนที่ไม่ได้มุ่งเน้นการหากำไรสูงสุด แต่ทำโรงสีให้ชาวนาทุกคนได้ขายข้าวในราคาดีและไม่ถูกเอาเปรียบ ดังนั้น การทำนายังคงเป็นสิ่งที่สำคัญในชีวิตเช่นเดียวกับชาวนานานาชาติไป แต่คนกลุ่มนี้พร้อมที่จะอุทิศตัวและเวลาให้กับงานในองค์กร ดังที่ พ่อใส กรรมการบริหารโรงสี ได้เล่าถึงการทำงานในองค์กรบูรณาการว่า

... คือพวกผมทำงานไม่มีเวลา คือเวลาตั้งไว้ แต่จริง ๆ ไม่มีเวลา มันทำกับชาวบ้านอย่าง 2 โมง บางทีเขามีความจำเป็นเขาต้องไปไร่ไปนา มาก่อน 2 โมง จึงจำเป็นต้องได้ไป หรือเวลาชนข้าวขึ้นจากนา เขาเอามาฝาก บางที 6 ทุ่มนะพวกผมถึงได้กลับบ้าน ส่วนมากจะเป็นหน้าข้าวขึ้นน่าน คือไม่มีเวลา คือเราไม่จำกัดเวลา

ส่วนระดับปฏิบัติการ ซึ่งประกอบไปด้วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่าง ๆ ที่เป็นผู้ที่มีความรู้เฉพาะด้านและทำงานแบบเต็มเวลา คือ เจ้าหน้าที่บัญชี เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เจ้าหน้าที่จัดซื้อ

เจ้าหน้าที่การตลาด ฝ่ายแปรรูป(สีข้าว) และงานขนส่ง เป็นต้น แต่ในทางพฤตินัยแล้ว การบริหารงานภายในขององค์กรจะเป็นแบบครอบครัว คือจะใช้หลักของการปรึกษาหารือและตัดสินใจร่วมกันเพื่อเป็นการลดความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้น เพราะภารกิจหลายอย่างเป็นเรื่องใหม่ซึ่งทุกคนต้องเรียนรู้ไปพร้อมกัน

การเข้าสู่ตำแหน่งต่างๆ ในองค์กร มีลักษณะและกระบวนการดังนี้ คือ ระดับบริหาร มาจากการเลือกตั้งของที่ประชุมผู้ถือหุ้น โดยมีการเสนอชื่อและขอมติรับรอง โดยลักษณะของชุมชนแล้วก็มีคนกลุ่มหนึ่งที่เป็นผู้ที่มีบทบาทนำ เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของคนในชุมชนและเป็นผู้ที่เสียสละต่อส่วนรวม ทำงานด้วยความซื่อสัตย์ และเป็นผู้ที่มีทักษะ ความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ทางสังคมที่ดีกว่าชาวบ้านทั่วไป ดังนั้น เมื่อมีการเลือกตั้ง คนกลุ่มนี้ก็จะได้รับการพิจารณาให้เข้ามาเป็นผู้ดำเนินงานในองค์กร ระดับอำนาจการ มาจากการแต่งตั้งของคณะกรรมการบริหาร มีหน้าที่ในการดำเนินงานตามภารกิจขององค์กรโรงสี ดูแล ควบคุม ปฏิบัติการ และกำกับผลการดำเนินงาน ซึ่งผู้ที่เข้ามาทำงานในคณะกรรมการ จะต้องมีความตั้งใจที่อุทิศเพื่อส่วนรวมเป็นพื้นฐาน เพราะแม้ว่าองค์กรบูรณาการจะดำเนินงานในรูปธุรกิจ แต่การจัดสรรตอบแทนแก่คณะกรรมการหรือแม้แต่เจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการจะต่ำกว่าอัตราค่าจ้างในองค์กรธุรกิจทั่วไปมาก ทั้งนี้เพื่อให้ภารกิจของชุมชนดำเนินการต่อไปเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสมาชิกและชุมชน คณะกรรมการจึงไม่สามารถที่จะดำรงชีพจากค่าตอบแทนได้ จึงต้องทำงานเช่นเดียวกับชาวบ้านทั่วไป ส่วน ระดับปฏิบัติการ ก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากอัตราค่าจ้างไม่ได้เป็นสิ่งจูงใจให้เข้ามาทำงานในองค์กร รวมทั้งลักษณะของการทำงานที่ต้องคลุกคลีกับท้องนาและชาวนา ซึ่งเป็นลักษณะงานที่สวนทางกับค่านิยมต่ออาชีพของผู้ที่ศึกษาในชุมชน ดังนั้น เจื่อนไขของงานจึงเป็นสิ่งที่กลั่นกรองคนที่จะเข้าร่วมในองค์กร ซึ่งต้องการคนที่เสียสละ พร้อมทั้งจะทำงานหนัก และมีความเข้มแข็งที่จะทำงานกับกระแสค่านิยมของชุมชน

2. กลไกและกระบวนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนขององค์กรโรงสี

แนวทางการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนขององค์กรโรงสี เป็นการริเริ่มเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า โดยกระบวนการทางเศรษฐกิจที่กำหนดขึ้นเพื่อนำชุมชนไปสู่เป้าหมายดังกล่าวจะเกิดขึ้น เมื่อชุมชนยอมรับและเข้าร่วมกับแนวทางการพัฒนาขององค์กรโรงสี มากกว่าการเปลี่ยนแปลงที่จำกัดอยู่ในกลุ่มผู้นำหรือชาวนาบางกลุ่ม ดังนั้น ภารกิจในขั้นต่อมา คือ การเผยแพร่แนวคิดการพัฒนา

ระบบเศรษฐกิจไปยังชุมชนชาวนาในบริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้เนื่องจาก การลงทุนในธุรกิจโรงสี ที่มีกำลังผลิตขนาดกลาง คือสามารถสีข้าวได้วันละ 13-59 เกวียนข้าวเปลือกต่อวันนั้น จึงเป็น กิจกรรมการพัฒนาที่จะต้องขยายออกไปในชุมชนใกล้เคียง ซึ่งลำพังเฉพาะชุมชนทุ่งรวงทองไม่มี ทุนเพียงพอ ความจำเป็นทั้งในแง่ของเงินทุนในการก่อตั้งและเงินทุนหมุนเวียน รวมทั้งการมี ข้าวเปลือกวัตถุดิบในปริมาณและคุณภาพที่สอดคล้องกับการแปรรูป ดังนั้น การเผยแพร่แนวคิด และแนวทางในการพัฒนาจึงเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการกิจในการระดมทุน ผ่านกลไกภาคอุตสาหกรรม

2.1 กลไกภาคอุตสาหกรรม

เงื่อนไขเบื้องต้นของการพัฒนาที่ระดับการพัฒนาคือชุมชน และเป็นการพัฒนา ที่หมายถึงการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งนั้น พฤติกรรมในการพัฒนาของสมาชิกใน ชุมชนจะต้องเป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องกันและไปสู่เป้าหมายเดียวกัน ดังนั้น บรรทัดฐานการ พัฒนา ซึ่งหมายถึงแบบแผนของพฤติกรรมและคตินิยมต่อการพัฒนา จึงถูกกำหนดขึ้นเพื่อเป็นแนวทาง ของความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนาของสมาชิกในชุมชน หรืออาจกล่าวได้ว่า บรรทัดฐานการ พัฒนา คือ ภาคอุตสาหกรรมของการพัฒนาที่มีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อและพฤติกรรมในการพัฒนา ที่มีการระบุดึงเป้าหมายและแนวทางปฏิบัติ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนเกิดการรับรู้เข้าใจ ยอมรับ และเข้าร่วมในแนวทางการพัฒนาที่กำหนดขึ้นเพื่อการบรรลุเป้าหมายเดียวกัน

บรรทัดฐานการพัฒนา ถูกสร้างขึ้นมาจากพื้นฐานของปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ของชุมชน ความพยายามของคนกลุ่มหนึ่งที่จะแก้ไขปัญหาของชุมชนจากความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบ ความคิดดังกล่าว ได้ผ่านกระบวนการของการถกเถียงและมีการอภิปรายภายในกลุ่ม จนความคิด ดังกล่าว พัฒนาขึ้นจนกลายเป็นบรรทัดฐานของการพัฒนาที่มีความชัดเจนทั้งในแง่ของสาระ (text) เป้าหมายและแนวทางในการพัฒนา หลังจากนั้น บรรทัดฐานดังกล่าวจะถูกเผยแพร่ ออกไปสู่ชุมชน เพราะผู้ข้อสรุปของแนวทางในการแก้ไขปัญหาคือการต่อสู้ในระดับชุมชน ความ สำเร็จในการต่อสู้ตามแนวทางดังกล่าว จะต้องมาจากการรับรู้และความรู้สึกมีส่วนร่วมของสมาชิกใน ชุมชนทุ่งรวงทองและชุมชนชาวนาใกล้เคียง ดังนั้น จึงต้องมีการสื่อสารปัญหาและแนวทาง การพัฒนาออกไปในวงกว้าง ซึ่งสาระของบรรทัดฐานการพัฒนาที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลจาก การสัมภาษณ์ระดับลึก ที่ระบุดึงเป้าหมายและแนวทางของการพัฒนา ทั้งจากผู้นำและชาวบ้าน ที่ทั่วไป พบว่าสาระบรรทัดฐานการพัฒนา แบ่งออกได้เป็น 2 มิติ คือ มิติด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม และมิติเชิงอำนาจ

ชุมชนทุ่งรวงทองเป็นชุมชนที่มีความตระหนักต่อปัญหาด้านสุขภาพ และมีความพยายามอย่างต่อเนืองที่จะพัฒนาภาวะสุขภาพของสมาชิกในชุมชนนับตั้งแต่โครงการสมุนไพรมัจฉา จนกระทั่งมาถึงความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตมาเป็นการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเป็นความตระหนักต่อปัญหาสุขภาพทั้งของผู้ผลิต ผู้บริโภค และสภาวะสิ่งแวดล้อม การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ด้านอาหารที่ได้จากธรรมชาติ ในมิติเชิงอำนาจ ซึ่งเป็นมิติที่เน้นหนักและเป็นมิติหลักที่กำหนดแนวทางการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งเป็นแนวทางการต่อสู้เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ในการพัฒนากระแสหลักที่เน้นการผลิตเพื่อขาย โดยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า และเป็นสาระของบรรทัดฐานการพัฒนาที่กลุ่มผู้นำให้ความสำคัญ และเป็นสาระที่ผู้นำนำมาใช้ในการระดมทุนและการเข้าร่วมของชุมชน ดังที่ พ่อสาม เล่าถึงสาระของบรรทัดฐานการพัฒนาที่ถูกสื่อสารออกไปยังชุมชนว่า

... มันก็ธรรมดา ถ้าเขาเข้ามาค้าขายก็ต้องเอากำไร พวกผมก็ว่ามันธรรมดาอยู่หรอก แต่พวกเราเนี่ยเป็นคนทำ ทำไม่ถึงให้คนอื่นมาเอาจากพวกเรา เราเนี่ยเป็นคนทำแท้ ๆ นะ ก็ยิ่งลำบากยากกว่าจะได้เป็นข้าวมา หรือว่าถ้าเราทำรวมกันเป็นกลุ่มเนี่ย เราจะได้ว่าข้าวดี ข้าวเท่าไร ปลายข้าวเท่าไร

สาระของบรรทัดฐานดังกล่าวจะถูกสื่อสารออกไปยังชุมชนด้วยกระบวนการใน 2 ลักษณะ คือ กระบวนการแบบทางการ ด้วยช่องทางต่าง ๆ เช่น การประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายข่าว รถประชาสัมพันธ์เคลื่อนที่ การประชุมชี้แจงแก่ผู้นำและสมาชิกในชุมชนต่าง ๆ ด้วยกระบวนการดังกล่าว ทำให้บรรทัดฐานการพัฒนาถูกเผยแพร่ไปสู่การรับรู้ของผู้นำและประชาชนในชุมชนใกล้เคียง รวมทั้งองค์กรทางสังคมภายนอกในวงกว้าง ซึ่งเป็นความพยายามที่จะให้ชุมชนเข้าร่วมตามแนวทางการพัฒนาของโรงสี ดังที่ พ่อหวาน กรรมการบริหาร ได้เล่าถึงกระบวนการในการเผยแพร่บรรทัดฐานการพัฒนาขององค์กรโรงสีว่า "... พอมีกำไรจากการรับซื้อข้าว(จากชุมชน) มาประชุมกันว่าเราจะตั้งโรงสีแล้วนะ ก็เลยออกประชาสัมพันธ์ตอนกลางคืน นัดผู้ใหญ่บ้าน บ้านโน้นบ้านนี้ ทุกบ้าน มาตอนกลางคืน ก็มีรถคันหนึ่ง สองแถวคันหนึ่ง พาถิ่นออกไป ไปพูดกับชาวบ้านตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในละแวกนี้ " แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโดยรูปแบบแล้ว บรรทัดฐานการพัฒนาจะถูกสื่อสารออกไปด้วยรูปแบบที่เป็นทางการ แต่โดยสาระแล้วกระบวนการดังกล่าวเป็นแบบวัฒนธรรมพื้นบ้าน คือ การโส่เล่ มากกว่าจะเป็นการประชุมที่มีวาระและแบบทางการ

นอกจากนี้ บรรทัดฐานการพัฒนาซึ่งถูกเผยแพร่ออกไปอีกแนวทางหนึ่งโดยกระบวนการแบบวัฒนธรรมชุมชน เช่น การโศกเล่ ซึ่งเป็นกระบวนการวิเคราะห์ วิจารณ์ หรือเป็นการปรึกษาหารือที่เกิดขึ้นเป็นปกติในชีวิตประจำวัน การโศกเล่มักเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นระหว่างผู้นำกับสมาชิกในชุมชนจำนวนหนึ่ง หรือเกิดขึ้นในระหว่างสมาชิกในชุมชนด้วยกัน และมักเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นหลังจากที่บรรทัดฐานการพัฒนาไปถูกเผยแพร่ออกไปด้วยกระบวนการแบบทางการ นอกจากนี้ บรรทัดฐานการพัฒนาซึ่งถูกเผยแพร่ผ่านกลไกของวัฒนธรรมชุมชนโดยผู้นำทางจิตใจซึ่งเป็นที่เคารพเลื่อมใสของชุมชน คือท่านเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง การสนับสนุนของท่านเจ้าอาวาสเท่ากับเป็นการรับรอง (accreditation) ให้องค์กรโรงเรียนและแนวทางการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ซึ่งท่านได้ใช้โอกาสที่สมาชิกชุมชนมารวมตัวกันเนื่องวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา บรรยายธรรมและการพัฒนาไปด้วยพร้อมกัน ดังที่ พ่อหวาน กรรมการบริหารของโรงเรียน ได้ให้ข้อมูลในประเด็นนี้ว่า " พระแกนนำจริง ๆ ก็คืออยู่ที่วัดท่าลาด ท่านพระครูสุภาจารวัตร เป็นแกนนำ เป็นที่ปรึกษาของโรงเรียน ไปไหนแต่ก่อนต้องท่านไปด้วย ... เวลาวันพระวันอะไร ปาฐกถาตามหลอกระจายข้าว เสริมให้ชาวบ้านรู้ ... "

แม้ว่าการสื่อสารปัญหาและแนวทางการพัฒนาออกไป อาจจะได้รับยอมรับจากชุมชนแต่ในทางพฤติกรรมแล้ว ไม่ได้หมายความว่าชุมชนทั้งหมดจะเปลี่ยนแปลงไปในแนวทางที่โรงเรียนขอในทันทีทั้งหมด เพราะแต่ละครัวเรือนต่างคำนึงถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจของตนเองเป็นสำคัญ ครัวเรือนที่มีแนวโน้มที่จะยอมรับต่อการเปลี่ยนแปลงและสามารถรับความเสี่ยงได้มากกว่า เช่น มีพื้นที่ในการเพาะปลูกมาก ก็จะเข้าร่วมในทันที โดยแบ่งพื้นที่บางส่วนมาผลิตแบบตามแนวทางขององค์กรโรงเรียน แต่ในบางครัวเรือนที่สามารถรับความเสี่ยงได้น้อย จะเข้าร่วมเมื่อเกิดความเชื่อมั่น จากการเห็นตัวอย่างของความเป็นไปได้และความสำเร็จจากบุคคลอ้างอิง (reference person) ดังที่ พ่อแก้ว ช่างนาที่ปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ในปัจจุบัน ได้เล่าถึงการตัดสินใจมาปลูกข้าวอินทรีย์ตามที่องค์กรโรงเรียนส่งเสริมว่า "... ก็มาคุยกัน มีพ่อสามคนแรกทำก่อน เห็นพ่อสามเนี่ยทำได้ผลดี ก็เลยพากันทำตามไปเรื่อย ๆ ลดค่าปุ๋ยอินทรีย์ลง แล้วก็ใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก แกลบ ก็ทดแทนกันไป " แต่อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของบุคคลอ้างอิงจำกัดเฉพาะในชุมชนที่เป็นที่ตั้งขององค์กรโรงเรียน ดังนั้น แบบแผนการเข้าร่วมของชุมชนจึงมีความแตกต่างกันระหว่างชุมชนที่เป็นที่ตั้งของโรงเรียนและชุมชนช่างนาที่อยู่ใกล้เคียงและที่อยู่ห่างออกไป ซึ่งแม้ว่าองค์กรโรงเรียนจะพยายามอย่างยิ่งในการที่จะเผยแพร่บรรทัดฐานการพัฒนาออกไปในวงกว้าง เพื่อให้สมาชิกใน

ชุมชนชาวนาที่อยู่ใกล้เคียงเข้าร่วมในแนวทางการต่อสู้ดังกล่าว แต่ในระยะแรก พบว่ามีปัญหาอุปสรรคที่เป็นตัวกำหนดการเข้าร่วมของชุมชน คือความล้มเหลวของการพัฒนาในอดีต ที่เกิดจากความไม่โปร่งใส การคดโกง ความไม่ต่อเนื่องของการพัฒนา และความไม่เสมอภาคที่เกิดจากกระบวนการพัฒนาในอดีตเปรียบเสมือนภาพหลอนของชุมชน แม้ว่าแนวคิดการพัฒนาดังกล่าวจะเป็นแนวทางที่ได้รับการยอมรับ แต่ในระยะแรก การเข้าร่วมของประชาชนในหมู่บ้านใกล้เคียงยังไม่มากนักและยังไม่เป็นไปตามเป้าหมายที่แท้จริง เนื่องจากยังไม่เกิดความเชื่อถือหรือไว้วางใจต่อความสัมพันธ์ทางสังคมแบบต้นตระกูล (social trust) ที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจทางสังคม (social trust) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบใหม่ที่แตกต่างไปจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน จึงยังมีความรู้สึกที่กลัวการถูกโกง และมีผลต่อความเชื่อมั่นต่อแนวทางการพัฒนาของโรงสี การเข้าร่วมจึงเกิดขึ้นในลักษณะที่เพียงแต่นำข้าวมาขายให้กับโรงสีเท่านั้น ดังที่ พ่อสาม ผู้ใหญ่บ้านได้เล่าถึงการเข้าร่วมของชุมชนชาวนาที่อยู่ใกล้เคียงในระยะแรกว่า " ถ้าเป็นหมู่บ้านทุ่งรวงทองเนี่ยก็สบายใจหน่อย แต่หมู่บ้านอื่นก็ยังไม่เข้ามามีส่วนร่วมน้อย ชาวบ้านก็ขาย แต่เรื่องเป็นสมาชิกก็ยังไม่กล้าอยู่ ... " การที่ชาวบ้านในชุมชนทุ่งรวงทองที่ผ่านการเตรียมความพร้อมในด้านโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม มาตั้งแต่ในระยะของการปรับตัวรวมทั้งเป็นชุมชนที่เป็นจุดกำเนิดของโรงสี ทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นและไว้วางใจในตัวบุคคล (personal trust) ด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า สำหรับชุมชนแล้ว แม้ว่าการพัฒนาจะเกิดขึ้นในระบบสังคมทันสมัย แต่ความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานของการเชื่อถือศรัทธาในตัวบุคคล ก็ยังเป็นพื้นฐานความสัมพันธ์ที่มีความสำคัญ นอกจากนี้ การเข้าร่วมของชุมชนยังเกิดจากประสิทธิภาพของกลไกภาคอุดมการณ์เอง ซึ่งผลการศึกษาพบว่า การสร้างบรรทัดฐานการพัฒนาเป็นกระบวนการที่ต้องเกิดขึ้นในหลายระดับ แต่องค์กรโรงสีสามารถดำเนินการได้เพียงระดับหัวหน้าครัวเรือน เพราะการเผยแพร่บรรทัดฐานการพัฒนา โดยการจัดประชุมชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งผู้ที่มาร่วมประชุมได้แก่หัวหน้าครัวเรือน แต่การเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นเรื่องที่จะต้องมีการตัดสินใจในระดับครอบครัว ดังนั้น เมื่อหัวหน้าครัวเรือนเห็นด้วยกับแนวทางการพัฒนายังจะนำความคิดดังกล่าวไปปรึกษาสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งเป็นเรื่องที่อยู่นอกเหนือจากขององค์กรโรงสี ดังที่ พ่อหวาน ซึ่งเป็นผู้นำในองค์กรโรงสีและเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการเผยแพร่บรรทัดฐานการพัฒนา ได้เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตในครัวเรือนของตนเองว่า

... ก็แนวคิดมันเป็นหมู่คณะ ปรีกษาหารือกันที่จะเกิดความคิดตัวนี้ขึ้นมา แล้วก็นำปรีกษาหารือกัน ก็แล้วแต่ว่าใครจะตัดสินใจทำ ไม่ได้บีบบังคับ แล้วแต่ความสมัครใจ พร้อมถึงจะทำ ถ้าไม่พร้อมก็พักระยะไปก่อน คล้าย ๆ กับว่าความพร้อมในครอบครัว บางที่เราอยากทำ แต่แม่บ้านไม่เอากำ แม่บ้านกลัวขาด ไม่ได้เออะ ก็ต้องรอไปก่อน รอค่อยพูดค่อยจากับแม่บ้าน ไม่ใช่ที่เราทำคนเดียว ก็ทำนากับแม่บ้าน ... "

2.2 กลไกภาคปฏิบัติการ

ภาคปฏิบัติการของการพัฒนา คือกลไกที่นำบรรทัดฐานการพัฒนามาดำเนินการ เพื่อให้เกิดผลเป็นรูปธรรม การพัฒนาจึงมีความหมายเท่ากับปฏิบัติการทางสังคม (social practice) ซึ่งโรงสีชุมชนมีภารกิจหลักที่สำคัญ 4 ประการ คือ การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า การจัดสรรผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจชุมชน และการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรโรงสีในฐานะบูรณาการกับองค์กรทางสังคมอื่น ๆ

1) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน

การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน คือการสนับสนุนการประสาน การบริหารและการจัดการให้กิจกรรมหรือองค์ประกอบต่าง ๆ ในระบบเศรษฐกิจชุมชนดำเนินไปตามแนวทางการพัฒนา ทั้งนี้โดยจำกัดขอบเขตของภารกิจไว้ที่ระบบเศรษฐกิจเกี่ยวกับข้าว ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่จะนำไปแปรรูปขึ้นพื้นฐานเป็นสินค้าก่อนที่จะนำออกสู่ตลาดในลำดับต่อไป ซึ่งภารกิจในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในระบบเศรษฐกิจชุมชน มีกระบวนการดังนี้ คือ

1.1) การระดมทุนในการก่อตั้งธุรกิจโรงสีชุมชน

นับว่าเป็นความท้าทายอย่างยิ่ง ที่ชาวบ้านจะมีโรงสีเป็นของตนเอง นอกจากนี้ ยังเป็นความคิด ความชำนาญการและเป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบใหม่สำหรับชุมชนและองค์กรโรงสีเอง ดังนั้น จึงเป็นอุปสรรคต่อการเผยแพร่บรรทัดฐานของการพัฒนาออกไปให้เป็นที่ยอมรับของชุมชน และเมื่อกลไกภาคอุดมการณ์ยังไม่สามารถทำงานได้เต็มประสิทธิภาพ ก็มีผลมาถึงภาคปฏิบัติการของการพัฒนาด้วย เพราะองค์กรโรงสีเป็นองค์กรที่เกิดขึ้นจากความริเริ่มของชุมชน ไม่ได้เป็นองค์กรที่ถูกจัดตั้งขึ้นโดยรัฐเพื่อรองรับการพัฒนาตามแนวทาง

หรือโครงการพัฒนาของรัฐ ดังนั้น งบประมาณหรือทุนในการดำเนินการในระยะแรก จึงต้องอาศัย การระดมจากชุมชนเอง เพื่อนำมาเป็นทุนในการก่อตั้งและเป็นทุนหมุนเวียน โดยพยายามให้ สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมกับแนวทางการพัฒนาขององค์กรโรงสีในรูปแบบของสมาชิกผู้ถือหุ้น ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชาวบ้านและชุมชนเอง เพราะจะทำให้ทุนสะสมที่กระจัดกระจายอยู่ในครัวเรือน ต่าง ๆ ถูกนำมารวมเป็นกองทุนที่มีอำนาจในการลงทุนเพิ่มขึ้น และถือว่าเป็นการออมที่มี ประสิทธิภาพ เพราะสามารถได้ผลตอบแทนจากการปันผลเมื่อสิ้นปี ในขณะที่เดียวกัน ก็จะทำให้แนวคิด ในการพัฒนาขององค์กรเกิดขึ้นได้อย่างครบวงจร

อย่างไรก็ตาม ความไม่เชื่อมั่นต่อความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความ ไว้วางใจทางสังคม ทำให้การเข้าร่วมของชุมชนไม่เป็นไปตามเป้าหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชุมชนที่อยู่ห่างไกลการเข้าร่วมก็จะยิ่งลดลง และแม้ว่าองค์กรโรงสีจะได้พยายามอย่างหนักที่ จะให้เกิดการลงทุนในระดับชุมชน โดยการเข้าพบผู้นำชุมชนและชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียง แต่การยอมรับและการเข้าร่วมในระยะแรกมีไม่มากนัก และเมื่อรวบรวมเงินทุนแล้วก็ไม่เพียงพอ ที่จะเริ่มดำเนินการ แต่ด้วยความมุ่งมั่นของกลุ่มผู้นำที่จะทำให้แนวคิดดังกล่าวเป็นจริง ด้วยความ ช่วยเหลือของนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน โดยการระดมทุนจากบุคคลและองค์กรภายนอก จนสามารถก่อตั้งโรงสีชุมชนได้ในที่สุด ดังนั้น ที่มาของเงินทุนในระยะเริ่มต้นจึงมาจาก 4 แหล่ง คือ 1) ชุมชน ซึ่งพบว่าสัดส่วนการถือหุ้นระหว่างชาวบ้านทั่วไปจะไม่มี ความแตกต่างกัน เนื่องจากมีสภาพทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน แต่ระหว่างผู้นำกับชาวบ้านทั่วไป จะพบว่ามี ความแตกต่างกันในลักษณะที่กลุ่มผู้นำจะมีสัดส่วนการถือหุ้นสูงกว่ามาก ซึ่งความแตกต่างดังกล่าว จะถูกตีความไปใน 2 กระแส คือ กระแสแรก เห็นว่าเป็นการเอื้อเพื่อช่วยเหลือกันระหว่างคนที่ มีมากกว่ากับคนที่มีน้อยกว่า เพื่อให้โรงสีของชุมชนเกิดขึ้นได้ ซึ่งเป็นการให้ความหมายที่สร้างขึ้น มาจากพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชน ดังที่ พ่อน้อยชวานาที่มีฐานะยากจน ได้เล่าถึงการระดมทุนใน การก่อตั้งโรงสี " เราก็ประชุมกัน รวมกลุ่มกันเนี่ยแหละ ใครจะเข้าเป็นกลุ่มเป็นอะไร ใครมี ทุนเล็กทุนน้อย มีทุนน้อยก็ออกน้อยไป คนมีมากก็ออกมากไป เอื้อเอื้อเพื่อแม่กันไป ถึงได้เป็นตัว เป็นตนขึ้นมา" ในขณะที่ กระแสที่สอง เห็นว่าโรงสีเป็นธุรกิจของผู้นำในองค์กรและให้ประโยชน์ กับคนที่มีหุ้นมากกว่า ซึ่งความคิดดังกล่าว มีผลกระทบต่อความมั่นคงของบรรทัดฐานการพัฒนา ของสมาชิกในชุมชน 2) ชุมชนเพื่อนธรรมชาติ ซึ่งเป็นคนกลุ่มหนึ่งที่สนใจในแนวคิดเรื่องการ พัฒนาแบบยั่งยืน คนกลุ่มนี้ได้มีโอกาสติดตามผู้ถูกเอื้อเมื่อครั้งที่เดินทางมาในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเกิดความตระหนักต่อการบริโภคที่ปลอดภัยต่อสุขภาพ จึงมีแนวคิดที่จะส่งเสริม

การผลิตของเกษตรกรที่สอดคล้องตามแนวทางดังกล่าว ซึ่งทุนที่ได้จากชมรมเพื่อนธรรมชาติ มี 2 ลักษณะ คือ ในรูปของทุน และการตกลงซื้อขายข้าวล่วงหน้า โดยเงินทุนในรูปของทุนนั้น ชมรมเพื่อนธรรมชาติจะถือหุ้นในสัดส่วนที่สูงกว่าชุมชน ซึ่งในทางเศรษฐศาสตร์อาจวิเคราะห์ได้ว่า ความแตกต่างของสัดส่วนการถือหุ้น อาจก่อให้เกิดความได้เปรียบเสียเปรียบ แต่ในทัศนะของผู้นำในองค์กรโรงสีแล้วเห็นว่า นอกจากจะเป็นความจำเป็นของชุมชนในด้านทุนแล้ว ยังเป็นความมั่นคงทางการตลาด ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้นำในองค์กรโรงสีหลายท่านรวมทั้ง พ่อสาม ซึ่งได้สะท้อนว่า " ... ผมก็บอกอีกว่า ชาวบ้านแล้วไม่มีความรู้เรื่องตลาด ถ้าเกิดเพื่อนธรรมชาติ ถ้าเกิดอยากบริโภคข้าว ก็จะได้ข้าวปลอดสารเคมี แล้วถ้าเลิก ไม่มีหุ้นส่วนกับเราเนี่ย เราจะทำยังไง ก็หาวิธีการให้ฝั่งกะนั้นถือหุ้นด้วย ถึงอย่างไรก็ต้องถือหุ้นด้วยกัน กินข้าวด้วยกัน ... "

3) มูลนิธิเด็ก ในรูปของการซื้อขายข้าวล่วงหน้า 4) ข้าราชการในระดับอำเภอและจังหวัด ที่ต้องการส่งเสริมการพัฒนาของชุมชนมากกว่าจะเป็นการลงทุนเพื่อผลกำไร นอกจากนี้ ในระยะต่อมาที่ธุรกิจโรงสีสามารถดำเนินการได้ ยังมีแหล่งทุนที่สำคัญ คือ จากระบบการรับฝากข้าว ผลกำไรจากการประกอบการซึ่งจะถูกกันไว้ในสัดส่วนที่เหมาะสมเพื่อนำมาใช้เป็นทุนเวียน การชอกูจากเอกชนหรือแหล่งเงินทุนของรัฐและจากงบประมาณที่รัฐสนับสนุน

การก่อสร้างโรงเรือนโรงสี ซึ่งเป็นอาคารที่เป็นองค์ประกอบสำคัญ การก่อสร้างโรงเรือนเกิดจากการร่วมแรงของตัวแทนจากชุมชนที่เป็นสมาชิกโรงสี โดยใช้ไม้จากป่าชุมชน และจากไร่เนาของชาวบ้าน

1.2) การจัดหาเทคโนโลยีเพื่อการผลิต

เพื่อต้องการทำความเข้าใจเกี่ยวกับธุรกิจข้าวและโรงสีข้าว ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ประกอบการโรงสีแห่งหนึ่งในจังหวัดราชบุรีก่อนที่จะมีการเก็บข้อมูลในพื้นที่จริง ซึ่งพบข้อมูลที่น่าสนใจว่า ในอดีตนั้น เทคโนโลยีโรงสีข้าวเป็นความรู้และความชำนาญการที่ผูกขาดโดยชาวจีนที่อพยพมาจากประเทศจีนในสมัยนั้น ซึ่งจะเป็นผู้ที่มีความรู้ในการประกอบ ติดตั้ง เดินเครื่องและซ่อมบำรุง ซึ่งเครื่องสีข้าวในระยะแรก ๆ ต้องสั่งซื้อมาจากประเทศจีน ความรู้ในเรื่องนี้จะไม่มีการถ่ายทอดให้แก่คนทั่วไป แต่ในปัจจุบัน เทคโนโลยีโรงสีข้าว กลายเป็นสินค้าที่มีการแข่งขันมากขึ้น ทั้งในด้านการให้ความรู้เชิงเทคนิคและบริการต่าง ๆ ผู้ที่ต้องการประกอบกิจการโรงสีข้าวสามารถซื้อหาได้ตามความต้องการ แต่แม้ว่าโรงสีของชุมชนแห่งนี้จะเกิดขึ้นในระยะเวลาที่เทคโนโลยีโรงสีและเครื่องจักรต่าง ๆ จะพัฒนาไปมาก แต่ชุมชนมีข้อจำกัดในการ

เรียนรู้ ซึ่งจะต้องมีความรู้พื้นฐานในด้านเครื่องจักรกล ทำให้ต้องพึงพิงช่างจากภายนอก และต้องสูญเสียเวลา โอกาสทางธุรกิจ รวมทั้งงบประมาณจำนวนมากในการปรับปรุงประสิทธิภาพของเครื่องสีข้าวแต่ละครั้ง ซึ่งในระยะเวลาที่ผ่านมาสามารถเรียนรู้การป้อนหินขัด ซึ่งเป็นอุปกรณ์ชิ้นหนึ่งในกระบวนการสีข้าว โดยความร่วมมือและความช่วยเหลือของโรงสีเอกชนในอำเภอ

1.3) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน ในมิติการผลิต

การคำนึงถึงมิติด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม มีผลทำให้องค์กรโรงสีพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตข้าวจากการผลิตแบบเกษตรทันสมัย ที่มีการใช้สารเคมีเข้มข้น มาสู่การผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งมีการบำรุงดินด้วยปุ๋ยอินทรีย์ หรือปุ๋ยคอก และงดเว้นการใช้สารเคมีในการกำจัดแมลงและวัชพืช ซึ่งเป็นแบบแผนการผลิตที่ทวนกระแส เพราะเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในระยะเวลาที่แบบแผนการผลิตแบบเกษตรทันสมัยพัฒนาขึ้นมา จนเป็นแนวทางหลัก เนื่องจากได้รับการส่งเสริมจากรัฐและภาคธุรกิจเอกชนที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม โรงสีก็สามารถทำให้ชุมชนยอมรับและเข้าร่วมในแบบแผนการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ ด้วยกระบวนการดังนี้ คือ

1.3.1) การสร้างกรณีตัวอย่างหรือบุคคลอ้างอิง

กรณีตัวอย่างหรือบุคคลอ้างอิง มีความสำคัญต่อการตัดสินใจของสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การตัดสินใจจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสำเร็จของกรณีตัวอย่าง คือข้อมูลเชิงประจักษ์ที่มีผลต่อการตัดสินใจ และกรณีตัวอย่างหรือบุคคลอ้างอิงมักได้แก่ผู้นำ ซึ่งจะต้องพิสูจน์ให้เห็นจริงถึงความเป็นไปได้ ดังนั้น ผู้นำชุมชนจึงเป็นผู้ที่เสียสละและพร้อมจะเผชิญกับภาวะเสี่ยง

1.3.2) การสร้างความตระหนักต่อภาวะสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

องค์กรโรงสี ได้ทำให้ภาวะวิกฤตเป็นโอกาสโดยได้นำปัญหาภาวะสุขภาพและวิกฤตสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนวิเคราะห์ว่า เกิดจากสารพิษในกระบวนการเพาะปลูก มาเป็นประเด็นในการรณรงค์เพื่อให้ชุมชนตระหนักในอันตรายของสารเคมีต่าง ๆ

กรณีดังกล่าว ใต้น้ำ ปลาเป็นโรคและตายจำนวนมาก ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน รวมทั้งการลดลงและการหายไปของสัตว์ที่เป็นอาหาร เช่น กบ เขียด เป็นต้น นอกจากนี้ องค์การโรงสี ได้นำข้อมูลเกี่ยวกับการตรวจภาวะสุขภาพของคนในชุมชนเผยแพร่ให้สมาชิกในชุมชนทราบ โดยการประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายข่าว ซึ่งการรณรงค์ดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดความตระหนักต่อปัญหาที่เกิดขึ้นต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสะท้อนมาจากข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พ่อปาน ชาวนาที่ปลูกข้าวแบบปลอดสารพิษ ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต เนื่องจากเกิดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ที่มีผลสืบเนื่องไปถึงอาหารที่มีอยู่ในธรรมชาติว่า "... ก็ไม่รู้ว่าจะทำยังไง ก็พากเพียรก็ออกมา ก็มาถาม ปลามันตาย มันเป็นโรคตายเพราะอะไร แล้วเขาบอกว่ากำลังวิเคราะห์วิจัยกันอยู่ พอเรามีฝ่ายส่งเสริมของทางโรงสี เขามาแนะนำให้เราใช้ปุ๋ยน้อยลง มันก็เล็ดขึ้น ๆ ปลา มันก็เลยไม่ตาย"

1.3.3) การจูงใจด้วยกลไกด้านราคา

องค์การโรงสี ได้นำกลไกด้านราคามาเป็นสิ่งจูงใจให้ชุมชนเข้าร่วมในแนวทางการพัฒนาขององค์กร ซึ่งเป็นมาตรการเดียวกับที่รัฐใช้ในระยะเวลาที่ต้องการดึงชุมชนเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตเพื่อขาย โดยการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตแบบดั้งเดิมมาสู่การผลิตแบบทันสมัยและการส่งเสริมการปลูกข้าวที่ตลาดต้องการ แต่ต่างกันที่ทิศทางของการพัฒนา ที่องค์การโรงสีส่งเสริมการเกษตรแบบยั่งยืนที่คำนึงถึงสุขภาพอนามัย สิ่งแวดล้อม และความเสมอภาค แต่อย่างไรก็ตาม ในที่สุดแล้วอำนาจการตัดสินใจขึ้นอยู่กับแต่ละครอบครัวว่าจะเข้าร่วมในแบบแผนการผลิตที่โรงสีส่งเสริมหรือไม่ ตามความพร้อมของแต่ละครัวเรือน เพราะแม้ว่าจะยังคงผลิตแบบทันสมัย ชาวนาที่สามารถนำข้าวมาขายให้โรงสีชุมชนได้ในราคาที่สูงกว่าตลาดภายนอก ทั้งนี้เพื่อเป็นการจูงใจให้สมาชิกในชุมชนหันมาแลกเปลี่ยนกับโรงสี ซึ่งเป็นการลดการเสียเปรียบกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าจากกระบวนการของการซื้อขายข้าว นอกจากนี้ กลไกในด้านราคายังถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อกระตุ้นให้ชุมชนพัฒนาคุณภาพของผลผลิต เพราะการกำหนดราคารับซื้อข้าวยังขึ้นอยู่กับชนิดและคุณภาพของข้าวอีกด้วย ดังที่ พ่อแก้ว ชาวนาเกษตรกรอินทรีย์ได้เล่าถึงการจูงใจด้านราคาที่ทำให้คนในชุมชนเข้าร่วมในแนวทางการพัฒนาในฐานะสมาชิกโรงสีว่า " เพราะว่าทุกคนเป็นสมาชิกอยู่ในกลุ่มนี้ ก็มาขาย ... มาขายที่นี้เขาก็บวกสมาชิกให้อีก ถ้าเป็นสมาชิกในโรงสี ปกติเขาซื้อ 80 บาทอย่าง เนื้อ ก็บวกให้เราอีก 2 บาท บวกค่าสมาชิกอีก "

1.3.4) การให้ความรู้เกี่ยวกับการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์

ชาวนาที่เข้าร่วมในการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ จะได้รับความรู้อย่างต่อเนื่องจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมการเกษตร ซึ่งเป็นบุคลากรระดับปฏิบัติการที่ทำงานคลุกคลีกับชาวนา เป็นผู้ส่งเสริมและพัฒนาความรู้ในการผลิตทั้งในด้านการบำรุงและการปรับโครงสร้างของดิน การตัดสรรพันธุ์ และเงื่อนไขในการผลิต รวมทั้งทำการตรวจสอบแปลงนาเป็นระยะ ๆ และเป็นผู้ให้การรับรองคุณภาพของผลผลิตแก่สมาชิก ซึ่งองค์กรโรงสีจะนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการดำเนินงานด้านต่าง ๆ เช่น การส่งเสริมทุนหรือปัจจัยการผลิต หรือการกำหนดราคารับซื้อข้าวเปลือก เป็นต้น

1.3.5) การจัดหาและสนับสนุนปัจจัยการผลิต

การจัดหาและสนับสนุนปัจจัยการผลิตเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่โรงสีดำเนินการเพื่อส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมในแนวทางการพัฒนาของโรงสี ในลักษณะดังนี้ คือ

ทุนเพื่อการปรับปรุงการผลิต

ชาวนาที่เป็นสมาชิกผู้ถือหุ้น หรือเป็นสมาชิกที่จะเข้าร่วมในการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ จะได้รับการสนับสนุนทุนเพื่อการผลิต ซึ่งเป็นเงินกู้ที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำมาก โดยที่โรงสีจะมีมาตรการในการติดตามเพื่อให้สมาชิกนำเงินกู้ไปใช้เพื่อการผลิต ซึ่งเงินทุนดังกล่าวมาจากผลประโยชน์ที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจชุมชน ที่จัดสรรออกมาในรูปของกองทุนเพื่อการปรับปรุงการผลิต ซึ่งแนวทางของการจัดสรรทุนมี 2 ลักษณะ คือ การจัดสรรให้แก่สมาชิกทั่วไป และการจัดสรรทุนการผลิตให้แก่สมาชิกที่มีสถานภาพและโอกาสทางเศรษฐกิจน้อยกว่าชาวบ้านทั่วไป

เมล็ดพันธุ์

เมล็ดพันธุ์ คือ ปัจจัยการผลิตที่มีความสัมพันธ์

โดยตรงกับคุณภาพของผลผลิตหรือคุณภาพของสินค้า ซึ่งก่อนหน้าที่จะมีโรงสีชุมชน หน่วยงานของรัฐคือกรมส่งเสริมการเกษตร ได้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมและการคิดพันธุ์ โดยชาวบ้านจะต้องไปซื้อหาหรือนำข้าวเปลือกที่ผลิตได้ไปแลกกับเมล็ดพันธุ์ หรือการให้โดยไม่คิดมูลค่า ซึ่ง

ชาวนาจะใช้พันธุ์ข้าวดังกล่าวเพาะปลูกประมาณ 2-3 ฤดูกาล ระหว่างนี้ชุมชนจะคัดสรรพันธุ์เอง และหลังจากนั้นชุมชนจะไปติดต่อเพื่อขอซื้อ หรือ นำข้าวไปแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวกับหน่วยงานของ กรมส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ แต่ในปัจจุบันโรงสีชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการคัดพันธุ์ โดยใช้หลักของความชำนาญการเฉพาะ (specialization) คือ รับสมัครชาวนาที่ต้องการ เป็นผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว ทั้งนี้เนื่องจาก แปลงที่ปลูกข้าวที่จะนำมาเป็นเมล็ดพันธุ์จะต้องมีการ ดูแลเป็นพิเศษ เพื่อป้องกันการปลอมปนจากข้าวพันธุ์อื่น การบำรุงพันธุ์ข้าวจะมีผลสืบเนื่องไปถึง การขยายพันธุ์หรือปริมาณของผลผลิตในอนาคตอีกด้วย และทางโรงสีก็จะรับซื้อข้าวพันธุ์ในราคา พิเศษ และชาวนาทั่วไปก็สามารถมาซื้อหรือนำข้าวมาแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากโรงสี ดังนั้น ชาวนา ที่ต้องการปลูกพันธุ์ข้าวที่จะนำมาทำเมล็ดพันธุ์ ก็จะได้รับ การตรวจสอบการผลิต ซึ่งเท่ากับเป็นการ พัฒนาคุณภาพของผลผลิตนั่นเอง ในขณะที่ชาวนาคณะอื่น ๆ ก็มีเวลาในการปลูกข้าว โดยไม่ต้อง ใช้เวลาหรือปัจจัยการผลิตจำนวนมากไปกับการดูแลแปลงพันธุ์ข้าว

ปัจจัยการผลิต

การผลิตแบบเกษตรธรรมชาติ เป็นการผลิตที่ไม่ใช้ สารเคมีหรือสารพิษ และใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก หรือปุ๋ยพืชสดแทนปุ๋ยเคมี หรือมีการกำจัดศัตรู ข้าวด้วยสารสกัดจากพืช เช่น สะเดา หรือ การหมักต้นกล้วยสับละเอียดกับน้ำตาล เป็นต้น องค์การโรงสีได้จัดหาปัจจัยการผลิตให้กับชาวนาในราคาที่ต่ำกว่าราคาตลาด เช่น ปุ๋ยมูลสัตว์ หรือในบางส่วนก็เป็นการจัดหาให้โดยไม่คิดมูลค่า เช่น เมล็ดถั่วที่นำไปหว่านเป็นปุ๋ยพืชสด เป็นต้น ซึ่งชาวนาที่ผลิตแบบนี้ได้อยู่เย็นเป็นสุขและเป็นสมาชิกที่มีหุ้นในโรงสี คือ แม้บัว ได้เล่าถึงการ เปลี่ยนแปลงหลังจากที่มีโรงสีว่า

... ดีค่ะ ดีมาก อย่างเราอยากขายข้าว เรามีข้าวอยู่ เราก็เอาข้าวมานี้ เราไม่ได้ เอาข้าวไปให้พ่อค้า ได้ความสะดวก เราอยากได้กลับเราก็มาซื้อจากที่นี่ไป จำ เรา ก็ ได้มาซื้อนี้ พวกปลายข้าวไปเลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ ดี รู้สึกว่าดี ดีมาก ... ปุ๋ยก็ให้เขาก็ เอามาขายให้สมาชิก เขาเอามาจากที่อื่น เอามาขายให้สมาชิก เวลาเอาข้าวลงไป เขาก็เอาปุ๋ยให้ ..."

1.4) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในกิจการแลกเปลี่ยน

การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยน เป็นกลไกที่มีผลโดยตรงต่อการลดการดูดซับส่วนเกินจากระบบการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน กับผู้ที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า โดยหันมาขายข้าวให้กับโรงสี ซึ่งจากการศึกษาพบว่า

ลักษณะของการแลกเปลี่ยน

การแลกเปลี่ยน จะเกิดขึ้นหลังจากชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ ก็จะนำข้าวมาขายให้กับโรงสี ซึ่งลักษณะของการขายแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การขายเป็นเงินสด ซึ่งอาจจะขายในทันทีหรือขึ้นอยู่กับความจำเป็นด้านการเงินของแต่ละครัวเรือน เมื่อชาวนานำข้าวมาขายก็จะได้รับเงินสดไปทันทีหรือภายในกำหนดเวลาที่ตกลงกัน ทั้งนี้ตามสภาพคล่องขององค์กร ซึ่งหากครัวเรือนต้องการเงินในทันที หากโรงสีไม่มีเงินหมุนเวียนมากพอ ชาวนาก็มีสิทธิ์ที่จะนำข้าวไปขายให้กับผู้รับซื้อเอกชน และการขายอีกลักษณะหนึ่งคือการรับฝากข้าว ชาวนาสามารถนำข้าวที่เก็บเกี่ยวจากทุ่งนามาฝากไว้กับโรงสี ซึ่งวิธีการนี้ชาวนาจะได้รับเงินค่าข้าวเมื่อสิ้นปีในราคาที่สูงสุดในรอบปีนั้น ๆ ซึ่งชาวนาที่ปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ได้เล่าถึงการแลกเปลี่ยนแบบการรับฝากข้าวว่า

พอได้ข้าวมาแล้ว บางคนก็เก็บไว้ที่ฉางก่อน ถ้าไม่เก็บไว้ที่ฉางก็ฝากไว้กับโรงสีเลย ... ฝากเนื้อ ก็มาซึ่งน้ำหนักเก็บไว้ที่โรงสี แล้วเราเอาแต่น้ำหนักมาไว้ที่บ้านเรา ก็เอาไปฝากขาย เรายังไม่เอาเงิน เเรารอเงินตอนข้าวขึ้นราคาก็ได้ โรงสีเขาทำอย่างนั้น ให้เราไปฝากขายก่อน ก็ราคาเมื่อเราไปฝาก อย่างหมื่นละ 70 อะไรอย่างเน๊ว เเราจอนราคาขึ้นถึง 80-90 เเราค่อยไปเอาก็ได้ ถ้าราคามันลงมากกว่า 70 เเราก็ได้ 70 เเขาก็ประกันให้อย่างนี้

โดยกระบวนการดังกล่าว นอกจากจะเกิดประโยชน์กับชาวนาแล้วยังเป็นประโยชน์ที่เกิดกับโรงสีเอง คือโรงสีสามารถนำข้าวที่ชาวบ้านนำมาฝากไว้ นั้นมาสีเป็นข้าวสารและส่งออกสู่ตลาด ข้าวที่รับฝากก็จะกลายเป็นทุนหมุนเวียนของโรงสี ซึ่งนอกจากโรงสีจะรับซื้อข้าวจากชาวนาโดยตรงแล้ว ในปัจจุบันยังมีกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายอีก 3 กลุ่ม ที่ทำหน้าที่ในการรับซื้อข้าวจากชาวนาในชุมชนใกล้เคียงมาขายให้กับองค์กร ซึ่งจะต้องเป็นข้าวที่มีมาตรฐานตรงตามข้อกำหนด

เพราะการรับซื้อข้าวจากชาวนาโดยตรงนั้น โรงสีจะไม่สามารถประมาณการหรือสำรองข้าวให้สอดคล้องกับภาวะการตลาดได้ เนื่องจากแบบแผนของการขายข้าวของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ทำการผลิตบนพื้นที่ขนาดเล็กทำให้ผลผลิตไม่มากนักนั้น มักเป็นการทยอยขายตามความจำเป็นทางด้านการเงิน เช่น ขายข้าวเพื่อเป็นค่าเทอมลูก หรือขายเพื่อค่ารักษาพยาบาล เป็นต้น ดังนั้น กลุ่มเครือข่ายเกษตรกร นอกจากจะทำหน้าที่ในฐานะผู้ที่มีความชำนาญการในการรวบรวมข้าวในคุณภาพที่โรงสีต้องการ โดยพิจารณาประวัติและมีข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตของสมาชิกแล้ว กลุ่มเกษตรกรเครือข่ายยังทำหน้าที่เป็นผู้ตรวจสอบและรับรองคุณภาพของผลผลิตให้กับโรงสีอีกด้วย

ความสัมพันธ์ในกระบวนการแลกเปลี่ยน

ความสัมพันธ์ในกระบวนการแลกเปลี่ยนระหว่างชาวนาและโรงสี ซึ่งสังเกตได้จากกระบวนการซื้อขายข้าวพบว่า เป็นความสัมพันธ์ที่ชาวนามีส่วนร่วมมากกว่าการขายให้กับพ่อค้า เช่น การชั่งน้ำหนัก การตรวจสอบคุณภาพหรือเกรดของข้าว และการที่ชาวนาสามารถต่อรองเรื่องราคาได้อย่างเป็นกันเอง เพราะองค์กรโรงสีก็คือชาวนาที่ไม่มีความแตกต่างในสถานภาพทางสังคม แต่อย่างไรก็ตาม หากไม่พอใจราคาที่โรงสีกำหนดให้ ก็สามารถนำข้าวไปขายกับพ่อค้าเอกชน แต่โดยทั่วไปแล้ว ชาวนามักตกลงขายให้กับโรงสีชุมชน เนื่องจากการกำหนดราคาซื้อของโรงสีชุมชนเป็นราคาที่สูงกว่าตลาดข้าวเปลือกทั่วไป นอกจากนี้ การขายข้าวให้กับโรงสีชุมชนยังประหยัดค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับค่าเดินทางและค่าขนส่งอีกด้วย รวมทั้งในกรณีที่สมาชิกก็จะขายข้าวให้กับโรงสี เพราะสิ่งจูงใจในเรื่องเงินปันผล ซึ่งเป็นมาตรการที่กำหนดขึ้นและมีผลต่อการตัดสินใจในการขายข้าวของชาวนาให้กับโรงสี

1.5) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในมิติการบริโภค

โรงสี ได้เข้ามามีบทบาทในการบริโภคของชุมชนโดยให้ความสำคัญกับการบริโภคเพื่อการผลิต และเป็นการผลิตวัตถุดิบหรือการปลูกข้าวเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากมีองค์กรร้านค้าชุมชน ที่ทำหน้าที่ในการบูรณาการด้านการบริโภคเพื่อการผลิตข้าวภายในชุมชนแล้ว ดังนั้น โรงสีจึงให้ความสำคัญในมิติของการบริโภคเพื่อการผลิตข้าว โดยพยายามยกระดับการบริโภคจากรัว เรือนเป็นการบริโภคในระดับชุมชนผ่านองค์กรโรงสี ซึ่งจะช่วยให้มีอำนาจในการต่อรองเรื่องราคาและเงื่อนไขต่าง ๆ สูงกว่า และได้พยายามเปลี่ยนลักษณะของการลงทุน

ในปัจจัยการผลิต จากสารเคมีมาสู่อินทรีย์วัตถุ เพื่อให้สอดคล้องกับบรรทัดฐานการพัฒนาที่โรงสีส่งเสริม นอกจากนี้ ชาวนาสามารถที่จะบริโภคล่วงหน้าเพื่อการลงทุนได้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำมาก ซึ่งชาวนาอาจจะขอรับการสนับสนุนเป็นเงินหรือเป็นปัจจัยการผลิตโดยตรง ซึ่งองค์กรได้มีบทบาทในการจัดหา (provider) มากกว่าจะเป็นการหากำไร (profit) จากการเข้ามาบูรณาการในมิติของการบริโภค แต่อย่างไรก็ตาม อำนาจในการตัดสินใจในการบริโภคก็ยังเป็นของชาวนา เพราะยังมีทางเลือกอื่น ๆ ที่ชาวนาเห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์มากกว่า เช่น ในด้านปัจจัยการผลิตก็จะมีพ่อค้านำเข้ามาขายถึงในหมู่บ้าน และองค์กรโรงสีก็ไม่ได้ต้องการมีความสัมพันธ์กับชุมชนแบบผูกขาด

1.6) การบริหารกระบวนการแปรรูปพื้นฐาน

ข้าวเปลือกจากชุมชน จะถูกนำมาแปรรูปพื้นฐานหรือแปรรูปขั้นต้น คือการสีเป็นข้าวสารก่อนที่จะนำออกสู่ตลาด ซึ่งกระบวนการแปรรูปขั้นต้นจะเป็นหน้าที่ขององค์กรโรงสี ในการประสานงาน บริหารจัดการในด้านต่าง ๆ เพื่อให้ได้สินค้าตามความต้องการของตลาด นอกจากการแปรรูปจะเป็นการเพิ่มมูลค่าของผลผลิตแล้ว ยังเป็นการเพิ่มอำนาจต่อรองกับระบบตลาดอีกด้วย เพราะการขายสินค้าแปรรูปจะมีอำนาจในการต่อรองสูงกว่าการขายผลผลิตขั้นปฐมหรือวัตถุดิบ ดังนั้น องค์กรจึงเห็นว่าธุรกิจโรงสีข้าว จะเป็นเครื่องมือที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ชุมชนเสียเปรียบได้ ซึ่งในประเด็นนี้ ท่านเจ้าอาวาส ได้ให้ข้อมูลไว้ในการสัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า " คนในชุมชนเขาอยากทำของเขาเอง เขาไม่อยากจะให้พ่อค้ามาโก่งกินของเขา แล้วเขาไม่อยากจะให้คนอื่นเขา มา อยากให้ชาวบ้านชุมชนท้องถิ่นเขาทำกันเอง โรงสีของชุมชนชนกับโรงสีของนายทุน นั้น ทำแบบนั้น มันก็ถูกระเบียบหลายอย่าง ก็เลยทำกันขึ้นมา " ดังนั้น เพื่อการบรรลุเป้าหมายดังกล่าว โรงสีจึงมีภารกิจที่สำคัญในหลายประการ โดยโรงสีจะทำหน้าที่ในการประสานและบริหารงานแปรรูปตั้งแต่การสำรองข้าวเปลือกให้สอดคล้องกับการประมาณการทางการตลาด การจัดหาบุคลากรประจำ เช่น ฝ้ายสี ฝ้ายบรรจุข้าว และฝ้ายขนส่ง เป็นต้น ลักษณะของการบริหารกระบวนการแปรรูปเกิดขึ้นในลักษณะเดียวกับโรงสีเอกชนทั่วไป คือ จะต้องมีกระบวนการผลิต การสำรองวัตถุดิบตามการคาดประมาณของภาวะทางการตลาด การบริหารการผลิต เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นความรู้และทักษะความชำนาญการแบบใหม่ องค์กรโรงสีใช้การบริหารโดยการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ทั้งนี้เพื่อเป็นการเรียนรู้ร่วมกันและความเสี่ยงจากการบริหารอีกด้วย

2) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า
 การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า
 ถือได้ว่าเป็นภารกิจที่สำคัญของโรงสี เป็นความสามารถของโรงสีในการที่จะเชื่อมโยงระบบ
 เศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า จะเป็นหลักประกันของความสำเร็จของธุรกิจชุมชน
 ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ระบบเศรษฐกิจชุมชนภายใต้การพัฒนาของโรงสี ความสัมพันธ์ระหว่าง
 ชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเป็นไปใน 3 ลักษณะ และองค์กรโรงสีมากลไกในการจัด
 ระเบียบความสัมพันธ์ดังกล่าว คือ

2.1) ความสัมพันธ์แบบต่อต้าน

ผลของการพัฒนาตามแนวทางของโรงสี ได้ก่อให้เกิดผลกระทบ
 ต่อผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มในชุมชนที่เคยได้รับจากระบบเศรษฐกิจชุมชนแบบเดิม เช่นนายหน้า
 รวบรวมข้าวให้พ่อค้า พ่อค้าท้องถิ่นที่รับซื้อข้าว หรือพ่อค้าที่ขายปัจจัยการผลิตที่ใช้ในการผลิต
 แบบทันสมัย เป็นต้น การสูญเสียประโยชน์จากแนวทางการพัฒนาของโรงสี ก่อให้เกิด
 แรงต่อต้านจากคนกลุ่มนี้ ทั้งในลักษณะที่เป็นการไม่ยอมรับและการให้ข้อมูลที่บิดเบือน ซึ่งมีผลต่อ
 กระบวนการสร้างอุดมการณ์ของการพัฒนา ซึ่งทางออกของโรงสีคือปฏิบัติวิธียาของชุมชนนี้ คือจะ
 เน้นที่กลไกภาคปฏิบัติการมากกว่าภาคอุดมการณ์ เพื่อให้ผลจากการดำเนินงานเป็นการพิสูจน์ให้
 เห็นว่าแนวทางการพัฒนาขององค์กรโรงสี จะก่อให้เกิดผลประโยชน์แก่ชุมชนโดยรวม ดังที่
 พ่อสูง กรรมการบริหารและผู้จัดการโรงสี ได้เล่าว่า

คือ ชาวบ้านสมัยก่อนเนี่ย โรงสีในเมืองมันมีค่าหัวคิว เจ้าของโรงสีให้ชาวบ้านสำหรับ
 คนนั้นต้องไปรวบรวมข้าวให้เขา เขาจะได้ค่าหัวคิว กระทบละ 10 บาท 15 บาท ก็
 มีไม่น้อยนะ แล้วถามว่าถ้าแกมันเอาเงินมาจากไหน มาจากคนคนนี้ มันก็โกงข้าวใน
 กระสอบนั้น แล้วชาวบ้านก็เสียทั้งเงินทั้งทอง แล้วคนที่ได้เงินก็ว่าตัวเองได้ เวลาที่
 เราทำโรงสีขึ้นมา เขาเสียผลประโยชน์ เขาก็ไม่ชอบ ... ก็ปล่อยเขาเลย ก็ปล่อย
 เขาไป เคี้ยวเขารู้เอง ทออย่างเคี้ยวให้เราตั้งใจทำงาน เราก็กินเพื่อเขาจริง ๆ
 ไม่ได้ทำเพื่อใคร สุดท้ายก็พิสูจน์ว่าเราทำเพื่อชาวบ้าน แล้วเขาก็หันเหไป เพราะว่า
 มันให้ประโยชน์แก่เขา แรก ๆ เขาอาจไม่รู้ เขารู้แล้วเขาจะไปไหน ก็มาร่วมกับเรา
 เราไม่ใช่จะไปตัดญาติขาดมิตรอะไรกับเขา ตอนแรกเขาอาจไม่ชอบก็ปล่อยเขาไปก่อน

เมื่อเขาารู้เขาก็กลับใจมาหาเรา มีเออะแอะ บางที่ทั้งหมดบ้านมีแค่ 2 คน เป็นสมาชิก เราก็อธิษ ! ไม่ได้การ สุดท้ายก็มาหมด เพราะอะไร เพราะเขาไปขายที่อื่นมันก็ไปให้ พ่อค้าราย แล้วได้อะไรกลับมาไหม ก็ไม่ได้ พอมาเนี่ย มันได้อะไรกลับไปเออะ

แรงต่อต้านจากกลุ่มคนที่เสียประโยชน์เกิดขึ้นไม่รุนแรงนัก เพราะโดยสภาพแล้ว คนกลุ่มนี้ก็คือชาวบ้านเช่นเดียวกับชาวบ้านทั่วไป ซึ่งผลประโยชน์ที่เสียไปจากแนวทางการพัฒนา ของโรงสี ก็ได้รับการทดแทนเมื่อคนกลุ่มนี้เข้าร่วมกับแนวทางของโรงสี นอกจากนี้ การเป็น สมาชิกในชุมชน ทำให้คนกลุ่มนี้ไม่สามารถที่จะทำลายบรรทัดฐานของชุมชนโดยส่วนรวมได้ อย่างไรก็ตาม การสร้างอุดมการณ์การพัฒนา เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่จะต้องมีการตรวจสอบ อยู่ตลอดเวลา เพราะในวัฒนธรรมชุมชน มักมีการสื่อสารข้อมูลที่ไม่ตรงกับข้อเท็จจริงออกไป ในวงกว้างอย่างรวดเร็ว เช่น ข่าวลือ การซุบซิบ เป็นต้น ซึ่งมีผลต่อความต่อเนื่องหรือ ความมั่นคงของบรรทัดฐานการพัฒนาในกรณีที่จะเห็นว่าก่อให้เกิดผลในทางเสียหาย ก็จะมีการ ประชุมชี้แจงกับสมาชิก ในกรณีที่จะเห็นว่าไม่ก่อให้เกิดความเสียหายร้ายแรง ก็จะมีเจ้าหน้าที่ ฝ่ายส่งเสริมการเกษตร ซึ่งจะมีบทบาทในการเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างฝ่ายสมาชิกและองค์กรโรงสี เป็นผู้ชี้แจง รวมทั้งทำหน้าที่ให้ข้อมูล และความรู้ที่ถูกต้องแก่สมาชิก นอกจากนี้ ประสิทธิภาพ ของกลไกภาคอุดมการณ์ ยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อความมั่นคงของบรรทัดฐานการพัฒนา ดังนั้น การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน คือการทำงานร่วมกันของกลไกภาคอุดมการณ์และกลไกภาค ปฏิบัติการ

2.2) ความสัมพันธ์แบบความร่วมมือ

กลไกความร่วมมือ จะถูกนำมาใช้ในการสร้างความสัมพันธ์ กับธุรกิจที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เช่น โรงสีในระดับอำเภอหรือจังหวัด แม้ว่าในการสร้างบรรทัดฐาน การพัฒนา องค์กรโรงสีจะได้นำความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบที่เกิดจากพ่อค้าและเจ้าของโรงสีในพื้นที่ มาเป็นสาระของอุดมการณ์และจิตสำนึกทางการพัฒนา เพื่อให้ชุมชนเข้าร่วมต่อสู้ตามแนวทางการ พัฒนาของโรงสี แต่ในอีกด้านหนึ่ง โรงสีก็ได้ใช้ความร่วมมือมาเป็นกลไกหลักในการจัดระเบียบ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีชุมชนและโรงสีในพื้นที่ ในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์ที่ต่างฝ่ายต่างได้ รับประโยชน์ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากขนาดทางธุรกิจของโรงสีชุมชนซึ่งเป็นโรงสีขนาดเล็ก จึงไม่ใช่ ธุรกิจที่จะเป็นคู่แข่งกันที่ทำให้โรงสีเอกชนในพื้นที่เสียประโยชน์ ดังนั้น ลักษณะของความสัมพันธ์

ระหว่างโรงสีชุมชนและโรงสีเอกชนในพื้นที่ จึงเป็นไปในลักษณะของความร่วมมือและความช่วยเหลือทั้งในด้านตลาดและเทคโนโลยี ดังที่ พ่อสาม ผู้ใหญ่บ้านและรองประธานกรรมการบริหารของโรงสี เล่าว่า

... พอวิเคราะห์ในการพูด บางคนอาจพูดแรงว่าเราทำโรงสีเพื่อป้องกันไม่ให้คนมาโกง เวลาที่ผมไปเชื่อมกับเขาเนี่ย เชื่อมกับทางโรงสีใหญ่เนี่ย อาจจะหาวิธีการซื้อกระสอบจากเขาบ้าง อาจจะเอาข้าวมาขายให้เขาบ้าง ก็ว่าจะเอาข้าวมาขายให้ที่นี่ จะมาซื้อกระสอบที่นี่ จะให้ราคาดีไหม คือในการทำโรงสีเนี่ยก็ไม่มีรู้เรื่องอะไรเลย ก็จะไปปรึกษาหารือ ก็ไปซื้อหินจากเขาบ้าง ไปซื้อเครื่องวัดอุณหภูมิบ้าง ก็มีหลายอย่างที่ปรึกษาเขา ไม่ใช่ว่าเป็นศัตรู คือ พ่อค้าเนี่ยไม่ถือว่าเราเป็นศัตรูหรอก เราแค่โรงสีเล็ก ๆ เขายังถือว่าเราเนี่ยให้ความร่วมมือกับเขา พวกผมก็เกริ่นเอาไว้ว่าถ้าไม่มีตลาดเนี่ย ช่วยรับซื้อข้าวให้พวกผมด้วยนะ ... ก็คุยกันสนุกสนานอยู่ ก็อย่างที่เราไม่มีความรู้ด้านโรงสีเนี่ย เขาก็ออกมาดู เราก็ไปเชิญเขา เวลาทำงานเราก็ไปเชิญเขามาร่วม ก็ให้เสียงคมมือ ต้อนรับเสี่ยโน้นเสี่ยนี้

นอกจากนี้ ยังมีความร่วมมือทางธุรกิจโดยในบางปีจะมีข้อตกลงในการแบ่งพื้นที่ในการรับซื้อข้าวระหว่างโรงสีชุมชนและโรงสีเอกชน ทั้งนี้เพื่อให้ราคาข้าวเปลือกเป็นไปปกติตลาดมากกว่าการสร้างอุปสงค์ที่บิดเบือนไปจากสภาวะการณจริงที่เกิดจากการแข่งขันกันในการรับซื้อข้าว

2.3) ความสัมพันธ์แบบแข่งขัน

ความสัมพันธ์แบบแข่งขันจะเกิดขึ้นในตลาดข้าวสาร ซึ่งข้าวสารที่ผ่านการแปรรูปพื้นฐาน จะเป็นหน้าที่ของโรงสีในการเจรจาต่อรองในกระบวนการทางธุรกิจกับผู้อยู่ในระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าในฐานะลูกค้า ซึ่งในระยะแรกความรู้เกี่ยวกับกลไกการตลาดขององค์กรโรงสีเป็นความรู้ที่จำกัดมาก ภารกิจด้านการตลาดจึงเริ่มต้นด้วยการศึกษาเส้นทางของข้าวหอมมะลิ การสอบถามจากโรงสีในจังหวัดและผู้ขับรถบรรทุกสิบล้อที่ขนส่งข้าวสาร ทำให้ได้ข้อมูลในเบื้องต้นว่าตลาดของข้าวหอมมะลิจะอยู่ที่จังหวัดจะเขียงเทรา ดังนั้น งานต่อมาคือการเดินทางไปศึกษาข้อมูลด้านการตลาดที่จังหวัดดังกล่าว พร้อมกับได้เป็นเสนอขายข้าวให้กับโรงสีต่าง ๆ ความจำกัดในประสบการณ์ ทำให้ไม่ทราบแน่ชัดว่าจะต้องมีตัวอย่างข้าวสารไปเสนอขาย

ด้วย ถึงตอนนี้ พ่อสาม ผู้ใหญ่บ้านเล่าให้ฟังว่า

ถึงวันนี้แล้วนึกย้อนไปมันก็น่าอายนะอาจารย์ ตอนที่ไปบอกขายข้าวให้เขา เขากถามหาตัวอย่างก็ไม่มี ไม่ได้เอาไป ไม่รู้ว่าต้องเอาไป ก็เลขชื่อเอาที่โรงสีเขานั้นแหละ เอาไปบอกขายให้โรงสีอื่น ลองดู เพราะอยากรู้ว่ามันจะขายได้ไหม ไปถึงก็บอกเขาว่า เนี่ยพวกเราเป็นชาวบ้านเพิ่งทำโรงสี อยากจะให้ช่วยซื้อข้าวของพวกเราด้วย เป็นข้าวหอมมะลิ เขาก็บอกให้เอาตัวอย่างข้าวมาดู พอเขาเห็นข้าว เขาก็บอกว่า นี่มันไม่ใช่ข้าวหอมมะลินี่ โอ๊ย ! พวกผมพากันหน้าแตกกลับมา (หัวเราะ)

หลังจากนั้น องค์กรโรงสีได้ใช้เครือข่ายของความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้นำนักพัฒนาในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นผู้ที่เคยเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจบนพื้นที่ขนาดใหญ่ และเป็นผู้ที่กว้างขวางในวงการธุรกิจการเกษตร แต่ต่อมาในภายหลังได้หันมายึดแนวทางเกษตรทางเลือกแบบวนเกษตร ด้วยเครือข่ายความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นการเปิดเส้นทางให้องค์กรเข้าสู่ตลาดข้าว แต่ทั้งนี้บนเงื่อนไขว่าสินค้าของชุมชนจะต้องมีคุณภาพและมาตรฐานตามข้อตกลงทางธุรกิจ ดังนั้น คุณภาพของผลผลิตและความสามารถทางการตลาดจึงเป็นเรื่องสำคัญ เพราะความเป็นโรงสีของชุมชนไม่ได้ให้ประโยชน์ทางการตลาด เพราะความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีชุมชนกับระบบตลาดเป็นความสัมพันธ์ในฐานะคู่ค้า บนพื้นฐานของความสามารถในการแข่งขัน การผลิตสินค้าที่มีคุณภาพและตรงตามความต้องการของตลาด รวมทั้งความสามารถในการเจรจาต่อรอง มากกว่าจะเป็นความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือหรือสงเคราะห์ แต่ความเป็นโรงสีชุมชนจะให้ประโยชน์กับช่องทางทางการตลาดที่เป็นส่วนราชการ เช่น สหกรณ์จังหวัด หรือองค์กรทางสังคมต่าง ๆ แต่ตลาดดังกล่าวเป็นตลาดที่แคบและไม่สามารถรองรับปริมาณผลผลิตจากระบบเศรษฐกิจชุมชนได้ทั้งหมด ปัจจุบันช่องทางทางการตลาดของระบบเศรษฐกิจชุมชน สรุปได้ดังนี้

- ปี 2535 จนถึงปัจจุบัน เป็นการขายให้กับโรงสี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จังหวัดนครราชสีมา และฉะเชิงเทรา ซึ่งโรงสีเหล่านี้ อาจขายต่อไปยังผู้ค้าข้าวสารหรือส่งผู้ส่งออก

- ปี 2537 จนถึงปัจจุบัน องค์กรได้พบช่องทางทางการตลาดใหม่ คือการขายผ่านตัวแทนนายหน้าข้าวสาร หรือหอง ที่ส่งผ่านไปยังร้านค้าปลีกและส่ง หรือ รวบรวมข้าวให้กับผู้ส่งออก หองจะเป็นคนกลางที่มีบทบาทในตลาดข้าวสาร และเป็นผู้ที่ได้รับความเชื่อถือและไว้วางใจจากผู้ขายและผู้ซื้อ รายได้ของหองมาจากค่าคอมมิชชั่น ซึ่งจะอยู่ระหว่างร้อยละ 0.6 - 1

ของมูลค่าข้าวสาร และอีกส่วนหนึ่งมาจากการบวกเพิ่มจากราคาที่หลงเป็นผู้ตกลง ช่องทางการตลาดผ่านนายหน้าหรือห้องนี้ เป็นระบบที่ค่อนข้างผูกขาด เพราะผู้ซื้อและผู้ขายพอใจที่จะซื้อขายผ่านห้อง เนื่องจากห้องเป็นผู้ที่มีความชำนาญการเฉพาะทาง (specialization) ในตลาดข้าวสาร และเป็นธุรกิจที่สืบทอดต่อกันในครอบครัว ส่วนห้องเองก็จะมีวิธีการผูกขาดตลาดข้าวสารคือหากโรงสีไปแย่งตลาดข้าวของห้อง หากห้องทราบ ห้องก็จะไม่ติดต่อหรือทำธุรกิจกับโรงสีอีก

- ปี 2542 จนถึงปัจจุบัน จำหน่ายผ่านโครงการตลาดบาทเดียว ที่ทำธุรกิจข้าวแบบระบบแฟรนไชส์ ที่เป็นตัวแทนทางการตลาดและตัวแทนจำหน่ายข้าวสารจากโรงสีไปยังผู้ค้าปลีกหรือผู้บริโภคโดยตรง ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความมั่นคงด้านการตลาดจากการมีกลุ่มบริโภคนั่นเอง ซึ่งข้าวสารจะถูกส่งออกไปผ่านช่องทางนี้ประมาณ 25 ล้านตันต่อเดือน ซึ่งองค์กรโรงสีจะต้องเสียค่าการตลาด 1 บาทต่อ 1 กิโลกรัมต่อ 1 ภารกิจ ซึ่งโครงการตลาดบาทเดียวมีภารกิจ 3 ประการ คือ การตลาด การโฆษณา และการขนส่ง

- ตลาดพิเศษ ที่ให้การส่งเสริมธุรกิจชุมชน เช่น โครงการข้าวเบอร์ 5 ของการไฟฟ้าแห่งประเทศไทย บริษัทน้ำมันบางจาก หรือตลาดข้าวที่เป็นส่วนราชการในท้องถิ่น เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล หรือเครือข่ายกลุ่มเกษตรกร เช่น กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตยาง เป็นต้น

กลยุทธ์ทางการตลาด หรือกลไกในการแข่งขัน จะกำหนดตามภาวะการแข่งขันเฉพาะธุรกิจคือ ในภาวะที่เศรษฐกิจมีการขยายตัว จะใช้หลักคุณภาพสูงสุด (quality maximization) คือการคำนึงถึงคุณภาพของข้าว เช่น การผลิตข้าวหอมมะลิ 100 เปอร์เซ็นต์ เป็นต้น แต่ในภาวะเศรษฐกิจซบเซา อำนาจในการบริโภคของผู้บริโภคลดลงก็จะใช้กลยุทธ์ด้านราคา (price minimization) ซึ่งในภาวะเศรษฐกิจเช่นนี้ อำนาจในการแข่งขันของโรงสีชุมชนจะต่ำกว่าผู้ผลิตหรือเจ้าของโรงสีที่มีกำลังการผลิตสูงกว่า ทั้งนี้เนื่องจาก โรงสีขนาดใหญ่ที่มีเครื่องจักรที่มีกำลังการผลิตสูงกว่า มีต้นทุนการผลิตต่อหน่วยต่ำกว่า และมักใช้วิธีการอื่น ๆ เช่น การผสมข้าว หรือการผลิตข้าวเปอร์เซ็นต์ต่ำลง ทำให้จำหน่ายข้าวสารได้ในราคาที่ถูกลง ในขณะที่โรงสีของชุมชนจะเน้นที่การรักษาคุณภาพมาตรฐานและเอกลักษณ์ของสินค้า เช่น การผลิตข้าวหอมมะลิแท้ 100 เปอร์เซ็นต์ซึ่งมีต้นทุนสูงกว่า ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบราคาต่อหน่วยแล้วผู้บริโภคก็จะเลือกซื้อข้าวที่มีราคาต่ำกว่า

การบริหารงานด้านการตลาด จะใช้หลักของการแบ่งหน้าที่ตามความชำนาญการเฉพาะทางโดยจะมีผู้ที่ทำหน้าที่ทางการตลาด การเจรจาต่อรองทางการค้า และการสร้างเครือข่ายทางธุรกิจ ซึ่งเป็นบทบาทของนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นความชำนาญการเฉพาะทาง

ที่องค์กรโรงสียังไม่สามารถเรียนรู้และดำเนินการได้ด้วยตนเอง เพราะกลุ่มแกนนำ ก็คือชาวบ้านที่อยู่ในวิถีการผลิตแบบเดิม ประสบการณ์เมื่อเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าก็ไม่แตกต่างจากชาวบ้านทั่วไปในฐานะผู้ผลิต ทำให้ทักษะต่าง ๆ ที่จำเป็นในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทักษะในกระบวนการแลกเปลี่ยนมีจำกัด แต่ทักษะดังกล่าวมีความสำคัญในการที่จะเชื่อมชุมชนเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ทำให้เกิดการพึ่งพิงผู้ที่มีความชำนาญเฉพาะทางในด้านการตลาด รวมทั้งทักษะในการประสานงานกับแหล่งทุน ความรู้ และการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก แม้ว่าจะมีสมาชิกในชุมชนที่ผ่านระบบการศึกษาและประสบการณ์ทางสังคมที่น่าจะพัฒนาทักษะ เพื่อมาทำหน้าที่ในด้านการตลาดและการประสานงานกับองค์กรภายนอกให้กับองค์กรได้ แต่เนื่องจากค่านิยมเรื่องอาชีพของผู้ที่มีการศึกษาที่มักให้ความสำคัญกับงานราชการหรือเอกชนในเขตเมืองหรือเมืองหลวงมากกว่างานในชุมชน ทำให้ขาดผู้ที่สนใจจะเข้าร่วมในการเรียนรู้และพัฒนาทางด้านตลาดให้กับองค์กรโรงสี

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าเศรษฐกิจเรื่องข้าว เป็นระบบที่มีการจำแนกแจงเชิงโครงสร้างสูง ซึ่งประกอบไปด้วยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางมากมายที่มีบทบาทเกี่ยวข้อง ดังนั้น ในการเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้ากับระบบตลาด องค์กรโรงสีจะต้องพัฒนาทักษะความรู้ ความสามารถตามเงื่อนไขของความสัมพันธ์แบบระบบตลาดซึ่งเป็นไปตามหลักสากล ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรโรงสีกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า เป็นไปในลักษณะเช่นเดียวกับโรงสีของเอกชน ซึ่งจะต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของกระบวนการทางเศรษฐกิจของข้าว ซึ่งสภาพของโรงสีชุมชนในโครงสร้างความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า เป็นความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม ที่มีอำนาจในการเจรจาต่อรอง และจะยอมรับเงื่อนไขทางธุรกิจเมื่อองค์กรโรงสีเห็นว่าจะได้ประโยชน์ในเชิงธุรกิจ และสามารถปฏิเสธข้อเสนอเมื่อประเมินว่าเสียประโยชน์ ซึ่งอำนาจทางเศรษฐกิจของโรงสีเกิดจากความสามารถในการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนในเชิงธุรกิจ การเข้าถึงข้อมูลทางการตลาด ความสามารถในการแข่งขันของธุรกิจชุมชนทั้งในแง่ของคุณภาพสินค้าและกลยุทธ์ทางการตลาด เป็นต้น ทำให้โรงสีชุมชนเป็นองค์กรทางเศรษฐกิจ ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ เกิดผลประโยชน์ที่สามารถนำมาจัดสรรแก่ชุมชนในฐานะผู้ผลิตได้

3) การจัดสรรผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจชุมชน

การจัดสรรผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจให้กับชุมชน เกิดขึ้นตั้งแต่รอบปีแรกของการดำเนินการ ซึ่งโดยปกติธุรกิจทั่วไปจะไม่บริหารกำไรด้วยวิธีการนี้ แต่เพื่อให้ชุมชนมั่นใจกับแนวทางการพัฒนาของโรงสี จึงมีการจัดสรรผลประโยชน์ออกไปเพื่อเป็นการรักษาความมั่นคงของบรรทัดฐานการพัฒนาของสมาชิกในชุมชนเอาไว้ รวมทั้งยังมีผลทำให้มีผู้เข้าร่วมกับแนวทางการพัฒนาขององค์กรมากขึ้น

ผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจชุมชน เมื่อพิจารณาจากการเติบโตของธุรกิจโรงสี โดยพิจารณาจากราคาหุ้น ในปีแรกที่มีการระดมทุนปีแรกของการดำเนินการคือ พ.ศ. 2533-2534 นั้น ราคาหุ้นละ 100 บาท เมื่อเข้าสู่ปี 2535 มีการเปลี่ยนแปลงราคาหุ้นจากราคาหุ้นละ 100 บาท เป็นหุ้นละ 10 บาท ทั้งนี้เนื่องจากมีสมาชิกที่ไม่มารับเงินปันผลก็จะถูกแปรไปเป็นหุ้น ซึ่งจำนวนเงินปันผลของสมาชิกแต่ละคนไม่มากนัก ดังนั้น เพื่อให้ นำเงินปันผลแปรไปเป็นหุ้นได้ จึงลดราคาหุ้นลง รวมทั้งเพื่อเป็นการระดมหุ้นเพิ่มจากเงินปันผลของสมาชิกที่มีความประสงค์จะซื้อหุ้นเพิ่มก็สามารถนำเงินปันผลมาซื้อเป็นหุ้นได้ ทำให้โรงสีมีทุนในการดำเนินการเพิ่มขึ้น จนกระทั่งในปัจจุบันราคาหุ้นเพิ่มขึ้นเป็นหุ้นละ 35 บาท โดยที่ผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจชุมชน จะถูกจัดสรรออกไปในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

3.1) การจัดสรรในรูปของตัวเงิน

ในกรณีที่เป็นสมาชิก

เมื่อผลการดำเนินงานสิ้นปีมีกำไร สมาชิกจะได้รับเฉลี่ยคืน ตันละ 100 บาท ตามจำนวนข้าวที่นำมาขายกับโรงสี นอกจากนี้ ยังได้ราคาบวกเพิ่มจากราคามาตรฐาน อีกหมื่นละ (12 กิโลกรัม) 2 บาท เพราะฉะนั้น ข้าว 1 ตัน/เกวียน สมาชิกจะได้เพิ่มขึ้นจากราคามาตรฐานอีก ประมาณ 166 บาท ดังนั้น การขายข้าวให้กับโรงสี ชาวนาที่เป็นสมาชิกจะได้รับราคาที่สูงกว่าราคามาตรฐานอีกประมาณ 266 บาท ต่อเกวียน/ตัน สมมติว่าในรอบ 1 ปี ชาวนาสามารถผลิตข้าวได้ 5 เกวียน/ตัน ก็จะได้เงินเพิ่มขึ้น 1,330 บาท ต่อปี นอกจากนี้ สมาชิกจะได้รับเงินเพิ่มอีกตามชนิดของข้าวด้วยว่าเป็นปลอดสารหรือเป็นข้าวอินทรีย์ นอกจากนี้ เมื่อผลประกอบการสิ้นปีมีกำไร สมาชิกก็จะได้รับเงินปันผลคืนตามผลประกอบการและตามจำนวนหุ้นของแต่ละคน และผู้ที่ เป็นสมาชิกสามารถซื้อผลผลิตพลอยได้จาก

โรงสี เช่น แกลบ รำ ปลายข้าว เป็นต้น ได้ในราคาต่ำกว่าราคาตลาด ซึ่งกลไกดังกล่าวเป็นการจูงใจให้ชาวนาเข้าร่วมเป็นสมาชิกผู้ถือหุ้น และเป็นการจูงใจให้นำข้าวมาขายให้กับองค์กร

การจัดสรรในรูปกองทุนสวัสดิการทางสังคม

เป็นการจัดสรรผลประโยชน์สำหรับบุคคลทั่วไปที่มีคุณสมบัติตามที่กองทุนกำหนดไว้ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นสมาชิก แต่จะต้องเป็นผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดีทั้งในทางสังคม ศีลธรรมและการประกอบอาชีพ ก็จะได้รับ การจัดสรรทุนเพื่อนำไปส่งเสริมการประกอบอาชีพตามแนวทางที่องค์กรส่งเสริม ซึ่งเท่ากับเป็นการขยายแนวคิดการพัฒนาขององค์กรออกไป หรือเป็นกลไกภาคปฏิบัติอีกลักษณะหนึ่งที่เป็นการจูงใจให้ชุมชนเข้าร่วมกับแนวทางการพัฒนาขององค์กรมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังจัดสรรเป็นกองทุนให้การช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ไม่สามารถเลี้ยงชีพได้ด้วยตนเอง และในอีกส่วนหนึ่งองค์กรโรงสีได้จัดสรรผลกำไรจากการประกอบการเป็นกองทุนสมทบในการพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นงานสาธารณประโยชน์ เช่น การพัฒนาถนน สะพาน ไฟฟ้า เป็นต้น ซึ่งผลประโยชน์ที่จัดสรรนี้เป็นไปตามผลการประกอบการ

3.2) การจัดสรรโอกาสทางเศรษฐกิจ

ในกระบวนการแปรรูป ยังก่อให้เกิดการจ้างงานทั้งในกระบวนการสีข้าว การขนส่ง และการบรรจุข้าวสาร ทำให้คนในชุมชนมีรายได้จากการรับจ้าง ซึ่งโรงสีจะเน้นกระบวนการผลิตที่ใช้แรงงานคนมากกว่าเครื่องจักรกล

4) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรทางสังคมอื่น ๆ

กระบวนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเฉพาะชุมชนและองค์กรโรงสีเท่านั้น แต่ยังมีองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ที่มีบทบาทและมีส่วนร่วมในกระบวนการดังกล่าว ซึ่งความสำเร็จในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน ยังเกิดจากการความสามารถของโรงสี ในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและองค์กรทางสังคมที่เกี่ยวข้องได้อย่างเหมาะสม คือ

4.1) ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรโรงสีกับองค์กรของรัฐ

ความพยายามในการพัฒนาขององค์กรโรงสี เป็นความพยายามที่จะพัฒนาชุมชนจากศักยภาพของชุมชนเองมากกว่าการพึ่งพิงรัฐ ซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในอดีตในลักษณะที่ชุมชนถูกเอาเปรียบ ความไม่จริงใจที่ก่อให้เกิดปัญหาพร้อมกับชุมชน ทำให้ชุมชนถูกรวบรวมเป็นชุมชนที่มีการพึ่งพิงตนเองสูง แต่อ่างไรก็ตามในฐานะที่ชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ชุมชนจึงไม่อาจที่จะปฏิเสธบทบาทและอำนาจของรัฐได้ จากผลการศึกษาพบว่า ในกระบวนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรโรงสีกับองค์กรของรัฐ เป็นไปในลักษณะ ดังนี้ คือ

4.1.1) การขังขันทางการเมืองในระดับหมู่บ้านเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจที่ได้รับการรับรองจากรัฐ

ในระยะของการก่อตั้งโรงสี คือ ปี พ.ศ.2534 เป็นช่วงเวลาที่กำลังนัดหมาย กลุ่มผู้นำที่เป็นผู้ก่อตั้งโรงสีในขณะนั้นเห็นว่า อำนาจรัฐเป็นเครื่องมือที่สำคัญประการหนึ่งที่จะให้ทำโรงสีได้สำเร็จ ดังนั้น จึงได้วางแผนทางร่วมกันว่าควรจะมีผู้นำในโรงสีสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ดังที่ พ่อสาม ได้เล่าให้ฟังว่า

เขาก็บอกว่า ถ้าไม่มีผู้ใหญ่บ้านเนี่ย โรงสีก็อาจจะไม่เกิดขึ้น เขาก็เลยอยากจะให้ผู้ใดคนหนึ่งเนี่ยเป็นผู้ใหญ่บ้าน เพราะว่าโรงสีเราก็กักกันไปแล้วครึ่งหนึ่ง ถ้าจะทำโรงสีเนี่ย น่าจะให้กลุ่มของเราเนี่ยมีผู้ใหญ่บ้านเกิดขึ้น มีผู้นำเพื่อเชื่อมประสานกับทางราชการ หมกก็เสนอให้พ่อสูง พ่อวิทย์เนี่ยแหละ เพราะว่าเขามีความรู้บ้างแล้วก็มีส่วนอำนวยความสะดวกหลายอย่างกว่าผม มีความรู้ มีรถ มีอะไร คนที่เสนอกับบอกว่า ไม่ยอม ต้องให้ผมเนี่ยแหละ

นอกจากนี้ การต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจรัฐเป็นเป้าหมายที่มีความชัดเจนมากจากคำสัมภาษณ์ของพ่อสูง ซึ่งพูดด้วยน้ำเสียงหนักแน่นถึงการสนับสนุนให้ผู้คนจากองค์กรโรงสีลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านว่า "... เพราะต้องการอำนาจอีกอย่างหนึ่ง เราต้องการอำนาจ ถ้ารัฐให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน ก็มากขึ้น ... " ในขณะที่ในส่วนของชุมชนเอง ก็ได้ให้การสนับสนุนให้พ่อสามเป็นผู้ใหญ่บ้านคนต่อไป ซึ่งพ่อสามได้เล่าต่อไปว่า

ตอนที่กำนันคนก่อนเกษียณเนี่ย พ่อเกษียณปี ประกาศกลางคืนเนี่ย ผมกลับไปจากฮิลส์เนี่ย คนมารุมเต็มบ้านผมเลย จะให้ผมเป็นผู้ใหญ่บ้าน ... ผมว่ามีเรื่องอะไร ก็มีครู ครูสุพรรณ เนี่ยแหละ เขาบอกว่ามีการเกษียณ เขาประกาศไปแล้ว ก็รู้สึกว่าจะมีการค้นหาผู้นำ ใคร จะเสนอใครบ้าง ก็เลยบอกว่าจะมองดูแล้วไม่มีใครละนะ ก็มีพ่อสามนี่แหละ น่าจะเป็น ตัวแทนต่อไป ก็คิดอย่างง่าย ๆ ไปเลย

การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านในครั้งนั้น มีผู้สมัคร 2 คน ซึ่งการต่อสู้ในสนามการเมืองท้องถิ่นก็ เข้มข้น มีรูปแบบการหาเสียงและกลยุทธ์เพื่อให้ได้รับเลือกตั้ง ที่ไม่แตกต่างไปจากการเลือกตั้ง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งการพิจารณาของชุมชนว่าจะเลือกใครเป็นผู้นำ ขึ้นอยู่กับความเป็น เครือญาติอีกด้วย ซึ่งทั้งสองฝ่ายก็มีเครือญาติในจำนวนที่ใกล้เคียงกัน และผลสืบเนื่องจากการ เลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน คือ ความขัดแย้งและแบ่งออกเป็นฝ่ายของคนในชุมชน ซึ่งความขัดแย้ง ดังกล่าวจะยังคงอยู่ในชุมชนเป็นอีกหลายปี อย่างไรก็ตาม พ่อสาม ก็ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน เมื่อปี พ.ศ. 2534

4.1.2) ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับองค์กรของรัฐ

ในระดับภูมิภาค

เมื่อได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านเมื่อปี พ.ศ. 2534 พ่อสามได้ใช้สถานภาพ ของผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐ เป็นช่องทางหนึ่งในการประสานงาน เพื่อขอรับการสนับสนุนการพัฒนาจากรัฐ และความสำเร็จของโรงสีเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ในระยะ ต่อมาได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจำนวนมากจากรัฐ คือ ปี พ.ศ. 2537 ได้รับงบประมาณ จำนวน 1.6 ล้านบาท เพื่อก่อสร้างฉางข้าวขนาด 50 ตัน รวมทั้งงบประมาณจำนวน 4 แสนบาท เพื่อจัดซื้อตราซิ่งขนาดใหญ่ งบประมาณในการก่อสร้างโรงอบข้าวอีกจำนวน 2 ล้านบาท และ เงินทุนหมุนเวียนปลอดดอกเบี้ย 3 ปี อีก 5 แสนบาท ซึ่งงบประมาณดังกล่าว มาจากการ พิจารณาจัดสรรให้โดยหน่วยงานของรัฐในระดับภูมิภาค ซึ่งแตกต่างไปจากระยะเริ่มต้นที่การก่อตั้ง โรงสีชุมชนไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐเพียงพอที่จะดำเนินการได้ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างโรงสี และหน่วยงานของรัฐ มีรูปแบบที่เป็นทางการตามระเบียบของราชการกำหนด หมายความว่า การเข้าไปสัมพันธ์กับระบบราชการ ชุมชนจะต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของรัฐ ตั้งแต่การตั้งกาย การพูดที่ต้องใช้ภาษาที่เป็นราชการ การติดต่อในเวลาราชการ การเสนอโครงการเพื่อขอรับ

การสนับสนุนตามระบบระเบียบของราชการ ซึ่งเป็นทักษะและความสัมพันธ์อีกชุดหนึ่งที่แตกต่างไปจากวิถีแบบชาวบ้าน ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างองค์กรของรัฐในฐานะองค์กรสนับสนุนการพัฒนา กับชุมชน เพราะรัฐไม่เคยปรับเปลี่ยนระบบวิถีคิดและวิถีปฏิบัติที่เอื้อให้ชุมชนสามารถเข้าถึงรัฐได้โดยง่าย ดังนั้น ทักษะที่สำคัญประการหนึ่งของผู้นำชุมชน คือการเป็นผู้มีทักษะและคุณลักษณะที่รัฐต้องการ เช่น พูดภาษาแบบที่รัฐพูด เป็นต้น แม้แต่ในระดับผู้นำชุมชนคือผู้ใหญ่บ้าน และกลุ่มแกนนำในองค์กรโรงสี ก็รู้สึกยากลำบากในการติดต่อกับองค์กรของรัฐ ซึ่งเป็นภารกิจที่จะต้องได้รับการช่วยเหลือในการประสานงานจากนักพัฒนาเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การประสานงานกับองค์กรของรัฐในส่วนกลาง

แม้ว่าในระยะต่อมาเมื่อผลการดำเนินงานประสบความสำเร็จเป็นรูปธรรม ชุมชนจะได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐมากขึ้น แม้ว่าการสนับสนุนดังกล่าวอาจไม่ตรงตามความจำเป็นในการพัฒนาโดยตรง ซึ่งองค์กรโรงสีจะเป็นผู้พิจารณาในการรับการสนับสนุนจากรัฐ หากการสนับสนุนนั้นไม่ทำให้เป้าหมายและแนวทางการพัฒนาระบบเศรษฐกิจถูกบิดเบือนไป โดยพื้นฐานแล้วเป็นชุมชนที่มีการต่อรองกับรัฐสูงมากกว่าจะเป็นการยอมรับการพัฒนาที่ชี้นำโดยรัฐ และโรงสีจะคำนึงถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนเป็นหลัก โดยใช้หลักความยึดหยุ่น (give and take principle) เป็นแนวทางในความสัมพันธ์ที่มีกับองค์กรของรัฐ ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนในกรณีของการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรของรัฐในพื้นที่ โดยมีเงื่อนไขว่าขอให้มีการเดิมชื่อว่ากลุ่มเกษตรกรทำนาทุ่งรวงทอง (ชื่อสมมติ) เพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นผลงานที่องค์กรของรัฐในระดับท้องถิ่นมีส่วนในการพัฒนา องค์กรได้พิจารณาและยอมรับเงื่อนไขดังกล่าว เพราะเห็นว่าการสนับสนุนของรัฐจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชน โดยที่องค์กรของรัฐไม่ได้เข้ามาชี้นำหรือครอบงำกระบวนการตัดสินใจหรือกระบวนการพัฒนาของโรงสี หากเป็นกรณีที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน ชุมชนก็จะใช้อำนาจที่ตนเองมีเพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐ ดังที่ผู้ใหญ่บ้านได้เล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรของรัฐว่า

ตำบลเราเนี่ยมันฮาก โครงการไม่ค่อยได้หรอก ไม่ได้ตามใจของทางราชการ เขาก็บอกเลยว่าตำบลเนี่ยฮากไม่ทันสมัย ทำไมตำบลเนี่ยฮากมาตลอดเลยนะ ตำบลอื่นเขาเจริญ ตำบลเนี่ยยังติดขัดอยู่เรื่องโน้นเรื่องนี้ ผมก็บอกว่าตำบลเนี่ยมันจน แต่ก็มีความคิดที่ฮากให้เป็นอิสระบ้าง

การที่ชุมชนสามารถต่อรองกับข้าราชการซึ่งมีอำนาจที่ได้รับการรับรองจากรัฐได้ และแม้ว่าชุมชนจะเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของรัฐ แต่ชุมชนก็มีอำนาจทางวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้นมาจากความเชื่อถือและความศรัทธาต่อผู้นำของชุมชน ที่ทำงานพัฒนามาอย่างอดทนและเสียสละเพื่อส่วนรวม ทำให้ประชาชนร่วมต่อสู้กับผู้นำชุมชน เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการตัดสินใจในการกำหนดการพัฒนา รวมทั้งพื้นฐานของชุมชนทุ่งรวงทองเป็นชุมชนที่มีการต่อรองเชิงอำนาจสูง ไม่ว่าจะเป็นการต่อรองกับผู้นำทางการในหมู่บ้านหรือองค์กรการปกครองท้องถิ่น ดังที่ผู้ใหญ่บ้านได้เล่าถึงพลังของประชาชน ในการต่อรองกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในกรณีโครงการกระจายรายได้สู่ชุมชน โดยการจ้างงานชาวบ้านในการขุดสระน้ำว่า

พวกผมก็ไปเถียงว่าใครเป็นคนเขียนกรอมาว่าจะให้ขุดดินแลกเงิน มันขุดไม่ได้ ดินมันแข็ง แล้วเงินพวกนี้ก็ต้องไปให้รถอยู่ดี เนื้อโครงการตักกลับไปกลับมาอยู่ไหนแหละ ผมบอก ว่าถ้านายอำเภอไม่ยอมให้เนื้อ ผมจะให้ชาวบ้านทั้งหมดเนื้อไปเลย ไปคุยกับนายอำเภอ นายอำเภอก็ว่า พ่อสามอำเภอเอามาเนะ อ้ออำเภอเอามาเนะ ผมจะไปคุยให้ ผมจะออกมาเอง (หัวเราะ)... ที่นี้ให้ปลัดออกมาเลยนะให้ปลัดออกมาคุย ก็นัดชาวบ้านไปบ้านและที่คนก็คน เขาก็บอกว่า โครงการของพวกผมเนื้อไม่อยู่ในโครงการทั้งหมดเลย แต่ถ้าหากว่า นายอำเภอเนื้อสนใจว่าเป็นความคิดของชาวบ้านจริง ๆ เป็นปัญหาของชาวบ้านจริง ๆ ท่านจะให้ไหม ปลัดก็บอกว่าให้หมดเลย ไม่เป็นไรเขียนมาเลย ให้หมดเลย ก็ว่าอย่างนั้น (หัวเราะ)

4.1.3) ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับองค์กรการปกครองท้องถิ่น

องค์กรปกครองท้องถิ่น หรือองค์การบริหารส่วนตำบล มีบทบาทและอำนาจทั้งในฐานะองค์กรทางการปกครองและการพัฒนา เป็นองค์กรที่กำหนดคนโดยอบ และแนวทางการพัฒนา ซึ่งทางเชิงนิรนัยนับได้ว่าเป็นองค์กรที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาของชุมชน ซึ่งจากการศึกษาพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรการปกครองในระดับท้องถิ่น มีลักษณะของความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมที่ชุมชนมีอำนาจต่อรอง และมีอำนาจในการตัดสินใจในการพัฒนา มากกว่าปล่อยให้ เป็นหน้าที่ของผู้นำท้องถิ่น ซึ่งผู้ใหญ่บ้านได้เล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับผู้นำในระดับท้องถิ่นในการบริหารโครงการที่ได้รับงบประมาณจากโครงการมิสาชวา ที่รัฐใช้เป็นเครื่องมือในการกระจายรายได้สู่ชนบท เพื่อเพิ่มสภาพคล่องทางการเงินให้ภาคประชาชน

ได้มีการบริโภคเพิ่มขึ้นว่า

ถ้าไม่ให้เขาก็ไม่ว่านะ เขาก็บอกว่าถ้าไม่ให้ก็ไม่เอา แต่เขาบอกเลขนะ เงินหมู่บ้าน แสบบาทที่จะเป็นหนี้เนี่ย เอาไปคืนไปใช้หนี้เขาเนอะ อ้อเอาไปใช้อย่างอื่นนะ ... คือถ้า ชาวบ้านเข้าไปพูดเนี่ย อบต. ไม่ได้พูด อย่างไปประชุมด้วยกันเนี่ย เอาไปจัดบอกว่าเป็น เวทีชาวบ้าน ชาวบ้านพูดหมด อบต. เนี่ยไม่ได้พูดหรอก เพราะว่าเขาบอกว่า อบต. เนี่ย เข้าไปแล้วก็ไปให้ทางอำเภอล่างส่งมอบหมด ไม่ได้ได้อยู่ในความคิดของตนเอง

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับองค์กรปกครองท้องถิ่น เป็นความสัมพันธ์ในระดับ องค์กรกับองค์กร มากกว่าการสนับสนุนผู้แทนให้เข้าไปเป็นสมาชิกในองค์กรปกครองท้องถิ่น เนื่องจากทัศนคติต่ออำนาจที่ได้รับการรับรองจากรัฐเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งการที่ต้องการเห็น องค์กรบริหารส่วนตำบลเป็นองค์กรพัฒนาของชุมชนส่วนรวม มากกว่าการเข้าไปสร้างเครือข่าย อำนาจเพื่อผลประโยชน์เฉพาะที่จะเกิดขึ้นกับโรงสีเท่านั้น รวมทั้งการประเมินผลดีและผลเสียที่จะ ได้รับจากแข่งขันทางการเมืองในระดับท้องถิ่น ทั้งในด้านทัศนคติของผู้นำและชุมชนที่มีต่อโรงสี ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อแนวทางการพัฒนาของโรงสีและการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนั้น ความสัมพันธ์ ระหว่างองค์กรโรงสีและองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรต่อองค์กร โดยที่โรงสีได้ดำเนินบทบาทการพัฒนาของตนเองผ่านองค์กร ของโรงสี ดังคำสัมภาษณ์ของ พ่อสาม ที่ว่า

ในช่วงหลังเนี่ย ไม่อยากยุ่งกับการเมือง พวกผมก็เลขมาคิด ในช่วงที่เราคิดกับกำนัน เนี่ยยังงัย ถ้าเราทำเนี่ย กำนันก็ไม่สบายใจว่าเราเล่นการเมือง แต่ถ้าเราเล่น การเมืองจริง ๆ เนี่ย ชาวบ้านจะคิดกับเรายังงัย ผู้นำคนอื่น ๆ จะคิดกับเรายังงัย ... คือในช่วงหลังเนี่ย พยายามอยากจะทำให้ว่างประมาณของ อบต. เนี่ย มันไปช่วย ชาวบ้านได้จริง แต่เราจะต้องประชุมกับองค์กรในท้องถิ่น ประชุมในกลุ่มต่าง ๆ เนี่ย ทางโรงสีก็เชิญทาง อบต. มาคุยทั้งมวลเลย

4.2) ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับองค์การพัฒนาเอกชน

ชุมชนทุ่งรวงทอง เป็นชุมชนที่มีนักพัฒนาจากองค์การเอกชนเข้ามา มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2527 ในฐานะวิทยากรจากโครงการ สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง โดยสถานภาพดังกล่าวทำให้ได้รับการยอมรับจากชุมชนตั้งแต่แรก จนถึง ปัจจุบัน สถานภาพการพัฒนาของ ชัยวัฒน์ มีพัฒนาการมาดังนี้ คือ ระหว่างปี พ.ศ.2527-2536 ได้ร่วมในการพัฒนาในฐานะของนักพัฒนาจากองค์การพัฒนาเอกชน ต่อมาปลายปี พ.ศ.2537 เข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนในฐานะที่เป็นผู้นำคนหนึ่งในองค์กรโรงสี มีบทบาทสำคัญหลายประการ และเป็นบุคคลที่มีส่วนในความสำเร็จของโรงสีชุมชน โดยเงื่อนไขข้อจำกัดด้านเวลา ทำให้ลักษณะของการทำงานจะเป็นการทำงานร่วมกับกลุ่มผู้นำในโรงสีมากกว่าการลงไปทำงานกับชาวบ้าน ดังนั้น ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชุมชนจะเป็นหน้าที่ของผู้นำในองค์กรโรงสีที่มาจากชุมชน ซึ่งนักพัฒนาจากองค์การพัฒนาเอกชนจะเน้นบทบาทในการเชื่อมโยงชุมชนกับสังคมภายนอก ไม่ว่าจะเป็นในด้านความรู้ เทคโนโลยี แหล่งเงินทุน หรือความช่วยเหลือสนับสนุนจากองค์กรทางสังคมอื่น ๆ การประสานงานเพื่อให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ทักษะและความชำนาญการแบบใหม่ รวมทั้งการประสานงานเพื่อขอรับการสนับสนุนทรัพยากรการพัฒนาจากองค์กรของรัฐ บุคคลและองค์กรทางสังคมอื่น ๆ และเป็นผู้ที่ให้ส่วนร่วมในการระดมความคิดเพื่อการพัฒนา และแก้ไขปัญหาที่เกิดจากความสามารถของผู้นำชุมชน รวมทั้งมีบทบาทสำคัญในการกิจขององค์กรโรงสี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกิจด้านการแลกเปลี่ยนหรือการเจรจาต่อรองกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า การสร้างเครือข่ายทางธุรกิจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าชุมชนทุ่งรวงทองมีลักษณะที่เป็นตัวแทนของชุมชนชนบทโดยทั่วไป คือชุมชนยังขาดและยังไม่สามารถพัฒนาทักษะความชำนาญการที่จำเป็นต่อการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจทันสมัยนั้น เพราะผู้นำที่มีบทบาทในการพัฒนา คือ ผู้นำที่มีความรู้และประสบการณ์ที่จำกัดทั้งในด้านการศึกษา สังคมและเศรษฐกิจ ดังนั้น เมื่อต้องการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ก็จำเป็นที่จะต้องหาผู้ที่มีทักษะและความสามารถเพื่อมาเติมเต็มในส่วนที่ชุมชนขาด ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการพัฒนา ซึ่งเป็นเงื่อนไขปกติของความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจทันสมัย และเป็นแนวทางปฏิบัติโดยทั่วไปของระบบเศรษฐกิจในระดับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการประกอบการของเอกชนหรือชุมชน ดังนั้น จึงเป็นความจำเป็นที่ชุมชนจะต้องมีบุคคลหรือองค์กรที่ทำหน้าที่ในฐานะพี่เลี้ยงที่มีบทบาทอย่างต่อเนื่องในกระบวนการพัฒนา ทั้งในด้านการพัฒนาชุมชนในมิติต่าง ๆ รวมทั้งการพัฒนาองค์กรของชุมชนให้มีความเข้มแข็งจนกว่าชุมชนจะสามารถดำเนินงานพัฒนาได้ด้วยตนเอง ซึ่งลักษณะดังกล่าวไม่เคยปรากฏเลยในแนวทางการพัฒนาของรัฐ

และในระยะต่อมาเมื่อธุรกิจชุมชนมีผลกำไร นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้รับการจัดสรรผลประโยชน์ตอบแทนเชิงเศรษฐกิจ ที่สามารถร่วมในกระบวนการพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง

2.3 กลไกการผลิตซ้ำเพื่อความยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจชุมชน

ตามแนวทางการพัฒนาของโรงสีชุมชน

การที่ระบบเศรษฐกิจชุมชนตามแนวทางการพัฒนาของโรงสี สามารถดำเนินมาอย่างต่อเนื่องนั้น พบว่ามีกลไกการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชนตามแนวทางดังกล่าวหลายประการ คือ

1) การเฝ้าระวังทางสังคม (social surveillance)

การเฝ้าระวังทางสังคม หมายถึงการควบคุมดูแล การตรวจสอบอย่างใกล้ชิดถึงความผิดปกติของสังคม เพื่อให้พฤติกรรมของบุคคลสอดคล้องตามบรรทัดฐานทางสังคม เพื่อที่จะทำให้ระบบสังคมระบบหนึ่งอยู่รอด ยั่งยืน เกิดขึ้นอย่างเป็นวัฏจักร ซึ่งจากการศึกษาพบว่าการเฝ้าระวังทางสังคมเป็นกลไกการควบคุมและตรวจสอบพฤติกรรมทางสังคม เป็นกลไกที่มีความเข้มแข็งและเกิดขึ้นในหลายระดับ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากพื้นฐานของชุมชนที่อยู่ร่วมกันภายใต้กติกาทางสังคมที่กำหนดขึ้นบนพื้นฐานของสังคมประเพณีและมีความเข้มงวดมาตั้งแต่อดีต แม้ว่าจะไม่มีกฎหมายหรือระเบียบรองรับ แต่จะเป็นที่ทราบโดยทั่วไป และการฝ่าฝืนกติกาของชุมชนจะถูกลงโทษที่รุนแรงด้วยการถอดถอนออกจากการเป็นสมาชิกของชุมชน ดังที่ พ่อสาม ได้เล่าถึง การกำหนดกติกาทางสังคมของชุมชน จากกรณีของการบริหารงานในกองทุนร้านค้าชุมชนว่า

พ่อกำนันก็มาพูดในที่ประชุม กำนันบอกว่าการเลือกกรรมการปีนี้ ถ้าใครที่ชาวบ้านเขาไว้วางใจ ได้คะแนนสูงแน่ๆ จะต้องไปดำเนินงาน ถ้าใครไม่เข้าไปดำเนินงาน ต้องให้ย้ายออกจากหมู่บ้านไปเลย กำนันมาอันดับ 2 (หัวเราะ) ก็มีปัญหากับครอบครัว กับครอบครัวกำนันนั่นแหละ เมื่อกำนันว่าทำไมถึงไปพูด กำนันไม่ยอมมาขาย ชาวบ้านก็ว่าให้กำนันออกจากบ้านนี้ไปเลย ไม่ต้องมาอยู่บ้านนี้ จนกำนันก็ต้องหาตัวมาขายแทน

1.1) การเฝ้าระวังทางสังคมของชุมชน

ชุมชน นอกจากจะมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางการพัฒนาที่กำหนดขึ้นร่วมกันแล้ว ชุมชนก็มีการตรวจสอบและเฝ้าระวังเพื่อให้องค์กรทางสังคมที่เกี่ยวข้องทำตามบรรทัดฐานด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งชุมชนมีอำนาจทั้งที่เป็นอำนาจทางการที่ได้รับในฐานะสมาชิกของโรงสี คือ การตรวจสอบการทำงานโดยกระบวนการที่เป็นทางการ เช่น การซักถามในที่ประชุมสามัญผู้ถือหุ้น ซึ่งผู้บริหารของโรงสีต้องรายงานผลการดำเนินงานแก่ชุมชนในกระบวนการดังกล่าว เป็นโอกาสให้ชาวบ้านตรวจสอบซักถามข้อข้องใจต่าง ๆ ซึ่งจะมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในการซักถามในประเด็นต่าง ๆ และผู้ที่มีบทบาทในการตรวจสอบการทำงานของโรงสี มักจะได้รับเลือกตั้งเข้าไปทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนให้เข้าไปทำงานในโรงสีในอนาคต ดังที่ ผู้ใหญ่บ้านได้เล่าถึงกระบวนการตรวจสอบของชุมชนว่า

ในที่ประชุมก็ต้องถาม ต้องถามเพราะว่ามันมีการโปร่งใสไหม ที่จริงไม่ค่อยได้ถามหรอก ในที่ประชุมจะบอกก่อนว่าจะถามอะไรบ้างที่ไม่เข้าใจ เรื่องบัญชีเรื่องอะไร ใครจะถามจะอะไรก็ ... ส่วนอื่นก็ไม่ค่อยได้ถามหรอก เพราะกลัวว่าตัวเองจะต้องเป็นกรรมการบริหาร ใครถามคนนั้นคิดเลย นอกจากจะไม่เอาละ (หัวเราะ)

นอกจากนี้ ชุมชนยังมีมาตรการในการกลั่นกรองบุคคลและองค์กรทางสังคมภายนอกที่เข้ามาร่วมในการพัฒนา โดยการตรวจสอบถึงที่มา ประวัติ ความน่าเชื่อถือต่าง ๆ และความตั้งใจจริงที่จะมาทำงานร่วมกับชุมชน เช่น การตรวจสอบโดยท่านเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนาที่มีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อและความศรัทธาของชุมชน การตรวจสอบจะถูกประกาศอย่างเปิดเผยต่อองค์กรทางสังคมโดยทั่วไปว่าในการเข้าร่วมในการพัฒนาชุมชนนั้นมีเงื่อนไขอย่างไร โดยกระบวนการดังกล่าว เท่ากับเป็นการทดสอบความตั้งใจจริงขององค์กรทางสังคมอื่น ๆ และเพื่อป้องกันไม่ให้ชุมชนถูกเอาเปรียบเช่นในอดีตที่ผ่านมา หลวงพ่อได้เล่าถึงการตรวจสอบของท่านว่า

อาตมาก็ว่าถ้าพวกคุณมาทำอยู่ที่นี้ มาทำขึ้นโดยใช้ชาวบ้านของอาตมาเป็นเครื่องมืออะไรต่าง ๆ เนี่ย มาเป็นอิทธิพลอยู่ที่นี้ จะไม่เล่นด้วยนะ ถ้าอาตมาอยู่ที่นี้ ใครมาแตะไม่ได้ อาตมาทำงานเพื่อเอาชุมชนเป็นเป้าหมาย เคยพูดแบบนี้ไว้ คือองค์กรพวกเนี่ย อาตมา

เป็นที่ปรึกษาหมคไช้ใหม่ ... อาตมาก็ว่าถ้าใครทำผิดขององค์นั้นต้องแตก คือถ้าใคร
ไปแตะหลวงพ่อ หลวงพ่อหุดอย่างนั้นนะ ถ้าอาตมาขึ้นอยู่แบบนี้ อาตมาหุดแบบนี้ผิดไหม
ก็เรียกมาถามดู สิบ ๆ องค์กรเนี่ย ก็ซุบ ๆ ซิบ ๆ กันแล้ว เออ ! หลวงพ่อไม่เล่นด้วย
นะ ก็ออกห่างกันไป แล้วให้ชาวบ้านเขาตอกอ้ากันเอง

1.2) การเฝ้าระวังทางสังคมขององค์กรโรงสี

1.2.1) การเฝ้าระวังทางสังคมต่อชุมชน

การเฝ้าระวังขององค์กรโรงสีต่อชุมชน เกิดขึ้นทั้งใน
ระดับบรรทัดฐานและพฤติกรรม ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันว่าชุมชนจะทำหน้าที่ของตนตามบรรทัดฐาน
การพัฒนาในฐานะผู้ที่มีความชำนาญการเฉพาะทางในการผลิต ซึ่งมาตรการดังกล่าวได้แก่ การ
สร้างควมตระหนักต่อความสำคัญของชุมชนและการปฏิบัติตามบรรทัดฐานการพัฒนา เพราะชุมชน
คือผู้ผลิตวัตถุดิบให้กับโรงสี ซึ่งการผลิตผลผลิตที่มีคุณภาพจะสามารถทำให้ธุรกิจชุมชนสามารถ
แข่งขันกับระบบตลาดได้ ซึ่งโรงสีได้ใช้กลยุทธ์ดังกล่าวร่วมกับ การให้ความรู้และการตรวจสอบการ
ผลิต โดยการกำหนดมาตรฐานของการผลิตและผลผลิตตามเงื่อนไขของสากล เช่น มาตรฐาน
เกษตรอินทรีย์ เป็นต้น การที่ชุมชนรับรู้ว่าเป็นมาตรฐานสากล ทำให้ชุมชนยอมรับและไม่มีคำถาม
หรือต่อรองกับโรงสี นอกจากนี้ โรงสี ยังได้ใช้กระบวนการกลุ่มและความเป็นสมาชิก เพื่อให้
ชุมชนควบคุมและตรวจสอบตนเอง เนื่องจากชุมชนที่เข้าร่วมในการพัฒนาเป็นพื้นที่ใหญ่ที่ครอบคลุม
ถึง 17 หมู่บ้าน ใน 3 ตำบล และมีสมาชิกมากกว่า 1000 ครอบครัว ความรู้สึกถึงความ
เป็นเจ้าของ ทำให้ชุมชนเกิดความรับผิดชอบที่จะควบคุมและตรวจสอบซึ่งกันและกันเพื่อความยั่งยืน
ของธุรกิจชุมชน นอกจากนี้ การที่ชุมชนเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิที่คนในชุมชน
รู้จักสนิทสนมกัน หากใครมีพฤติกรรมที่ผิดไปจากข้อตกลงและเป็นไปในทางที่เอาเปรียบเพื่อนบ้าน
และองค์กร ก็จะเป็นที่ทราบกันทั่วทั้งหมู่บ้าน การซุบซิบ นินทา การบอกเล่าต่อ ๆ กัน ถึง
พฤติกรรมดังกล่าว เป็นมาตรการในการควบคุมตามประเพณีที่มีความสำคัญของชุมชน ความกลัว
และความอับอาย ทำให้ชุมชนไม่กล้าที่จะฝ่าฝืนบรรทัดฐานการพัฒนา

พอเป็นสมาชิก เขาตรวจแปลงผ่าน ตรวจระบบการผลิตผ่าน ถึงจะรับซื้อได้ ไม่ใช่อยู่ ๆ
เราจะมาแอบอ้าง แล้วถ้าผ่านแล้ว เขาจะแอบไปใส่ปุ๋ยใส่ยาอะไรอย่างนี้ ถ้าเขาแอบ

เราไม่มีโอกาสรู้ ถ้าสมาชิกอย่างนั้นจะถูกฟ้อง ชาวบ้านด้วยกันเนี่ยฟ้อง ส่วนมากจะฟ้องกัน ... แต่บางคนไม่ได้ถูกฟ้องหรอก มาบอกเองเลยก็มีว่านมบ้านกลัวไม่ได้ ก็เลยใส่ปุ๋ย เขามาบอกเองเลย คือเขารู้ว่าถึงเขาปล่อยไว้แล้วมาบอกอย่างเนี่ย รู้ทีหลัง เพราะเพื่อนมาบอก นาใกล้ ๆ กันมาบอก เขาจะอายุกว่า รู้ว่าตัวเองดีกว่า

มาตรการที่มีนัยสำคัญต่อการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกคือ การพูดถึงเรื่องจริงที่เป็นพฤติกรรมของสมาชิกที่ฝ่าฝืนบรรทัดฐานไปในทางล้อเลียน (Humor) ดังที่ พ่อสาม ผู้ใหญ่บ้านเล่าให้ฟังว่า

แรก ๆ เนี่ย ชาวบ้านอย่างที่ผมว่าใครทำอะไรก็รู้จักกันหมด พอคิดในตำบลนี้ เรามีสมาชิกในตำบลอยู่เกือบทุกหมู่บ้าน แล้วก็เกือบหมู่บ้านเกือบ 17 หมู่บ้าน แรก ๆ ชาวบ้านก็ ... คนที่ทำไม่ดีมากก็มี ปนทรายนาก็มี ปนเกินอั้งจี้เราก็หัก ยกตัวอย่าง อย่างนายพรช (ชื่อสมมติ) เนี่ยเป็นคนที่มีข้าวเยอะ แล้วก็เป็นผู้ว่าหมู่บ้าน ก็เอาข้าวมาขาย เอาทรายเอาคล้าย ๆ กับละอองข้าวมาผสม โอ๊ย! ปนมาเยอะ เราก็มาตรวจดู ปรากฏว่าเจอปัญหา เขาก็บอกว่าเอาเลขถ้าเราไม่ซื้อสี่ด้อยจริง ๆ ก็ร่อนเลข ก็ร่อนได้ 3 กิโลกว่า ๆ แต่ทำได้ทีเดียว คือชาวบ้านมาขายก็ โอ๊ย ! ข้าวพ่อพรช ถ้าใครเอาข้าวมาขาย จะเป็นแบบพ่อพรชใหม่ ใครก็พ่อพรช พ่อพรช เต็มไปหมดเลย (หัวเราะ) คนอื่นก็กลัวจะขายหน้า ก็เลยทำดี

1.2.2) การเฝ้าระวังทางสังคมภายในองค์กรโรงสี

ความซื่อสัตย์ โปร่งใส คือหัวใจสำคัญของการดำเนินงาน ดังนั้น โรงสีจึงได้สร้างมาตรการต่าง ๆ ตามศักยภาพและวิถีการบริหารจัดการแบบวัฒนธรรมพื้นบ้าน ดังที่ พ่อใส ผู้นำท่านหนึ่งซึ่งเป็นคณะกรรมการบริหารของโรงสี และเป็นผู้ที่ทำงานอยู่ในโรงสีนับแต่เดิมเวลาและเป็นผู้ที่มีหน้าที่ในการดูแลงานบัญชีได้เล่าให้ฟังว่า "ตอนแรกๆ ก็ยังไม่ค่อยรู้อะไรกัน ก็ใช้วิธีว่าให้คนที่ไว้ใจได้เนี่ยถือเงินไว้ ก็ไม่มีใครมาโกงกันได้ถ้าจะโกงก็ได้แต่ตัวเลขไปเท่านั้น (หัวเราะ) " และใช้การตัดสินใจร่วมกันเพื่อเป็นการลดความเสี่ยงทางธุรกิจ และบุคคลากรในโรงสีจะถูกล้อมเกล้าให้มีความเสียสละและไม่มีเงื่อนไขในการทำงานเพื่อประโยชน์ของชุมชนไม่ว่าจะเป็นเรื่องเวลาในการทำงาน สภาพการทำงาน หรือค่าจ้างค่าตอบแทน เป็นต้น

2) การพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่

โรงสี ได้คำนึงถึงความยั่งยืนของการพัฒนา ซึ่งเป็นความจำเป็นที่จะต้องมีการเตรียมผู้นำรุ่นใหม่ เพื่อเตรียมพร้อมที่จะเข้ามาสืบทอดงานของโรงสีต่อจากผู้นำรุ่นปัจจุบัน ซึ่งผู้นำรุ่นใหม่ได้แก่ลูกหลานของชุมชนที่มีการศึกษาดี ซึ่งคนกลุ่มนี้จะได้รับการเตรียมความพร้อมทั้งในด้านทักษะการทำงานและอุดมการณ์ของการพัฒนา โดยการเรียนรู้จากกระบวนการที่ได้เข้าปฏิบัติงานในโรงสี การติดตามผู้นำรุ่นปัจจุบันไปในโอกาสต่าง ๆ เช่น ในการประชุม สัมมนาทางวิชาการ และการเป็นตัวแทนของโรงสีเข้าร่วมในเวทีการพัฒนาต่าง ๆ ซึ่งความตระหนักของโรงสีต่อการเตรียมความพร้อมของผู้นำรุ่นใหม่ เป็นผลสืบเนื่องของการวิจัยที่ชุมชนและผู้นำในโรงสีได้มีส่วนร่วมในการกำหนดแผนกลยุทธ์การพัฒนาขององค์กร การเรียนรู้จากกระบวนการที่ได้มีส่วนร่วมในการวิจัย ทำให้โรงสีได้เตรียมพร้อมและได้วางแผนพัฒนาที่คำนึงถึงความยั่งยืนของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนตามแนวทางของโรงสี

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2534 จนถึงปัจจุบัน ความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน เป็นไปตามหลักของการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการเฉพาะทางระหว่างชุมชนผู้ผลิตและองค์กรโรงสี ที่ทำหน้าที่เป็นองค์กรทางเศรษฐกิจ ที่ส่งเสริมให้กระบวนการของระบบเศรษฐกิจชุมชนเกิดประสิทธิภาพสูงสุด และเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจจากการที่ชุมชนเปลี่ยนมาดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจกับองค์กรโรงสี โดยที่โรงสีจะเข้ามาทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนในฐานะคู่ค้าและคู่เจรจาในระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ซึ่งทำให้มีอำนาจในการต่อรองเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม ระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีการผลิตเพื่อการค้าความพอเพียงจะขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิตส่วนเกินตามความชำนาญการเฉพาะของตนเอง แม้ว่าแนวทางการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนในปัจจุบันจะสามารถเพิ่มขนาดของส่วนเกินให้กับชุมชนได้ แต่ส่วนเกินดังกล่าวก็ต้องมาจากความสามารถในการผลิตของชุมชนเป็นหลัก ซึ่งเมื่อพิจารณาจากปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญสำหรับชุมชนเกษตรกรรม พบว่าขนาดของการถือครองของแต่ละครัวเรือนมีไม่มากนัก และหากชุมชนใดมีข้อจำกัดในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เพาะปลูก ก็จะทำให้การสร้างส่วนเกินเบื้องต้นที่เกิดจากกระบวนการผลิตจำกัดลงไปอีก ดังนั้น จึงมักพบว่าในขณะที่ชุมชนผลิตเพื่อการค้าแต่ชุมชนก็ยังหาอยู่หากินตามธรรมชาติ เพราะไม่สามารถที่จะดำรงชีพด้วยส่วนเกินที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจหลักได้ ดังนั้น จึงเป็นคำอธิบายอีกชุดหนึ่งว่าทำไมต้อง "หนึ่งครัวเรือนสองวิถีการผลิต" ที่พบจากการศึกษารั้งนี้ว่าชุมชนไม่สามารถดำรงชีพอยู่ได้ลำพังเฉพาะการผลิตเพื่อการค้า

สรุปผลการศึกษา ข้อสรุปเชิงทฤษฎี และข้อเสนอแนะ

การศึกษา เรื่อง การวิเคราะห์การอยู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า เป็นความพยายามที่จะศึกษาเพื่อเสนอทางเลือกในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนว่า หากชุมชนต้องการที่จะดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตส่วนเกินเพื่อการค้า ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง จะต้องมกลไกการพัฒนาอย่างไร ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ได้รับอิทธิพลของกรอบความคิดเชิงอุดมการณ์ของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (modernization) ตามตัวแบบทางความคิดของ สเมลเซอร์ (Smelser) ที่เสนอว่า การพัฒนาไปสู่ความทันสมัย คือ การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของสังคมที่มีการจำแนกแจกแจงหน้าที่ตามความชำนาญการเฉพาะทาง ซึ่งเป็นผลให้หน่วยหรือองค์การทางสังคมในอดีตถูกกำหนดให้มีหน้าที่เฉพาะ โดยเชื่อว่าด้วยหลักการดังกล่าวจะทำให้้องค์กรทางสังคมต่าง ๆ ทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นโครงสร้างความสัมพันธ์ในสังคมทันสมัย จึงเป็นความสัมพันธ์ที่มีความซับซ้อนระหว่างหน่วยทางสังคมต่าง ๆ ที่มีหน้าที่เฉพาะ ซึ่งการที่โครงสร้างต่าง ๆ ที่ถูกจำแนกแจกแจง จะสามารถทำหน้าที่ได้อย่างสอดคล้องและตอบสนองต่อการบรรลุเป้าหมายโดยรวมของสังคมเพียงใด ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของกลไกการบูรณาการเป็นสำคัญ และหน้าที่ในการบูรณาการถือได้ว่าเป็นความชำนาญการเฉพาะทางอีกประการหนึ่ง ที่จะต้องมี้องค์กรทางสังคมที่มีหน้าที่เฉพาะในส่วนนี้ โดยที่้องค์กรดังกล่าวจะมีกลไกที่สำคัญ คือ การบูรณาการเชิงบรรทัดฐาน ซึ่งเป็นกลไกภาคอุดมการณ์ และการบูรณาการเชิงหน้าที่ หรือกลไกภาคปฏิบัติการ ในขณะที่เดียวกัน ้องค์กรบูรณาการก็จะต้องมีกลไกในการที่จะดำรงรักษาความเป็น้องค์กรทางสังคมของตนเอง เพื่อให้สมาชิกของ้องค์กรมีความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรมไปในแนวทางที่สอดคล้องกับบรรทัดฐาน เพราะเมื่อใดก็ตามที่สมาชิกใน้องค์กรมีการฝ่าฝืนต่อบรรทัดฐาน ้องค์กรทางสังคมนั้นก็จะไม่สามารถทำหน้าที่ของตนเองได้และจะล่มสลายไปในที่สุด จากแนวคิดดังกล่าวก่อให้เกิดข้อเสนอเกี่ยวกับทางเลือกในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนในปัจจุบันที่ผ่านกระบวนการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง และอยู่ภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ว่าชุมชนจะดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้ ก็ต่อเมื่อสามารถที่จะบูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชน และสามารถเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าได้อย่างมีอำนาจต่อรอง

ดังนั้น จึงได้ศึกษาปรากฏการณ์การพัฒนที่เกิดขึ้นในชุมชนชาวนาแห่งหนึ่ง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนที่สอดคล้องกับกรอบความคิดหลักในการวิจัย คือเป็นชุมชนที่พยายามต่อสู้เพื่อดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดยการก่อตั้งโรงสีชุมชนขึ้นเป็นองค์กรที่จะทำหน้าที่ในการประสานกิจกรรมและกระบวนการในระบบเศรษฐกิจชุมชน และการเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ซึ่งจะทำได้ข้อมูลที่ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ที่ต้องการศึกษาปรากฏการณ์เกี่ยวกับกลไกการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน ที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดยการศึกษารายการดังกล่าวด้วยวิธีวิทยาของการวิจัยเชิงคุณภาพ ตามแนวทางของการสร้างทฤษฎีฐานราก (grounded theory) เพื่อนำมาสู่การสร้างข้อสรุปและข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่พัฒนาขึ้นมา จากข้อมูลที่ได้มาจากการสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 18 ราย จากบุคคล 3 กลุ่ม คือ ผู้นำในองค์กรโรงสี ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐและชาวบ้านทั่วไป ทั้งนี้เพื่อตอบปัญหาการวิจัยเกี่ยวกับ 1) การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงสู่การผลิตเพื่อการค้า โดยมีต้นแบบทางความคิดที่ว่าด้วยการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ของ สเมลเซอร์ (Smelser) และทฤษฎีการประทะประสานของวิถีการผลิต เป็นกรอบของการศึกษาพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจชุมชน 2) การศึกษากำเนิดและกระบวนการขององค์กรบูรณาการในสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชน แลการสร้างอำนาจต่อรองกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า โดยได้นำแนวคิดเรื่องกระบวนการขององค์กรทางสังคมหรือการจัดระเบียบทางสังคม มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ถึงกำเนิด กระบวนการ และกลไกในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนขององค์กรโรงสีในฐานะที่เป็นองค์กรบูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชน 3) ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรบูรณาการกับองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และผลของความสัมพันธ์ดังกล่าวที่มีต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน ทั้งนี้โดยมีแนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมและแนวคิดเรื่องประชาสังคม เป็นพื้นฐานของการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรทางสังคมที่เกี่ยวข้องในกระบวนการพัฒนา และ 4) การศึกษาลักษณะของระบบเศรษฐกิจชุมชนภายใต้แนวทางการพัฒนาขององค์กรบูรณาการ ซึ่งเป็นการศึกษาถึงอำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชนตามแนวทางในการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ว่า อำนาจทางเศรษฐกิจของชุมชนจะเกิดขึ้น เมื่อชุมชนมีอำนาจเหนือระบบเศรษฐกิจของตนเอง และเมื่อความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเปลี่ยนมาสู่ความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม (bilateral power relation)

ข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากผลการศึกษา

1. ระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีการผลิตแบบพอเพียงและการเปลี่ยนผ่าน

1.1 ลักษณะระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีการผลิตแบบพอเพียง

ชุมชนในสังคมประเพณี กระบวนการและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การจัดสรร การแลกเปลี่ยนและการบริโภค ดำเนินไปตามบรรทัดฐานทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นตัวกำหนดระบบวิถีคิด การให้คุณค่าและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งบรรทัดฐานดังกล่าว เกิดจากเงื่อนไขและบริบทภายในชุมชนเอง เนื่องจากในระบอบนี้วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชุมชน ยังเป็นอิสระจากสังคมภายนอก ไม่ว่าจะป็นรัฐหรือระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ซึ่งเงื่อนไขและบริบทดังกล่าว ได้แก่ เงื่อนไขของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และเงื่อนไขของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี โดยที่บรรทัดฐานทางเศรษฐกิจจะเป็นตัวกำหนดกระบวนการและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน และชุมชนจะสร้างกลไกการผลิตซ้ำกระบวนการและความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจให้ดำรงอยู่และเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และตอบสนองบรรทัดฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ดำเนินถึง ความพอเพียง ซึ่งความพอเพียงในที่นี้ หมายถึงภาวะที่ความต้องการให้การบริโภคสอดคล้องกับความสามารถในการผลิต และเป็นความพอเพียงในระดับการยังชีพ

1.2 การผลิตของชุมชนในวิถีการผลิตแบบพอเพียง

เป้าหมายในการผลิต คือความพอเพียงในการบริโภค ภายใต้เงื่อนไขทางสภาพของชุมชนที่ทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชุมชนได้รับความพอเพียงจากลักษณะการผลิตแบบทาสู่หากินที่เป็นพึงพิงธรรมชาติโดยสมบูรณ์ หรือแม้แต่ลักษณะของการผลิตแบบเสียอยู่เสียกินในส่วนของปัจจัยในการดำรงชีพที่ไม่สามารถหาได้จากธรรมชาติ ซึ่งครัวเรือนหรือชุมชนจะต้องผลิตขึ้นเอง เช่น บ้าน หรือผ้า ก็เป็นการผลิตที่พึ่งพิงธรรมชาติ

ภายใต้เงื่อนไขทางสังคมที่ชุมชนต้องพึ่งพิงตนเองโดยสิ้นเชิง ในขณะที่เครื่องมือในการผลิตยังไม่มีความก้าวหน้า แรงงานจึงเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญและเป็นหลักประกันของความพอเพียง ความจำเป็นในด้านแรงงาน ก่อให้เกิดวัฒนธรรมของการช่วยเหลือแรงงานขึ้นในชุมชน ในขณะเดียวกัน ในระยะเวลาที่แต่ละครัวเรือนต้องผลิตปัจจัยในการดำรงชีพ

ด้วยตนเอง ทำให้เกิดการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศเพื่อให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ครอบคลุม และตอบสนองต่อความต้องการในการดำรงชีพของครัวเรือน

1.3 การแลกเปลี่ยนของชุมชนในวิถีการผลิตแบบพอเพียง

ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขทางสังคมที่ชุมชนยังเป็นอิสระจากระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า ทำให้ผลผลิตที่แต่ละครัวเรือนผลิตขึ้นหรือหาได้จากธรรมชาติ มีฐานะเป็นเพียงปัจจัยในการดำรงชีพเท่านั้น การที่ผลผลิตของชุมชนยังไม่มีมูลค่าตามนิยามแบบเศรษฐศาสตร์ ก่อให้เกิดลักษณะการแลกเปลี่ยนแบบแบ่งปันกัน นอกจากนี้ การแบ่งปันปัจจัยในการดำรงชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาหารนั้น ยังเกิดจากเงื่อนไขของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ คนในชุมชนจึงสามารถหาอยู่หากินจากธรรมชาติได้อย่างพอเพียง และในกรณีที่ได้ผลผลิตมากกว่าความต้องการในการบริโภคของครัวเรือน ก็จะนำไปแบ่งปันให้ครัวเรือนอื่น ๆ การเอื้อเพื่อปัจจัยในการดำรงชีพซึ่งกันและกัน เป็นกลไกที่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อความมั่นคงและความพอเพียงร่วมกัน ซึ่งลักษณะของการแลกเปลี่ยนแบบแบ่งปันนี้ยังเกิดขึ้นระหว่างชุมชนที่อยู่ในวิถีการผลิตเดียวกัน ซึ่งความสัมพันธ์ในวิถีการผลิตแบบพอเพียง เป็นกลไกของชุมชนในการสะสมผลผลิตส่วนที่เกินจากระดับการบริโภค ก่อให้เกิดความพอเพียงในปัจจุบันแก่ครัวเรือนที่ขาดแคลนหรือครัวเรือนที่เป็นผู้รับ ในขณะที่ครัวเรือนที่เป็นผู้ให้ก็จะได้รับความพอเพียงดังกล่าวในอนาคต ดังนั้น ความพอเพียงในการบริโภค ซึ่งเป็น การบริโภคในระดับยังชีพนั้น นอกจากจะเกิดจากการผลิตของแต่ละครัวเรือนแล้ว ยังเกิดจากแบ่งปันกันอีกด้วย

นอกจากนี้ กระบวนการและความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง ยังถูกกำกับด้วยระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ที่บนพื้นฐานของระบบเครือญาติมีความเข้มแข็งและเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ในมิติต่าง ๆ รวมทั้งมิติทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ชุมชนยังมีกลไกในการสืบทอดกระบวนการและความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจ โดยกระบวนการของการขัดเกลาทางสังคม ซึ่งเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ความสามารถในการผลิตจากคนรุ่นก่อนสู่คนรุ่นต่อมา ทำให้คนรุ่นต่อมาสามารถดำรงอยู่ในวิถีการผลิตแบบพอเพียงได้เช่นเดียวกับคนรุ่นก่อน นอกจากนี้บุคคลยังได้เรียนรู้ที่จะเข้าสู่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจตามบรรทัดฐานทางเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งกระบวนการขัดเกลาทางสังคมนี้จะเกิดขึ้นทั้งภายในครัวเรือนและชุมชน

1.4 การเปลี่ยนผ่านของวิถีการผลิตแบบพอเพียง

1) การเปลี่ยนผ่านของระบบเศรษฐกิจชุมชน เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาคจากอิทธิพลของกระแสทุนนิยมโลก ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนเกิดการเปลี่ยนผ่านจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงโดยมีแนวโน้มไปสู่วิถีการผลิตแบบทันสมัย

2) การเปลี่ยนผ่านของระบบเศรษฐกิจชุมชน เกิดจากกระบวนการของระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าที่ผนวกระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้าสู่ความสัมพันธ์ในมิติการแลกเปลี่ยน ด้วยการทำให้ชุมชนต้องการสินค้าภายนอก เพื่อที่จะได้นำข้าวส่วนเกินมาแลกเปลี่ยนผ่านระบบตลาดแบบทุนนิยม ทั้งนี้เนื่องจากในขณะนั้นข้าวเป็นสินค้าที่สามารถทำกำไรได้มาก เพราะเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ

3) การเปลี่ยนแปลงในระยะเปลี่ยนผ่านยังจำกัดอยู่ในมิติของการแลกเปลี่ยนเท่านั้น โดยที่ไม่ได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐานทางเศรษฐกิจของชุมชน ดังนั้น กระบวนการและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในมิติอื่น ๆ ยังคงเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อบรรทัดฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ยังคงเป็นไปเพื่อความพอเพียง ทำให้ชุมชนไม่รู้สึกว่าถูกเอาเปรียบหรือถูกขูดรีดจากการแลกเปลี่ยนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า เพราะกลไกหลัก ๆ เช่น การช่วยเหลือแรงงาน การแลกเปลี่ยนแบบเอื้อเฟื้อและแบ่งปันกันเอื้อเฟื้อกัน รวมทั้งเป้าหมายในการผลิตของชุมชนยังเป็นไปเพื่อความพอเพียง ทำให้การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเกิดขึ้นในระดับที่สมดุลกับความสามารถในการทดแทนตัวเองของธรรมชาติ ทำให้ชุมชนยังสามารถพึ่งพิงธรรมชาติได้เช่นเดียวกับในระยะที่ผ่านมา นอกจากนี้ การขายข้าว ยังทำให้ชุมชนมีปัจจัยในการดำรงชีพทั้งประเภทที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้ และทั้งประเภทที่ช่วยลดภาระในการผลิต เช่น เส้นก๋วยเตี๋ยวสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น ด้วยปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ข้างต้น ทำให้ชุมชนพัฒนาความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าต่อมา

2. ระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีการผลิตเพื่อการค้า ภายใต้อำนาจการครอบงำของระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า

การเปลี่ยนแปลงในระดับกระบวนการทัศน์ของการพัฒนา ที่เริ่มต้นขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นความพยายามสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศผ่านการพัฒนาอุตสาหกรรม ได้ก่อให้เกิดการแบ่งตัวขึ้นในระบบเศรษฐกิจของประเทศเป็น 2 ภาค คือ เกษตรกรรมและอุตสาหกรรม โดยที่กระบวนการของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยในมิติเศรษฐกิจ

ภายใต้กรอบนโยบายการพัฒนาแบบไม่สมดุล มีผลทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำเชิงสถานภาพระหว่างภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม โดยที่ภาคเกษตรกรรมถูกกำหนดให้มีบทบาทเป็นเพียงผู้ผลิตส่วนเกิน ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมได้รับการสนับสนุนทั้งทางด้านงบประมาณ มาตรการทางภาษี รวมทั้งมาตรการอื่น ๆ ที่มีเป้าหมายเพื่อให้สินค้าอุตสาหกรรมสามารถแข่งขันได้ เช่น การกำหนดค่าจ้างขั้นต่ำ การควบคุมราคาสินค้าอุปโภคภายในประเทศ รวมทั้งราคาสินค้าเกษตรซึ่งเป็นวัตถุดิบที่สำคัญของภาคอุตสาหกรรม เป็นต้น ดังนั้น ชุมชนซึ่งอยู่ภาคเกษตรกรรมจึงได้รับผลกระทบโดยตรงจากนโยบายดังกล่าว

การเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้าของชุมชน ซึ่งพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงในระบบบรรทัดฐานทางเศรษฐกิจของชุมชน จากบรรทัดฐานที่มีเป้าหมายอยู่ที่ความพอเพียงร่วมกัน มาสู่บรรทัดฐานที่ต่างแสวงหาส่วนเกิน ซึ่งเป็นผลมาจากการที่รัฐต้องการขยายขนาดของส่วนเกินจากภาคเกษตรกรรมเพื่อนำไปพัฒนาภาคอุตสาหกรรม มีผลทำให้รัฐผนวกเอาชุมชนที่ยังผลิตแบบพอเพียงเข้าสู่การผลิตเพื่อขาย โดยการส่งเสริมให้ชุมชนหันมาผลิตแบบทันสมัย ที่มีการใช้ทุนและปัจจัยการผลิตเข้มข้น โดยมีมาตรการและกระบวนการต่าง ๆ คือ การรณรงค์โดยกลไกด้านราคา การให้ความรู้ในการผลิต สร้างความเชื่อถือศรัทธาต่อระบบเศรษฐกิจแบบทันสมัย และยังได้จัดหาปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เพื่อผลักดันและอำนวยความสะดวกให้ชุมชนเข้าร่วมในการผลิตเพื่อขาย นอกจากนี้ยังเกิดจากความต้องการของชุมชนในระบุนี้ ที่ต้องการดำรงชีพในระดับที่สูงกว่าการยังชีพ ซึ่งได้รับอภินิหารของภาคอุตสาหกรรม ที่ต้องการส่วนเกินจากชุมชน ทั้งในรูปกำไรจากการระบายสินค้าสู่ชุมชน แรงงาน และวัตถุดิบราคาถูก ทั้งนี้โดยมีระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเป็นกระบวนการกลางที่เชื่อมระหว่างชุมชนกับภาคอุตสาหกรรม ซึ่งผู้ที่อยู่ในโครงสร้างนี้ ได้แก่ ผู้ที่ควบคุมกลไกตลาดผลผลิตและตลาดปัจจัยการผลิต โดยที่คนกลุ่มนี้จะได้รับประโยชน์ตอบแทนเชิงเศรษฐกิจในรูปของกำไรจากกระบวนการแลกเปลี่ยน ซึ่งก็คือส่วนเกินจากระบบเศรษฐกิจชุมชน ดังนั้น เพื่อเพิ่มขนาดของส่วนเกิน ผู้ที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า จึงได้เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนโดยตรง เช่น กระตุ้นความต้องการในการบริโภคหรือการลงทุนเพื่อปรับปรุงการผลิต เป็นต้น

นอกจากนี้ การพัฒนาไปสู่เกษตรกรรมเพื่อการค้า ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยตรงต่อเงื่อนไขและบริบทของชุมชน ทั้งทางด้านสภาพ ระบบสังคม และความก้าวหน้าของเทคโนโลยีเพื่อการผลิต ซึ่งมาจากผลกระทบของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการผลิต เช่น การพัฒนาระบบชลประทาน การขุดลอกแหล่งน้ำธรรมชาติ หรือระบบสาธารณสุขโรคต่าง ๆ

ก่อให้เกิดการสูญเสียความสมดุลของระบบนิเวศ ทำให้ชุมชนไม่สามารถพึ่งพิงปัจจัยในการดำรงชีพ จากธรรมชาติได้เช่นที่ผ่านมา ในขณะที่จิตสำนึกแบบทุนนิยมที่แทรกตัวเข้ามาในระบบเศรษฐกิจ ชุมชนกลับกล้าแข็งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแสวงหาส่วนเกิน ซึ่งนอกจากจะเกิดจากการผลิตพืชเศรษฐกิจแล้วยังเกิดจากการทุจริตธรรมชาติ และการลดการช่วยเหลือ การเอื้อเฟื้อ หรือ การแบ่งปันอีกด้วย ดังนั้น การพัฒนาไปสู่เกษตรเพื่อการค้า ทำให้ระบบประกันด้านความปลอดภัย ในตนเองของชุมชนถูกทำลายไป ชุมชนจึงถูกตรึงไว้กับการผลิตเพื่อการค้า เป็นการตอกย้ำความ จำเป็นที่ชุมชนจะต้องเข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้า ที่ชุมชนถูกกำหนดให้เป็นเพียงผู้ผลิต โดยที่ กระบวนการพัฒนาของรัฐไม่ได้ก่อให้เกิดการพัฒนาทักษะ ความรู้ ความชำนาญการอื่นที่สอดคล้อง กับวิถีการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งเท่ากับเป็นการสูญเสียอำนาจทางเศรษฐกิจและความปลอดภัย ในตนเอง ดังนั้น ความปลอดภัยของชุมชนในวิถีการผลิตเพื่อการค้าจึงขึ้นอยู่กับความสามารถใน การผลิตส่วนเกินในฐานะผู้ผลิต ที่ไม่มีอำนาจในการต่อรองและต้องตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบจาก โครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบไม่สมดุล ทำให้ส่วนเกินจากระบบเศรษฐกิจชุมชนถูก ดูดซับออกไปโดยโครงสร้างต่าง ๆ ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจสูงกว่าในรูปแบบแตกต่างกัน เช่น การสูญเสียส่วนเกินให้รัฐในรูปของภาษี หรือในรูปของกำไรที่ตกอยู่กับภาคอุตสาหกรรมและระบบ เศรษฐกิจที่ใหญ่กว่า ดังนั้น แม้ว่าการพัฒนาภาคเกษตรกรรมของรัฐจะทำให้ชุมชนสามารถผลิต ส่วนเกินได้มากขึ้น แต่ส่วนเกินที่เกิดขึ้นกลับถูกจัดสรรโดยโครงสร้างทางเศรษฐกิจอื่น ๆ โดยที่ ไม่มีกลไกใดที่จะช่วยให้ชุมชนรักษาส่วนเกินของตนเองไว้ได้ เพราะไม่มีอำนาจที่จะจัดสรร ผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจซึ่งตนเองเป็นผู้สร้างขึ้น

3. จุดเปลี่ยนและการปรับตัวของชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า
- จุดเปลี่ยนที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจชุมชนเกิดขึ้น เมื่อกลุ่มผู้นำทางความคิดในชุมชน เกิดความตระหนักต่อภาวะเสียเปรียบจากความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่ใหญ่กว่าและรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กับพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อข้าว และการเอาเปรียบของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ปัญหา ดังกล่าวนำมาสู่ความตระหนักร่วมกันของชุมชน และทำให้ผู้นำทางความคิดถูกค้นพบในชุมชน โดยที่คนกลุ่มนี้จะนำประเด็นปัญหาต่าง ๆ สื่อสารไปยังชุมชน หูดุษ และวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยกระบวนการของการโศกเลณี ทำให้ปัญหาของแต่ละครัวเรือนถูกยกระดับขึ้นเป็นปัญหาของชุมชน เกิดเป็นจิตสำนึกร่วมกันของชุมชน เป็นจิตสำนึกที่ไม่สยบยอมต่อชะตากรรมที่ต้องตกอยู่ภายใต้ โครงสร้างความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบ จิตสำนึกดังกล่าว นอกจากจะเป็นลักษณะพื้นฐานทาง

วัฒนธรรมของชุมชนแล้ว ยังได้รับอิทธิพลจากเงื่อนไขทางการเมืองในท้องถิ่นนั้น ที่มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มทางการเมืองที่มีแนวคิดแบบคอมมิวนิสต์ ที่มีลักษณะที่ต่อต้านอำนาจเผด็จการ และทุนนิยม รวมทั้งประสบการณ์ของความเสียหายเปรียบที่ทุกคนต้องประสบมาตลอดเวลาของการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตส่วนเกิน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคนในชุมชนจะอยู่ภายใต้เงื่อนไขและบริบทเดียวกัน แต่ความเข้ม (degree) ของจิตสำนึกดังกล่าวจะแตกต่างกันระหว่างจิตสำนึกต่อชุมชน และจิตสำนึกต่อตนเอง ซึ่งมีผลทำให้บทบาทและพฤติกรรมในการพัฒนามีความแตกต่างกัน ในกลุ่มที่มีจิตสำนึกต่อชุมชนก็จะมารวมตัวกันเป็นกลุ่มนำในการต่อสู้ ซึ่งเป็นกลุ่มที่เกิดการรวมตัวกันขึ้นอย่างหลวม ๆ และเกิดขึ้นเองโดยปราศจากการจัดตั้ง คนกลุ่มนี้จะเป็นผู้กำหนดและพัฒนาระบบบรรทัดฐานทางเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งเป็นบรรทัดฐานชุดใหม่ ที่ยึดชุมชนเป็นฐานของการต่อสู้ โดยเชื่อว่าการอยู่รอดของชุมชนจะเกิดขึ้นเมื่อคนในชุมชนรวมตัวเพื่อดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน และคนในชุมชนที่มีจิตสำนึกถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและต้องการให้ครัวเรือนของตนเองหลุดพ้นจากปัญหาดังกล่าว ก็จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชน

3. กลไกและกระบวนการพัฒนาที่ทำให้ชุมชนอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

แม้ว่าชุมชนจะมีความพยายามอย่างต่อเนืองที่ต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกมาสู่ความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม แต่กิจกรรมการพัฒนาที่ผ่านมายังไม่อาจให้หลักประกันว่าชุมชนจะดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้ คราวใดที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจหลัก เพราะในวิถีการผลิตเพื่อการค้า ชุมชนจะดำรงชีพอยู่ได้ด้วยส่วนเกินที่มาจากระบบเศรษฐกิจหลัก เช่นเดียวกับพ่อค้าที่ก็แสวงหาส่วนเกินจากส่วนต่างของการซื้อขายผลผลิตที่มาจากระบบเศรษฐกิจหลักของชุมชน ดังนั้น ในระยะปรับตัว ชุมชนก็ยังคงเสียเปรียบและขาดอำนาจต่อรองกับพ่อค้าข้าว ภาวะดังกล่าวเป็นเงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มผู้นำเกิดความตระหนักและความมุ่งมั่นที่จะก่อตั้งโรงสีชุมชนขึ้นเป็นองค์กรในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน การที่ทำให้ชุมชนอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า เกิดจากการทำงานร่วมกันของกลไกที่สำคัญ 3 ประการ กลไกภาคอุตสาหกรรม ที่ทำหน้าที่ในการเผยแพร่บรรทัดฐานการพัฒนาไปยังชุมชน ซึ่งบรรทัดฐานดังกล่าวถูกพัฒนาขึ้นจากกระบวนการคิด วิเคราะห์ อภิปรายในกลุ่มผู้นำที่มีความชัดเจนทั้งในแง่ของสาระ เป้าหมายและแนวทางปฏิบัติ ก็จะถูกเผยแพร่ไปยังชุมชน เพื่อให้ชุมชนรับรู้ เข้าใจ เชื่อมั่น และเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาของโรงสีในที่สุด รวมทั้งการมีพฤติกรรมพัฒนาที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานการพัฒนา ในขณะเดียวกัน องค์กรโรงสี ก็ได้ใช้กล

โกดังกล่าวในการสร้างจิตสำนึกร่วมกันของคนในองค์กรที่จะต้องทำงานหนักและเสียสละ ในขณะที่ กลไกภาคปฏิบัติการ จะเป็นกลไกที่นำบรรทัดฐานการพัฒนาปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม ซึ่งกลไกภาคปฏิบัติการจะเกิดขึ้นในหลายระดับ คือ 1) ภายในองค์กร ได้แก่ การพัฒนาทักษะความชำนาญการแบบใหม่เพื่อการเข้าสู่ความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจแบบทันสมัย รวมทั้งการจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในองค์กรในเชิงบทบาทและหน้าที่ และการบริหารกระบวนการแปรรูปผลผลิต 2) ภาคชุมชน ได้แก่ การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจชุมชน ทั้งทางด้านการผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภคเพื่อการลงทุน ทั้งนี้เพื่อลดความเสียเปรียบทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ยังเป็นการพัฒนาผลผลิตจากระบบเศรษฐกิจชุมชน ที่จะนำไปสู่อำนาจในการแข่งขันทางการตลาด 3) ระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า องค์กรโรงสีจะทำหน้าที่ในการต่อรองทางการค้า โดยมีข่าวสารที่ผ่านกระบวนการแปรรูปพื้นฐานโดยโรงสีชุมชน เป็นสินค้าที่จะสร้างส่วนเกินทางเศรษฐกิจ แม้ว่าผู้นำที่มาจากชุมชนจะยังขาดทักษะดังกล่าว แต่ก็สามารถหึงหิงความชำนาญการดังกล่าวจากบุคคลภายนอก โดยการจัดสรรผลตอบแทนเชิงเศรษฐกิจสำหรับความชำนาญการดังกล่าว ด้วยกระบวนการดังกล่าว ทำให้ชุมชนมีตลาดที่จะรองรับผลผลิตของตน และทำให้กระบวนการทางเศรษฐกิจดำเนินต่อไปได้ 4) ภาครัฐ องค์กรโรงสีได้จัดระเบียบความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐใน 3 ลักษณะ ในระยะแรก คือ การเข้าสู่อำนาจทางการเมืองในระดับชุมชน โดยการสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน เพื่อผลักดันให้โรงสีชุมชนเกิดขึ้นได้ และใช้ตำแหน่งที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐในการประสานงานกับส่วนราชการ เพื่อขอรับการสนับสนุนการพัฒนา ในลักษณะที่สองเป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรโรงสีกับองค์กรการปกครองท้องถิ่น ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในระบอบที่องค์กรโรงสีมีความเข้มแข็งแล้ว เป็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรต่อองค์กร เพื่อให้การจัดสรรทรัพยากรเพื่อการพัฒนาเป็นไปอย่างเป็นธรรมและมีประสิทธิภาพ ส่วนความสัมพันธ์ในลักษณะที่สามเป็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรโรงสีกับองค์กรของรัฐในระดับภูมิภาค ซึ่งจะใช้หลัก "ความยืดหยุ่น" ต่อความสัมพันธ์ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน และจะใช้หลักการของการ "ต่อรองเชิงอำนาจ" เมื่อบทบาทและการสนับสนุนจากองค์กรดังกล่าวเป็นไปในทางที่จะก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบต่อบรรทัดฐานและการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน

นอกจากนี้ การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนตามแนวทางดังกล่าวที่เกิดขึ้นตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2533 และดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันเป็นเวลาร่วม 10 ปี ยังเกิดจาก กลไกการผลิตซ้ำ ที่มีผลต่อความมั่นคงของบรรทัดฐานและรักษาความสัมพันธ์ในกระบวนการทางเศรษฐกิจ ซึ่ง

กลไกดังกล่าวมีมาตรการที่สำคัญ 2 ประการ คือ 1) การเฝ้าระวังทางสังคม เป็นการตรวจสอบ และควบคุมการละเมิดบรรทัดฐานการพัฒนา ก่อให้เกิดพฤติกรรมทางการพัฒนาไปในทางที่ สอดคล้องกับบรรทัดฐานการพัฒนา ซึ่งการเฝ้าระวังจะเกิดขึ้นในหลายระดับ คือ ภายในองค์กร องค์กร ระหว่างองค์กร ระหว่างองค์กรกับชุมชน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบสองทาง และระหว่างชุมชนกับองค์กรทาง สังคมภายนอก 2) การพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่ เพื่อสืบทอดงานพัฒนาต่อจากผู้นำรุ่นปัจจุบัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความต่อเนื่องของการพัฒนา

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ปริศยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นงานวิจัยชิ้นแรกที่ได้นำแนวคิดเรื่องการบูรณาการมาเป็น กรอบในการศึกษากลไกในการพัฒนาเพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ซึ่งผู้วิจัย หวังว่าผลการศึกษาดังนี้จะเป็นทางเลือกหนึ่งในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน และจะเป็น ประโยชน์ยิ่งนัก หากจะได้นำกรอบแนวคิดดังกล่าวไปศึกษาปรากฏการณ์การพัฒนาในลักษณะ เดียวกัน ในชุมชนอื่น ๆ ที่มีความแตกต่างกันออกไปในแง่ของเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ประสบการณ์ ทางการพัฒนา เป็นต้น หรืออาจนำไปศึกษาชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงของภาคการผลิต เช่น การ พัฒนาจากชุมชนเกษตรกรรมไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นต้น เพื่อตรวจสอบ (verify) และพัฒนาข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ให้มีความชัดเจนมากขึ้น และการ วิจัยในขั้นต่อไป ควรจะได้นำไปสู่การวิจัยและพัฒนา เพื่อที่จะศึกษานวทฤษฎีและกระบวนการพัฒนา เงื่อนไข และข้อจำกัดต่าง ๆ เพื่อสร้างเป็นตัวแบบ (model) ในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ ชุมชนต่อไป

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) การวิจัย เป็นขั้นตอนสำคัญในการพัฒนานโยบายและแนวทางการพัฒนา ซึ่งควร จะต้องมีการศึกษาวิจัยอย่างลึกซึ้งถึงผลและผลสืบเนื่องของการนโยบายการพัฒนา เพื่อป้องกัน สิ่งตกค้างที่ไม่พึงประสงค์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน ประสบการณ์ที่ล้มเหลวจะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา ในอนาคต

2) ในสภาวะการณ์ปัจจุบัน ชุมชนต้องการผู้นำในการพัฒนามากกว่าผู้ปกครอง และผู้นำชุมชนก็ต้องการพี่เลี้ยงที่จะร่วมในกระบวนการพัฒนาองค์กรชุมชนและชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งรัฐควรปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนา โดยการศึกษาตัวอย่างของความสำเร็จจากชุมชนต่าง ๆ มากกว่าการกำหนดนโยบายตามหลักตรรก

3) กระบวนการพัฒนาควรจะเป็นกระบวนการที่ให้ทางเลือก และควรให้ข้อมูลที่รอบด้านที่เพียงพอต่อการตัดสินใจของชุมชน ซึ่งจะ เป็นกระบวนการที่จะทำให้ชุมชนได้พัฒนาความรู้ ความคิดในการพัฒนา

מדגמא דדב

บรรณานุกรม

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย : เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนายุคใหม่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- กาญจนา แก้วเทพ. "ปฏิกริยาของชุมชนไทยต่อวิกฤติเศรษฐกิจ การวิเคราะห์เชิงสังคม-วัฒนธรรม," ใน เศรษฐศาสตร์การเมือง : 1999 จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ จากโลกาภิวัตน์สู่... ชุมชน. บรรณาธิการโดย ณรงค์ เน้ชร์ประเสริฐ . กรุงเทพฯ : เอ็ดดิสันเพรสโปรดักส์, 2542.
- ขจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่. หนังสืออ่านประกอบคำบรรยาย วิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย. พระนคร : คลังวิชาการพิมพ์, 2514.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บรรณาธิการ). วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2534
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา. ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (อัคราเน่า), 2541.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2540.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2537.
- เดวิท แมทิวส์. จากปัจเจกสู่สาธารณะ : กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง. แปลโดย ฐิรวุฒิ เสนาค่า. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2540.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. การปฏิวัติสยาม 2475. มุฉินิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับ ฝ่ายสิ่งพิมพ์โครงการ 60 ปี ประชาธิปไตย, 2535.
- นภาพร หะวานนท์. "การจัดระเบียบทางสังคมและโครงสร้างทางสังคม, " เอกสารประกอบการบรรยายรายวิชา ED 502 ชุดที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, (อัคราเน่า), ม.ป.ป.
- นภาพร หะวานนท์. "ทฤษฎีฐานราก ทางเลือกในการสร้างองค์ความรู้," ใน ทัศนศึกษาศาสตร์ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา. บรรณาธิการ โดย นภาพร หะวานนท์ . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แปลนโหมทิว, 2539.

- นภาพร หะวานนท์. "องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน," เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง องค์ความคิดในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน เล่มที่ 1 ส่วนที่ 3 จัดโดยโครงการพัฒนาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ . (อัคราเนา) มีนาคม 2542
- ววิทย์ เจริญเลิศ และ ชีรนาก ภาพจนอักษร. "วิกฤตทางเศรษฐกิจ ปัญหาการว่างงาน และความยากจน," ใน คนจนไทยในภาวะวิกฤต หนังสือชุดเศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ชุดที่ 7. บรรณาธิการ โดย ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : เอดิสัน เพรสโปรดักซ์, 2541.
- ประสาท หลักศิลา. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2514.
- ประเสริฐ แยมกลิ่นฟูง. (ม.ป.ป.). "การจัดระเบียบทางสังคม," คำบรรยายวิชาสังคมวิทยาแผนกวิชาสังคม. คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (อัคราเนา)
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. ปรัชญาแห่งอุดมการณ์ทางการเมือง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. "สิทธิมนุษยชน," ใน วิถีวิทยาสังคมไทย วิถีใหม่แห่งการพัฒนา. กรุงเทพฯ : เอดิสัน เพรสโปรดักซ์, 2537.
- พาสัก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. เศรษฐศาสตร์การเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พรินติ้งเฮ้าส์, 2539.
- พรพิไล เลิศวิชา. 200 ปี คีรีวง. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาชนบท, 2535.
- ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ. แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : คอมแพคท์พรีส, 2540.
- มงคล คำานานินทร์. "เศรษฐกิจชุมชนเชิงระบบ : หลักการและแนวทางปฏิบัติ," ใน เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง แนวคิดและยุทธศาสตร์. กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2541.
- ยศ สันตสมบัติ. ท่าเถวียน : บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คบไฟ, 2539.

- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กวีฬ จำกัด, 2532.
- รังสรรค์ ทัศนะพรพันธ์. เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยพระเมือมข้าว. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
- ศิริรักษ์ ศิวารมย์. กระบวนการแบ่งชนชั้นชาวนาในชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีภาคกลาง พ.ศ. 2485 - 2524. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2528. อัดสำเนา
- สังสิต พิริยะรังสรรค์. "เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ปรัชญา ฐานะ และอนาคต," ใน เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง แนวคิดและยุทธศาสตร์. กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2541.
- สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์ และ คณะ. การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตพืชเศรษฐกิจกับภาวะหนี้สินในหมู่บ้านอีสาน. (อัดสำเนา), 2533.
- โสภณ สุภาพงษ์. "เศรษฐกิจพอเพียง ทางรอดสังคมไทย," ใน นิตยสารสารคดี. (ฉบับการเดินทางของข้าวไทย. สัมภาษณ์โดย วันชัย ดันดีวิทยานพิกข์. 14 (163): 69 ; กันยายน 2541.
- อภิชาติ พันธเสน. พัฒนาชนบทไทย : สัมผัส และมรรค การเปลี่ยนแปลงและการบริหารจัดการ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539.
- อุดม เกิดพาณิชย์ (แปล). กุศโลบายชาวย้าว. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คบไฟ, 2536.
- อนุমানราชชน พระธา. (สง เสฐียรโกเศศ). การศึกษาประเพณีไทยและชีวิตชาวนาไทยสมัยก่อน. พระนคร : คลังวิทยาการพิมพ์, 2499.
- Akin, Rabibhatana. The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Era : 1782 - 1873. Ithaca : Cornell University Southeast Asia Program. Data Paper No.74., 1966.
- Amin, Samir. Unequal Development. New York : Monthly Review Press, 1976.
- Anmar, Siamwalla and Suthad Setboonsarng. Agriculture Pricing Policies in Thailand (1960-1984). Research Report Submitted to the World

- Bank by Thailand Development Research Institute. October, 1987.
- Anan, Ganjanaphan. The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand (1990-1991). Ph.D. Thesis, Cornell University.
- Ananya, Bhuchongkul. From Chaonaa to Khonngann : The Growing Divided in Central Thai Village. Ph.D. Thesis. University of London, 1985.
- Balassa, Bela. The Theory of Economic Integration. Illinois : Richard D. Irwin, Inc., 1961
- Beetham, David. Legitimation. London : Macmillan. 1991.
- Bell, Daniel. "American Expectationalism Revisited : THE Role of Civil Society,". The Public Interest. No.95., 1989.
- Bender, Frederic L.(ed.). Karl Marx : The Essential Writing. Boulder and London : Westview Press, 1986.
- Bierstedt, R., "An Analysis of Social Power," American Sociology Review. 5(15) : 27 ; July, 1960.
- Boeke, J.l., Economie van Indonesie. in Economic and Social Development. Translated by Adam Szirmai. Great Britain : Prentice-Hall, 1997.
- Bradby, Brabara. " The Destruction of Natural Economy," in The Articulation of Modes od Production. translated by Harrold Wolpe. London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1980.
- Broom, Leonard and Philip Selznick. Sociology. New York : Harper & Row Publisher. Inc, 1968.
- Buijs, D.: "On Admittance, Access, Cooperation, and Participation : The Basic Concepts of The Access and participation Research," in Participation of the Poor in Development. edited by B. Giljart and D. Buijs. Leiden : Institue of Cultural and Social

- Studies, University of Leiden. Leiden Development Studies No.2, 1982.
- Bungarten, Pia. "1999 - Point of Change From Globalization to Community," Keynote Speech. Political Economy Center Annual Conference, 1998.
- Burgess, R.(ed.). Field Research : A Sourcebook and Field Manual. London : Allen & Unwin, 1980.
- Caayupan, R.B., "Participative Approach : A Must in Rural Development" Occasional Paper Series on Community Management. Vol.1, No.1 (December), 1985.
- Chamber, Robert. Rural Development : Putting the Last First. London : Longman, 1983.
- Chattip, Nartsupha. "The Ideology of the Holy Men Revolt in North East Thailand," in History and Peasant Consciousness in South East Asia. edited by Andrew Turton and Shigeharu Tanabe. Osaka : Museum of Ethnology Studies No.13., 1984.
- Chattip, Nartsupha and Suthy Prasartset. The political Economy of Siam, 1851 - 1910. Bangkok : Sangroong Printing, 1981.
- Cohen, Jean L., and Andrew Arato. Civil Society and Political Theory. London : The MIT Press, 1990.
- Coser, Lewis A. and Bernard Rosenberg. Sociology Theory : A Book of Readings. New York : Macmillain, 1964.
- Dahl, Robert A. "The Concept of Power". Behavioral Science. Vol.2., 1956.
- Dahl, Roert A. Who Govern ?. New Haven : Yale University Press, 1961.
- Dahl, Robert A. and E.R. Tuft. Size and Democracy. Stanford : Stanford University Press, 1973.
- Denzin, N. Interpretative Interactionism. Beverly Hills : Sage Publications, 1989.

- Denzin, N. The Research Act in Sociology. London : Butterworth, 1970.
- Dixon, C. Rural Development in the Third World. New York : Routledge, 1990.
- Dunning, John H. and Mikoto Usui (ed.). Structural Change, Economic Interdependence and World Development. Vol. 14, Hong Kong : Macmillan Press, 1987.
- Dupre Georges and Ray Pierre-Phillipe. Elizabeth Hindess (trans.). "Reflection and Pertinence of the Theory of the History of Exchange," in The Articulation of Modes of Production. edited by Harold Wolpe. New York. Routledge & Kegan Paul Ltd., 1980.
- Durkheim, Emile. The Division of Labor in Society. translated by George Simpson. New York : The macmillian Company, 1951.
- Eisenschitz, Aram and Jamie Gough. The Politicals of Local Economic Policy. Hong Kong : MacMillan, 1993.
- Eisenstadt, S.N. . "Social Change and Development," in Readings in Social Evolution and Development. Oxford : Pengamon, 1970
- Ekin, Paul(ed.). The Living Economy : A New Econmic in the Making. Great Britain : Routledge, 1992.
- Elias, Norbert. Power & Civility. New York : Pantheon Books, 1982.
- Ellis, Frank. Peasant Economic : Fram Households and Agarian Development. Cambridge : Cambridge University Press, 1988.
- Friedmann, H. "Household Production and the National Economy : Concepts for the Analysis of Agarian Formation," Journal of Peasant Studies. 7(2): 122 - 139 ; May, 1980.
- Girling, John L.S. Thailand : Society and politics. Ithaca and London: Cornell University Press, 1981.
- Glaser, B. and Strauss A. The Discovery of Grounded Theory : Strategies for Qualitative Research. Chicago : Aldine, 1967.

- Glaser, B. Advances in the Methodology of Grounded Theory : Theoretical Sensitivity. San Francisco : The Sociology Press, 1978.
- Goldhamer, Herbert and Edward A. Shils. "Type of Power and Status," The American Journal of Sociology. 5(45) : 23 ; April, 1993.
- Gordon, Robert. (March 6, 1981) "The Economic Development of Siam". Journal of Society of Art. No. 39
- Greenwood, Davydd J. "The Political Economy of Peasant Family Framing : Some Anthropological Perspectives on Rationality and Adaptation," Rural development Occasional Paper No.2. Center for International Studies. Cornell University, 1963.
- Griffin, Keith. The Political Economy of Agrarian Change : An Essay on the Great Revolution. London : Macmillian, 1979.
- Haggis, J., S. Jarret, D. Taylor and P. Mayer. "By the Skin of their Teeth : a Critical Examination of James Scott's The Moral Economy of the Peasant," World Development. 14(12): 36 ; September, 1986.
- Hakim, P. "Lesson from Grassroots Development Experience in Latin America and the Carribbean," Assignment Children 59/60, 1982.
- Hali, John A. Liberalism : Political Ideology and the Market. London : Paladin, Grafton Books, 1988.
- Hart, Gillian, Andrew Turton and Benjamin White (ed.). Agarian Transformation : Local Processess and the State in the South-east Asia. Berkeley : University of California Press, 1989.
- Hawley, Amos. "Human Ecology". in International Encyclopedia of Social Sciences. edited by David L. Sills. New York : The Macmillian Company and The Free Press, 1972.
- Hirsch, Philip. Development Dilemmas in Rural thailand. Malaysia : Peter Printers Sdn. Bhd, 1990.

- Hirschman, A. The Strategy of economic Development. New Haven : Yale University Press, 1958.
- Hollnsteiner, M.R. People Power : Community Participation in the Planning of Human Settlement. Paper No. 43, 1977.
- Hollnsteiner, M.R. " The Participatory Participation Imperative in Primary Health Care. Assignment Children 59/90, 1982.
- Hyman, David N. Economics. Boston : North Carolina State University, 1989.
- ILO. Gender, Poverty and Empowerment : Turning Capabilities into Entitlement. Geneva : Development Policies Branch. International Labour Office, 1995.
- Ingram James C. Economic Change in Thailand 1850-1970. California : Stanford University Press, 1971.
- Jessop R.D. "Exchange and Power in Structure Analysis". Sociological Press. 3 (17) : 32 ; March, 1969.
- Johnston, David Bruce. Rural Society and the Rice Economy in Thailand: 1880 - 1930. Ph.D. Dissertation. Yale University, 1975.
- Lindley, Richard. Autonomy. Hong Kong : Macmillian Education Ltd.,. 1986.
- Lipton, Michael. Why People Stay Poor : Urban Bias in World Development. London : Temple Smith, 1977.
- Lucas, J.R. Democracy and Participation. Harmondsworth : Penguin, 1976.
- Lum, N.W. "Incidence of the Rice Export Premium in Thailand. Journal of Development Studies. 3(14) : 23 ; October, 1977.
- Luxemberg, Rosa. The Accumulation of capital. London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1951.
- Majeres, J. Popular Participation in Planning and Decision Making for

- Basic Needs Fulfillment. Geneva : International Labour Office, 1977.
- Marx Karl. Capital. Vol.II, London : Lawrance and Wishart, 1959.
- Markovshy, Barry et al. "Power Relation in Exchange Network".
American Sociology Review. Vol. 53, 1988.
- Meilaassoux, Claude. Maiden, Meal and Money : Capitalism and the Domestic Economy. Great Britain : Cambridge University Press, 1975.
- Midgley, James et al. Community Participation, Social Development and the State. New York : Methuen & Co., 1986.
- Moerman, Michael. Agricultural Change and Peasant Choice in a Thai Village. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1968.
- Moore, W.E., Social Change. Englewood Cliff, NJ : Prentice-Hall, 1963.
- Motooka, Takeshi. "Rice Exports and the Expansion of Cultivation," in. Thailand : A Rice Growing Society. edited by Ishii Yoneo. translated by Peter and Stephanie Hawkes. Honolulu : The University Press of Hawaii, 1978.
- Olsen, Marvin E. The processes of Social Organization. New York: Oxford & IBH Publishing Co., 1968.
- Owen, Norman C.. "The Rice Industry of Mainland Southeast Asia 1850-1914," Journal of Siam Society. 5(59) : 27 ; July, 1971.
- Pears, Andrew and Mathias Stiefel. Inquiry into Participation : A Research Approach. Geneva : UNRISD, 1979.
- Pears, A. and M. Stiefel. Inquiry into Participation : A Research Approach. Geneva : United Nations Research Institution for Social Development, 1982.

- Pennock, J.R. Democratic Political Theory. Princeton : Princeton University Press, 1979.
- Polsby, Nelson. Community Power and Political Theory. New Haven : Yale University Press, 1963.
- Polsby, Nelson. "How to Study Community Power : The Pluralist Alternative," in The Structure of Community Power. edited by Micheal Aiken and Paul E. Mott. New York : The Kingsport Press, Inc., 1970.
- Polsby, Nelson. "Three Problems in Analysis of Community Power," American Sociology Review. 3 (24) : 15 ; April, 1959.
- Pongpaichit, Pasuk and Chris Baker. Thailand ; Economy and Politics. Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1995.
- Popkin, S.L. The Rational Peasant : The Political Economy and Rural Sociology in Vietnam. Berkeley : University of California Press, 1979
- Roland, Colin. "The Institutionalization of Participation in Development," in Partipate in Development UNESCO Bungay : Richard Clay, 1986.
- Schultz, T.W. Transforming Traditional Agriculture. New Haven : Yale University Press, 1964.
- Schumpeter, J. Capitalism, Socialism and Democracy. London : Allen & Unwin, 1942.
- Scott, James. The Moral Economy of the Peasant : Rebellion and Subsistence in Southeast Asia. New Haven : Yale University Press, 1976.
- Senarak, B. Land Alienation of Farmers ; A Case Study in Amphoe Bangmun Nak, Changwat Pichit prior to 1974. Bangkok : Thamasaat University, 1976.

- Silverman, David. Interpreting Qualitative Data : Methods for Analysis Talk, Text, and Interaction. Great Britain : The Cromwell Press Ltd, 1995.
- Site, Paul. Control and Constraint : An Introduction to Sociology. New York : The Macmillan Publishing, 1975.
- Smelser, Neil J. Social Change in the Industrial Revolution : An Application of Theory to the Lancashire Cotton Industry 1770 - 1840 . London : Routledge & Kegan Paul, 1960.
- Smelser, Neil J. Sociology. Berkeley : University of California Press, 1981.
- Smelser, Neil J. The Sociology of Economic Life. New Jersey : Prentice-Hall, 1963.
- Smith Lynn T. The Sociology and Social Life. New York : Harper & Brother, 1947.
- Strauss, A. Qualitative Analysis for Social Scientists. Cambridge : Cambridge University Press, 1987.
- Stiefel, Matthias and Wolf, Marshall. The Quest for Participation : Social Movement, The State, and the People Participation in Latin American and some Countries of Asia. Geneva : UNRISD, 1984.
- Szirmai, Adam. Economic and Social Development. Great Britain : Prentice-Hall, 1997.
- Taylor, Charles. "Modes of Civil Society," Public Culture. Vol.3 No.1, 1990.
- Tester, Keith. Civil Society. New York : Chapman and Hall Inc., 1992.
- Turton, Andrew. "Local Powers and Rural Differentiation," in Agarian Transformation : Local Processes and the State in Southeast Asia. edited by Gillian Hart, Andrew Turton and Benjamin White.

- Berkeley : University of California Press, 1989.
- Turton, Andrew. Production, Power and Participation in Rural Thailand : Experience of Poor Farmers Group. Geneva : United Nation Research Institute for Social Development, 1984.
- UNICEF. "Popular Participation in Basic Services," Assignment Children 59/60, 1982.
- UNESCO. Participation in Development. Bungay : Richard, 1986.
- United Nations. Popular Participation in Decision Making for Development. New York, 1975.
- United Nations. Popular Participation as a Strategy for Promoting Community Level Action and Nation Development. New York, 1981.
- Wellisz, Stanislaw H. "The Modernization of Technology," in Modernization : The Dynamic of Growth. edited by Myron Weiner. Voice of America Forum Lectures, 1966.
- White, A.T. "Why Community Participation ?" Assignment Children 59/60, 1982.
- White, Ben. "Problems in the Empirical Analysis of Agrarian Differentiation," in Agrarian Transformation : Local Processes and the State in Southeast Asia. edited by Gillian Hart, Andrew Turton and Benjamin White. Berkeley : University of California Press, 1989.
- Wolpe, Harrold (ed.). The Articulation of Modes of production. London: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1980.
- Young, Kimbell and Mack Raymond W. Sociology and Social Life. New York : American Book Co., 1959.
- Young, Oran R. Bargaining : Formal Theories of Negotiation. Chicago : University of Illinois Press, 1975.

הוצאת

แนวทางการสัมภาษณ์ ชุดที่ 1

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงสู่การผลิตเพื่อการค้า

1. ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน

- 1.1 ชุมชนนี้มีอายุประมาณกี่ปี มีประวัติความเป็นมาอย่างไร เพราะอะไรจึงมาก่อตั้งชุมชนนี้ การก่อตั้งหมู่บ้านต้องทำอะไรบ้าง เพราะเหตุใดจึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า "บ้านโสกชุมปูน"
- 1.2 สภาพในอดีตของชุมชนแห่งนี้เป็นอย่างไ (ป่าไม้ แหล่งน้ำธรรมชาติ สัตว์ป่า ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ เป็นต้น) สภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปเมื่อไร เพราะเหตุใด

2. ชุมชนในวิถีการผลิตแบบพอเพียง

- 2.1 การบุกเบิกที่ดินในอดีตทำกันอย่างไร (ต่างคนต่างบุกเบิก/ช่วยกันบุกเบิกแล้วมาจัดสรรแบ่งกันที่หลัง) มีระบบ/วิธีจัดสรรที่ดินกันอย่างไร ในกรณีที่เป็นทรัพย์สินของชุมชนร่วมกัน มีหลักในการใช้สอยประโยชน์ร่วมกันอย่างไร
- 2.2 คนที่มาอยู่ร่วมกันในชุมชนเป็นใครบ้าง การอยู่ร่วมกันของคนในอดีตเป็นอย่างไ คุณแลหรือปกครองกันอย่างไร (ด้วยหลักอะไร หัวหน้าหรือผู้นำเป็นใคร มีหน้าที่อย่างไรบ้าง) เคยมีปัญหาหรือกรณีขัดแย้งระหว่างคนในหมู่บ้านหรือระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงบ้างไหม อย่างไร แล้วชุมชนแก้ปัญหาเหล่านั้นอย่างไร ผลเป็นอย่างไ ชุมชนแห่งนี้มีผู้นำที่รัฐแต่งตั้ง (กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน/หรือเรียกชื่ออย่างอื่น) มาตั้งแต่เมื่อใด ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำเดิม

การคำนวณ

แนวทางการสัมภาษณ์ ชุดที่ 1

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากวิถีการผลิตแบบพอเพียงสู่การผลิตเพื่อการค้า

1. ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน

- 1.1 ชุมชนนี้มีอายุประมาณกี่ปี มีประวัติความเป็นมาอย่างไร เพราะอะไรจึงมาก่อตั้งชุมชนนี้ การก่อตั้งหมู่บ้านต้องทำอะไรบ้าง เพราะเหตุใดจึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า "บ้านโสกชุมปูน"
- 1.2 สภาพในอดีตของชุมชนแห่งนี้เป็นอย่างไ (ป่าไม้ แหล่งน้ำธรรมชาติ สัตว์ป่า ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ เป็นต้น) สภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปเมื่อไร เพราะเหตุใด

2. ชุมชนในวิถีการผลิตแบบพอเพียง

- 2.1 การบุกเบิกที่ดินในอดีตทำกันอย่างไร (ต่างคนต่างบุกเบิก/ช่วยกันบุกเบิกแล้วมาจัดสรรแบ่งกันที่หลัง) มีระบบ/วิธีจัดสรรที่ดินกันอย่างไร ในกรณีที่เป็นทรัพย์สินของชุมชนร่วมกัน มีหลักในการใช้สอยประโยชน์ร่วมกันอย่างไร
- 2.2 คนที่มาอยู่ร่วมกันในชุมชนเป็นใครบ้าง การอยู่ร่วมกันของคนในอดีตเป็นอย่างไ คุณแลหรือปกครองกันอย่างไร (ด้วยหลักอะไร หัวหน้าหรือผู้นำเป็นใคร มีหน้าที่อย่างไรบ้าง) เคยมีปัญหาหรือกรณีขัดแย้งระหว่างคนในหมู่บ้านหรือระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงบ้างไหม อย่างไร แล้วชุมชนแก้ปัญหาเหล่านั้นอย่างไร ผลเป็นอย่างไ ชุมชนแห่งนี้มีผู้นำที่รัฐแต่งตั้ง (กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน/หรือเรียกชื่ออย่างอื่น) มาตั้งแต่เมื่อใด ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำเดิมกับผู้นำใหม่เป็นอย่างไ ชุมชนได้รับผลจากความสัมพันธ์ดังกล่าวอย่างไร
- 2.3 ในรอบปี คนต้องทำอะไรบ้าง
- 2.4 การปลูกข้าวแต่ก่อนทำกันอย่างไร (เช่น เครื่องมือ การใช้แรงงานสัตว์ พันธุ์ข้าวที่ปลูกและที่มา วิธีการคิดสรรพันธุ์) นอกจากข้าวแล้วอาหารอื่น ๆ ชุมชนหาได้จากที่ใด (เช่น พืชผัก และเนื้อสัตว์) ด้วยวิธีการอย่างไร มีการช่วยเหลือกันในการหาอาหารบ้างหรือไม่ อย่างไร อาหารที่ผลิตหรือหาได้พอแก่การบริโภคหรือไม่ เพราะเหตุใด ในกรณีที่ไม่เพียงพอ ชุมชนทำอย่างไร

- 2.5 นอกจากอาหารแล้ว ชุมชนยังต้องผลิตอะไรอีกบ้าง กระบวนการในการผลิตเป็นอย่างไร ลักษณะของการผลิตเป็นอย่างไร (ผลิตภายในครัวเรือน/ร่วมกันผลิตแล้วแบ่งปันภายหลัง) ใครมีหน้าที่ในการผลิต ในกรณีที่แรงงานในครอบครัวมีไม่เพียงพอทำอย่างไร งานอะไรบ้างที่ต้องมีการช่วยเหลือเอากัน การตอบสนองการช่วยเหลือกันในด้านแรงงานต้องทำอย่างไร คนที่ไม่ทำตามประเพณีของการช่วยเหลือแรงงาน ชุมชนทำอย่างไร
- 2.6 นอกจากการเพาะปลูกพืชที่เป็นอาหารและการทำสิ่งของต่าง ๆ ไว้ใช้เองแล้ว ในสมัยนั้นมีการผลิตของอื่นๆ เพื่อขายหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใด ในอดีตเมื่อมีผลผลิตมากเกินไปจากการบริโภคของครอบครัวแล้วทำอย่างไร ระบบการแลกเปลี่ยนของคนในชุมชนเกิดขึ้นเมื่อใด การแลกเปลี่ยนของคนในชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างไร สินค้า/สิ่งของที่เอามาแลกเปลี่ยนกันเป็นอะไร ผู้ที่นำมาแลกเปลี่ยนกันเป็นใคร (เช่น หญิงหรือชาย/เด็กหรือผู้ใหญ่) มีหลักในการแลกเปลี่ยนกันอย่างไร (เช่น ของค่อของ/เงินกับของ) ใครเป็นคนกำหนดหลักเกณฑ์ในการแลกเปลี่ยน สถานที่ที่นำไปแลกเปลี่ยน/ตลาดเป็นอย่างไร มีตลาดทุกวันหรือไม่ ตลาดมีเจ้าของหรือไม่ ผู้ที่นำของไปแลกเปลี่ยนจะต้องเสียค่าตลาดหรือไม่
- 2.7 ระบบการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกับชุมชนอื่น ๆ เกิดขึ้นเมื่อใด เกิดขึ้นเพราะอะไร ผลผลิตที่ชุมชนนำไปแลกเปลี่ยนได้แก่อะไรบ้าง สิ่งของที่ชุมชนต้องการได้แก่อะไรบ้าง รูปแบบของการแลกเปลี่ยนเป็นอย่างไร (เช่น ของค่อของ / เงินกับของ) ผู้ที่นำมาแลกเปลี่ยนกันเป็นใคร (เช่น ผู้ผลิตกับผู้ผลิต / ผู้ผลิตกับพ่อค้า) มีหลักในการแลกเปลี่ยนกันอย่างไร ใครเป็นคนกำหนดหลักเกณฑ์ในการแลกเปลี่ยน ชาวบ้านต่อรองได้หรือไม่ สถานที่ที่นำไปแลกเปลี่ยน/ตลาดเป็นอย่างไร มีตลาดทุกวันหรือไม่ ตลาดมีเจ้าของหรือไม่ ผู้ที่นำของไปแลกเปลี่ยน จะต้องเสียค่าตลาดหรือไม่
- 2.8 การมีวิถีชีวิตแบบที่กล่าวมาข้างต้น เกิดขึ้นในช่วงเวลาไหน และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่เมื่อใด

3. การผนวกชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

(การศึกษาาระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่าน ที่ชุมชนถูกบูรณาการเข้าสู่ระบบทุนนิยมการค้า ซึ่งเป็นการศึกษาการบูรณาการในเชิงเศรษฐศาสตร์ถึงกลไกและกระบวนการที่ชุมชนถูกผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ทั้งในด้านทุน การผลิต และการตลาด)

- 3.1 การปลูกข้าวเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ขอให้ผู้ตอบเล่าถึงพันธุ์ข้าวที่มีการปลูกกันในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยพยายามถามเพื่อให้ได้ข้อมูลว่าแต่เดิมข้าวที่ชุมชนปลูกไว้กินเองเป็นข้าวพันธุ์อะไรบ้าง ยังมีการปลูกข้าวพันธุ์ดังกล่าวอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด ข้าวที่ปลูกขายก่อนที่มาปลูกข้าวหอมมะลิเช่นในปัจจุบันเป็นข้าวอะไรพันธุ์อะไร พันธุ์ที่ชาวบ้านนิยมปลูกคือพันธุ์อะไร เพราะเหตุใดจึงปลูกข้าวดังกล่าว ได้พันธุ์ข้าวมาอย่างไร มีการส่งเสริมการปลูกข้าวพันธุ์ดังกล่าวจากหน่วยงานใด อย่างไร นอกจากข้าวแล้ว ยังมีการส่งเสริมการปลูกพืชไร้อื่น ๆ อีกหรือไม่ ได้อะไรบ้าง ด้วยวิธีการอย่างไร ชาวบ้านปลูกกันมากไหม เพราะเหตุใด
- 3.2 การปลูกข้าวหรือพืชอื่น ๆ เพื่อขายเริ่มขึ้นเมื่อใด เกิดขึ้นอย่างไร (พยายามตะล่อมถามถึงวิธี/แนวทางการส่งเสริมของรัฐ การส่งเสริมจากพ่อค้าปัจจัยการผลิตที่เข้ามาส่งเสริมความรู้และเทคโนโลยีเรื่องการเกษตรแผนใหม่ เช่น เครื่องจักรกล ปุ๋ย สารเคมีกำจัดแมลงและวัชพืช และการส่งเสริมของพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาหาซื้อผลผลิตและส่งเสริมการผลิตของชุมชน ด้วยเงื่อนไขแลกเปลี่ยนบางประการ เช่น การลงทุนในผลผลิตบางชนิด รวมทั้งการเข้ามากำหนดมาตรฐานคุณภาพของผลผลิต เป็นต้น)
- 3.3 การผลิตแบบเกษตรแผนใหม่ต้องใช้เงินทุนมากไหม เงินทุนดังกล่าวมาจากไหน (เช่น จากเงินสะสมของครอบครัว/เงินกู้) ในกรณีที่เป็นเงินกู้ การกู้เงินจากแหล่งต่าง ๆ มีเงื่อนไขอย่างไร เพราะเหตุใดชุมชนจึงตัดสินใจเปลี่ยนมาทำเกษตรแผนใหม่แม้ว่าจะต้องเป็นหนี้สินจากการกู้ยืม ชุมชนพยายามที่จะแก้ไขปัญหาระบบเรื่องทุนอย่างไร..ผลเป็นอย่างไร..เพราะเหตุใด การผลิตแบบเกษตรแผนใหม่ต้องลงทุนในเรื่องใดบ้าง (เช่น เครื่องจักรกลการเกษตร ปุ๋ย สารเคมีต่าง ๆ) เพราะเหตุใดจึงต้องมีการลงทุนในเรื่องดังกล่าว ครอบครัวที่ยังไม่มีเงินซื้อทำอย่างไร (เช่น มีการหมุนเงินกันซื้อมาใช้ร่วมกัน) ชุมชนได้คำนึงถึงผลตอบแทนที่จะได้รับจากการลงทุนดังกล่าวกันอย่างไร

- 3.4 การที่ต้องปลูกข้าวมาก ๆ เพื่อขาย เป็นเพราะความต้องการสินค้าจากภายนอกด้วยหรือไม่
 สินค้าประเภทของกินของใช้จากภายนอกเข้ามาในชุมชนเมื่อใด สินค้าที่เข้ามาได้แก่อะไร
 บ้าง และเข้ามาได้อย่างไร ตอนที่เข้ามาแรก ๆ ชุมชนมีท่าที่อย่างไร และในระยะต่อมา
 ท่าที่ตั้งกล่าวเปลี่ยนไปอย่างไร เพราะอะไร การแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้ของกินของใช้
 ดังกล่าวมา เป็นอย่างไร (เช่น แลกมาด้วยผลผลิต / แลกด้วยเงิน เป็นต้น)
- 3.5 ในช่วงนี้สภาพของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ อย่างไร (เช่น มีการบุกเบิกที่ดินเพิ่มขึ้น
 มีการใช้ประโยชน์จากที่ดินไปเพื่อการปลูกข้าวมากกว่าเดิมที่ปลูกพืชอื่น ๆ ไร่กินเอง
 เป็นต้น) การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเปลี่ยนไปหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใด
 ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา เข้ามาในหมู่บ้านช่วงไหน อย่างไร (เช่น ชาวบ้านร้องขอ เป็น
 แผนพัฒนาปกติจากอำเภอ/จังหวัด งบ ส.ส. เป็นต้น) ความสะดวกที่เข้ามามีผลต่อการ
 ทำมาหากินหรือความเป็นอยู่ของชุมชนอย่างไรบ้าง
- 3.6 การพึ่งพาอาศัยกันของในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงหรือไม่ อย่างไร
- 3.6.1 การแลกเปลี่ยนของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใด
- 3.6.2 การช่วยเหลือเอารังกันเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใด การจ้าง
 คนมาทำงานในไร่นาเริ่มต้นขึ้นเมื่อใด ความต้องการแรงงานรับจ้างเกิดจากอะไร
 เงื่อนไขในการจ้างเป็นอย่างไร (เช่น รายวัน / เหม่าเป็นปี) ใครเป็นคนกำหนด
 เงื่อนไขในการจ้าง ค่าจ้างเป็นอะไร (เงิน/ข้าว/แลกเปลี่ยนกับค่าเช่าที่ดินของ
 นายจ้าง เป็นต้น) ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างเป็นอย่างไร เคยมี
 ความขัดแย้งหรือกรณีพิพาทกันบ้างหรือไม่ ถ้าใช่อย่างไร ผลเป็นอย่างไร เพราะ
 เหตุใด ระบบการจ้างแรงงานมีผลต่อการทำมาหากินของชุมชนอย่างไรบ้าง
- 3.7 แต่เดิม ที่แต่ละครอบครัวปลูกข้าวไว้กินเท่านั้น มีที่ดินเพียงพอแก่การปลูกข้าวหรือไม่ และ
 ต้องปลูกข้าวมากแค่ไหนจึงจะเพียงพอแก่การบริโภคของครอบครัว เมื่อเริ่มมีการปลูกข้าว
 ไว้ขายกันมาก ๆ ที่ดินที่มีอยู่เดิมเพียงพอกับการปลูกข้าวเพื่อขายหรือไม่ อย่างไร ครอบครัว
 ครัวที่มีที่ดินไม่พอ ทำอย่างไร การเช่าที่นาเริ่มต้นขึ้นเมื่อใด ผู้ให้เช่าเป็นใคร (เช่น
 ชาวนาร่ำรวยที่กานาด้อย / เจ้าของที่ดินที่ดำรงอยู่ด้วยการให้เช่าที่นา / นายทุนเงินกู้)
 เพราะเหตุใดจึงมีที่นาให้เช่า การเจรจาขอเช่านากันอย่างไร อัตราค่าเช่าเป็น
 อย่างไร ใครเป็นผู้กำหนด ผู้เช่าต่อรองได้หรือไม่ เพราะอะไร จ่ายค่าเช่าด้วยอะไร
 (เงิน/ข้าว/แลกเปลี่ยนกับการไปทำงานให้กับเจ้าของที่ดิน เป็นต้น) ความสัมพันธ์ระหว่าง

ผู้เข้ากับผู้ให้เข้าเป็นอย่างไร เคยมีความขัดแย้งหรือกรณีพิพาทกันบ้างหรือไม่ ชุมชนแก้ไข
ปัญหานี้อย่างไร ผลเป็นอย่างไร เพราะเหตุใด

- 3.8 ปัญหาของชุมชนในช่วงให้ความสำคัญกับการปลูกข้าวชาวนาคืออะไร (ความพอเพียงในตนเอง
อำนาจต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง เป็นต้น) ชุมชนพยายามแก้ไขปัญหานี้อย่างไรบ้าง (เช่น
การรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาในเรื่องทุน การรวมกลุ่มกันเพื่อการผลิต การตั้งสหกรณ์
ร้านค้าเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในการบริโภค การรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อการต่อรองกับ
พ่อค้าคนกลาง การรวมกลุ่มกันเพื่อขอรับการสนับสนุนจากรัฐ เป็นต้น) และผลเป็นอย่างไร
เพราะเหตุใด

แนวทางการสัมภาษณ์ ชุดที่ 2

ประเด็น

การปรับตัวของชุมชนเพื่อบูรณาการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

1. กำเนิดขององค์กรบูรณาการ

1.1 ปัญหาของชุมชนที่พึงพิจารณาข้างต้นเป็นหลักคืออะไร ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเป็นอย่างไร (เช่น กับพ่อค้าคนกลางที่คุมตลาดผลผลิตและตลาดปัจจัยการผลิต) ชุมชนพยายามที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ นั้น อย่างไรบ้าง ผลของการแก้ไขปัญหาเป็นอย่างไร เพราะเหตุใด

1.2 ความคิดเรื่องการก่อตั้งโรงสีเกิดขึ้นอย่างไร ขอให้ผู้ตอบเล่าถึงกระบวนการในการก่อตั้งโรงสีข้าว โดยพยายามถามว่า...

- เพราะเหตุใดจึงเลือกที่จะทำโรงสีข้าวแทนที่จะเลือกทำอย่างอื่น
- ชุมชนมีความรู้เรื่องโรงสีข้าวมาก่อนหรือไม่
- ความรู้ในการก่อตั้ง การก่อสร้าง การบริหาร เป็นต้น มาจากไหน ชุมชนเรียนรู้และพึ่งตนเองในเรื่องนี้ได้หรือไม่ อย่างไร
- วางแผนเรื่องหน้าที่ของโรงสีไว้อย่างไรหรือไม่
- ทูณในการก่อตั้งมาจากไหน / มีปัญหาในเรื่องทุนอย่างไรบ้าง / แก้ไขปัญหาเรื่องทุนอย่างไร / ผลเป็นอย่างไร
- แล้วชาวบ้านที่อยู่วงนอกออกไปมีความคิดเห็นกันอย่างไร

2. กระบวนการขององค์กรบูรณาการในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

2.1 แนวคิดการพัฒนาของกลุ่มเผยแพร่ออกไปสู่คนในชุมชนได้อย่างไร ในระยะแรกชุมชนมีท่าทีหรือปฏิกิริยาต่อแนวคิดดังกล่าวอย่างไร เพราะเหตุใด และในปัจจุบันท่าทีของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่อย่างไร คนที่เข้าร่วมกับกลุ่มในระยะแรก ๆ เป็นใคร (เครือญาติ หรือคนทั่วไป) ด้วยวัตถุประสงค์อะไร

- 2.2 ทำอย่างไรคนในชุมชนจึงเกิดความคิดที่ตรงกันและเห็นพ้องกับความคิดของกลุ่ม แล้วเข้าร่วมกับแนวทางการพัฒนาดังกล่าว มีการกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาร่วมกับชุมชนไว้หรือไม่ อย่างไร หากมีคนหลักเลียงหรือจงใจที่จะไม่ปฏิบัติตาม (เช่น การแอบใช้ยาฆ่าแมลง ใช้ปุ๋ยเกินอัตราที่กำหนด เป็นต้น) จะได้รับการปฏิบัติอย่างไร เพราะเหตุใด ชุมชนจึงเชื่อถือว่าแนวทางการพัฒนาของกลุ่มจะประสบผลสำเร็จ มีคนในชุมชนบางกลุ่มที่คัดค้านหรือไม่เห็นด้วยกับแนวทางพัฒนาของกลุ่มบ้างหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใด คนกลุ่มดังกล่าวจึงคิดเห็นเช่นนั้น ในที่สุดแล้วองค์กรได้แก้ไขปัญหานี้อย่างไร ผลเป็นอย่างไร เพราะเหตุใด ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรกับชุมชนคืออะไร ส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างไร
- 2.3 ในส่วนของตัวองค์กรและโรงสีเองมีนโยบายและโครงสร้างการบริหารอย่างไร กำหนดขึ้นมาอย่างไร (ใครเป็นคนกำหนด / โดยหลักอะไร) การคัดสรรคน(recruitment) เข้าสู่โครงสร้างต่าง ๆ ทำกันอย่างไร มีเงื่อนไข กฎ ระเบียบในการทำงานเป็นอย่างไร (ใครเป็นคนกำหนด / โดยหลักอะไร) เพราะเหตุใด โดยหลักการดังกล่าวมีข้อดี ข้ออ่อนอย่างไร และส่งผลต่อการทำงานอย่างไร มีระบบการตรวจสอบเป็นอย่างไร (การตรวจสอบภายในองค์กรเองและการตรวจสอบจากชุมชน) การกำหนดเงินเดือนค่าตอบแทนต่างๆ ทำกันอย่างไร (ใครเป็นคนกำหนด/โดยหลักการอะไร) ชุมชนคิดอย่างไร ปัญหาขององค์กรคืออะไร แก้ไขกันอย่างไร ผลเป็นอย่างไร เพราะอะไร ส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างไร มีการจัดสรรผลกำไรคืนสู่ชุมชนหรือไม่ ในรูปแบบใดบ้าง (โดยหลักอะไร/ใครเป็นคนกำหนด) ชุมชนคิดอย่างไร
- 2.4 ขอให้ผู้ตอบเล่าถึงหน้าที่ของโรงสีข้าวในฐานะที่เป็นกิจกรรมหลักขององค์กรบูรณาการในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยพยายามถามถึงในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจภายนอก

ก. ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

โรงสีรับซื้อข้าวจากชุมชนอย่างไร แบ่งข้าวออกเป็นกี่ชนิด ราคาซื้อแตกต่างกันอย่างไร มีหลักเกณฑ์ในการกำหนดราคาซื้อข้าวอย่างไร ใครเป็นคนกำหนด ชุมชนมีความเห็นอย่างไรต่อราคาที่โรงสีรับซื้อ โรงสีจะทราบได้อย่างไรว่าข้าวที่ชุมชนนำมาขายเป็นข้าวชนิดไหน มีการนำข้าวมาหลอกขายหรือไม่ เพราะเหตุใด โรงสีมีการป้องกันและแก้ไขปัญหาอะไรบ้าง คนที่นำข้าวมาขายให้โรงสีเป็นใครบ้าง/แบ่งออกเป็นกี่กลุ่ม มีคนที่ไม่ขายข้าวให้โรงสีหรือไม่ เพราะเหตุใด โรงสีสามารถรับซื้อข้าวจากชุมชนได้มากน้อยเพียงใด (ทั้งในแง่ของพื้นที่และจำนวน) ผลการประกอบการของโรงสีเป็นอย่างไร

ข. ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่า

ชุมชน (โรงสี) เข้าสู่การธุรกิจข้าวได้อย่างไร ภาพการแข่งขันเป็นอย่างไร ในการทำการทำธุรกิจโรงสีข้าว ต้องติดต่อสัมพันธ์กับใครบ้าง เดิม ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับกลุ่มคนดังกล่าวเป็นอย่างไร เพราะอะไร ปัจจุบัน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับกลุ่มคนดังกล่าวเป็นอย่างไร เพราะอะไร มีการกำหนดกลุ่มเป้าหมายทางการตลาดไว้อย่างไร มีวิธีการเข้าถึงได้อย่างไร มีกลยุทธ์ทางการตลาดที่สำคัญอย่างไรบ้าง ผลเป็นอย่างไร ความอยู่รอดของโรงสีขึ้นอยู่กับอะไร ได้มีความพยายามทำในเรื่องนี้อย่างไร

3. ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ

3.1 ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานราชการในระดับต่าง ๆ เป็นอย่างไรบ้าง

ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนอย่างไรบ้าง

3.2 ในช่วงระยะเวลาที่ชุมชนมีแนวคิดริเริ่มที่จะตั้งโรงสีจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ได้รับการสนับสนุนจากรัฐในลักษณะใดบ้าง องค์กร/กลุ่ม และชาวบ้านทั่วไปคิดอย่างไรกับความช่วยเหลือของรัฐ เพื่อให้ได้รับการสนับสนุนจากราชการตามความต้องการหรือตามความจำเป็นที่แท้จริงของชุมชน ชุมชนจะต้องทำอย่างไรบ้าง ผลเป็นอย่างไร เพราะเหตุใด

4. เงื่อนไขที่มีผลต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน

- 4.1 ชาวบ้านที่หมู่บ้านนี้เป็นอย่างไร (ทั้งในด้านการเรียนรู้ การยอมรับและการปรับตัว และการมีส่วนร่วม) ในงานพัฒนา ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในลักษณะใดบ้าง (ตะล่อมถามถึงบทบาทของผู้สูงอายุ วิทยุผู้ใหญ่ คนวัยรุ่นหนุ่ม-สาว ว่าเป็นอย่างไร) ในชุมชนนี้ ส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อชาติอะไร มีความแตกต่างกันทางด้านวัฒนธรรมบ้างหรือไม่
- 4.2 ชุมชนนี้ มีทรัพยากรธรรมชาติ ที่ถือว่าได้เปรียบกว่าหมู่บ้านอื่น ๆ หรือไม่ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งในแง่ของสิ่งที่มีอยู่และสิ่งที่ขาดแคลน ส่งผลต่อความพยายามในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างไร
- 4.3 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้านเป็นอย่างไรบ้าง เป็นความสัมพันธ์บนพื้นฐานอะไร (เช่น ความเป็นเครือญาติ ผู้นำต้องต่างจากชาวบ้านอย่างไรจึงจะสามารถนำชุมชนให้อุ้รอดได้ คุณลักษณะของผู้นำและชาวบ้านที่มีผลต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนอย่างไร
- 4.4 ลำพังเฉพาะแต่องค์กรของชุมชน จะสามารถพัฒนาระบบเศรษฐกิจได้อย่างทุกวันนี้หรือไม่ เพราะเหตุใด มีองค์กรใดบ้างที่ได้เข้ามาให้การสนับสนุน ในเรื่องใด อย่างไร ความช่วยเหลือจากองค์กรทางสังคมอื่น ๆ เกิดขึ้นได้อย่างไร
- 4.5 ความสำเร็จของชุมชนในวันนี้เกิดจากอะไร / หากต้องการนำแนวทางการพัฒนาของชุมชนนี้ไปขยายผลในชุมชนอื่น ๆ จะต้องคำนึงถึงเงื่อนไขอะไรบ้าง

แนวทางการสัมภาษณ์ ชุดที่ 3
ประเด็น
การเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

1. ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้ตอบ

- 1.1 ปีนี้อายุเท่าไรแล้ว มีครอบครัวหรือยัง / มีลูกสาวกี่คน ลูกชายกี่คน / อายุเท่าไรกันบ้างแล้ว / ลูก ๆ ยังเรียนหนังสืออยู่หรือว่าทำงานกันแล้ว / แฟน (สามี/ภรรยา)ยังอยู่ด้วยกันหรือไม่ / นอกจากคนที่กล่าวถึงแล้ว ในครอบครัวยังมีคนอื่น ๆ อีกหรือไม่ ... ในกรณีที่มี มีใครอีกบ้าง
- 1.2 ผู้ตอบเกิดที่หมู่บ้านนี้หรือว่าย้ายเข้ามาอยู่ภายหลัง / แฟน(สามี/ภรรยา)เป็นคนที่หมู่บ้านนี้หรือเป็นคนหมู่บ้านไหน / ผู้ตอบอยู่ที่หมู่บ้านนี้มานานกี่ปีแล้ว / พ่อแม่เป็นคนหมู่บ้านนี้หรือเป็นคนที่ไหน ผู้ตอบเคยย้ายออกจากหมู่บ้านนี้ไปอยู่ที่อื่นหรือ เคยไปทำงานนอกหมู่บ้านหรือไม่ อย่างไร
- 1.3 มีทุนในโรงสีหรือไม่ / ในกรณีที่มี ... มีกี่ทุน / ได้รับเงินปันผลอย่างไร
- 1.4 ผู้ตอบคิดว่าครอบครัวของตน มีฐานะทางเศรษฐกิจเป็นอย่างไร (สูงกว่า / ต่ำกว่า / เหมือนคนส่วนใหญ่ในชุมชน) และคนในชุมชนเห็นว่าผู้ตอบมีฐานะทางเศรษฐกิจเป็นอย่างไร / การมีฐานะทางเศรษฐกิจต่างกันดูจากอะไร
- 1.5 เมื่อเปรียบเทียบกับชาวบ้านทั่วไป ผู้ตอบคิดว่าตนเองอยู่ในกลุ่มผู้นำหรือเป็นชาวบ้านทั่วไป เพราะอะไร / และชาวบ้านทั่วไปเห็นว่าผู้ตอบอยู่ในกลุ่มใด / การมีฐานะทางสังคมต่างกันดูจากอะไรบ้าง

2. การเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

- 2.1 เดิม ครอบครัวของผู้ตอบปลูกข้าวอะไร และปัจจุบันปลูกข้าวอะไร (ปลอดสารพิษ/ข้าวอินทรีย์ เป็นต้น) เพราะเหตุใด
- ในกรณีที่ผู้ตอบเข้าร่วมการพัฒนาฯ ผู้ตอบเข้าร่วมในการปลูกข้าวดังกล่าวมาตั้งแต่เมื่อไร ปลูกข้าวดังกล่าวมาตลอดหรือกลับไปเพาะปลูกแบบเดิมอีก เพราะเหตุใด
 - ในกรณีที่ผู้ตอบยังไม่ได้เข้าร่วมฯ ในอนาคตคิดว่าจะเข้าร่วมหรือไม่ เมื่อใด เพราะเหตุใด
- 2.2 คนในชุมชนปลูกข้าวตามที่โรงสีแนะนำกันมากไหม ทราบแนวคิดเรื่องการพัฒนาของโรงสีได้อย่างไร ผู้ตอบเองเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาได้อย่างไร เพราะเหตุใดจึงตัดสินใจเข้าร่วม การเข้าร่วมเป็นอย่างไร (เช่น ตัดสินใจเข้าร่วมทันทีหรือปรึกษาใครหรือรอดูเพื่อนบ้านก่อน) แล้วคนอื่น ๆ ในชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง
- 2.3 การปลูกข้าวปลอดสารพิษหรือข้าวอินทรีย์ กับการปลูกข้าวแบบเดิม (ก่อนหน้านั้น) มีความแตกต่างในเรื่องของการลงทุนและผลตอบแทนที่ได้รับอย่างไร และจะผลิตแบบนี้ต่อไปอีกนานแค่ไหน เพราะอะไร
- 2.4 เพราะเหตุใด ชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งจึงยังไม่เข้าร่วมในการพัฒนากับโรงสี ชาวบ้านกลุ่มนี้คิดอย่างไรกับการพัฒนาแบบนี้ การทำนาแบบที่โรงสีแนะนำมีความยากง่ายอย่างไรบ้างเมื่อเปรียบเทียบกับการทำนาแบบเดิมที่ทำก่อนหน้านั้น
- 2.5 ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับชุมชนเป็นอย่างไร ถ้าไม่มีโรงสีแล้วชุมชนจะทำอย่างไร เพราะเหตุใด

3. ผลที่ได้รับจากการพัฒนา

- 3.1 การที่มีโรงสีข้าวของชุมชนเอง มีผลต่อการประกอบอาชีพของคนในชุมชนอย่างไร
- 3.2 ชุมชนได้รับประโยชน์จากโรงสีในรูปแบบใดบ้าง ชุมชนคิดอย่างไรกับผลตอบแทนที่ได้รับจากโรงสี
- 3.3 คนที่เข้าร่วมการพัฒนากับโรงสีกับคนที่ไม่เข้าร่วม จะได้รับประโยชน์แตกต่างกันหรือไม่อย่างไร เพราะเหตุใด
- 3.4 ก่อนที่ยังไม่มีโรงสีและหลังจากที่ชุมชนมีโรงสีแล้ว มีผลต่อคนในชุมชนแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวพรเพ็ญ ทับเปลี่ยน
วันเดือนปีเกิด	15 พฤศจิกายน 2509
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	29 หมู่ 9 ต.ดอนสาธิต อ.เมือง จ.นครปฐม 73000
ตำแหน่งหน้าที่การงานในปัจจุบัน	-
สถานที่ทำงานในปัจจุบัน	-

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2528	มัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนราชินีบูรณะ จังหวัดนครปฐม
พ.ศ. 2531	ศิลปศาสตรบัณฑิต (รัฐศาสตร์-ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ) จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง
พ.ศ. 2536	ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยมหิดล
พ.ศ. 2543	การศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

การวิเคราะห์การลู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

บทคัดย่อ

ของ

พรเพ็ญ ทับเปลื้อง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาคุณวุฒิบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์

มีนาคม 2543

กระบวนการและความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจทันสมัย จะดำเนินไปภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างต่าง ๆ ที่มีความชำนาญการเฉพาะทาง อันเป็นผลมาจากกระบวนการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง โดยเชื่อว่าหลักการดังกล่าวจะทำให้โครงสร้างต่าง ๆ ทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด แต่ในระบบเศรษฐกิจแบบทันสมัยไม่ได้มีกลไกที่จะเป็นหลักประกันว่าผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจจะถูกจัดสรรให้แก่โครงสร้างต่าง ๆ อย่างเป็นธรรม ในขณะที่ผู้ที่อยู่ในโครงสร้างต่าง ๆ ได้พยายามสร้างกลไกขึ้นมาเพื่อแสวงหาส่วนเกินจากระบบเศรษฐกิจให้ได้มากที่สุด โดยการดูดซับส่วนเกินจากโครงสร้างอื่นที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจน้อยกว่า ก่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบไม่สมดุลที่นำไปสู่ความได้เปรียบเสียเปรียบกันในระบบเศรษฐกิจ ในภาวะดังกล่าว ชุมชนในฐานะที่เป็นผู้ชำนาญการเฉพาะทางในการผลิตซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจต่อรองน้อยที่สุด จึงไม่สามารถรักษาส่วนเกินซึ่งควรจะเป็นของชุมชนไว้ได้ ผลจากการที่ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่สมดุล ซึ่งเกิดขึ้นมาตั้งแต่ชุมชนเข้าร่วมในวิถีการผลิตเพื่อการค้า ได้นำชุมชนไปสู่ภาวะวิกฤต จนนำมาสู่ประเด็นที่ว่า จะมีกลไกอย่างไรที่จะทำให้ชุมชนอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า การศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนชาวนาแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ให้คำตอบว่าชุมชนจะอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ก็ต่อเมื่อชุมชนสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชน กับระบบเศรษฐกิจที่เหนือกว่าให้เป็นความสัมพันธ์แบบสมดุล (bilateral power relation) ซึ่งการอยู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า เกิดจากการทำงานร่วมกันของกลไกที่สำคัญ 3 ประการ คือ กลไกภาคอุดมการณ์ กลไกภาคปฏิบัติการและกลไกผลิตซ้ำ ทำให้ชุมชนมีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ ลดความเสียเปรียบจากกระบวนการทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงการรักษาส่วนเกินจากระบบเศรษฐกิจไว้ให้กับชุมชนได้เพิ่มขึ้น

AN ANALYSIS OF COMMUNITY'S SURVIVAL IN MARKET-ORIENTED ECONOMY

AN ABSTRACT

BY

PORNPHEN TUBPLIAN

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Doctor of Education degree in Development Education
at Srinakharinwirot University

March 2000

The process and relationship of modern economy system were operated by structural differentiations base on division of labor and specialization. It was suggested that this system would provided the highest economic efficiency under this modern system, however, all the various parts of the structure would not gain benefits in an equity manner. This study revealed that those who were preoccupy in certain parts have built up the mechanism to acquire the highest surplus by absorbing the benefit from the weaker parts of the structure. The community having the lowest bargaining power could not retain its surplus which in turn weakening the community. The mechanism to empower the community under the market-oriented economy became the significance. This research revealed that the community could be survived only when the structure of the community was modified to gain the bilateral power relationship with the economy system beyond the community. The survival of the community were operated under three mechanisms including the ideological mechanism, the operational mechanism and the social reproduction mechanism. These mechanisms could reduced the deficits from the economic processes and increased the potential to retain the surplus within the community.